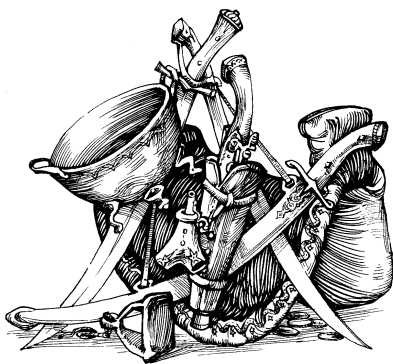

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКИХ КАЗОК

РОЗБІЙНИЦЬКІ СКАРБИ

КАЗКИ ПРО РОЗБІЙНИКІВ

Харків
«Фоліо»
2005

СИНИ ЛІСІВ І ГІР

Казки і легенди про розбійників та опришків належать до найулюбленішої тематики у фольклорі народів Європи та Азії. Фактично всюди, де були гори і густі ліси, обов'язково з'являлися розбійники. Багатьох із них народна уява перетворила на легендарні постаті, наділивши казковими рисами витязів та непереможних богатирів. В Англії народ охоче розповідав про пригоди Робін Гуда, в Італії — про Рінальдо Рінальдїні, у Швейцарії — про Вільгельма Теля. Багатюшу плеяду розбійників породили Балкани і Карпати. Окремі народні герої могли насправді ніколи й не існувати, будучи витвором фольклору або вигадкою письменників-романтиків, а деякі з розбійників стали народними месниками.

Казок та легенд, пісень і балад про розбійників створено в Україні дуже багато, але найбільше — в Карпатах. Саме тут розвинувся потужний опришківський рух, який тривав від початку XVI століття (перша згадка про опришків датована 1529 роком) до наших часів. Останніми опришками, яких оспівав народ у піснях та легендах, вважаються Микола Шугай та Ілько Липей на Закарпатті і Андрій Чайківський на Покутті. Усі вони загинули у 1930-х роках. Однак і після Великої Вітчизняної війни у 1945—1950-х роках у Карпатах зустрічалися народні месники, такі, як легендарний Пімста.

Утім, не можна сказати, що Центральна і Східна Україна не мали своїх легендарних розбійників. На Поділлі діяв Максим Кармелюк, на Слобожанщині — Гаркуша.

Ставлення народу до розбійників у різних казках різне. В одних випадках вони люті, підступні і жорстокі, в інших — добрі і зовсім не страшні. Часто народна симпатія помітна саме на боці розбійника, який збиткується над па-

ном або мстити за народні кривди. Одним із найперших розбійників, зафіксованих у народній пам'яті, був казковий Соловей-розбійник, якого перемиг Ілля Муромець. Але якщо говорити про опришків, то народ тут беззастережно на їхньому боці, хоч і не всі вони були настільки позитивні. Близько до опришків стоїть легендарний Кармелюк, про якого написано більше двох десятків повістей, романів та п'єс (Марко Вовчок, Михайло Старицький, Володимир Канівець). За кількістю художніх творів Максима Кармелюка випереджає тільки Олекса Довбуш (Юрій Федькович, Гнат Хоткевич, Володимир Гжицький, Богдан-Ігор Антонич). Про Миколу Шугая написали романи чеський письменник Іван Ольбрахт та угорський — Бела Іллеш, а перед війною чехи зняли за романом Ольбрахта фільм. Про опришка Тараса Бараболю створив роман австрійський письменник Карл-Еміль Француз (1882), Ілька Липня оспівали в романах Василь Гренджа-Донський (1936) та Аркадій Пастушенко (1973).

До нашого збірника казок і легенд увійшли тільки найцікавіші. Тому сюди не потрапили десятки легенд про різноманітні розбійницькі урочища, печери і скелі, пов'язані з їхніми іменами, а також ті твори, сюжети яких повторюються з безліччю варіацій.

Юрій Винничук

КАЗКИ ПРО РОЗБІЙНИКІВ

БАТЬКО І СИН

Було де не було, був один багатий пан і мав він жінку і малого синка. Цей пан мав всього добра і не знав біди. Піде, було, в село, там людей назбирається і говорять про біду. Увійде до кухні собі вдома, там селянки плачуть перед його дружиною, що велика біда.

Люди говорять постійно про біду. Як та біда властиво виглядає, коли про неї люди стільки говорять?

Пан цей загадав таке, що піде він у світ шукати біду, щоб її пізнати. Набрал він багато грошей, запряг коні до воза і рушив у світ. Люди його всюди вітають, добре приймають, годують його візника, він, отже, не бачить жодної біди.

— Люди завжди про біду говорять, а я її шукаю і не знаходжу. Значить: біди нема! — каже він.

Бо що ж йому? Він пан! Йому добре, за гроші все дістане!

Мандрує він з села до села, з міста в місто і вже задумав вертатися назад додому, бо біди не знайшов.

Раз одної ночі візник заблудився, запряг коні до воза і втік від пана. Встає пан рано, а візника нема. Дивиться до стайні, коней нема, в клуні воза немає також.

Такий пан сердитий на того злодюгу, що задавив би його, коли б був під руками. Ходить, проходиться, аж пішов геть поза село. А там було прегарне озеро, водичка в ньому чистенька, мов

кришталь. Літо було гаряче, то й захотілось йому скупатися. Скинув одяг, пірнув в озеро і почав плавати. Він купається собі, відплив досить далеко, а якісь злодії підійшли і викрали його одяг, разом з грішми. Вилізає пан з води, шукає одяг, а одяг зник, пропав, мов під землю.

— Ну, це вже біда знайшла мене! — сказав, — шукав біди, вона прийшла і то досить погана.

Думає пан, що має робити? Зірвав широкий лопух, трохи застелився, закрився і підійшов до пастухів.

— Ой, людоньки, велика біда постигла мене: злодії вкрали від мене одягу і гроші. Будьте такі добрі, позичте мені якийсь одяг.

Пошкодували його пастухи, дали якусь одягну: пошарпані штани і сорочку. Він таки босаком і зайшов до села. Приходить до гостиниці, де здержувався, і каже:

— Я той пан, що тут мешкав до сьогодні, мене обікрали, взяли одяг і гроші.

Господар одначе не повірив, бо думав, що якийсь волоцюга хитрощами хоче підійти і обікрасти хату.

Не було панові іншої ради, як відійти геть. Приходить він до другого села, вже й голоден. Входить він до пекарні і каже:

— Дайте мені хліба, я потім заплачу, бо я пан, тільки одяг і гроші від мене вкрали.

— Лисого дідька пан — такий голодранець, як ти! Хліба даром не дістанеш! Але як ти голоден, то носи мені відрами воду, міси тісто на хліб — і я радо дам тобі їсти, — відповів пекар.

Що мав бідолаха пан робити, залишився у пекаря і працював за харч і одяг, бо додому було дуже далеко і не мав грошей на дорогу.

Вдома пані чекала пана, чекала, але він не вертався. Всі думали, що десь так і пропав — загинув, тільки син не хотів вірити, щоб його ще молодий і

здоровий батько загинув. Рік за роком минав, уже дванадцять років минуло з того часу, як пан пропав без сліду. Син підріс на гарного парубка. Одного дня каже він матері:

— Піду я, мамо, шукати батька.

Нерадо його мати пускала, але він вперто стояв на своєму, набрав грошей у дорогу і пішов.

Горами, лісами іде він ніч і день. Заблудив він у лісі і не може ніяк знайти дороги. Вийшов він на одну гору, коли на дереві щось висить. Виліз він на дерево, а там одна сорочка і шабля. На шаблі написано: «Хто мене знайде, той буде щасливим». А на сорочці — таке: «Хто цю сорочку має на собі, того куля не візьме».

Одягнув він сорочку, почепив шаблю і йде горою. Почало вечорітись, уже й ніч заходить. Аж бачить, а маленьке, неясне світло далеко видніється. Він і подався в ту сторону за світлом. Всю ніч він ішов, нарешті, вже над рано, приходить туди і бачить, а під горою скеля. В скелі двері, мов у підвалі, з боку вікна, з одного і блимало світло. Був то цілий палац, збудований в землі.

Входить він до середини, а там прекрасно вмебльована обстановка, дзеркала, одежі тощо. Спершу передpokій, а далі тереми: перша кімната, друга, третя і дальші. В кімнатах постелі, над постелями, мов у казармі, висять шаблі і рушниці. Дальша кімната служила за їдальню, були там накриті довгі столи, гейби когось очікували. В задніх кімнатах було грошей бочками, самого щирого золота і срібла.

В одній кімнаті, між іншими, була бочка смоли, з якої звикли виробляти смолоскипи.

Закотив парубок смолу до спальні під саме ліжко і сам туди запхався. Незабаром прийшли з розбою розбійники, поскидали здобич і посідали їсти. Куховар з кухні вносив страви, розбійники наїлися і полягали спати.

Коли міцно заснули, парубок тихцем вийшов з-під ліжка, вніс з вогнища жарини і поклав до смоли. Смола почала горіти, дуже смерділа, і полум'я скоро обхопило всі ліжка.

Парубок вибіг, підпер сильними колодами залізні двері, так що й душа не могла звідти вийти. А сам підбіг під вікно і дожидає. Хтось з розбійників зірвався і збудив інших, з них тільки мала частина попеклась. Кинулись вони в двері, але ті були підперті іззовні. Тоді виважили ґрати єдиного вікна і почали вистрибувати. Парубок наладився з шаблею. Половину розбійників повитинав, а решта вже і не виходила, бо всередині розгорілась пожежа й розбійники подушились і погоріли.

Пожежа з кімнати не поширювалась далі, бо стеля була склепована каменем. Як згоріли ліжка, пожар і погас. Тоді парубок відчинив двері, хто ще проявляв знак життя, того він добив, потім всі трупи розбійників позносив і поскидав до глибокого підвалу під будинком, до якого можна було входити з дванадцятої кімнати. Налічив сто трупів. Потім підвал замкнув великим ключем, вийшов надвір і ключ кинув у глибокий колодязь.

Зразу вернувся додому, щоб похвалитися матері здобутими скарбами, які у замку розбійників уважав за свої.

— Залишай, мамко, все і ходи зі мною. Там будемо жити, як у раю.

Батьківський маєток розділив слугам, застріг коні й за півтора тижня прибув з матір'ю у той замок.

Показує матері все, оглядає, тішиться і дивується мати великим скарбам, а син до неї й каже:

— Всюди можеш ходити, матусю, все можеш робити, тільки до дванадцятої кімнати не заглядай. Лиши її в спокою, хай вона буде так, як є.

Передав матері ключі, вона господарює, а він ходить на лови, полює, блукаючи по лісах. Ні за

чим не дивиться, ніщо його не обходить, вернеться з полювання на вечерю, переспить і вранці знов іде на цілий день.

Мати вдома хазяйнувала, ходила, порядкувала і дуже була цікава, що може бути в дванадцятій кімнаті.

Таки не змогла протистояти спокусі і одного разу підійшла до дверей і підслуховує. Враз чує, а там хтось кашляє, стогне і зітхає. Слухає вона ліпше і почала питати:

— Хто там такий у підвалі?

— Я... я... бувший хазяїн цього дому... чиста душа... А ти хто така? — питався голос.

— Я... я... жінка... Мене сюди син привів.

— Ой, пані моя дорога, як маєш душу, як маєш серце, то випусти мене звідсіля, бо пропаду я тут з голоду і зі спраги... Як бажаєш, я можу зараз відійти, тільки випусти мене.

— Зараз, зараз, — сказала жінка, принесла ключі, але ані один не підходив.

Пробувала то один ключ, то другий, крутила, обертала кожним, стукала, розбивала двері довбнею, але все дарма! Двері були залізні і сильно тримались одвірка.

— Хтось ключ мусів сховати... Ану, добра жінко, спустись у колодязь, певно, там його знайдеш, — радив голос.

Взяла жінка драбину, злізла в глибину, почала шукати і справді — в намулі знайшла вона великий ключ. Пробує відчиняти — якраз той ключ! Відімкнула вона двері і трохи не зомліла від страшного смороду. З-поміж трупів один піднявся та з великим трудом виліз сходами до дванадцятої кімнати, де стояла вона. Потім підвал замкнула і почала доглядати хворого.

Про все вона його розпитала, і він їй одповів, що її син убив дев'ятдесят дев'ять розбійників, а сотий — він — був їх ватажок.

— Ну, а як ти врятувався? — питала жінка.

— Коли вибухнула пожежа у спальні, мене так запаморочило, що я втратив пам'ять. Прокинувся я вже в підвалі між трупами. Було нас троє, що ще дихали, але ті два були страшно попечені і незабаром померли. В мене лиш нога зранена і плече розбите.

Поклала вона його до ліжка і почала його лікувати, доглядати, гоїти рани. Варила йому найкращу їжу, виварювала йому билини та зілля всіляке, випікала йому свіже м'ясо, готувала мазь і шмарувала рани, приносила цілющої води і нею його напувала, і розбійник цей з дня на день здоровішав. Дуже просив її, щоб не прозрадила синові те, що він живе. За якийсь час він був дуже здоровий. Хотів від неї відійти, але вона його не пустила.

Коли вже став здоровим, відімкнув підвал, наносив глини і присипав трупи. Потім замкнув залізні двері дванадцятої кімнати, а ключ закопав у землю.

Розбійник добре себе почував і вона також, її син приходив додому тільки на ніч, нічого не знав і не підозрював, так що його мати з розбійницьким ватажком господарювали собі самі.

Син тут вже їм став непотрібним, і мати з розбійником радились, як би ото позбутися його. Дорадились, що вона зробиться хворою і пошле його кудись по ліки, щоб він по дорозі загинув.

Ввечері прибув син додому, а його мати лежить у постелі.

— Що вам, мамочко, ви хворі? — питається він.

— Ой, сину, дуже погано себе почуваю, — відповіла вона.

На ранок знов приходить син питатись матері, а вона йому й каже:

— Зле мені, я дуже хвора. Але снилось мені, сину, що коли б випила глечик молока від ведмедиці, то була б здорова.

— Я вам принесу, — відповів син, зразу вибрався і пішов.

Заходить він у ліс і знайшов ведмедицю, що якраз плакала малих ведмеденят.

— Стій! — закричав на неї мисливець, — моя мати хвора і потребує глечик твого молока.

— Твоїй матері потрібно не мого молока, але твоєї смерті... — відповіла ведмедиця, а далі додала: — Ну, ходи, подої мене!

— Забув принести посуд, — каже він, і почав гнати ведмедицю перед собою. Жене її, аж приходить під саму хату і гукнув на матір: — Матусю, гей! Дійницю подайте, нехай здою ведмедицю.

Винесла мати дійницю і мало не впала з великого дива, що син пригнав ведмедицю додому...

Надоїв молока, подав матері, а ведмедицю нагнав у ліс. Мати знов радилася з розбійником, як би ото його знівечити, і вчинилась знову хворою.

— Ну, як себе почуваєте, мамко? — питав її добрий син.

— Зле. Цієї ночі снилося мені, що на сьомій горі знаходиться єдине яблуко. Коли б те яблуко з'їла, то зовсім видужала б.

Вибрався син у дорогу і незабаром приходить на ту гору. Підходить туди і бачить, що під тією яблунею спить прегарна дівчина. Не звертаючи на неї жодної уваги, зразу виліз на яблуню. Миттю дівчина перекинулася в змія з трьома головами. Змій почав на нього плювати, харкати, потім сапав вогнем. Але він яблуко зірвав і поклав у кишеню. Злізав з яблуні, одганяючись шаблею. Потім спустився в долину, і почалась справжня бійка.

Після довгого і важкого бою парубок змія пробив. З нього кров почала витікати, і змій був знесилений. Нарешті мисливець прискочив і відрубав йому усі три голови.

Дивиться, від яблуні направо веде вхід до твердині. Входить він до одного великого покою, а не-

величка гадюка почала на нього сичати. Тупнув він на неї ногою, каже:

— Чого ж від мене хочеш, нещасне створіння?! Бо як витягну шаблю, то смерть тобі зроблю!

— Ой, дорогий хлопче, прошу я тебе, відрубай мені голову, але також і злупи з мене шкіру і побачиш велику несподіванку, — промовила гадюка.

Вихопив він шаблю і зрубав гадюці голову. Потім облупив, і коли вся гадяча шкіра була з гадюки скинена, щось нараз тріснуло, і з гадячого м'яса зробилась дуже гарна дівчина.

— Дякую тобі, юначе, що визволив ти мене. Я є царською донькою і вже десять років тому, як перемінила мене відьма в гадюку і передала змієві з трьома головами, щоб я стерегла тюрму.

— Яку тюрму? — питав здивовано парубок.

— Ходи ближче і побачиш, — мовила дівчина.

Потім відчинила двері, а там напівживі люди, мов тіні, тільки шепотять, шушукають, як мухи. Відімкнув і повідчинював він всі двері і вікна, впустив повітря та світла і почав випитувати в'язнів.

— Ти за що сидиш? — питався одного.

— Бився об заклад з приятелем, що зірву яблуко... От і опинився тут.

— А ти за що? — вислухував він другого в'язня.

— Сподобалась мені дівчина під яблунею... От і побила мене година... І я через неї...

— І я... і я... — гукали люди зі всіх боків.

— Всі можете відходити з цієї тюрми, — заявив парубок, і вони всі втішились.

Зразу зібрались і хто куди хотів, туди відходив, покидаючи плісняві мури страшної тюрми.

А найщасливішою почувала себе царська дочка. Дуже його просила, щоб ішов з нею до її батька, але він не хотів, кажучи, що має хвору матір і має ще перед собою завдання відшукати батька.

Обидвоє рушили в долину. Як зійшли з гори на дорогу, дівчина перервала свій перстень на дві половини і дала йому одну частину.

— Це сховай. Як захочеш, хоч коли можеш увійти в батьків палац, — сказала йому і ще раз його просила, щоб ішов з нею в царський двір, а коли він відмовився — з важким серцем прощалася з ним та з іншими людьми рушила додому.

Він збочив стежкою і з яблуком прибав до своєї матері.

Велике було материне здивування, коли побачила, що він не загинув. Взяла і з'їла яблуко, а синові заявила, що вже їй краще.

— Мусимо чекати нагоди, щоб іншим способом його стратити, — сказала вона до розбійника.

Син пересидів вдома тільки одну добу, потім заявив, що іде відшукати батька.

Іде він лісами навпростець і заблудив. Виходить на якусь биту дорогу, і тут наздогнала його карета. Візником був якийсь чолов'яга підозрілого вигляду, а в кареті страшно засмучена гарна молода дівчина, одягнена в чорне, жалібне плаття і так плаче, як дощ. Зупинив юний мисливець на шляху візника, глядить на дівчину і питає:

— Чого ти так плачеш, дівчино?

— Як мені не плакати, коли везуть мене в розбійничий замок, щоб була жінкою ватажка. Мій батько, цар, хворий, військо постійними війнами обезсилене, вичерпане, дуже мало його в батька і нема кому мене боронити. А старий розбійник грозить, що коли мене не дістане, то війною нападе на батька.

— Не бійся, дівчино, я тебе обороню і визволю, — сказав молодий мисливець, а далі мовив так: — Ти залишайся тут і чекай мене, а я піду наперед і полагоджу справу.

Дівчина виступила з карети, візникові він наказав вертатися назад, і візник погнав.

Юнак дівчину сховав між кущі, а сам вибрався і пішов пішки до розбійничого замку.

Вже був поблизу замку і бачить, а там на стовпі вивішена дошка з великим написом: «Хто сюди приходить — падай на коліна, інакше голова тобі злетить з тулуба!»

Усміхнувся юнак і ні в гадці не має падати навколішки.

У розбійників був такий собака, що дуже далеко вітрив. Почав він гавкати, на знак, що хтось наближається.

Із замку вийшов, широчезний у плечах, старий розбійник і вже здалеку гукав:

— Навколішки, собако!

— Собака ти, а не я! Навколішки я не впаду ані перед царем, а не те, що перед тобою! — сказав мисливець.

— Ага, ти хочеш битись? Ну, ходи! — скрикнув розбійник.

Потім завів молодого мисливця до кімнати і наказав налити вина. Вніс слуга вина, слабе — гостеві, а міцне вино — розбійникові. Випили вони і вийшли на подвір'я. Довкола приглядались сотні розбійників, як ці стали до двобою. Подали собі руки, зовсім по-лицарськи і давай на шаблі! Парубок сильного дідугана зовсім притис до стіни і нарешті пробив.

Як побачили смерть свого ватажка інші розбійники, страшно розгнівались на хлопця і почали до нього стріляти, але на ньому була чарівна сорочка, і кулі його не ймали.

Він зі своєю страшною шаблею прискочив до них, і почало злітати нараз і по десять розбійничих голів. Побив, потрощив, а решта з них дало ногам знати: повтікали куди котрий.

Зібрав він тоді всіх слуг і велів трупів закопати. Потім розділив між них гроші і весь маєток.

Царівна здалеку приглядалась і коли побачила, що молодий мисливець розбив і розігнав усіх розбійників, прибігла до нього і крізь сльози радості дякувала йому.

— Ходи, дорогенький, до мого батька, він так потребує такого відважного, сильного юнака.

— Не можу, дівчино. В мене самотна матір і мушу відшукати батька, що кудись пропав без сліду, — відповів парубок.

— Тоді прийди пізніш, але неодмінно, я ждати-му тебе, — сказала дівчина, переломила перстень надвоє і дала йому половину.

Потім передерла хустину і подала йому половину також.

Розпрощались вони, він поспішив до матері, щоб їй оповісти велику свою перемогу. Прибув додому, оповідає, а мати слухає його.

Потім і запитала сина:

— Скажи мені, синку, звідки в тебе така велика сила, що ти міг побити сотні людей?

— Вся таємниця в моїй чарівній сорочці, яку завжди ношу на собі, навіть і вночі, — відповів син.

Враз, вечором підійшла до нього мати і каже йому:

— Сину, ти втомлений, потрібно тобі відсвіжитись, роздягнись і скупайся.

— Мамочко, я не хочу, я вчора в бистрому потоці, в чистенькій воді купався.

— Але я так хочу, я того бажаю, щоб ти скупався, — наказувала мати.

— Коли так, то я не дбаю, — мовив син і пішов до купальні. Роздягнувся і заліз у воду до шиї.

Коли вже був у воді, надійшла його мати і каже:

— Сину, ану покажи, який ти сильний і без сорочки. Я зв'яжу тобі руки мотузом удванадцяттеро, чи розірвеш?

Син подав матері руки, і вона їх зв'язала. Сіпнув він раз і розірвав.

Зв'язала вона йому ще сильнішим мотузом удвадцятьоро, але вже не мав сили розірвати. Тоді вона гукнула на розбійника:

— Гей, чоловіче, ходи сюди і вбий собаку за те, що він побив стільки людей.

До купальні увійшов розбійник з шаблею і сорочкою юнака на плечах і промовив:

— Ти вбив дев'ятдесят дев'ять моїх приятелів, тепер скажи, якою смертю хочеш помирати?

— Убий паскуду на смерть! — кричала мати.

— Ні, досить, як виколю йому одне око, — сказав розбійник, підійшов до нього і таки його шаблею виколов йому око.

— А я виб'ю йому і друге, — скрикнула мати і вдарила його в око так, що й друге йому виплигло.

— Що ти наробила? Адже ж він тобі рідний син! — обурився розбійник, а далі й додав: — Мені він великого лиха заподіяв, а я ж його не караю так, як ти, хоч він тобі на світі стільки добра зробив!

— Все одно, нехай здихає, хай згине, мені ти потрібен, а не він, — відповіла безсумлінна мати.

Взяв розбійник нещасного сліпого хлопця на плечі і несе. Несе полем, несе лісами, далі переносить через один хутір і думає собі, що має з ним робити! Лишити його на дорозі жаліє, бо сліпий юнак не дасть собі ради.

— Радше кину його у глибокий колодязь і не бідуватиме на світі, — думав він.

Вкинув сліпця в глибокий колодязь, а сам зібрався і пішов.

Парубок впав в глибину, але так щасливо, що не розбився. Води там не було, а замість неї знаходилося там гадяче гніздо. Притиснув він нехотячи хвіст молодому гадові, а той його вкусив. Стара мати-гадюка почала кричати:

— Хто посмів ужалити сліпця?! Зразу його вилікувати!

Гадюки почали його лікувати і годувати. Точили землю, збирали корінці і в писках приносили йому їжу та пхали просто в рот.

Одного дня прийшли робітники працювати на поле та, щоб гасити свою спрагу, в колодязь спустили відро по воду. Замість води витягли сліпого юнака, бо сліпець вхвотився відра і дав себе витягнути. Робітники, як це побачили, зі страху повтікали і донесли цареві, що з колодязя замість води витягли живу людину. Бідний сліпий парубок тримався обрубин колодязя і повільно виліз.

Загріло на нього сонечко, і він відпочивав на моріжку. Незабаром прибули і дві царські дочки, щоб узяти бідного юнака в свою опіку. Дивляться на нього, оглядають, і каже старша:

— Цей юнак дуже подібний до того, що мене вирятував із гадячої шкіри.

А молодша й собі каже:

— А справді, такий самий вирятував і мене від розбійників.

З цієї розмови довідався він, що то ті самі дівчата, яким він допоміг.

Повезли його в палац, доглядають і піклуються ним. Переглядають кишені і там знайшли по півперсня.

Так вони довідались, що він є тим самим, якому можуть завдячувати своєю свободою.

— Чи ж я тобі не казала, що ходи ти зі мною? — говорила старша.

— Не докоряй йому, — каже молодша, — він не винуватий.

Увійшов цар до покою і просить іти на прогулянку. Старша радо ішла, але молодша заявила, що вона за світ не лишить самого хворого. Вона його ще й сліпим любила.

Одного дня забрала вона багато грошей і пішла на дев'яте село до славної ворожки. За добрі гроші

ворожка дев'яти досвітками збирала в лісі на полянках цілюще зілля, зриваючи його в тій хвилині, як на билину перший промінь сонця засвітив. З того цілющого зілля на дев'яти вогнях зварила таке мастило, що ним потрібно мазати очі дев'ять діб і очі вимивати ранньою росою, зібраною ще за сходу сонця із польових косиць.

Як мазь була готова, бідна дівчина щоднини досвітку ішла в поле і, як тільки перше проміння раннього сонця засвітило, вона збирала росу, поспішала додому, змивала сліпому юнакові очні ями тією росою, а потім мастила цілющим мастилом. Дев'ятої днини почали хлопцеві очі виростати і вже почав потроху бачити. Дванадцятого дня вже він вповні бачив, і в палаці настала велика радість.

— За весь світ тебе нікуди не пушу! — сказала дівчина, але він просив, щоб ще лиш раз міг відійти і помститись на своїх ворогах і відшукати батька.

Ані цар, ані його дочка не хотіли його пустити, він одначе одної темної ночі зібрався і втік.

Переодягнувся він на старого жебрака, наліпив сиве волосся і бороду та обідраним прибув до своєї матері. Входить до хати, а вона з розбійником якраз вечеряють.

— Ну, що ж, діду, чи не було б краще замість жебрати працювати?

— Та я дуже радо працював би, — сказав він, — тільки біда, що нема в кого.

— От і в нас міг би ти доглядати курей і поросят годувати.

Погодились, і жебрак залишився у них. Через днину зносить з курника яйця, годує курей, свиней, постійно гострить свій ніжик. Хазяї довго забавляються, після вечері п'ють вино і грають в карти до півночі.

Одного вечора довго грали, попились і полягали дуже пізно. Розбійник, роздягаючись, скинув со-

рочку і сховав у постелі на самому споді, а шаблю поклав біля себе. Жебрак також ліг собі у кут, склавши під голову свою стару, сиву кожушину.

Як вони твердо заснули, жебрак вибрав з торби свій гострий ніжик, поліз під постіль розбійника і зачав вирубувати в дошці діру. Як вирубав так, що містилася рука, посяг і витягнув сорочку та зразу взяв на себе. Далі опоясав шаблю і гукнув на всю хату:

— Гей, вставайте на розплату!

Збудились вони від сну, мати зірвалася з ліжка і питає:

— Це ти, сину?

— Я, і, як бачите, з очима!

— Ех, мудрий ти, мудрий, коли ти бачиш світ, — каже йому розбійник, вставши з постелі.

— Якої смерті хочеш? — питає парубок розбійника.

— Якою тобі люба дяка, тільки прошу тебе, не карай мене так, як я тебе покарав, — просив його розбійник.

— Добре! — відповів юнак, витягнув шаблю і зрубав йому голову.

Взяв матір за руку, завів до одної кімнати і прикував до стіни на ланцюг. Далі, прикотив дві порожні бочки і каже до матері:

— Тут маєте дві бочки на сльози, одна за розбійником, а друга за мною, бо ні одного з нас більше не побачите.

Потім напik сухих вівсяних ощипків, поставив воду, замкнув і відійшов шукати батька.

Ходив, бродив по всій державі, переночував між людьми і, нарешті, в одному селі довідався, що в пекаря працює якийсь чужинець вже понад дванадцять років.

Віднайшов він його і в ньому спізнав свого батька. Зразу взяв його і повіз додому.

По дорозі один одному оповідали свої пригоди. Батько сказав, що знайшов таку велику біду, з якої був би не виліз без сина. А син все оповів за матір і за себе...

Нарешті прибули туди, де була ув'язнена мати юнака. Увійшли до хати і перше дивились, за ким скільки наплакала сліз. Дивляться: за розбійником повна бочка, що аж переливається, а за сином, не тільки, що бочка порожня, але й клепки на ній порозсихались...

— Так отак ти поводитася, люба жінко?! — сказав чоловік, а далі й каже: — А тепер будь тут на ланцюгу до кінця світу!

Відібрали від неї воду та ошипки, які ще були, замкнули двері назавжди, і вона за декілька днів з голоду померла. Син з батьком пішли до царя, де їх привітали з великою радістю.

Юнак оженився з молодшою, а батько взяв старшу царську дочку. Зробили гарне весілля. Старий цар згодом помер і царювання передав молодому зятеві, що живе й царює собі ще й дотепер, коли не помер.

ЯК ПАН НАЙМИТОВІ ВІДСЛУЖУВАВ

Найнявся один парубок до багача пасти вівці та худобу, а той питається першого дня: що захочеш за службу в мене? Каже парубок:

— Нічого не захочу. Гроші, маєтки — то невічне. Буду робити у вас рік за їду й одержу, лише аби ви, паночку, відслужили потім мені один день — більше не хочу.

— Най буде, — пан на те.

Гадає: «Коби хлопець рік поробив, а там уже якось буде. Може, й забуде про все». І радіє, що знайшов собі наймита за дурнякову плату. Заповідає йому і вівці, і худобу пасти. І чистити їх та мити

щотижня. Парубок робітний був, до всього звиклий, тому й не перечився ніколи, робив усе, що пан забагав. Так ішли дні за днями. Як лишився день до кінця служби, приходить він до пана й каже:

— Ви не забули, яка була наша умова: я служу у вас рік за їду й одержу, а потім ви мені день?

— Ні, не забув, — каже пан.

— То дивіться мені. Я свою службу закінчую, готуйтеся до неї ви.

— А що треба робити?

— Підіть до кухарок, — розказує хлопець, — і замовте на завтра, аби спекли великий, з півкорця муки, хліб.

— Добре, — мовить пан, — гони вівці й худобу в поле, хай попасуть трохи, а хліб до рання буде.

Скликав кухарок, сказав їм, що і як робити. Другого дня хліб з півкорця муки вже був на столі.

— Тепер, — каже наймит панові, — запрягайте коні, кладіть на віз цей хліб, рискаль¹ і їдьмо: будете мені відслужувати.

Вигнав пан із стайні пару коней, склав на віз усе те, що йому наймит заповів, їдуть. Як минали село і доїхали до цвинтаря, каже хлопець до пана:

— Гов! Тут треба стати.

— Ей, та що на цвинтарі робити у таку пору? — пересмикнув віжками пан.

— Є робота, — мовить парубок, — беріть рискаль, там, у крайньому ряду, похоронили вчора молодого і дужого чоловіка, відкопайте його, будемо забирати з собою.

Пан, як це вчув, похолов зі страху і зблід на сирове полотно, бо де йому гадалося колись мерця добувати.

— Але мусите, — зловив його смуток хлопець, — така наймитська служба. Гадаєте, мені приємно було мити та чесати вашу худобу й вівці? Найнявся, як продався. Терпіть. То не вік вам слугувати, а день.

¹ Рискаль — лопата.

Пішов пан на цвинтар, хоч-не-хоч розгорнув свіжу могилу, добув деревище, потім небіжчика і приносить до воза.

— Де, — питає, — класти?

— Та ззаду воза, коло розвори, й кладіть. Нема часу довго вовтузитись з ним, треба далі їхати, бо година пізня.

Уклали мерця, їдуть. Як стало смеркати, заїхали в ліс. Видять: є недалеко якась хижка, а з неї вогник проблискує. Під'їхали ближче, відкривають двері, а там сидять за столом дванадцять розбійників і вечеряють.

— Добрий вечір вам, — хлопець з порога.

— Добрий вечір, — прогумкотіли у відповідь ті.

— Ми з далекої дороги їдемо, померзли, чи не могли б зігрітися у вашій хаті?

— Чого ні, — каже котрийсь із розбійників, — місце у нас є.

Та й кличуть обох до столу. Мовить хлопець:

— Здалось би мені трохи перекусити, бо зрання й крихти хліба в роті не мав, але такого м'яса, як ви, я не їм.

— А що ти їси? — підсміюються розбійники.

— Зараз уздрите, як хочете, — і до пана, що стояв коло порога, — ану принесіть мені того чоловіка, що найбільший.

Пішов пан, а за якусь хвилину повертається до хижки з небіжчиком. Розбійники й вечеряти перестали, як це уздріли: водять очима за хлопцем — що він далі робитиме. А той і знаку по собі не подає, що все видить: обдивився мерця з одного, з другого боку. Відтак каже панові:

— А тепер ще запаліть у печі. Треба присмажити цього чоловіка, бо він чогось дуже блідий.

Пан добув сірники, розпалив вогонь.

— Може, — питається, — до цієї печені, що буде, хліба треба?

— Треба, — каже парубок, — поки горить у печі, неси хліб.

Пан — до воза, кректить там, стогне, моцується коло розвори. Нарешті кричить з-за дверей:

— Не годен я його підняти, тяжкий.

— То коти його сюди, — каже хлопець, — нам і так його на вечерю, мабуть, не вистачить.

За якусь хвилину-другу пан викотив калач на поріг. А то коби калач, як калач — млинове колесо з тіста виліплене. Розбійників від того подиву аж два рази холодний піт скропив. «Ей, — гадкують собі, — як він по такому калачеві за вечерю з'їдає, то з ним жарти погані». Тихенько сидять за столом і лишень очима кліпають — чекають, що далі буде. А то нараз пан схопив мерця і пхає в піч.

— Стань, гов, — парубок до нього, — ти, видно, не того чоловіка взяв. Цей захудий, обоє не наїмося. Ану, — показує очима на отамана розбійників, — давай того пампуластого, що під образами сидить.

Розбійники як це зачули — хто у двері, хто у вікно — повискакували: тільки їх і виділи. Більше до хижки й не верталися.

А парубок з паном повечеряли, відпочили, а як почало розвиднятися, хлопець позбирав маєтки, гроші, які там були, і склав на віз.

— Оце, — каже панові, — плата вам за цей день, що ви мені служили. Вона така, як за цілий рік.

А сам узяв собі щось трохи в торбину і пішов своєю дорогою.

ІВАНКО — ЦАР ЗВІРЯТ

Один чоловік жив у великій радості зі своєю жінкою і своїми дітьми — Іванком та Марікою. Жили, але вкупі недовгий вік мали, бо жінка по-

мерла. Чоловік зажурився. І взяв собі у голову, що він не буде більше одружуватися. Дев'ять років жив з дітьми самотній, а в десятих році пристала в газди служниця. Вона приходила до нього, як до свого сусіда, і розрадила його. Тоді почав казати:

— Поберімося!

Служниця відповіла:

— Я за тебе не піду, в тебе двоє дітей.

— Та де я дітей діну, не погублю їх!

— Не губи, хто каже, щоб губив? Ти забори їх, поведи у ліс і там залиши. Най собі там ходять.

Чоловік послухав: узяв дітей і повів у ліс. Завів далеко в хащу і говорить:

— Сидіть тут, а я піду і нарубаю дров.

Лишив дітей, прив'язав до дуба велику гілляку, аби нею вітер колихав і щоб діти думали, що то батько стукає сокирою. Але діти вже були не такі малі, ходили до школи — і вони розумілися, котрою дорогою ішли. Посиділи, почекали батька, а коли побачили, що його нема, Іванко сказав:

— Ходімо помалу додому.

Уже геть стемніло, коли прийшли до своєї хижі. Дивляться у вікно — служниця сидить собі з їх няньком, і при вечері щось говорять. Діти не дуже сміють заходити, бо зачули, як батько сказав:

— Боже, Боже, ба що мої сироти діють у темній хащі?

Та діти обізвалися:

— Няньку, ми прийшли!

А служниця почула їх голос і нараз утекла. Другого дня каже:

— Поведи їх ще раз, бо інакше не будемо разом.

І чоловік завіз дітей ще глибше у хащу. Там наказав їм:

— Сидіть собі коло вогню, грійтеся. Я піду, роздивлюся і прийду до вас.

Діти сиділи до ночі, а нянька нема. Вночі пішли дивитися дорогу. Ходили, ходили й вернули-

ся до вогнища. Дуже зголодніли. Тоді сказав Іванко Маріці:

— Я буду пильнувати, щоб не згас вогонь, а ти іди пошукай щось їсти.

Дівчина назбирала під кущами хрону. А без хліба сирий хрін тяжко було їсти. Іванко взяв один корінець, поклав у вогонь:

— Най трохи спечеться, може, не буде такий гіркий.

Лягли спати поряд, головами у різні кінці. Добре вони заснули, бо були потомлені. Вночі до них приходить ведмідь. Дивиться й дивується: у тулуба дві голови — одна в один, а друга в другий бік. Ведмідь злякався, пішов далі. За ним прийшов вовк — теж побоявся тулуба з двома головами. Так кожна звірка приходила і нічого не чинила дітям.

Раненько діти встали, помилися й зібралися далі. Але Іванко згадав, що він поклав хрін у вогонь. Розгріб попіл, дивиться, а там красний хліб. Розрізали і почали їсти, їдять, їдять, а хліб усе цілий!

Ідуть, блудять у темному лісі, а не знають, де їхня домівка.

Так ходили діти по хащах багато років. Раз вони прийшли на одне поле — відпочивають, гріються на сонці. Бачить Іванко на рівнині явір — вісімнадцять метрів вишини, без жодного сучка, а має три гілляки. Але дивиться далі, а на тому яворі блищить якась шабля, рушниця і сорочка. І думає: «Все то мені було би придатне, якби міг узяти!» Хлопець ще раз поглянув угору, бачить — на сорочці написано золотими буквами:

«Хто буде такий мудрий, щоб виліз на явір і взяв цю сорочку, той стане сильним на сім держав. Хто би взяв рушницю, а з-під явора сім куль та коби раз вистрілив, куля знищила би нараз третю частину світу і знову впала би під явір. А хто би взяв шаблю, то зарубав би нею ворогів, скільки собі задумає».

Іванко каже до сестри:

— То був великий дурень, що це написав. Таке не може бути правда!

І пробує вилізти на явір. І ліз які чотири години, а коли вже перейшов через половину, то почало його тягнути вгору. Іванко межи стовбурами сів, трохи відпочив. А потому зібрав усі речі та злізає помалу долі.

— Маріко, почуваю, що я сильний аж на сім держав!

Зібралися, йдуть далі великими лісами. Знайшли старого бука, котрий мав метр і пів товщини. Іванко і каже:

— Я міг би сього бука вирвати з корінням.

Поклав на нього руку, а бук почав одразу нагинатися. Маріка закричала:

— Брате, не хитай, бо майже впаде!

Іванко, як побачив, що бук подається, поклав на нього другу руку. Вийняв дерево з корінням і перевернув верхом до землі, а корінням догори. Тоді узяв сестру на руку і легко поніс.

Іде, іде — крізь темні ліси. Бачить якийсь блиск. Підійшов, а то блищить у камені. Таке маленьке світло, як від свічки. Іванко вдарив у каменя, а той розсипався на порошок. І помітили, що в землю ведуть сходи. Зійшли униз — там двері. Хлопець їх розбив і здивувався: сімнадцятилітня красна дівчина варила в печі їсти. Вона запросила:

— Заходьте в нашу хижу і щось поїсте, бо виджу, що голодні.

Сіли вони їсти, а дівчина приказує недобре:

— Вечеряйте, та йдіть собі геть, бо тут живе дванадцять розбійників. Коли прийдуть — порубають вас!

Іванко їй відповідає:

— Нам однаково. Нянько нас відправив у хащу на смерть, щоб загинули.

Нараз земля колишеться — приходять розбійники. Дивляться, а їхні дванадцятиметрові двері розбиті на порошок. І радяться:

— Що маємо робити? Чи йдемо до хижі, чи лишимо все своє добро?

А старший говорить:

— Хлопці, я не дуже лишив би наше золото і срібло, але тут була велика сила. — Далі подумав і сказав: — А все-таки заглянемо в хижу.

Заходять до хати, а там сидить хлопчина і ще менша дівчинка. Тоді вже нічого не брали в голову на них. Розвішали рушніці по стінах, сіли собі вечеряти. Коли повечеряли, старший наказав:

— Ану, хлопці, підіть у пивницю і принесіть пива.

Троє скочили в пивницю і принесли три бочки пива.

Старший почав бесіду з Іванком:

— Коли ти вип'єш цілу бочку пива, то лишишся живим.

На то Іванко каже:

— А ви зробіть наперед самі, аби я бачив — як.

Старший зупинився коло бочки, вдарив перстом у дно, вибив його, підняв бочку і випив усе пиво. То-то був хлопчище!

— Ну, випий ти!

Іванко став, і коли мізинцем ударив у бочку, обручі порвалися і пиво розіллялося. Розбійники схопили свою зброю, обскочили Іванка й закричали:

— Підіймай угору руки!

Іванко засміявся:

— Послухайте, люди, думаю, перед смертю ви дозволите мені побавитися шаблею.

І коли витяг свою шаблю, то нараз відтяв одинадцять голів. Старший був хитрий, впав у кров, і йому лиш вухо Іванко сягнув. Зібрав хлопець розбійників і поносив у порожню хижу, а сам рушив по других кімнатах. В одній стільки золота, що тільки

посередині лишилася вузенька доріжка; у другій — одежа, яку собі задумати; а у третій — хліба, муки, сала — всього, що потрібно. Хіба лише пташиного молока нема. Коли Іван оглянув газдівство, каже служниці:

— Дівчино, як ти сюди потрапила і чия ти?

— Я того й того царя дочка. Ходила у школу, що на краю міста. Розбійники напали на мене і взяли із собою. Так я вже шість років тут перебуваю.

— Коли вмієш писати і розумієшся у світі, можеш іти додому.

Дівчина подякувала хлопцеві й зібралася йти. Тоді Іван каже до сестри:

— Тут маєш ключі від кожної кімнати. Бери, що тобі треба...

Лише від тої комірчини, де лежали розбійницькі трупи, ключа їй не дав. А сам пішов оглянути довколишній ліс. Не сиділося йому, бо почував у собі дуже велику силу, не боявся раз нічого, бо гадав, що вбив усіх розбійників. Але коли хлопець пішов з дому, старший розбійник став на ноги й покликав Маріку:

— Маріко, чуєш?

— Що вам треба?

— Будь така добра, піди до криниці, принеси води й пусти її крізь ключову дірку.

Маріка послухала. Пустила воду крізь замок, а він відімкнувся. Розбійник помив вухо живлющою водою, і вухо зрослося. А Маріці каже:

— Чи ти хотіла би мене за свого чоловіка?

— Хотіла би, — мовила Маріка.

— Але ми не можемо побратися. Лише коли захочеш згубити свого брата. Як він прийде додому, ти прикинься хворою і кажи, що їла б вовче м'ясо. Він піде межи вовків, його розірвуть.

Перед печерою росла чарівна груша, котра чи зимою, чи літом зацвітала, коли хто приходив. Старший виглянув надвір, а груша цвіте. Заскочив до

хижини, де були порубані розбійники. А Іванко заходить і бачить: сестра в постелі йойкає.

— Що з тобою сталося?

— Дуже мене болить, іла би з малого вовченяти м'ясо. Може б, стало легше.

Іванко — у ліс. Бачить, стара вовчиця іде з п'ятьма вовченятами. Нараз набив рушницю і хоче стріляти. Вовчиця проговорила:

— Іванку, не вбивай мою дитину, бо твоя куля знищить третю частину світу і впаде під явір, з-під котрого ти її узяв. Бери собі вовченя живим і понеси сестрі. Вона не буде його їсти, а ти мале вичеши й пусти.

Так воно і сталося.

Тоді старший розбійник намовляє дівчину:

— Маріко, Маріко, кажи, що хочеш м'яса з малого ведмедяти.

Іван пішов у ліс. Бачить, іде стара ведмедиця з ведмедятами. Прицілився стріляти, а ведмедиця каже:

— Іванку, не вбивай мою дитину, бо твоя куля знищить третю частину світу і впаде під явір, з-під котрого ти її узяв. Бери собі ведмежа живим. Сестра не буде їсти моє ведмедятко, а ти його вичеши й пусти.

Старший розбійник дивиться, а груша цвіте.

— Ой, Маріко, твій брат не вмирає!

І потому словами сестри відправляв Іванка на усяку звірину, та Іванко вертався живим і приносив їй живе звірятко.

Тоді старший надумав ще одне хитре діло. Аж і тепер Іван не загине, то більше ніколи! Говорить Маріці:

— Скажи йому, аби він пішов межі дві гори принести води. Ті дві гори одна одну б'ють, а межі ними є криниця. Коли він буде брати воду, гори його здавлять.

Іван пустився у дорогу. Але до криниці потрапив на полудне, коли гори перестали битися. Зачерпнув собі води, вернувся додому.

А розбійник собі пригадав, що є й інший спосіб позбутися хлопця. І намовляє дівчину:

— Кажи йому, що за горою меле дванадцять млинів, і най тобі принесе з них борошна. Ті млини відчиняються раз у двадцять років — мелють людські кістки. Завтра двері на млинах відчиняються і, як тільки він зайде, замкнуться за ним.

Іван іде по борошно у чортівські млини. Але та дорога була досить довга. Зробив собі пищалку і грає. Доки дійшов, то за ним зібралися усі лісові звірі. Так зі звірятами зайшов. Двері ніяк не могли запертися, стільки було звірів. Іван набрав у кишені борошна і повертається додому.

Груша зацвіла. Старший розбійник каже:

— Недобре! Клятий хлопець і там не загинув. Ну, Маріко, остання порада. Зробися здорова і попроси Івана: «Най я тебе, братику, у паренім молці скупаю». Він скине сорочку, викупається і від слабості засне. А ти візьми кінського волосся, зв'яжи йому руки і свисни мене.

Так і сталося. Маріка попросила:

— Братику мій любий, я хочу зробити за твої труди одне добре діло: най я тебе скупаю у паренім молці!

І купала його так, що скоро заснув. А тоді зв'язала йому руки кінським волосом і свиснула розбійника. Старший розбійник вибіг із комори, перебрав на себе Іванову силу і розбудив хлопця. Та й судить над ним суд — якою смертю погубити. Сестра уже пожаліла брата і почала просити, щоб розбійник його не вбивав, бо й Іван його не вбив. І старший розбійник виколов йому очі. А потому взяв хлопця на плечі, поніс у ліс і кинув у колодязь. Нічого там Іванові не сталося, лише не міг вийти.

А в ліс прийшли люди. Розгарячилися в роботі й відправили по воду хлопчину, що був їм за підручного — каймана. Хлопець не журився — узяв відро, приходить до колодязя. Та чує, що в колодязі щось хлюпочеться. Налякався кайман, прибіг без води. Лісоруби почали кричати:

— Чого лишив відро?

— Лишив, бо там чорт!

Люди взяли палиці і йдуть до колодязя. Дорогою говорять про себе:

— Не біймося чорта! Усі разом уб'ємо його!

Іван почув з колодязя, про що люди радяться, й гукає:

— Не вбивайте, я чиста душа, а в колодязь попав так і так!..

Люди почули людську мову і спокійно підійшли. Вигягли Івана, принесли в колибу. Один йому дав гаті¹, другий сорочку — одягли сліпого.

Побув Іван межи людьми три роки. Одні відходили із лісу, другі приходили у ліс, але усі годували хлопця. Подумав собі він: «Не йдуть люди в хашу з гаразду. Вони тяжко роблять. Піду я собі геть. Найбільше не живу!»

А не видить, куди йому йти. Заходить в один мочар². Не може ноги витягнути і головою падає у воду. Та нараз у нього з'явилися очі, бо там була криниця з живлющою водою. Іван вернувся у колибу, взяв пилу, палицю і пішов у ліс. Так робив три роки і заробок віддавав тим людям, що його, сліпого, годували. Лишав собі тільки на видатки. Потому ще три роки він робив на себе. Перебув Іван із лісорубами цілих дев'ять років: три без очей, а шість із очима. На дев'ятім році зібрався в дорогу.

Йде і приходить на розпуття. А там сидить старий чоловік. «Які сто п'ятдесят літ може мати дідо», — подумав Іван і почав казати:

¹ Гаті — штани.

² Мочар — багно, трясовина.

— Заміняйте зі мною одержу.

А дідо мав на собі лахміття. І каже він Іванові:

— Ти говориш зі мною на сміх? Думаєш, я ніколи не був молодим?

— Не на сміх я з вами говорю, справді хочу мінятися.

І вони помінялися. Коли дідо убрався в Іванову одержу, витяг собі з-під старого пня пляшечку з водицею, покропився — й нараз помолодшав: став такий, як у вісімнадцять років.

А Іван говорить:

— А мені би, діду, таку воду, аби я став старим.

Дідо витяг пляшечку, побризкав Івана — і той зробився старшим за п'ятдесят років.

— Ой, дідику, ви вже молоді — дайте мені скляночку і з молодою водицею.

Дідо дав йому обидві пляшечки. Тепер Іван подумав, що йти би до сестри. Приходить і бачить: хижа не в печері, як була, а вже на землі. Двір добре обгороджений, не можна й зайти. Іван став під ворота й гукає старим голосом, аби відчинили.

Вийшла сестра Маріка і пустила жебрака у дім, дала йому їсти. Жебрак поїв і хоче відробити: заніс води і дров до хати. Потім пішов у хлів і почистив з-під худоби гній. Так лишився й на ніч. Опівночі приходить розбійник з полонини з волом на плечах. Заходить до хижі, дивиться — на лавиці лежить якийсь дідок.

— Що то за один?

— То старий жебрак. Говори тихо, бо він спить.

Сіли вони вечеряти, а потому пили й грали в карти десь до години по півночі. У годину по півночі полягали спати. Були п'яні, п'яні. А Іван не спав. Він мав на собі гуню¹ — рідку, як сачок. Дивився крізь дірки і побачив, що вони заснули. Тоді тихо встав, підійшов до постелі, де лежав розбійник, і

¹ Гуня — верхня одержа з домотканого сукна.

взяв свою сорочку, шаблю та рушницю. Як одягнув на себе сорочку та ще покропився молодильною водою, то став такий, як молодий принц. Пройшовся по кімнаті і почав будити розбійника з сестрою. Коли їх розбудив, то нараз обоє впізнали його і дуже налякалися. Але Іван каже:

— Я вас не буду бити, досить, що ви з мене посміялися...

У закутку помітив пищалку і згадав своїх звірят. Як почав пищалити, знову збіглася до нього усяка звірина. А ведмідь говорить:

— Царю наш, дозволь нам поборотися із розбійником.

І звірі розтягли того на шматки. Сестра дуже плаче за розбійником, що вона лишилася самотня. Але Іван пішов собі далі.

Скоро почув, що в одній державі — велика посуха, бо змії запер воду. Зібрався Іван зі звіркою і йде в ту державу.

Коли спустився з гір зі звіриною, народ дуже злякався і почав замикатися. Іван бачить: така страшна спека, що яйце може спектися просто на дорозі. Приходить він до корчми і каже:

— Дай мені, корчмарю, дві бочечки пива по сто п'ятдесят літрів!

Корчмар не міг принести, а відчинив йому пивницю:

— Бери собі сам.

Іван випив триста літрів пива, тоді почав бесіду:

— Які у вас новини?

— Новини недобрі, велика посуха, бо клятий змії позакривав нори. Уже мої три доньки дані за воду змієві. Завтра припадає на саму царівну. А вона десь десять років тому, як вернулася від розбійників.

Іван здогадався, що то царева донька, котру колись визволив з печери. І каже корчмареві:

— Веди мене, де змії!

Корчмар не хоче, він боїться. Але мусив Івана вести. Потім хлопець його відпустив. Сам сів на колодязі й чекає, коли царська донька прийде на свою смерть. А був один циган, котрий відпроваджував до змія приречених дівчат. І бачить Іван: везе коляска царську доньку. А вона ще здалеку впізнала Івана і жалібно заплакала. Циган зупинив коні, щоб кинути дівчину в колодязь. Але Іван скочив на коляску, аж вона по осі увійшла у землю, і говорить дівчині:

— Не бійся, я не дам тебе!

Та й викликає з колодязя змія:

— Молодий пане! Тут є дівка!

А коли змії показав дванадцять голів, Іван одразу відрубав їх шаблею. Циган вернувся із царською донькою, а Іван лишився. Коли циган їхав через річку, попід міст уже текла вода. Він зупинив коней і примусив дівчину клястися, що сам убив змія. Дівчина поклялася і пообіцяла, що буде його.

Іван вернувся до сестри, бо коли відходив геть, поставив їй дві бочки: за себе і розбійника. Тепер подивився: в його бочці дуже мало сліз, а в розбійницькій аж ллються через край. І повернувся у державу, де була посуха. У корчмі питає:

— Що нового?

— Вже ліпші новини. Циган убив змія, і води стало досить. Завтра побереться донька царя із циганом.

А з Іваном були усі звірі. Заєць почув про весілля й каже:

— Царю наш, пусти мене поглянути на молоду пару.

Іван його пустив. А царівна казала сторожі: коли буде йти яка звірка, то щоб її впустили. Вона взяла зайця на коліна і повеселішала. Почастувала його добре, тоді заєць замовив собі два танці заграти.

А циган у палаті сидить на подушках аж під саму стелю. Коли заєць почав танцювати, дві подушки з-під цигана висунулися.

Вернувся зайчик до Івана, а далі лисиця проситься на весілля. І вона затанцювала. З-під цигана висунулися другі дві подушки.

Проситься вже на весілля вовк. Але Іван не дуже хотів пускати туди вовка — боявся, що вовчисько накоїть біди. І все ж відпустив. Коли вовк показався, то сторожа почала тікати. А він собі зайшов у палату, і царівна його частувала. Вовк так само замовив два танці. А коли він танцював, скочив до цигана і відкусив ноги до самого стегна. Циган без ніг, але реве, щоб ішли вінчатися.

Вернувся вовк і розказав, що було в царя.

— Тепер ходімо всі, — каже Іван звірятам.

Царська дочка побачила Івана, обійняла його і все розповіла старому цареві. Звірі розтягли цигана, а на подушки сів Іван.

Але він дав прикликати і свою сестру. Сестра прийшла, а після весілля позамикала звірів по царських хлівах і братові підклала у постіль гострі залізні вила. Іван пробив серце і нараз помер. Всім було дуже дивно. А звірі лежали у хлівах три дні, ніхто про них не дбав. Каже ведмідь:

— Розбиваймо хліви! З нашим царем, либонь, якась біда, коли ніхто не несе нам їсти.

Розвалили хліви і побачили: царівна колише свого чоловіка у золотій труні й дуже гірко плаче. Ведмідь поклав лисиці кошики на шию, а в них — дві склянниці. Принесла лисиця цілющої й живлющої води. Івана помили, та він не встає. Настав великий смуток. Роздягли його і бачать: у лівий бік забилися вила. Ведмідь витяг вила, пустив у рану краплю живлющої водиці, й тоді Іван устав.

— Ой, як я заснув!

— Бодай твоя сестриця так заснула! — каже йому ведмідь.

Іван здогадався, що вона зробила, і відповів звірам:

— Робіть із нею, що хочете.

І звірі розтягла невдячну сестру на чотири частини. Іванко щасливо жив собі з царівною та й звірина жила при них добре.

ПРО ГУСАРА ЮРУ

У бідній родині виріс один син, якого звали Юрою. Він мав уже вісімнадцять літ і тому зарокував (був призваний) до війська. А в ті часи служилося по дванадцять років. Хлопець не журився, бо він дома тільки бідував, а у війську жив собі незгірше. Він служив і дуже справувався біля військової команди.

Та невдовзі, як зарокував, сталася війна. Юра був гусаром, пішки не ходив і воював завжди в першій лінії. Був на війні цілих шість років, а його ні разу не поранили, і залишився вповні зі здоров'ям. На шостий рік війна трохи втихла, Юра собі попросив відпустку. І тому, що він воював добре, його відпустили на три місяці.

Сів на коня і, як був на фронті — у гусарській формі, з гусарською шаблею, — вирушив додому. Вибирав дороги навпростець — через гори, через хаші, через голі пусти. І в одному лісі на поляні надибав на садибу. Довкола була красна огорожа. Гусар зупинився біля брами і дивиться з коня на подвір'я — чи когось не видно. З хати вийшла дівчина, яка могла мати десь вісімнадцять літ. Вийшла й позирає на молодого вояка. Він почав проситися:

— Дівчино, прийми мене на нічку до свого обійстя, бо я в тяжкій дорозі.

Дівчина відповіла:

— Я би тебе, вояку, впустила, але мій нянько наказав, аби я без нього нікого не впускала.

Юра нараз повернув коня, щоб їхати далі. Та дівчина його пожаліла. Вона собі подумала: «А звідки нянько буде знати, що у нас хтось був?» І гойкнула: — Вояку! Вернися...

Він завів коня у хлів, ремені на собі попустив і ліг спати під конем. А дівчина каже:

— Та чого, вояку, лягаєш на соломі? Ти заходь до хати — повечеряєш. І спати будеш по-нашому — в покоях, у постелі.

— Добре, дівчино, говориш, — відповів їй гусар. — Я би fajно виспався у твоїх покоях. Але в мене військовий порядок — мушу спати під своїм конем.

А хто була та дівчина? Вона була дочкою лісника, її батько мав одну комору, де тримав для лісорубів гроші. А тої ночі злодії-розбійники розламали браму. Десятеро побігли до каси, а двоє — до хати: вимагають ключі від комори. Дівчина налякалася, але відказала:

— Я не маю ніяких ключів. Нянько забрав їх із собою.

Один розбійник запитав:

— А кури у вас є?

— Кури є... — і дівчина швиденько принесла одну курочку, бо думала, що тим вона відбудеться.

Розбійник нараз відкрутив курці голову і показав дівчині:

— Якщо ти нам не даси ключів, із тобою зробимо те саме!

— Люди, не вбивайте, — заплакала дівчина. — Я не винна: не маю ключів.

Та розбійник приступив до неї, схопив за волосся.

— Дайте бодай наплакатися перед моєю нещасною смертю, — запросила дівчина.

І, плачучи, згадала, що у хліві ночує вояк. Якби могла побігти до нього, — може, врятував би їй життя. І дівчина почала благати, щоб її пустили на подвір'я:

— Нянька нема вдома, то піду відклонитися бо-дай від худібки.

Люди різні: є добрі, є злі. Злий розбійник не випускав дівчини, а добрий дозволив:

— Раз просить — най іде.

Дівчина вийшла на подвір'я і махом — у хлів. Почала будити вояка. Та він звик до того, щоб його будили по-військовому, і не прокидається. Дівчина не знає, що робити. Ударила ногою у шаблю, аж та шабля витяглася з піхов і відлетіла вбік. Дівчина нікуди не втікала, а повернулася до хати, до розбійників.

Кінь почув недобре й заіржав. На те Юра одразу схопився. Та не знайшов шаблі. Посвітив, а шабля витягнута з піхов. Відхилив двері, дивиться — у хаті якийсь блиск. Він довго не радився. Зняв із чобіт шпори, вибрався з хліва і тихенько тягнеться до хижі. Коли був коло дверей, заскочив у сіни і порубав розбійників.

А дівчина стояла межи ними у великому страху. Юра ледве-ледве її розговорив.

— Що то за люди? — запитав.

— Я не знаю, що вони за люди, — відповіла дівчина. — Вимагали ключі від комори, а я не давала, бо там чужі гроші. Хотіли мене вбити.

— А в тебе ті ключі?

— Тут, у мене, — відповіла дівчина і віддала ключі воякові.

Він сказав:

— Лягай, дівчино, спати, а я піду в комору. Туди буде лізти більша сила, і треба щось придумати.

Він вийшов надвір, наблизився до каси. Відімкнув двері і зайшов. А розбійники зійшлися біля задньої стіни, долотами робили діру. Коли вибили її, почали по одному залазити в комору. Але тільки показався перший, як гусар махнув шаблею: відтяв йому голову, а самого розбійника втягнув до комори. Так він повідрубав ще вісім голів. Коли поліз

десятий розбійник, то вже зазоріло. Він побачив у коморі вбитих і відразу подався назад. Юра йому тільки розітнув лице. А потому сів собі на стільчика і глибоко замислився: що він наробив — зарубав одинадцять людей, а дванадцятий утік із розрубаним лицем! То великий гріх! Правда, гріх є вільний і невірний. Ті злодії прийшли серед ночі й забирали в чоловіка гроші. Але гроші були й не його, вони були державними. Він лише розпоряджався ними.

Вранці лісник вернувся додому, а в сінях — двоє вбитих. Покликав дочку:

— Що се тут за новина? Скажи мені, небого.

І вона все розповіла батькові, як мала постраждати за державні гроші. Стільки було щастя, що прийняла на ніч вояка. Він урятував її життя, аби ще розквітала.

А лісник запитує:

— Та де той вояк?

— Не знаю, де, няньку солоденький. Дала йому від каси ключі і, як вийшов, я його не виділа. Боялася виходити, бо вже була північ... Ходім у хлів: якщо кінь ще там, то хлопець не поїхав — він десь у нашому дворі.

Прийшли, заглянули у хлів — кінь стоїть на місці. Тоді пішли до каси, тихо відчинили. Дивляться, а він сидить на стільчику, той молодий вояк. Та сидить засмучений, бо коло нього вбиті. Вояк піднявся, привітався до пана. Правда, то був чоловік не з панського роду — просто колись кожного, хто на собі мав чорний піджак, називали паном. І питає той пан вояка:

— Котрою дорогою йдеш, синку?

— Іду у відпустку: мене відпустили на три місяці — провідати свою старшину. За шість років я був на війні, весь час у першій лінії. Сам лишився живий і здоровий, та не знаю, чи живі домашні. Скільки я не переслав листів — ніхто мені з дому не відписував. Може, й не живуть...

Лісник йому каже:

— Побудь, синку, в мене. Буде тобі добре.

— Дякую вам, пане, — відповідає Юра. — Але мені няньо й мама перші, мушу йти додому. Коли вони померли, то повернуся до вас.

І з тим словом зібрався в дорогу.

Приїхав він у своє село, та не розуміється: там, де була його рідна хата, стоїть новий двоповерховий дім. Юра думає собі: «Ой, напевне, няньо й мама вмерли, а наш город перебрав корчмар і побудувався». Розпитати нікого, бо ніч. Але він якийсь вояк! І пішов до старости. Збудив його і ступив до хати. А староста не впізнає хлопця, що він їх, сільський. Почав його питати:

— Звідки ти, гусаре?

— З війни, — відповів Юра, — їду у відпустку.

— Ой, і мій десь на війні. Переспи в нас, синку.

Та старостиха озвалася:

— Не стримуй вояка! Тут малі діти, вночі плачуть, і він не годен буде спати. Най іде до того чоловіка, котрий собі побудував хату на два поверхи.

Староста розсердився:

— Що ти кажеш, жінко! Аби я спровадив вояка до розбійника? Він шість років воював і на війні лишився живий, а ти хочеш, щоб загинув тут? Не дивися, гусаре, на неї, а лягай та спи.

Юра поцікавився, як звати чоловіка, що поставив хату на два поверхи. Староста сказав: він з такої й такої родини. І одразу хлопець здогадався, що то — його батько. А староста розповів і більше: чоловік був бідний і тому пустився з розбійниками.

Юра нараз зібрався додому. Сів на коня, під'їхав до будинку. Двір відбитий високою огорожею. Юра загунав у ворота, а за ними загавкав собака. Мати вчула і вийшла надвір. Та пес уже скаче на ворота і не гавкає. Відчинила, впустила гусара. Юра лишив коня надворі, заходить у дім, а пес іде за ним: упі-

знав його. Хлопець зайшов і бачить: батько — у постелі, вся голова пов'язана, а на стіні висить старий кріс. Юра сів до ліжка, і розговорилися:

— Чого у вас на стіні кріс?

— Я лісник... Лісник панської хащі.

— А чого вам голова завита?

— Бо зуби болять...

І Юра збагнув: останній розбійник, що був під його шаблею, — його рідний батько. Саме батькове лице він позначив шаблею.

Але з двора увійшла вже мати. Вона зашептала старому на вухо:

— Іване, бідолахо... То буде наш Юрко. Пес роздере чужого чоловіка, а коли побачив сього хлопця — скакав йому на груди, цілував його.

І батько підвівся:

— Синку, ти? Ой, видиш, я ледве живий!..

Тоді Юра мовив:

— Слухайте, що буду вам казати. Мені дуже тяжко признати вас няньком, бо ви страшний грішник — пустилися на блудні путі. Моя шабля відтяла одинадцять розбійницьких голів, посягла й за вашою, та лише позначила лице. Долі ще хотілося, аби я вас побачив живим, і відвернула шаблею від вашої голови. Покляніться, няню, перед тою шаблею, що ви лишитеся зовсім розбійницького діла.

І батько поклявся, що більше нікому не заподіє зла.

Тоді син обцілував свого батька й матір і ліг собі спати. А вранці підвівся і пішов дивитися батькове господарство. Коли він побачив, скільки тут худоби і всякого збіжжя, сів на коня і прискакав до старости. А там попросив бубон та й почав серед села скликати народ:

— Так і так, хто бідний чоловік, то най іде до того двора, де стоїть двоповерховий дім, і кожний щось дістане. Лише багаті най не йдуть.

І зійшлося премного народу, бо в ті часи бідних було більше, аніж багачів. Юра роздав злидарям усе, що було накрадене. А потому розібрали дім, котрий був збудований за нечесні гроші, та й пустили все долі водою. Юра сказав людям, щоб наново поставили хату з одними дверима, яку лишив, коли йшов до війська. Дав батькові та матері грошей, аби могли прожити, доки повернеться з війни. І так знову зібрався в дорогу.

Йде, йде — й забрів до темної хащі. А в нього вийшло куриво. Дивиться — щось блиснуло, і рушив на той блиск. Вибрався на поляну, де стояв барак. Він зіскочив з коня вороного, підійшов до барака. Відхиляє двері — а там сорок розбійників рубають у карти. Юра нараз бачив, що пропала його голова. Старший розбійник запитав:

— Що хочеш, вояку?

— Хотів би запалити, та в мене вийшло куриво, — відповідає Юра.

Розбійник повів хлопця у маленьку будку, де було повно сигарет і всякого краму.

— Іди бери, вояку, скільки тобі треба.

Тільки Юра ступив на підлогу, як вона відкрилася. Нараз впав до ями, що була глибокою на дванадцять метрів. Там горіла свічка і хлопець роздивився. Він був у пивниці, що тяглася під усім баракком. На п'ятдесят метрів! А у тій пивниці було повно всякої амуніції, стояли бочки пороху. Але Юра бачить і одного діда.

— Давно ви тут, діду?

— Уже третій день.

— А як сюди потрапили?

— Я — ганчірник, віз у село голки, сірники, а ще зайшов купити сигарет...

Вояк дивиться далі. Бачить, на підлозі якісь залізні дверці. Покрутив колесиком і підняв ті дверці. А під ними відкрився колодязь. Юра знайшов дві

товстенькі дошки й положив їх поперек колодязя. Потому сказав дідові, щоб той взявся руками за дошку і звис у колодязь. А сам поклав недогарок свічки на порохову бочку і теж повис на дошці в колодязну яму. Тут стався страшний вибух. І барак, і злодії злетіли у повітря. Юра нараз вискочив із колодязя і допоміг вибратися дідові. Вони вийшли помалу нагору. На щастя, кінь лишився живим, бо стояв у хащі. Юра пустив діда на коня, а сам іде пішки. Але йому дуже хочеться палити, а вітер гасить вогник. Юра зупиняється, черкає сірником і все більше відстає від кінного. А коли він знову відвернувся, аби припалити, дідо вдарив ногами коня і погнав галопом. Вояк кинувся за ним, почав гойкати — дідо й не оглянувся.

А що то був за дідо? То був цар. Він одягнувся у простенький одяг і пішов дивитися, як живе народ. Хотів знати, чи ще довго може держава воювати. Але коли ішов через ліс, потрапив до розбійників. Тепер він повертався на коні в палац і згадував, що сталося:

«Я царюю вже п'ятдесят років, а не міг зробити таке діло, як показав молодий вояк. Добре, що він служить у моєму війську!»

Юра повернувся у свій полк, але не йде більше до гусарів, бо він без коня. Пристав до піхоти. Та все одно пішов приголоситися до свого полковника.

— А де твій кінь? — запитав полковник.

Юра розповів:

— З конем вийшло недобре. Визволив я із неволі діда, ще й посадив його у сідло, а він на коні втік.

Полковник тоді каже:

— А чи впізнав би ти старого?

— Та правда, що впізнав би.

Одного чоловіка одягли у те простеньке шмаття, в якому цар ходив між народ, і привели до Юри. Та хлопець нараз відповів:

— Не чиніть ви дурня ні з мене, ані з нього, бо се не той дідо.

А тут долі сходами якраз іде цар, що убраний уже в царський одяг. Юра вигукнув:

— Дивіться! То він узяв од мене коня! Я його впізнав!

Тоді взяли Юру, завели у світлицю. Цар його добре пригостив і наказав своїм помічникам, аби одягли хлопця у багатий одяг. Юра став — немов молодий принц. І цар йому каже:

— За такого витязя я одразу віддав би дочку, та, на жаль, не маю.

— Не біда, — відповідає хлопець, — я маю добру дівчину.

І він привів дочку лісника.

Цар їм справив велике весілля.

Юра послав по своїх батьків, і почали жити усі разом.

А цар не мав наслідника і передав державу Юрі. Тут скінчилася й війна, бо вороги не сміли мати діло з молодим царем.

ПРО ВОЯКА ВАНДРУГА

Один хлопець ріс без батька й матері. Був круглий сирота. Тому він мусив жити у чужих людей, служити у газдів. Та якось там дочувся, що легенів вербують до війська — беруть нараз на дванадцять років. Хлопець не радився нічого — пішов до вербувальників.

— Як пишешся?

— Вандруг...

То була вся бесіда. Його перебрали у вояцький одяг, і став воякувати. Вислужив правдиво вісім років, лишалися чотири. Одного разу ціле військо

вивели на плац і красенько вишикували перед генералом. А той проголосив:

— Наша республіка доводить до відома всіх, що потребує витязя. Хто би у нас знайшовся такий, аби пішов у чужу державу і дістав там образик королівської дочки? То дуже красна дівчина, лише її нікому не показують. Хто добуде образик принцеси, той одержить триста тисяч срібних. Та якщо хтось візьметься за діло і повернеться ні з чим — відповідає головою. Наказ видав од такого дня генерал Вацлав Кимир.

Вояки красно вислухали все, що він говорив, але ніхто не піднімає руку. Вандруг зміркував: «Я бідняк і триста тисяч срібних мені не заробити за ціле життя. Хоч якийсь час поживу по-панськи. А якщо потому розстріляють — все одно за мною не заплаче ні нянько, ні мати». І приголосився:

— Я принесу з чужої держави образик принцеси!

А не встиг він опустити свою праву руку, як його взяли до канцелярії. Проплатили двісті тисяч срібних, а сто лишили на той день, коли принесе образик. Нараз відправили в дорогу.

Ге-гей, не так то було скоро, як я розповідаю, бо в ті часи машини не ходили, хіба трапився десь віз. Але Вандруг дістався, нарешті, у чужу державу. Прийшов собі просто до столиці, де жила принцеса. А то було дуже красне місто і в ньому стояла не якась корчма, а великий ресторан. Вандруг собі каже:

— Зайду я поїсти. А може, там знайду і якесь щастя.

Але там народу — як десь на торговиці. Ніде і присісти. Роздивився, а в самому закутку гоститься сім хлопців і всі рівнісінькі на зріст. Став біля тих хлопців і дивується, які вони рівні. Тоді один підвівся, підійшов до Вандруга і каже:

— Я бачу, вояку, що тобі щось треба.

— Ой, треба би, треба, — відповів наш хлопець. — Але то велика річ, якби годе я її дістати!

— Ну, кажи вже далі.

— Маю дістати образик принцеси, котра тут живе.

Той, другий, як свиснув! Із-за столу нараз підхопилися його побратими. А що то були за легені? То були розбійники. Правда, вони тягли за бідним народом. Тому, коли дізналися, що вояк шукає, взяли його до себе за стіл. Старший тихо каже:

— Образика принцеси не маю, але можу її показати. Потрібні красні гроші.

— Мені дали двісті тисяч срібних!

— Ого, досить і одної тисячі. Послухай сюди. За містом є одна маленька хижка, куди принцеса їздить на побачення. Має якогось капітана, але вона ховається, щоб ніхто з чужих її не бачив.

І вони зібралися до тієї хижки. Розбійник добре наказав, що йому робити і, як дійшли до місця, вернувся в ресторан. А Вандруг одним пальцем стукає у шибку, бо вікна завішені — нічого не видно. Старий дідо відсунув фіранку і питає, хто там. Вандруг відповідає:

— Не звідайте, а пустіть до хати. Я несу вам аж тисячу срібних.

Дідо почув про тисячу срібних і подумав, що то — від принцеси. Впустив його до хати, але Вандруг тільки роздивляється.

— Що ти, вояку, хочеш?

Вояк йому відрахував гроші і зізнався, що хотів би глянути на королівську доньку. Чоловік налякався:

— То неможливо! Нас уб'ють! Тут ніхто чужий не сміє бути! Ой, я вже пропав!

— Нічого не бійтеся, — говорить йому Вандруг. — Закрийте мене в шафі і повертіть у дверці малу дірочку — бодай на одне око.

Так усе й зробили. Чують — заgrimів підземний поїзд. Увійшла принцеса, а за нею — капітан. По-

чали пригощатися. Вандруг позирає одним оком і не надивується: він зроду не бачив такої краси. А офіцер каже:

— Слухай, моя красуне. Я би тебе дуже попросив, щоб ми в хижці погасили світло.

— Такого не буде! — відказує принцеса. — Якщо ти такий смілий, то прийди опівночі в палац, на найвищий поверх.

— Боже мій небесний, та як зайти в королівський двір, коли там стоїть стража!

— То не моє діло. Коли ти — капітан...

— Добре, добре. А якби зайшов, то як мені дістатися до найвищого поверху?

— Спусти тобі мотуз! — засміялася принцеса. Вандруг дуже пильно слухає розмову і стукає пальцем у чоло.

Коли пішли з хатки, він повернувся в ресторан, до розбійників. Старший нараз прискочив до нього і питає, що бачив, що чув. Вандруг оповів. На те розбійник йому каже:

— Якщо не пошкодуєш іще тисячу срібних, то сам зможеш піти до принцеси.

— Але на те треба якийсь спосіб.

— Слухай сюди, вояку. Серед міста стоїть одна церква, на якій є головний годинник. Він світиться й опівночі. Підійди до сторожа-годинникаря, дай тисячу срібних і попроси перевести стрілку годиною назад. А сам точно в північ піди під палац.

Все так і було. Капітан поглянув на годинника і зайшов у ресторан. А Вандруг — з ресторану. Тихенько перескочив королівський мур і бачить, що з палацу спустили довгий мотуз. Він помалу вибрався до найвищого поверху. А принцеса думала, що то — капітан. Вона й не посвітила.

Раз у дворі зчинився якийсь гамір. Вандруг здогадався: спіймали капітана, бо даремно ходив під палацом, чекаючи мотуз. А принцеса нічого не знала.

Тільки тут помалу розвидняється, а Вандругу видноти не треба. Знову скинув через вікно мотуз і спустився вниз. Потім перескочив королівський мур та й пішов у місто.

Принцеса добре виспалася, встала. Дивиться — лежить вояцький гудзик, але він явно не такий, як у капітана. Дивується: хто був коло неї?

Одяглася у простеньке плаття, опустила на обличчя сітку і вийшла за браму. А гудзика мала у руці. Вона легко відшукала Вандруга, бо він був не в тутешньому вояцькому одязі. Помітила, що на його блузі одного гудзика нема,

— Чи це не твій гудзик? — відкрила долоню.

— Мій, — відповів Вандруг і впізнав принцесу.

Тоді вона каже:

— Чекай мене тут. Я повернуся у палац — візьму гроші, а тоді поїдемо у твою державу.

Вандруг відказав:

— Вертатися — недобра ознака. Та й не треба, бо в мене є гроші.

Приїхали у його державу, зайшли в перше місто. Там принцесу за тисячу срібних раз-два змалювали. І вона лишилася чекати на одній квартирі, а вояк вернувся в полк. Він передав образик принцеси і просить решту нагороди — ще сто тисяч срібних. Офіцерам не дуже вже хочеться давати такі гроші. Вони дивляться на нього й посмішкуються. А Вандруг доводить:

— Видите, які ви неправдиві! Якби я був не приніс той образик, ви б мене заставили платити своєю головою. Самі ж не хочете віддати, що заборгували.

— Та подумай, як можемо знати, що ти приніс образик принцеси? — заперечують панове.

— Я приведу її живу! Але дайте на руки свій борг і наново триста тисяч срібних. А то ще не все. Бо як вести принцесу простому воякові? Покладіть мене бодай майором!

Офіцери пристали на все, ще й осідлали хлопцеві білого коня. Вандруг знову рушив у дорогу. Правда, цього разу дорога до принцеси була недалеко — можна би сказати, щось п'ять кілометрів. Приїхав у те місто, де лишив красуню на квартирі. А вертатися не спішить. Вони там одружилися, побудували красний дім і живуть рік, другий. На третій рік зібралися в полк.

Офіцери нараз позбігалися довкола принцеси: таку красу не бачили ніколи! Ще й старі генерали не могли на неї надивитися. І що вони надумали? Вчинити один бал, і котрого молода принцеса візьме собі до танцю — того вона й буде.

Гей, як нарадилося давнє начальство! Один перед другим хотів бути кращим.

Військо знову вивели на плац, вишикували перед генералом. А той проголосив:

— Наша республіка проводить одне велике діло. У нас перебуває молода принцеса з іншої держави і на честь принцеси — найбільшої красуні — відбудеться гостина. Заграє красна музика, і кого собі сама принцеса вибере до танцю, того вона буде.

Такий наказ видав генерал Вацлав Кимир.

І зійшлося багато народу. Я теж там був і видів, що робилося. Вандруга відтиснули в куток, хоч він був майором, а інші офіцери поставали довкола принцеси. Кожний свої погони піднімає вгору, набирає великої гордості. Тут заграла музика. Вони один за одним заклацали шпорами, чекаючи, кого з них красуня візьме танцювати. Але вона сказала:

— Панове, будьте добрі, дайте мені дорогу.

Офіцери нараз розступилися, а принцеса почала шукати свого чоловіка. Знайшла його у закутку, та взяла під руку, повела до танцю. І так воно виказалось, що принцеса більше нічия — лише його, Вандруга. Панове офіцери поопускали вуха.

Другого дня Вандруг і принцеса вернулися в те місто, де збудували собі дім. А з майором пішло і

те військо, яке було під його рукою. Казка каже, що той сирота став потому самим генералом. А казка не бреше.

ДВА ОТАМАНИ

За лісом-трилісом, за глибокою водою жив собі такий чоловік, який робив з дерева граблі, лопати, на базарі їх продавав, а за вторговані гроші хліб купував та й трьох синів годував, бо жінка його вмерла. Поки хлопці були малі, а він молодий, то й не кликав нікого собі в поміч: сам давав ради. Але як занедужав, скликав до себе синів і каже їм:

— Таке, діти. Поки міг, заробляв на хліб я своєю працею, а тепер не можу вже. Йдіть у світи, може, де навчитеся ремесла, або освіти здобудете і зможете себе прогодувати.

— Добре, — кажуть ті, зібралися та й ідуть.

Вийшли далеко за село. Дивляться: розбігаються у різні боки три дороги, а між ними росте старезний дуб.

Каже старший:

— Посидимо тут, браття, трохи та й будемо розходитися: кожен своєю стежкою. А через три роки на цьому місці здибаємося і вернемося разом додому. Та й захвав за кору маленький ніжик.

— Як заржавіє він з тупого боку, значить з найстаршим братом біда, на середині — з середульшим, а з гострого — наймолодшого треба рятувати.

Подали собі руки, попрощалися і розійшлися. Через три роки сходяться всі три брати коло дуба. Пополуднували, наговорилися та й подалися додому. Тато скликав сусідів, влаштував гостину. Частуються аж до вечора. Як порозходилися гості, чоловік питає синів:

— Були ви в далеких світах, рад би я знати, чи не пропали вам ці три роки марно.

— Ні, тату, — каже найстарший, — не пропали. Я вивчився на коваля. Вмію і коня підкувати, і обруч на бочку зробити.

— Це добре. У селі такого чоловіка треба.

— А я, — хвалиться середульший, — вивчився на столяра. Вмію і вікна робити, і двері.

— І це непогано, — тато йому, — зі столярки також є до хати добрий прибуток.

А наймолодший сидить, навіть губами не ворухне. Каже йому тато:

— Ну, а ти, Омельку, навчився чогось чи ні? Чого не кажеш?

— Вивчився, — каже той, — але на такого, що й страшно вимовити.

— Та кажи вже, аби ми знали, — підкинули слово брати.

— На опришка.

Тато посмутнів, задумався, а відтак і каже:

— То така справа, сину. Якщо ти на опришка вчився, то чого тобі тут сидіти. Іди до лісу, а додому навіть не вертайся.

Хлопець тоді:

— Ну, то я вже йду, — капелюха на голову, торбину на плечі й у двері — лише дим та нитка за ним.

Думали брати, що Омелько походить трохи по вулиці, уздрить, що темно та й вернеться додому, але даремно. Наймолодший брат пішов і навіть не озирнувся. Зайшов у глибокий ліс. Чує: десь збоку хтось також іде. Омелько стає, прислухається, і там також тихо. Нарешті чує — питають:

— Хто там такий?

Каже хлопець:

— Такий самий, як ти.

А то були розбійники, що бродили від села до села, випитували, де живуть багаті, а вночі ходили їх грабувати. Кажуть:

— Якщо ж ти такий, як ми, то ходи до нас.

Прийшов Омелько до розбійників, привітався, розповів трохи про себе та й вертається разом із ними до отамана. Приходять до великої печери. Виходить старий отаман. Розбійники кажуть:

— Вернулися ми з дороги, бо стрівся нам такий чоловік, що уміє все зробити навіть краще від нас.

І кажуть, аби Омелько усе признався отаманові. Хлопець оповів, що і як. Каже той:

— Чи візьмемо тебе до себе, а чи ні, дасться видіти. Почекай до завтра.

Повечеряв Омелько, ліг спати. Рано будить його отаман.

— Вставай хлопче, — каже, — є одна робота. Як виконаєш її — знак тому, що немарно носиш голову на плечах, а ні — краще не попадайся мені на очі.

— А що то за робота така? — допитується Омелько.

— Нині через цей ліс один багатий газда буде вести бика на продаж. Треба, аби ти того бика купив у нього. Але без грошей. Зможеш таке зробити?

— Та не знаю, дасться видіти.

Сказав дати йому срібний дзвіночок, драбину і пішов. Близько дороги причепив на дуба срібний дзвіночок, за галузку зачепив тонку нитку і пустив її в корчі.

Трохи вище поклав коло дороги драбину. Сів та й чекає, коли йтиме багач. Сидів, сидів, коли нарешті чує: заревів бик — іде чоловік на базар. Омелько смикнув за нитку — дзвінок задзвонив, бик став бокувати, бо не знає, що то є. Каже багач сам до себе:

— Файний дзвіночок, та шкода, що нема чимвилізти на дуба, аби здоймити його.

Підійшов трохи вище, а там коло канави лежить драбина. Прив'язав він бика до дерева, взяв ту драбину, та й лізе на дуба, а Омелько тим часом бика відв'язав і повів у ліс. Пустився чоловік шукати бика. Біжить в один бік, біжить у

другий, кличе його — ніде й сліду нема. Мусив голіруч вертатися додому. А Омелько тим часом пригнав бика до отамана й каже:

— Ось, пане, купив я бика так, як ви мені казали.

— Добре, що купив, — отаман йому, — але розкажи як. Може, ти вбив чоловіка, може настрашив ножем?

— Ні, — мовить той, — багач на мене зла не носить.

Та й розповів усе, як було. Отаман вислухав і каже:

— Добре. Одне моє завдання ти виконав. Вечеряй, лягай спати, завтра матимеш ще одну, але вже тяжчу роботу.

Відпочив Омелько. Удосвіта отаман будить його:

— Збирайся, — каже, підеш до міста і купиш там на базарі дванадцять шапок таких, як на мені. Але дивися добре, аби за тобою весь базар не біг, аби палицею ребра не порохували.

— Та якось буде, — відказує хлопець, — не журіться.

Поснідав трохи, зібрався та й іде до того міста, що йому отаман показав. Приходить на базар, крутиться коло перекупок, до всього придивляється. Аж дивиться: недалеко стоїть жінка і тримає в руках шапку на показ саме таку, як отаман сказав йому купити. Приходить хлопець ближче, обмацує, чи добре вшита, чи не роздерта. Каже жінка:

— Купіть, вона вам якраз до лица.

А Омелько їй:

— Купив би, та чи по моїй вона кишені?

— Беріть, я дорого не правлю.

— А скільки?

— Та кілька й кілька.

— Се може бути, — каже хлопець, — та коби мали, мамуню, більше. Бо мій тато декан і хоче кожному священикові подарувати таку шапку.

Зігнулася та до мішка, порохувала.

— Є, — каже, — якраз усім.

— Ну, то я буду брати. Зробіть файний пакуночок, складіть шапки до нього, аби було добре нести.

Зробила жінка пакуночок, як Омелько хотів, а він їй:

— Тепер ходіть зі мною додому, бо я не взяв із собою грошей та й там тато розплатяться. А свої пожитки лишіть на сусідку, ми довго не будемо.

Погодилася жінка. Приходять обое до декана. У сніях Омелько мовить:

— Ви, мамуню, стійте тут, а я піду до покою, подивлюся: тато встали, зібралися чи ні. І винесемо вам гроші за шапки.

Відчинив двері, зайшов до деканового покою. Той якраз сидів і дивився у вікно. Уздрів хлопця, каже:

— Що скажеш, легеню?

— Отче духовний, — обзивається до нього Омелько, — біда мене пригнала до вас.

— Ов, що сталося, — кинув очима той.

— Та нічо страшного. Лише жінка моя поїхала зі мною на базар, там хтось її наврочив чи що, бо стала колотити розумом. Чи не могли б ви прочитати над нею якусь молитву, може, попустить їй. Я вам добре заплачу.

Каже декан:

— Добре, прочитаю. А де жінка?

— Вона в сніях чекає.

Вийшов Омелько в сіни, відхилив трохи двері й каже до жінки:

— Тато вже встали, рахують гроші, зараз вам винесуть, — а сам у другі двері — тільки його й бачили.

Декан знайшов молитвеник, вийшов до сіней, нічо жінці не говорить, лише читає. Слухала його жінка годину, другу, а відтак каже:

— Ви, отче, наді мною не читайте молитви, а заплатіть гроші за шапки, бо мені вже пора додому вертатися.

«Е, та вона добре блудить розумом», — думає собі декан і читає ще дужче. Загоді жінка знову:

— Отче, чи ви мене маєте за дурну, чи що? Заплатіть за дванадцять шапок, які взяв ваш син на подарунки священикам, бо мене сусіда на базарі чекає.

Дивиться декан, що жінка уже взлостилася не на жарт, а чого саме, зрозуміти не може.

— Жінко добра, — каже, — сина в мене нема. Але то, видно, якийсь пройдисвіт тут був. Він не лише тебе обдурив, але й мене обвів навколо пальця.

Поговорили трохи, побідкалися та й розійшлися: декан — до покою, а жінка — додому, плачучи. А тим часом Омелько уже дійшов до лісу. Приносить отаманові шапки. Той подивився і каже:

— Гаразд. Приніс ти такі дванадцять шапок, які я хотів. Але скажи, як ти їх купував. Чи за тобою весь базар не біг?

І друга хлопцева розповідь сподобалась отаманові.

— Іди вечеряй. Рано маю тобі ще одну роботу. Як виконаєш її — знак тому, що ти вартуватимеш бути у нашому товаристві.

Дочекався Омелько і третього дня. Зранку приходить старий отаман, дає йому латку мануфактури й посилає до міста, але до іншого, де його ще не знають.

— Отакого сукна, — каже, — маєш принести мені на дванадцять плащів.

Пішов Омелько до міста, ходить там по крамницях, скрізь приміряє мануфактуру до тієї латки, що йому отаман дав — одна затемна, друга в іншу складку. Десь перед полуднем на краю міста натрапив на маленький склепок, питає склепаря, чи немає сукна у нього на плащі.

— Та чого нема? — каже той, — а якого треба? Омелько показує латку. Склепар пішов до комори й приносить цілий сувій.

— Тут, — каже, — є якраз на дванадцять плащів. Можеш собі брати.

— Най буде. Ви загорніть цю мануфактуру в клуночок, аби добре було нести, а я піду знайду тата на ярмарку. Він прийде і заплатить гроші, бо так ми з ним домовилися.

Склепар зробив так, як Омелько хотів, сів і чекає. А хлопець тим часом пішов до міста, здибав бідного чоловіка, що замітав дорогу, привітався з ним і каже:

— Чого ти не наймеш собі когось на поміч, аби легше було робити?

А той відповідає:

— Я найняв би, коби мав чим заплатити.

— Коли хочеш бути багатий, лишай мітлу і ходи зі мною.

І розповів йому, як шукав у місті сукна, як згодив його в одного склепаря, тепер лише треба те сукно забрати.

— А що я можу тобі допомогти? — допитується чоловік.

— Ти переберешся на єпископа, — каже Омелько, — ходитимеш собі по склепі й що тебе склепар не спитає, аби відповідав: «Угу», поки я не відійду далеко, а відтак і сам тікай. За це я заплачу тобі великі гроші.

— Добре, — погодився той.

Повів Омелько чоловіка до цирульні, там його підстригли, підголили, купив йому єпископську одіж, дав грошей. Приходять вони до склепу, хлопець і каже.

— Оце мій тато. Вони будуть вам платити за мануфактуру, — а сам клунок на плечі й пішов.

Чекає склепар, що єпископ зараз витягне гроші, годину, дві, а той усе походжає собі по склепі, роздивляється, тож не сміє склепар його питати. Коли це під вечір каже:

— Може, ви, ваша святість, у нас заночуєте?

— Угу, — відповідає той.

Склепар гостеві радий: розстелив ліжко, нагодував його добре, а сам думає: «Єпископ має у валізці багато грошей, то не пошкодує заплатити за нічліг та сукно». Тож сам коло печі незадовго задрімав. На другий день повставали. Єпископ поклав на стіл валізку, а сам вийшов на вулицю. Як чкурнув поза ворота, більше й не вернувся. Склепар дивиться, що єпископа довго нема, обійшов подвір'я та й зрозумів, що той утік. Але гадає: «Ти далеко не втечеш, бо на столі лишилася валізка з грішми». Відкриває він ту валізку, дивиться, а там самі папірці.

— Ну, мудрий я, — каже сам до себе, — мудрих видів, але цей єпископ, виходить, ще мудріший.

Але що зробить: нема ні сукна, ні єпископа, та й не знає, де їх шукати. Тим часом Омелько з мануфактурою вернувся уже до лісу, дає отаманові сукно. Старий прикинув оком крам з одного боку, з другого і каже:

— Добра мануфактура. Така, якої я хотів. Але розкажи мені, як ти її купував. Може, ти вбив чоловіка, може, за тобою цілий базар біг?

— Ні, — відповідає, і бити я нікого не бив, і люди за мною не гналися, — та й розповів свою пригоду.

Вислухав його отаман і каже:

— Непогано ти зробив. Маєш мудру голову. Беремо тебе до свого товариства. Я старий, будеш за мене отаманувати.

— Та я ще не все вмю, — каже той.

— Нічо, нічо, ще навчишся. А найперше слухай. Ходять поміж люди чутки, ніби до одного міста з'їхалося багато війська. Завтра зранку уберися на генерала, піди поміж них та й послухай, що, де і хто говорить.

— Добре, — каже Омелько, — піду.

Рано вбрався, поснідав і пішов до міста. Дивиться: вояки завернули на вуличку — пустився за ними. Так дійшов до їхнього помешкання. Відчиняє одні

двері — нема нікого, відчиняє другі — а там самі офіцери грають у карти. Якийсь один уздрів генерала, кинув карти, виструнчився, решта офіцерів зробили те саме. Омелько каже:

— Вільно, грайте, та й я сяду з вами.

Скинув шинелю, підсів до гурту, грає та слухає, що вони між собою говорять. Один каже, що одержав від мами листа, другий хвалиться, що був на здибанці з дівчиною і хоче з нею женитися. Згодом обізвався третій:

— Чув я, братці, що завтра на ліс збирають таку облаву, якої ще світ не видів: вояки добре озброєні, будуть перекопувати попід кожним деревом, попід кожним кущем — шукатимуть розбійників. Такий наказ мають від царя.

Вислухав це Омелько, пограв ще трохи в карти, а як офіцери збиралися на обід, обкрутився там поза доми, приходить до лісу, й відразу до отамана:

— Чув я, — каже, — що на завтра вояки готуються робити на ліс облаву. Перекопуватимуть попід кожним кущем, під кожним деревом.

— Овва, — той йому, — це вже погано. Від такої облави ми не заховаємося.

— А що робити?

Каже старий отаман:

— Тут недалеко є величезне дуплаве дерево. Висіть мене, опустіть у дупло, то я, може, так виховаюся, бо ходити вже не годен. А ти збирай ватагу, веди за село, поміж скали. Туди вояки повертати не будуть.

Зібрав Омелько хлопців, оповів їм що й до чого. Висадили вони старого отамана на дерево, опустили в дупло, а самі пішли за село, поміж скали та й визирають, чи будуть вояки йти до лісу, чи ні. Як прийшла та година, дивляться: з міста марширують вояки двома рядами — всі озброєні, з рискалями. Обійшли навколо ліс і йдуть плече в плече в середину, а заодно копають під кожним кущем, попід

кожним деревом. Ніяка звірина від них не може заховатися, не те, що ватага розбійників. Так ті во-
яки йшли цілий день. Під вечір зійшлися усі посе-
ред лісу, коло дуплавого дерева й хочуть уже верта-
тися назад до міста, бо нічого не знайшли. Коли це
один молодий вояк грався ножиком, постукав по
дереву й каже:

— Це не просте дерево, хлопці. Тут має щось
бути.

— Нічо там нема. Чого ти пхаєш свого носа, як
не розумієшся, — накинулися на нього вояки. —
А як маєш охоту, бери пилу та й пиляй.

— Чого ви мені не вірите? — каже, — я ж чую,
що це дерево не пuste.

Узяв хлопець пилу, стяг дерево — якраз старому
отаманові нижче п'ят.

— Ану, — кличе вояків, — допоможіть штовхнути
цей стовбур.

Вперлися ті плечима: дерево впало, а з нього
викотився старий отаман. Вояки прискочили до
нього.

— О-о-о, то це ми через тебе нині так мучили-
ся, — б'ють розбійника, аж з нього тріски летять.

А один тримав у руках розпечений дріт. Як уда-
рив ним старого отамана по очах — той відразу осліп.
Але вздріли офіцери, що посеред лісу якийсь шум,
крик, прибігли, відігнали вояків, та й стали допи-
тувати розбійника. Той в усьому й признається.

Дивляться офіцери, що старий отаман багато
знає, посилають гінця до царя, аби сказав, що з
тим чоловіком робити. Сів один вояк на коня, по-
їхав до міста, а через якихось кілька годин вертається
з царським наказом:

— Старого отамана не вбивати, а такого, як є,
припровадити з охороною до палацу.

Ті зробили, як велів цар. Стали, чекають перед
палацом. Виходить цар і питає старого отамана:

— Ти є такий і такий?

— Так, — відповідає розбійник.

— А скільки вас було у лісі?

— Тринадцять чоловік. Я був отаманом, але недавно своє отаманство передав на одного молодого хлопця, бо він спритніший і хитріший, ніж я.

— Ну, а де той молодий отаман і його ватага?

— Порозходилися у різні боки, але якби я десь увидів його, то міг би показати. Але ж я без очей.

Каже цар:

— Ти хоч не маєш очей, та маєш голову. Придумай щось таке, аби ми того молодого отамана зловили, бо він позбирає хлопців-розбійників і буде нищити мою державу.

— Мені не тяжко зробити це царю, — каже старий розбійник, — але це буде дорого коштувати тобі.

— Не журися цим. Аби мені коштувало півцарства, я за цим не стою.

Бачить старий отаман, що цар не жартує, сів собі у кутку і думає, що би то зробити, аби зловити Омелька. Думав, думав та й каже:

— Зроби так, царю. Розішли посланців по всьому царству, і хай вони оголосять, що ти робиш величезний бал. Бідні, багаті, усі, які є, аби збиралися і приходили. Наїдки, напитки будуть без плати. А тим часом ложкарям скажи, аби наробили дерев'яних ложок з довгими ручками. Як прийдуть гості, позасідають за стіл, най слуги кожному поприв'язують ті ложки до руки: коло ліктя і коло долоні, а самі щоб стояли й дивилися. Ні один з парубків не зможе й зачерпнути тією ложкою страви. А як серед гостей буде молодий отаман, то він здогадається, як вийти зі скрути і покаже усім, що треба для цього зробити. Слуги уздрять його і так зловлять.

Послухався цар, розіслав гінців у всі кінці держави. Невдовзі вертаються вони, а за гінцями люди йдуть та й ідуть. Як зійшлося їх багато, слуги посадили всіх за один довгий стіл, прив'язали шнурка-

ми довгі дерев'яні ложки коло ліктів і коло долонь, наносили на стіл всякої всячини: і вареного, і печеного — усього, що душа бажає, та й припрошують їсти. Але як мають їсти, коли ложка прив'язана, і руку зігнути ніхто не може. Дивляться один на одного, а слуги на них. Посиділи так трохи. Слуги закрутилися сюди-туди, за двері. Тим часом Омелько каже до хлопця, що сидів навпроти нього за столом:

— Чого чекаєш?

Той йому:

— А що робити?

Омелько набрав повну ложку страви та й подає йому в рот, а хлопець — Омелькові. Поки слуги вернулися, зметикували, що й до чого, миски вже були порожні. Та що з того, коли не виділи, хто показав, як це робити. Пішли, оповідають про все цареві. Старий розбійник також був у палаті й каже цареві, як слуги пішли:

— Показати, як їсти, ніхто не міг, лише той хлопець, якому я отаманство передав.

Але де його тепер уже пізнаєш, коли гості повставали з-за стола. Каже цар старому отаманові:

— Думай ще щось.

А щоб гості не сумували, наказав музикам, аби грали і забавляли їх аж до самого вечора. Ті так і роблять: грають, не перестають. А старий сидить та й думає, що би то зробити, аби зловити молодого отамана. Через якусь годину каже цареві:

— Оголоси, що ввечері, в такій і такій годині царська донька буде читати важливу історичну промову. Хто захоче послухати її, хай зайде до великого покою, що у верхньому палаці. До того часу всі добре потомляться від танців, ніхто й іти не забажає. Піде лише молодий отаман, бо захоче на твою доньку подивитися. Донька най читає свою промову доти, поки хлопець не задрімає. А потім притулить йому до чола печатку. Тоді вже легко його буде впізнати.

Погодився цар і на це. Звелів слугам, щоб зупинили танці, а сам вийшов на балкон й оголосив, як казав йому отаман. Хто чув його, хто не чув. Музики далі грають. Аж ось смерклося, прийшла та година, коли царська донька має читати промову, усі люди йдуть спати, бо дуже помучилися, а Омелько — до великого покою у верхньому палаці. Відчинив двері, уклонився царській доньці, сів собі на крісло навпроти великого дзеркала і слухає, що та читає. Сидів годину, другу, дивився на царівну, нарешті не стримався і почав дрімати. Уздріла це царська донька, взяла печатку, легенько притулила її парубкові до чола й читає далі. Через якийсь час Омелько трохи продрюхався, глянув у дзеркало, а він запечаткований. Однак не подає знаку, що все зрозумів, лише слухає, що читає царська донька. Як дівчина дочитала промову до кінця, подає йому руку, бо хоче вже йти спати. Омелько руку її цілує, а своєю взяв зі стола печатку та й іде собі до тої залі, де сплять гості, й почав кожному тулити печатку до чола. Так запечаткував усіх, хто там був, а сам ліг і собі спати. Вдосвіта цар каже слугам:

— Підіть до тої залі, де гості сплять і того, хто має на чолі печатку, приведіть до мене.

Слуги пішли і незабаром вернулися.

— Там, — кажуть, — усі гості запечатковані. Не знаємо, кого приводити.

Кличе цар доньку:

— Ти читала промову вчора?

— Читала, — відповідає та.

— А приходив хтось слухати?

— Був один файний легінь, я йому й поставила на чоло печатку, як ви казали.

— А де та печатка?

— Либонь, там, у палаці лишилася, бо я не взяла її з собою.

— Та де лишилася, — каже на це старий отаман. — Хлопець увидів, що ти йому печатку на чоло

поставила, й усіх потім запечаткував, аби не розпізнали його.

Посиділи, пожурилися.

— Але нічо, — каже перегодя старий отаман, — надумав я ще й третю роботу, її вже, певно, не розгадає молодий отаман.

— А що це за робота?

— Оголоси, що нині рано, в такій і такій годині будеш відправляти свою доньку до церкви брати шлюб на золотім повозі. Хай би з гостей такий знайшовся, аби в церкві приступив до неї взяти шлюб. Цього ніхто не зможе зробити, лише той молодий отаман. Тільки слуги мусять слідкувати, щоб ніхто свічки не засвітив. Шлюбу священник не дасть, а хлопця ми зловимо.

Погодився цар і на це, бо дуже йому хотілося зловити того хитрого отамана. Оголосив гостям, що і як, а слугам дав наказ готувати царську доньку до шлюбу. Як було все готове, царівна вбралася, сіла в золотий повіз та й приїхала до церкви. За нею — й гості. Але ніхто не сміє приступити до неї, аби взяти шлюб. Омелько також у гурті, ніякого знаку про себе не подає, лише чекає, поки царські слуги трохи відійдуть убік, аби хтось із хлопців заскочив до церкви і запалив свічки, а він став коло молодої. Чекав, чекав і таки дочекався. Коли слуги відійшли, один хлопець заскочив до церкви, посвітив свічки, а Омелько вмить став коло царівни. Вийшов священник і дав молодим шлюб. Поки поприбігали слуги — вже було по всьому: молоді якраз виходили сідати в золотий повіз і їхати додому.

Дали люди знати цареві, як усе сталося. Той вийшов з калачами на ворота, благословить дітей, а як жінки відладкали, каже до гостей:

— Дорогі гості. Так буває на цьому світі: кого боявся, того за зятя взяв.

Зняв з голови корону і подав Омелькові.

— Виджу я, — каже, — що маєш мудру голову на плечах. Тож віднині бути тобі царем. А я, старий, доживатиму коло вас віку.

Того ж дня цар зробив велике весілля. Усі, хто там був, їли, пили, веселилися. А Омелько після того весілля жив з царською донькою і людям на добро царював ще сто років і мені перед смертю заповідав усе це запам'ятати, аби потім вам розказати. Я й послухався.

ХИТРИЙ ШВЕЦЬ І ДВАНADЦЯТЬ РОЗБІЙНИКІВ

Край лісу жив собі швець. Господарки, родини у нього не було, жив лише на те, що лагодив людям взуття і за це мав сякі-такі зарібки. Одного разу сів він до столу обідати, коли це звідкись залетіла до хати ціла хмара мух. Упали на миску, за якусь мить усе виїли.

Швець не встиг і ложку вмочити.

— О-о-о, а це що за така пошесть? — процідив крізь зуби і щосили вгамселив ложкою по столі й відразу вбив сто мух.

Поки згортав їх, виносив на вулицю, уже й відхотів їсти, голодний примостився на траві подрімати через полудне, а на дверях написав: «Одним ударом вбиваю сто душ». Ішли на той час побіля шевцевої хати дванадцять розбійників, прочитали те на дверях та й кажуть одні до одних:

— Це якийсь дужий чоловік, нам би такий пригодився.

І вже не будять його, а сіли збоку й чекають, поки прокинеться. За якусь годину швець розплющив очі.

— Дай, Боже, здоров'я, — кажуть.

— Дай, Боже, і вам, — відповідає швець.

— Читаємо на дверях, що чуєшся у добрій силі, сто душ нараз б'єш, чи не пішов би ти з нами?

— Чого ні, — швець на це, — пішов би. Ні жінки, ні родини в мене нема. А що я у вас робитиму?

Кажуть розбійники:

— Та нічого нам від тебе не треба, лише аби їсти помагав варити.

— Добре, — швець їм, — це я вмію.

Приходять усі разом до лісу, заходять до печери і кажуть до шевця так:

— Кожен із нас по черзі буде приносити дуба, ламати його на тріски, а ти аби підкидав у вогонь, слідкував, щоб не погас.

Так і стали робити. Розбійники цілими днями ходять по лісі, а швець тим часом і варить, і смажить. Але минуло небагато часу, розбійники й шевця посилають принести одного дуба:

— Йди, — кажуть, — ти не слабший від нас, принеси дров на один розпал.

Зажурився швець, де він годен дуба з місця зрушити, але не показує з себе — йде, а дорогою думає, що би то зробити, аби обдурити розбійників. Думає, думає, та й найшло йому на гадку знайти у лісі липу, здерти з неї кору і пов'язати усі дуби до купи. Як гадав, так і зробив. Надер кори, в'яже від дуба до дуба, уже й смерклося йому. Бачать розбійники, що десь довго нема шевця, посилають одного, аби подивився, чи знайшов той дуба. Розбійник приходить, а швець уже обв'язав половину лісу, зробив зав'язку і чекає його, аби завдав.

— Гов, стій, — каже розбійник, — що ти робиш?

— Та як що? — відповідає швець. — Хочу всі дуби за одним разом принести, аби не ходити щодня.

— Лиши, не ламай дерев, хай ще ростуть, нам багато не треба, — сам вирвав з корінням дуба, закинув на плечі й приносить до печери.

— То чого він так довго по лісі ходив, уже все у печі погасло?! — кажуть розбійники.

А той, який ходив по дуба, розказує, що бачив і що чув. Говорять ті між собою:

— Ми дужі, дужих бачили, а цей чоловік ще моцніший.

Але нічого не кажуть, лише приглядаються, що він робить. За якийсь час надійшла пора шевцеві йти до кринички по воду. Взяв він дерев'яні коновки, притяг до кринички і каже сам до себе:

— Як я порожні ледве приволік, мало мені очі не вилізли, то повні й з місця не зрушу.

Сів собі й ножем довбає ровець від кринички. Нараз прибігає розбійник:

— Ти чого, — кричить, — не несеш води, уже півдуба згоріло в печі. Що надумав знову?

— Та нічо не надумав, — каже швець, — просто пошкодував ваших і своїх ніг, що дурно б'ємо щодень до цієї кринички. А так я продовбаю рівець, вона сама притече.

— Де-де, — розбійник говорить, — поки той рівець буде, то ми з голоду повмираємо.

Сам начерпнув коновками води і пішов до печери, а швець недалеко неї сів у кущі й слухає, що будуть про нього розбійники говорити. Чує:

— Моцного хлопа ми взяли до себе, але, певно, мусимо будемо його відганяти геть, бо нічого не помагає.

— Але як тепер його випровадити, — каже другий розбійник, — коли він знає, де ми живемо, ще накличе нам якоїсь біди.

— Не накличе, — втрутився у розмову найстарший, — цієї ночі, коби лише заснув, ми спустимо з нього душу, а тіло лишимо в лісі вовкам.

Швець вислухав усе, приходить до печери і уже не так слухає, як його сварять розбійники за вигадки, а думає, що би то зробити, аби і третій раз розбійників обвести довколо пальця і лишитися живим. Звечора, як ніхто не бачив, наносив у свій куток дубових ковбків, а як усі полягали спати, позапихав ті ковбки у своє вбрання, а сам сховався в кутку і

не спить, а дивиться, що далі буде. Десь коло півночі чує: розбійники заворушилися, щось пошепталися між собою, а один устав і ну бити довбнею по тих ковбках. Так лупцював, аж дрантя розліталось.

— Ну, тепер, — каже до своїх товаришів, — можете спокійно спати. Він уже не стане вчити кума розуму.

І знов полягали спати. Як поснули, швець потишеньку виліз зі свого сховку, убрався в пошматовану одіж, ковбки поховав і також трохи передрімав до рання. Як розвиднилося, ідуть розбійники викидати з печери шевця, а той спить, аж носом посвистує.

— Усе ми виділи, — презирнулися між собою розбійники, — але щоб не чути довбні на собі, такого світ не знав.

Дочекалися вони, поки прокинеться швець, старший розбійник і питає:

— Як спалося, чоловіче?

— Спалося несогірше, — відповідає той, — коби ночі побільше.

— Що снилося?

— Нічого не снилося, лише вночі якісь блохи почали були кусати, ледве-ледве від них відбився.

Учули це розбійники й ще дужче здивувалися.

— Як нам, — кажуть між собою, — тепер його збутися?

Пробують і сяк, і так. Нарешті кличе шевця найстарший і мовить:

— Виджу я, що ти маєш у собі багато пари. Як ти такий сильний, то позмагайся зі мною, хто дужче свисне. Коли я переможу, то нічо від тебе не захочу, лишень, аби ішов геть від нас і забув сюди дорогу, а як ти — дам тобі велику плату.

— Най буде, — пристав на це швець.

Вийшли обидва з печери. Як свиснув розбійник, аж із гір каміння посипалося, а з половини лісу листя опало.

— Е-е-е, що це за свист, — каже швець, — оце як я свисну, то ліс увесь голий буде — й листка у нім не втримається. Але за одним шкодую, як буду свистіти, аби від того тобі очі не повилазили. Краще їх зав'яжи, а я буду помаленьку свистіти, потім дужче й дужче.

Пристав на таку угоду розбійник: зав'язав собі очі. Тим часом швець узяв до рук довбню, підходить близько до розбійника — у вухо потихо свище, а довбнею по голові б'є. І з кожною хвилиною все дужче та голосніше. За якоїсь півгодини розбійник кричить:

— Йой, йой, досить свистіти, у мене вже голова розколюється надвоє.

— А видиш, — каже швець, — добре, що я відразу сильно не свистів, бо давно б голова злетіла.

На це вибігли розбійники з печери, слухають оповідь старшого й кажуть:

— Усе тобі дамо, чоловіче, що душа бажає, лишень іди геть, лиши нас у спокої.

— Добре, — відповідає їм швець, — піду, але віддайте мені ту плату, яку я заслужив, — мішок золота.

Розбійники зготували плату, поставили коло чоловіка і раді, що вже його збудуться, а швець бачить, що не подужає того міха занести та й далі на своє крутить, каже:

— Е-е-е, ми так не домовлялися. Віднесіть це золото мені під хату, тоді лишу вас у спокої.

Вхопив розбійник той мішок, поставив шевцеві перед вікном і вертається, а чоловік каже йому навздогін:

— Біжи до лісу й не обертайся, бо як не послухаєшся мене, то знов до вас вернуся.

Як учув це розбійник, побіг, тільки закурилося за ним і більше ні він, ні його друзі до шевця не навідувалися. А чоловік вернувся і жив-поживав за ті гроші до самої смерті.

ЗАКЛЯТЕ МІСТО

Були в однієї дівичі три сини: двох вона любила, бо роботящі були й у всьому її слухали, а наймолодший хотів усе бачити й знати і за це завше був битий. Бувало скоїть щось хлопчина, вдова лупцює його, виганяє з дому, а він навіть не скривиться.

— Бийте, бийте, — каже, — уздрите, я ще цісарем буду.

— То ти ще й договорюватися будеш, — вдова з буком до нього. — Аби тебе вдома більше не виділа, балаболе останній.

Терпів хлопець мамині образи, перебивався сяк-так, а потім і не стерпів.

— Раз не потребуєте мене в хаті, — каже, — то я піду собі геть.

Ухопив зі стола кусень хліба і пішов у світ за очі. Сам Бог знає, скільки йшов та й зайшов до залятого міста. Туди, де люди не знали ніколи злагоди між собою, а як здибалися на вулиці, то різалися ножами. Іде вулицями того міста і не може надивуватися: файні будинки, дороги, мости, а людей нікого нема. Не може навіть попросити у когось вогню, аби запалити дзигар. Прикро і страшно хлопцеві. Та що зробить? А на краю міста стояв великий замок. «Дай, — думає собі, — зайду до середини, може, натраплю на когось та розпитаю про вогонь і дорогу. Мусить же бути якась сторожа у замку». Прочинив він одні двері, прочинив другі — нікого. Лише на столі записка: «Якщо ти з добрими намірами, то йди далі й почекай на мене в палаці». Перебіг хлопець очима ту записку раз, другий, думає: «Як є записка, то, певно, є той, хто її написав». Зайшов до палацу, сів собі й роздивляється. А довкола все золотом пооббиране, шовками, парчами обвішано — лише стій та дивися. Походив він там, подивився. Перед полуднем приходить панна: напівчорна і напівбіла, каже:

— Добрий день, Іване.

— Добрий день, — відказує їй хлопець.

— Яке буде твоє перше бажання?

Став Іван, почухався у голову.

— Нічого так не хочу, як їсти. Якби ти могла принести мені бодай грінку хліба та зубок часнику, то я був би тобі дуже вдячний.

— Добре, — каже пані, — буде тобі хліб і до хліба.

Підійшла до стола, три рази вдарила по ньому кулаком, щось прошептавши, нараз на ньому з'явилися і сало, і ковбаси, і шинка, і вареники — усе, чого тільки душа бажає. Хлопець добре виголоднівся, то відразу сів до столу, а пані йому:

— Скільки не їстимеш із цього столу, то він ніколи не спорожніє, але запам'ятай, аби що тобі хто говорив, аби хто тебе що просив, аби не обзивався три дні, бо закам'янієш і пропадеш. А послухаєш мене, то я пораджу тобі, що далі робити.

— Добре, — каже хлопець, — зроблю так, як ти мені кажеш.

Пані пішла собі геть, а Іван просидів у палаці день, вечір. Але надійшла ніч, чує: прибігають два чорти.

— Гей, чоловіче, — кажуть, — ти що тут робиш? А той мовчить, якби в рот води набрав.

— Ти що, язика проковтнув, що не обзиваєшся? — прискакують чорти ближче і то один, то другий дають штурбанів під ребра.

Хлопець, ніби не чує. Узлюстилися чорти, б'ють Івана, аж з нього дрантя летить, а він навіть не пручається. Били, як міх з половою, доти, поки не пропіяли кугути. Як учули півнів, лишили Івана, а самі втекли. Так там відлежав хлопець цілий день. Думав, що чорти вже більше не вернуться до палацу. А вони, лишень стемніло надворі, уже знов коло нього.

— Ну що, будеш говорити чи ні? — кажуть з порога, — бо знову битимемо, скільки влізе.

Іван і далі не обзивається, лише притулився до стіни, аби менше чути було, як будуть тусати. Але то не допомгло. Чорти як ухоплять його в руки, і давай трясти, лупцювати та на вогні пекти. Робили все, що вмiли, а хлопець — ні пари з вуст. Так і перебув другу ніч. На третю дивиться: не приходять чорти, а прислали замість себе Іванову матір. Та стала близенько, просить сина, аби хоч слово промовив до неї, аби йшов додому, а він мовчить і слово сказати боїться.

— Та чи в тебе язика нема, — злоститься мама, — що не хочеш до мене заговорити, чи що?

І просить сина, і молить його — марно. Сидить собі він, наче й не чує нічого.

Четвертого дня приходять пані вся в білому і каже:

— Дякую тобі, Іване, за те, що знайшов у собі сили витерпіти всі знущання. То не чорти були, а третьої ночі не мама твоя приходила, а зла чарівниця. Вона мене перекинула у напівчорну і напівбілу, і кожного, хто сюди приходив мучить, аби сказав слово, і перетворює його в камінь. Але ти мужній був, урятував не лише себе, а й мене. Відтепер я вже буду така, як була колись. Хочеш, дам тобі за це багато золота і різного добра, а ні, будь мені за чоловіка.

Каже Іван:

— То добре мати золото, коли є в хаті вірна людина. А як нема, воно нічого й не варте. Будемо краще я тобі за чоловіка, а ти мені за жінку.

Посиділи, побалувалися трохи, а другого дня дівчина каже:

— Тут недалеко живуть мої родичі. Я давно їх не бачила, хоч дуже хотіла б, бо не знаю, чи живі вони, чи здорові.

Недовго думали, сіли обоє на коней, переїхали ліс та й приїхали до великого замку.

— Отут, — каже, — живе цісар, а я його донька.

Заїхали молодята у браму, слуги зразу доповіли про них цісареві. Той вибіг з палацу і в сльози:

— Де ти так довго була? Що? Як?

Дівчина й розповіла йому все.

— Цей хлопець визволив мене, то я беру собі його за чоловіка.

Другого дня цісар справив велике весілля: з'їхалися вельможі з різних кінців світу, пили, гуляли, веселилися. Того ж дня володар передав Іванові свою корону, аби керував державою, а він на старість йому помагатиме.

Побув Іван на троні день, тиждень, місяць. Зрозуміли люди, що добрий він та злагідний, то й самі стали йому у всьому допомагати. Так процісарював він рік. За цей час багато добра зробив людям. Але якось каже він жінці:

— Добре мені тут: маю хліб, до хліба, ніхто мені впоперек дороги не стає. Та хотів би знати, чи мають що їсти, пити мої мама і брати, як газдують-маються, бо давно їх не бачив.

Жінка не стала перечити.

— Твоя воля, чоловіче, — каже. — Як хочеш провідати родичів, то їдь, я не бороню. Але дам тобі на дорогу одну пораду: у цьому лісі живуть розбійники. Жодної людини вони не пропускають, аби не позбиткуватися з неї чи пограбувати її. Не обминуть вони нагоди відібрати ношу і військо в тебе. А тому бери із собою багато вояків, то будеш у дорозі безпечніший.

— Най буде, — каже Іван, — візьму багато війська.

Зібрав на дорогу харчів, гостинців, сів на коня та й помаленьку рушив з вояками. Їхали вони, їхали. А на вечір заїхали у такий густий ліс, що ні далі добиратися не видять, ні вертатися не знають уже куди. Каже Іван:

— Переночуймо тут, а рано знайдемо дорогу і вирушимо далі.

Пішли вояки шукати лому, аби запалити вогнище, коли це дивляться, а недалеко стоїть якась велика хата, а поблизу неї — шопа¹. Вертаються вони, повідають про те, що бачили, Іванові. Той узяв слуг, заходять до хати, а там були розбійники, перебрані у звичайне вбрання.

— Просимо до нас у гості, — кажуть. — Не погордуйте бідними.

І балакають то те, то се.

Домовилися, що Іван разом зі слугами ночуватимуть у хаті, а вояків ті люди на ніч замкнуть у шопі, бо так їм буде краще і бідолахи не померзнуть вночі. Полягали всі спати, змучені були з дороги, тож швидко поснули. Тим часом розбійники радяться, що робити з Іваном та його вояками. Один каже:

— Побити всіх.

Другий:

— Повісити.

А отаман мовить:

— Ні. Вояків не треба ні вбивати, ні душити, а лише не відмикати тиждень шопи, то від них жодної живої душі не залишиться. А з Івана зніміть цісарську одіж і киньте його у вогонь, аби згорів і попелу від нього не лишилося.

Розбійники так і зробили: роздягли Івана, наклали на шопу залізний засув і розіклали на подвір'ї вогонь, аби кинути в нього хлопця. Бігають розбійники з хмизом, метушаться, бо хочуть якнайшвидше впоратися. На той час від шуму та холоду пробудився й Іван. Побачив, що розбійники стягли з нього всю одіж, й відразу зрозумів, що це якраз ті розбійники, за яких йому казала жінка. Але вдіяти щось було вже запізно. Треба було якнайшвидше самому рятуватися. Вискочив він, як був, через вікно та до лісу. До самого ранку біг поміж дерева й кущі — не озирався. Так добіг до своїх родичів. Мама, як

¹ Ш о п а — повітка, сарай.

уздріла голого сина, відразу в плач. А брати тим часом насміхаються:

— О-о-о, — кажуть, — наш цісар вернувся.

І регочуть, аж на колінах лазять.

— Йди краще в поле, бо он свині без тебе плачуть. Нема кому їх пасти.

Та й знову день при дні посилають його у поле пасти. Іван не пручається, бо й гадки не має, що колись вдасться йому вернутися до цісарства.

Але минув один місяць, другий. Царівна уже й переживає: «Де б то міг подітися Іван, — каже сама до себе, — чи заблукав десь у лісі, чи в болотах застряв, чи ще інша біда трапилася?». Одного разу зібрала вояків та й поїхала через ліс, гадала, що, може, стріне десь його, їхала день, вечір і натрапила серед лісу на ту саму хату з шопою, де жили перебрані розбійники.

Зайшла, привіталася й каже:

— Чи не могла б я коло вашої хати переночувати?

— Ой, та чого ні, — відповідають розбійники, — чи нам місяця мало? Ночуйте. А вояків, якщо хочете, то заведіть до шопи, там їм буде і тепло, і просторо.

Царівна не з дурних була.

— На те й військо, — каже, — аби воно і мокло, і висихало.

І дала наказ, аби вояки не йшли до шопи, а лягали на траву недалеко від хати. Сама теж вместилася недалеко і вдає, ніби спить, хоч усе бачить і чує, що розбійники між собою говорять. А говорили вони про одне: як зробити, аби і царівну знищити, так, аби про це ніхто не довідався, та її військо. Радилися довго і нарадили підкрастися й відрубати їй шаблею голову. «Еге, голуби, — думає та собі, — не така я дурна, як ви мудрі, аби так легко піддатися вам». Зняла з себе одіж, напхала у неї листя, сама сіла за кущі й чекає. Десь через годину дивиться: ідуть двоє з шаблями та й почали рубати одіж царівни.

Каже один розбійник до другого:

— Лишаємо, вона і так уже не встане, бо посікли ми її на капусту, а самі тікаймо звідси, поки ще не пізно.

Та не встигли ті й кроку ступити, як цісарівна з-за кущів промовляє:

— Е-е-е ні, не вийде на ваше. Разом рубали сукню на шмаття, разом тепер і латайте.

Свиснула в пальці, вояки посхоплювалися на ноги і давай тлумити розбійників наліво та направо. За годину вибили всіх, лишився лише найстарший. Упав на коліна, проситься у цісарівни:

— Накажіть, аби ваші вояки не вбивали мене, а подарували мені життя. Я маю щось вам важливе розповісти.

Дала цісарівна знак, вояки відпустили розбійника. Він сів на траву й мовить:

— Місяців два тому йшов лісом загін ваших вояків. Керував ним молодий цісар. Сюди надійшли вони саме ввечері, то розбійники заманили їх до шопи. Там вони всі й погинули.

— А з цісарем що сталося? — не втрималася жінка.

Каже розбійник:

— Його ми хотіли спалити на вогні, але він серед ночі вирвався голий із хати й утік.

— Куди?

— Хто його знає. Розбійники бігали за ним лісом, але й сліду не знайшли.

Вислухала це цісарівна й каже:

— Добре. Раз убив ти моїх вояків, то я і твоїх не пошкодувала; раз пустив ти мого чоловіка голим, але живим, то ти давай свою одіж і йди геть, аби я тебе більше не бачила на свої очі.

Кинув той своє вбрання у вогонь і пішов у світ за очі, а цісарівна зібрала військо, переїхала ліс і подалася до того села, де жили Іванові родичі. «Хто знає, — думає собі, — чи не вдома Іван, тільки не дає про себе знати». Їхали вони, їхали й побачили

на дорозі старого діда та й розпитують, чи не знає він, де живе Іван.

— Чого не знаю, — каже той, — он у полі свині пасе.

Поїхали слуги на пасовище і через якусь хвилю привозять Івана — обідраного, обмащеного.

— Чого, — каже цісарівна, — не давав про себе знати: чи живий, чи здоровий, як гостина пішла?

— Та хіба ти не видиш чого — газдую коло свиней, бо як мав вертатися, коли військо втратив?

Каже цісарівна:

— Нічого, що було, те минуло, добре, що сам живий лишився. А вояки будуть інші. Збирайся, поїдемо додому.

Іван обмився, вбравсь у цірсарське вбрання, повернув ще додому, аби показати мамі та братам свою жінку, і поїхали собі з військом до замку. Кажуть, що жили молодята ще довго, діти у них велися і господарка не приупадала. Може, ще й нині живуть, якщо не повмирили.

ЯК ПРОПАЛА ПАНЩИНА

Був чоловік і мав три хлопці. Помер він, і жінка його померла, і лишилися діти сиротами. А тоді була панщина і дуже важко жилося. Пан бив і катував людей. І вирішили хлопці йти у світ і десь найнятися служити.

Ідуть вони містом, дивляться — у хаті коло вікна шиє швець. Заходять вони до того шевця, а він каже:

— Один може лишитися в мене, я вивчу його на шевця.

І старший лишився у шевця. А два пішли далі і надибали римаря. Римар каже:

— Хай один лишається в мене. Я навчу його шити хомути, і буде він добре жити.

Середущий лишився у римаря. А менший зостався сам. Вийшов він з того міста, довго йшов полем і потрапив у ліс. І ніяк не може вийти з лісу, а тут і вечір настав.

Почав хлопець кричати, свистати. Почув то лісник, прийшов на той звук, знайшов хлопця і питає:

— Що ти за один і чого кричиш?

А він і розказує, як було. Тоді лісник сказав:

— Іди до мене, я вивчу тебе на розбійника.

Погодився хлопець і пішов до лісника.

Почав лісник його вчити на розбійника. Трохи він читав з книжки, а дещо так розказував. Як провчив рік, каже лісник хлопцеві:

— Ходи зі мною.

Пішли вони лісом, і забачив лісник на дубі вороняче гніздо. І ворона сидить у гнізді на яйцях. Лісник каже:

— Виліз на дуба і вкради з-під ворони яйця. І так вкради, щоб вона цього не помітила, щоб ти зліз з дуба, а вона ще сиділа на гнізді.

Поліз він. Ворона злетіла.

— Злазь, — каже лісник.

Та взяв його додому і вчив ще рік. А тоді каже:

— Ходім знов шукати ворону на гнізді. Спробуй ще раз украсти з-під неї яйця.

Пішли вони і знайшли на дубі вороняче гніздо. І ворона сидить на яйцях.

— Лізь, — каже лісник, — але так укради, щоб ворона не помітила, щоб ти зліз, а ворона ще сиділа.

Узяв хлопець патик, загострив його і поліз на дуба, та так тихо, що ворона не помітила, як він ліз. І зачав тим гострим патином вертїти у гнізді діру. А тоді витяг патик, і яйця з-під ворони помаленьку попадали йому в пазуху. А ворона так і сиділа. І зліз він, а ворона зосталася на гнізді.

Прийшли вони додому, і каже йому лісник:

— Ти вже можеш бути розбійником.

І відпускає його лісник. Дає йому хорошого коня, одяг, шаблю, пістолет, нагайку. І золота, скільки він зміг узяти на коня. І з тим поїхав хлопець додому. На той час брати вже збудували собі хати, а стару, батьківську, лишили йому. Обидва брати жили в межу з ним, один з правого боку, а другий — з лівого.

Розговорилися з ним брати, а він каже:

— Що буде, браття, то буде, а панщину робити ми не будемо. Я сам не піду і вас не пущу.

Переночували вони, а на другий день їде від пана ватага і кричить селом:

— На роботу!

Прийшов він і до розбійника. І б'є у ворота. Розбійник виходить і каже:

— Я сам не піду на панщину і братів не пущу.

А в той час дуже строго було з панщиною. Як він сказав, що не піде, ватага підкликав його до воріт.

— Що ти за один, що до пана на роботу не хочеш іти та ще й братів не пускаєш?

— Я — розбійник.

Ватага хотів його вдарити. А він нічого не каже. Та пішов до хати, взяв нагайку, почепив собі шаблю й пістолет і виходить.

— Як хочеш жити, то злазь з коня! — крикнув він до ватаги.

Той чи хотів, чи не хотів, але мусив злазити. Як почав його розбійник маштиганти нагайкою! Б'є його, скільки хоче. Той проситься:

— Лиши мене! Я піду до пана і скажу йому все, скажу, що ви три на роботу не йдете.

— Ні, ти скажи, що все село ми на роботу не пускаємо.

Сідає ватага на коня, їде до пана і каже:

— У цім селі є розбійник. Він дуже набив мене і каже, що не пустить на панщину ні одного чоловіка з села.

— Сідай на коня, їдь до нього і по-хорошому з ним поговори, скажи, я просив, щоб він приїхав до мене, — каже пан.

Поїхав ватага до розбійника і каже йому все це.
— Їдь, я приїду, — сказав розбійник.

Той поїхав, а розбійник убрав на себе найкращу одержу, почепив шаблю, пістолет, сів на коня й поїхав до пана. Пан приготував стіл з наїдками й напйтками. Сіли вони, пригощаються. Пан і питає його:

— Скільки ж ти вчився на розбійника?

— Три роки, — відповідає розбійник.

— А де ж та школа?

Розбійник не хоче сказати. Пан його й лишив. І говорить йому:

— Коли ти розбійник, то вкради у моєї жінки перстень з пальця. Як украдеш, дам тобі третю часть маєтку.

— Вкраду, — каже розбійник.

— Коли?

— Увечері.

— А як же ти зайдеш до хати, як двері у пані всі на замку? — питає пан.

— Вікном зайду.

— Яким вікном?

— А оцим, — показав розбійник на одне вікно.

Пішов він додому та скинув добру одержу і вбрав дрантиву. І знову пішов до панського подвір'я.

А панські слуги питають:

— Чого тобі треба?

— Хочу найнятися до пана на роботу. Я бідний. Лишився без тата й без мами.

Сказали слуги панові, а він каже:

— Добре, най іде гуси пасти.

Прийшли слуги та й кажуть йому:

— Як хочеш гуси пасти, то пан приймає тебе.

— Добре.

Сказали йому, щоб до вечора спочивав, а завтра рано гнав гуси.

Надвечір гуляють пан із панею по саду. А хлопець тим часом забрався у кімнату і заліз під ліжку. Погуляли пани по саду, і каже пан пані:

— Скоро прийде розбійник перстень красти. Ти йди лягай спати, а я візьму рушницю і буду стерегти. Як прийде, уб'ю його.

Пішла вона спати... А пан сидів, сидів з рушницею надворі, а тоді прийшов та й сів коло пані на ліжку. Посидів та й знов пішов надвір. А хлопець виліз з-під ліжка і ліг коло пані. Паня думала, що то пан. А хлопець шепче їй тихенько:

— Давай мені перстень. Може, ми заснемо. Як прийде розбійник, то кинеться за перснем до тебе. А як у тебе його не буде, то нічого він і не зробить.

Дала вона йому перстень, а він полежав ще трохи та й каже тихо:

— Піду я до вікна та постережу трохи.

Та не до вікна пішов, а знову під ліжко.

А панові набридло чекати надворі. Йому теж прийшла в голову думка: взяти в пані перстень. Прийшов він до неї та й каже:

— Скільки я там буду сидіти? Ти лучче зніми перстень та дай мені. Я заховаю його в себе.

А вона йому каже:

— Я ж уже дала. Скільки тобі ще перснів давати?

— Як то «дала»? Нічого ти мені не давала, — каже пан.

І зрозумів пан, що перстень забрав розбійник. Схопив пан рушницю і побіг доганяти його. А хлопець і собі надвір. Та й утік.

Пішов розбійник додому, переодягнувся, сів на коня і поїхав до пана. І питає:

— Є перстень?

— Та де ж він є, як ти вкрав, — каже пан.

— То давайте третю часть майна. Під документом!

Дуже жаль панові, що дав розбійникові такий документ. І з того серця він сказав:

— Як украдеш у мене паню, то дам тобі ще половину свого майна.

— Добре, вкраду, — каже хлопець.

А пан питає:

— Як ти зайдеш до хати?

— Оцим вікном зайду.

А пан думає: «Буду тримати жінку коло себе. Хоч він і зайде, то не візьме її. Я вб'ю його, все одно вб'ю». Та й питає хлопця:

— Коли вкрадеш?

— Увечері.

Увечері пішов розбійник на кладовище, викопав недавно похованого чоловіка, поклав його на підводу і везе до пана. Став з підводою на дорозі, взяв покійника на плечі, проніс його поза хатою і сторцює перед вікном. Пан глянув — стоїть хтось перед вікном. «Є!» І стрілив у покійника. А хлопець пустив його, і покійник упав.

— Ото добре, — каже пан жінці. — Я вбив його і не будемо давати третю часть майна. Але треба десь заховати вбитого. Віднесу його на кухню, а завтра рано поховаємо.

Пішов пан надвір за вбитим. А розбійник заходить до пані, виймає пістолет і каже, аби йшла за ним, бо застрілить. Вона налякалася і пішла за ним. І повіз її розбійник підводою.

Пан заходить у кімнату — нема пані. Почав кричати, кликати — нема. Пішов до кухні, подивився — аж то не розбійник убитий.

Їде розбійник з панею через ліс. Виходять напроти нього чорти і кажуть:

— Продай нам цю жінку.

— Продам, але дайте шапку золота.

Чорти дали йому шапку золота, взяли паню й пішли. На другий день розбійник питає пана:

— Ну як, є паня?

— Де ж є, як ти вкрав.

— То давайте документ ще на половину вашого маєтку.

Дав йому пан такий документ. Але взяв його жаль, що лишився без жінки. Та й каже він хлопцеві:

— Верни мені жінку, то лишу тобі все своє майно, а сам піду в світ.

— Верну, — каже хлопець.

Але як узяти паню від чортів?

Наймає він із десять підвід, вантажить їх каменем і везе в ліс на те місце, де продав паню. І не дорогою їде в ліс, а через поле. І спіймав живого зайця.

Приїхали в ліс, скидають камінь, а чорти приходять і кажуть:

— Що за камінь ти привіз? Це місце — наше.

— Церкву хочу будувати на цім місці, — каже розбійник.

А чорти не хочуть цього.

— Он коло озера, — кажуть, — пасеться біла коняка. Візьми її на себе, перенеси через озеро і до нас принеси. То дозволимо тобі церкву будувати.

А він каже:

— Що мені на плечі її брати. Я її між ногами потягну.

Іде він до коняки, заводить її в воду, сідає на неї верхи — і через озеро! А чорти бачать, що він коняку між ногами несе. Розбійник під'їхав до чортів, і подумали вони: «Ми можемо коняку на собі нести, а він між ногами несе. Він сильніший за нас».

А в тому лісі був здоровенний дуб. Чорти й кажуть розбійникові:

— Давай бігти до того дуба. Як ми скоріше добіжимо, то не будеш будувати церкву, а як ти скоріше, то будеш.

А він каже:

— Що там бігти. У мене хлопець є, що може забігти скоріше, як ви. Але дивіться, щоб не загубився. Бо як загубиться, то будете відповідати.

Відчинив він сумку та й пустив зайця. І лиш чорти побачили, що він пустив, а де дівся заєць, то не вгледіли. І зажурилися чорти. Раз, що скоріше за

них добіг «хлопець», а друге, що забіг десь і треба за нього відповідати. Питають вони розбійника:

— Що ти хочеш з нас, щоб лиш не будував ту церкву?

— Нічого не хочу, лиш хочу ту жінку, що я вам продав, — каже їм хлопець.

І не було що робити чортам. Привели вони паню і дали її розбійникові.

Віддав розбійник панові жінку, а пан дав йому під документом все своє майно. Та взяв жінку і пішов у світ. А розбійник лишився на панськім добрі. І від тої пори не було панщини.

ДІДОВА ДОЧКА Й БАБИНА ДОЧКА

Були дідо й баба. Мав дідо свою дочку і баба свою. Дідова дочка була робітна, а бабина лінива. Та й усе баба їла діда та й їла за його дочку. Казала, щоб дідо її вивіз у ліс. Дідо впріг коня в сани, бо то було зимою, і каже:

— Поїдемо, дочко, в ліс.

І їхали вони полем, далі заїхали до лісу і їдуть лісом. Їдуть, дивляться, стоїть хата. Дідо каже:

— Зайдемо до тої хати і будемо тут ночувати.

Зайшли до тої хати, в хаті холодно. Дідо каже:

— Я йду принесу дров, а ти тут, дочко, сиди.

Вона ждала, ждала, батька нема. І тут об'явився дідок маленький та й каже:

— Дочечко, наклади вогонь, нагрій води, помий мені бороду, обчеши мені голову, звари мені каші.

Дівчинка пішла надвір, внесла дров, наклала вогонь, нагріла води, вмила дідові голову, бороду, геть діда цілого помила. І тоді зварила йому каші. Дідо поїв, і вона сама поїла. І каже дідо:

— Аби ти знала, дочечко, прийдуть зараз розбійники і будуть тебе брати танцювати. Ти би каза-

ла, що ти не маєш черевиків, що не маєш файної сукенки — всього тобі треба, щоб до танцю вбратися. Але аби не все казала за раз, а по одному.

І дідок пішов, а вони прийшли й постукали у вікно, заграли під вікном і кажуть:

— Вийди до нас танцювати.

А вона:

— Я, — каже, — не маю сукенки, я не маю в що вбратися.

Вони пішли й принесли їй сукенку.

— Вийди до нас танцювати.

— Я не маю черевиків, — каже вона.

Вони пішли й принесли їй черевики.

— Вийди до нас танцювати.

А вона каже, що не має файної хустки. І так вона все по одному називала, а вони по одному носили. А то вже четверта година настала, і вони розійшлися, і дівчина зосталася.

На другий вечір прийшов дідок і каже їй:

— Вони знов прийдуть. І ти будеш казати, що хочеш бричку, коні, фурмана. І щоби бричка була золота, і на конях упряж золота.

І коли ті прийшли другий вечір, вона їм так казала, як сказав їй дідок. Коли вони стали під вікном, заграли і закликали її до танцю. Вона каже:

— Мені треба брички золотої.

І вони їй притягнули бричку, а вона далі казала їм усе по одному. Постарали вони їй все, що хотіла, а вона каже:

— Мені треба фурмана, щоби я сама не їхала, а з фурманом.

Вони пішли, привели фурмана, і вже четверта година була. І їм уже було невільно там бути, і вони пішли геть.

Вона сіла на ту золоту бричку і їде з тим усім добром лісом додому. З фурманом їде. Приїхали, і дідо так втішився, пустився до своєї дочки, та й став

її обіймати й цілувати. Розпрягли коні, занесли до хати добро.

А бабі то якось неприємно, що не її дочка привезла добро, а дідова. І так баба чепурить свою дочку. Та й каже баба:

— Знаєш що, діду? Вези й мою дочку.

Ну то він узяв та й повіз її дочку, привіз її в ліс до тої хати та й каже:

— Ти тут сиди, а я йду по дрова.

Та й дочка сидить та й сидить — діда нема. Об'явився той дідок та й каже:

— Донечко, наклади вогню, нагрій води, помий мене файно і звари мені каші. І сама поїж.

А вона каже:

— О-о-о! Я зроду їсти не варила. І я би когось даром мила, чесала? О ні!

І він їй нічого вже не казав. Хіба сказав:

— Зараз тут прийдуть музиканти під вікно. І будуть тебе кликати танцювати. Роби, як хочеш. Можеш у них випрошувати одежі. А не хочеш, то не танцюй.

Як розбійники прийшли під вікно й заграли, вона розтворила вікно, і вони зачали брати її танцювати. Та пару раз викрутили нею, а тоді взяли її і стратили. Бо вона того заслужила.

Баба жде свою дочку, жде й плаче. Та вже й дідові стало недобре, що бабиної дочки нема. Та й дідо пішов її глядати. Приходить на то саме місце, а її нема.

ЦАР І ДВА РОЗБІЙНИКИ

Починається казка з бідного чоловіка. Жив собі бідний чоловік. Мав одного хлопця, і той хлопець ходив по людях служачи. Як вийшли йому роки, побачив, що нічого йому з газдівської служби, та йде у розбійники. Купив собі красну одежу. При-

йшов до одного села і бачить, що три хлопці шепочуться за якусь таємницю, радяться іти красти. Підійшов він до них і каже:

— Хлопці, про що радитеся? Кажіть і мені. Не бійтеся нічого, бо я такий чоловік, як і ви. Від мене не затаїте, бо я давній злодій.

Вони йому сказали:

— Радимося, як у царя вкрасти гроші.

Бідний синок питає їх:

— А в царя багато грошей?

— Багато, — кажуть.

— Не журіться, ми їх украдемо, лиш скажіть мені, де вони лежать.

— Гроші лежать собі в окремій палаті. Досить тяжко буде їх украсти, бо цар має велику сторожу.

— Нічого, хлопці. Йдіть до коваля і дайте мені справити чотири сталеві долота й одну порядну залізну довбню.

Скоро це все зробилося. Розбійники пішли. Почали долотами пробивати задню стіну в царській палаті. Клали дубову кору на долото, аби їх не чули. Так розбили палату і набрали срібла й золота. Коли йшли геть, то стіну заклали смоляним папером так, щоб не видно було, де продовбали діру.

І багато разів приходили, брали гроші, доки цар не додивився. Як цар побачив, що грошей ніби стало менше, поскаржився цариці:

— Як це може бути? Чи наші гроші усілися, чи хтось їх краде? Я на своїх замках нічого не помічаю.

— Не можуть гроші усістися, — каже цариця. — Йди у темницю і спитай того розбійника, що ти йому присудив вічну темницю. Він тебе порадить.

Цар так і зробив. Закликав до себе злодія. Питає:

— Скажи ти мені, що сталося з моїми грішми? Чи могли вони усістися, чи їх хтось краде? Скажи мені, і я тебе випущу на свободу.

Розбійник усміхнувся на цю царську бесіду й каже:

— Пресвітлий царю, ідіть додому, візьміть залізну паличку і оббивайте стіни, у котрих стоїть золото. Шукайте смоляний папір, бо злодії вирубали діру й заклали її папером, і через оту діру носять наші гроші.

І далі так продовжував розбійник:

— Коли знайдете ту дірку в стіні, викопайте під нею велику яму чоловікові до попідплечі й насипте повну смоли. І як будуть туди пролізати розбійники, один із них упаде в яму. Отак їх упіймаєте.

Цар усе сповнив, що йому радив старий злодій. А вночі прийшли розбійники знову красти золото. І один з них упав у смолу й почав плакати:

— Тягніть мене, бо я впав у яму, в смолу!

Розбійники дали йому колика у руки і тягли його, але не могли витягти ніяким способом. Тоді бідний синок витяг свою шаблю і одрубав голову своєму товаришеві. Голову взяв із собою, і вони пішли собі.

Рано цар устав і йде дивитися своє золото. Бачить — у смолі чоловічий труп без голови. І не може зрозуміти, що то значить. Пішов у темницю до старого злодія і каже:

— Твої слова сповнилися, але у смолі зостався чоловік без голови. Розтолкуй ти мені, що ото значить?

— Межи тими розбійниками є великий хитряк і він одрубав голову.

— То скажи мені, що маю тепер робити, як їх упіймати?

— Трудне діло... Беріть труп розбійника і тягайте його по базару. І хтось з його родини мусить плакати. А місто обкладіть сторожею, і хто буде плакати, того треба арештувати.

Бідний синок, коли побачив, як тягають труп, здогадався, що то значить. Купив три золоті ложки і дві тарілки. Дав це жоні того розбійника, котрому голову відтяв, й каже:

— На, бери золоті ложки і тарілки, та дивися на труп, що його тягають. Зашпортайся об нього, впади, побий золото і плач.

Жона це все зробила. Наплакалася так, що голова її боліла.

А цар вернувся з трупом назад, бо ніхто за ним не плакав, лиш одна жінка, що побила золотий посуд.

Знову радиться цар зі старим розбійником. А той каже йому:

— Ота жінка, що побила золото, була його жона. Вона плакала не за посудом, а за своїм чоловіком. Треба було її схопити й заарештувати, але вже пізно тепер... Даю вам, пресвітлий царю, ще одну пораду: візьміть той труп і розіпніть його на хресті при дорозі. І поставте коло нього сторожу — дванадцять вояків, бо той злодій буде пробувати вкрати труп і поховати його разом з головою.

Цар сповнив наказ старого злодія. Тіло поклав на хрест і коло нього приставив дванадцять вояків.

Але бідний синок, що був ще мудріший, купив собі дрантиву одержу і сліпого коня, запряг його у возика, у возику сховав паленку і подорожує.

Проходить попри трупа, розп'ятого на хресті, і тут свого сліпого коня наганяє у рівчак. Візок перевернувся. Вояки пожаліли бідного чоловіка і прибігли йому допомогти підняти візок. Як піднімали, побачили паленку, і кожний сховав собі по пляшці. Бідний синок знав, що вояки полакомляться на горілку, і вдавав, що нічого не бачить. Вдарив свого коника і поїхав далі.

Кілька кілометрів відїхав і став. Свого сліпого коня лишив, купив дванадцять попівських риз і вночі у дванадцять годин вернувся за трупом. Вояки, всі п'яні, спали. Він повідбирав рушниці і вояцьку одержу з них та вбрав їх у попівські ризи.

Тіло з хреста зняв і разом з головою закопав у землю.

Рано цар устає і йде дивитися, чи сторожа упіймала злодія. Приходить і дивиться — замість вояків лежать попи. Цар злякався і питає:

— Як ви стали попами? Я поставив вас вояками!

Але вони не могли йому відповісти, як то сталося. Тоді цар пішов знову радитися зі старим злодієм. Злодій дав цареві ще одну пораду:

— Учиніть велику гостину. Порозкидайте срібла і золота по землі, і те золото не буде брати лише той злодій, що розбив вашу палату.

Так і зробили. Порозкидали золото, але нікого не бачили, хто би не збирав. Народ розійшовся, а золота нема! І цар знову йде радитися до старого злодія.

— Як це може бути, що я не бачив, хто позбирав золото?

— Злодій дуже хитрий. Він помастив собі черевки смолою і так позбирав золото... Іще, пресвітлий царю, даю вам останню пораду: зробіть ще гостину, а свою доньку приберіть у саме золото. І вона най стане на дверях й покажеться розбійникові. І скоро най сховається у другу кімнату. А в тій кімнаті викопайте яму і накладіть багато подушок. Розбійник зайде до вашої доньки, а вона най ударить йому на чоло печатку і штовхне його в яму.

Так і сталося, як радив цареві старий злодій. Розбійник зайшов до царської доньки, обняв її, а вона тим часом ударила йому печатку на чоло. Але розбійник був хитрий, він теж мав таку печатку. І коли царська донька його штовхнула в яму, він сильно закричав:

— Люди, мене б'ють!

Люди збіглися до нього, і багато з них упало в яму. А він кожному на чоло ударив печатку. Коли

прийшов цар — бачить, що в ямі багато людей і в кожного на чолі царська печатка. Так цар не міг упізнати розбійника. Питає свою доньку:

— Скільки було коло тебе людей?

— Був один, але тепер не можу впізнати його.

З тим словом цар пішов до старого злодія радитися.

Старий злодій сказав:

— Вже його не спіймаєте, раз тепер не спіймали. Іще можете його побачити живого на очі. Пустіть вісників по світу, що най приїде той розбійник, котрий крав золото, та не буде йому нічого. Ви даєте царське слово, що нічого злого з ним не учините, лише хочете бачити, що він за чоловік.

Бідний синок, як почув царських вісників, красно убрався і прийшов до царя. І сказав:

— Тут є той, що крав у вас срібло й золото. Що від нього хочете, пресвітлий царю?

— Не хочу нічого! — відповів цар.

І одружив його зі своєю донькою та жив від того часу спокійно і добре, доки не вмер.

А того старого злодія, котрий давав цареві поради, випустили на свободу.

ПРО ТРЬОХ БРАТІВ І ЧАРІВНУ ПИЩАЛКУ

У одного діда було три сини. І заслаб той дідо, і помирає. І каже хлопцям:

— То ваша хата. І ваш той пляц, той городець.

То він тим двом розумним давав. А найменший, той дурний, говорить:

— А мені що, тату? Дайте мені ступу і товчок.

— Ну бери.

Поховали батька. Продали браття тоту хату та й ідуть у світ. А дурний говорить:

— Та не лишайте й мене.

— Ну то ходи.

А він бере ступу і товчок.

— Де ти то береш? — кажуть браття. — Там, де ми йдемо, дерева є доста.

— Е, що ви знаєте. То мені батько відказав.

Де догори, то він ступу несе, а де вниз, то котить. Заходять у ліс. Уже темно.

— Тут будемо ночувати, — кажуть браття. — Але лізьмо на дуба, щоб нас звірі не поїли.

Лізуть браття на дуба, та й дурний ступу за собою тягне. А тут якраз розбійники приїхали і вола привели. І котел принесли, щоб варити. Наклали вогонь, зарізали вола і варять м'ясо.

А той дурний на дубі говорить браттям:

— Я пускаю товчок.

— Та що ти! Не пускай, бо нас поб'ють.

Він не слухав їх, пустив товчок. А той заgrimів по галуззю і зачепився за галуззя.

— На небі гримить, буде дощ падати, — повіли розбійники.

— Я пускаю ступу, — каже дурний браттям.

— Та не роби цього. Та нас поб'ють.

Та й пустив він ступу, а ступа бриньк просто на той вогонь, на котел з м'ясом та так, що розбійників гарячим окропом забризкало, вони напудилися і повтікали.

А оден розбійник не втік. Йому жаль було за м'ясом, бо голоден був. Він захопив кусок м'яса, та й їсть, та й впікся. А дурний зліз із дуба та й каже розбійникові:

— Чого ти тут?

— Та м'ясо їм. Та й опікся.

— Ану покажи язик, як опікся.

Той показав язик, а дурний захопив та й кінець язика відрізав. І розбійник почав тікати і доганяти своїх. А тоті почали ще скоріше втікати, бо виділи, що в нього з рота кров тече.

Дивиться дурний — на фурі є міх грошей і міх ладану. І два коні припряжені. Міх грошей дурний поділив межи братами. А собі взяв міх ладану. І каже братам:

— Їдьте додому. Маєте гроші, коні, їдьте геть. Можете женитися, будуватися. А я йду світом.

Та й браття поїхали, а він висипав той ладан на вогонь, ладан згорів. Він узяв собі дрючок і почав глядати там, у тім попелі. І знайшов пищалку залізу. Як заграв у ту пищалку, усі звірі позбігалися і танцюють. Він перестав грати, і звірі по-втікали в ліс.

Іде він. Приходить до одного попа.

— Що ти за оден? — звідається піп.

— Та я можу вівчарити.

— Добре, в мене є вівці, кошара й колиба¹. Будеш у мене вівчарити.

Дурний пішов вівчарити, а піп пішов назирці і в тернину заліз. І дивиться, як він буде вівчарити. А дурний випустив вівці з кошари, ліг і спить. Бог знає куди порозходилися вівці. У полудне пробуджується дурний і заграв у пищалку. І позліталися всі вівці і звірі. І все танцює.

А піп у тернині так гуляє, що геть усе шмаття на собі пірвав.

Приходить піп додому, а попада звідається:

— Чому ти такий обірваний?

— У нас такий вівчар, що як заграє в пищалку, то мусиш танцювати, хоч би й не хотіла.

— Ану най заграє, — попада каже.

— Добре, заграє. Але ти мене замкни в бочку на горищі, аби я не чув, як буде грати.

Взяла вона його і сховала у бочку і обвила периною. І зверху подушку поклала, аби не чув, як буде грати.

¹ Колиба — житло чабанів і лісорубів.

Дала попадя вівчареві обідати.

— Пообідав, тепер заграй.

Той заграв, а попадя гуляє по кухні. Худоба гуляє в стайні, ланцюги порвала. Гуляє на подвір'ї. А піп на горищі кидається в бочці, бо таки чує. І бочка перевернулася, скотилася і впала на сніг. І піп дуже побився.

І подав піп того вівчаря в суд, і присудили його утопити. Привели його до води. Там цілий суд і народ, багато людей, і піп, і попадя. Каже суддя:

— Що ти собі просиш перед смертю?

— У пищалку заграти.

Піп каже:

— Не вільно, не дозволяю.

А суддя:

— Що чоловік попросить, то йому дозволяється перед смертю.

А той як заграв у пищалку, той вівчар дурний, як почали всі танцювати: і суддя, і піп, і всі. А піп танцює і плеще в долоні:

— А я казав не дозволяти.

Грав він, грав, а далі став. Суддя і піп кажуть:

— Тепер ми його кинемо у воду.

А він знову почав грати. То так їх утуманив, що насилу його збулися.

— Іди собі, куди хочеш, і дай нам спокій.

КАЗКА

ПРО ІЛЮ МУРОМЦЯ І СОЛОВ'Я-РОЗБІЙНИКА

Ілля Муромець народився у бідній сім'ї. Батько й мама його ходили в ліс, дрова рубали, обробляли землю і сіяли, скільки могли, там півгектара, чи що. І так кормили сина Іллю, бо він слабкий був на

ноги. Тридцять літ Ілля на печі лежав, не міг устать, нічого не міг робить.

Коли пройшло тридцять літ, батько й мати Іллі Муромця були в лісі, на роботі, а Ілля лежав на печі; прийшли три старики і гукають:

— Іллюшко, Іллюшко, одчини двері!

Він каже:

— Як же я вам відчиню, я слабкий на ноги, я не можу вставать.

— Устанеш, устанеш, ану понатужся, Іллюшко, ану, встань!

Ілля понатужився, як махнув ногами, так із печі зіскочив зразу аж на землю. Зразу пішов, одчинив двері, старики увійшли і сказали:

— Ну, Ілля, ти мав велику хворість і пережив. Тепер ти будеш радить, твій тато і мати будуть радить, бо будеш ти здоровий і сильний богатир.

Подали вони йому кухоль води:

— От на, випий цей кухоль води, і тоді відчуєш, що буде з тобою.

Він узяв, хильнув раз.

— Ну, що відчуваєш?

— Велику силу в собі відчуваю.

— Добре, ану, потягни ще раз!

Він перехилив, випив ще раз тої води...

— А тепер що?

— Таку силу, — каже, — відчуваю, що коли б у сиру землю вставить кільце, то я взяв би за те кільце і всю землю перекинув би.

— Ну, добре. Тепер так, Іллюшко, — вони кажуть, — ти своєю силою не хизуйся і не розказуй нікому, а роби так, щоб тобою раділи твій тато й мама. Злого нікому не роби, а тільки роби добро...

В той час на Руську землю нападали татари. І от Ілля Муромець вирішив захищати рідну землю від татар. Якраз було оточено якийсь город. Ілля Муромець підійшов під той город, а там були три царі

татарських, богатирі. Вирвав він дуба і як почав колотить війська їхні. Розбив усе військо татарське, тільки три царі-богатирі осталися. Він прийшов до них і сказав:

— Ідіть у своє царство татарське і закажіть усім, щоб більше ніколи на Руську землю не приходили. Я б і вас теж тут поклав, але залишаю живими тільки для того, щоб ви всім заявили, аби більше не приходили сюди. Бо на Руській землі появився богатир Ілля Муромець, який всіх вас розіб'є.

Пішли ті назад, а Ілля Муромець зайшов у місто. Люди поховалися: хто в хату, а найбільше по церквах. Зайшов він у церкву — повно людей, плачуть і моляться Богу.

— Що ви тут робите, люди добрі? — питає Ілля Муромець.

— Як що робимо? Що, ти не бачив, що в нас за містом татари стоять, зараз нас усіх поб'ють, пере-ріжуть.

— Де ті татари? Ніяких татар нема, вийдіть подивіться.

Вони як вийшли, як подивились — нема нікого, наче й не було татар. Почали вони веселиться, почали дякувати Іллі Муромцю, почали його просить, щоб він зостався в них. А він сказав:

— Ні! Я вас визволив і піду далі визволяти, татари ще далі пішли. А ви тепер не бійтесь, до вас ніхто більше не прийде. Працюйте, як ви працювали раніше, і нікого не бійтесь.

Сів Ілля Муромець на коня і поїхав. Взяв путь прямо на Київ. А на Київ дорога була далека, треба було кружлять багато, тому що на прямій дорозі сидів сильний і страшний розбійник — Соловей-розбійник. Там ні птиця не пролітала, ні звір не пробігав, ніякий богатир не проходив — Соловей-розбійник усіх повбивав.

Ілля Муромець узяв прямоїжджою дорогою, повз той ліс, де Соловей-розбійник сидів. А сидів він на трьох дубах, на дев'яти суках. Зробив собі там гніздо, щоб йому видно було по всьому лісу. Як тільки хто їде, йде, — він зразу як засвистить по-солов'їному, аж листя з дерев падає. А як зареве по-звіриному, так дерево ламається і хто живий там їде, падає на землю і вмирає.

От як помітив Соловей-розбійник, що Ілля Муромець їде, як засвистить по-солов'їному — листя посипалось; як заревів по-звіриному — його кінь на коліна впав.

Ілля Муромець штовхнув свого коня коліном і каже:

— Вставай, а то віддам тебе собакам — нехай з'їдять, що ти злякався Солов'я-розбійника.

Під'їхав Ілля Муромець, а Соловей-розбійник як побачив — як зіскочив з дуба до нього... Та Ілля Муромець націлився і пустив стрілу прямо йому в праве око. Та стріла вийшла через голову і полетіла, а Соловей-розбійник упав на землю. Ілля Муромець підскочив до нього, враз схопив його, здушив своїми руками. І вже розбійник Соловей відчув, що попав в руки кріпшого за нього, думає: «Ну оцього я вже не витримаю...»

Взяв Ілля Муромець, од свого сідла одв'язав стремена — ремені міцні, зв'язав Солов'ю-розбійнику руки, зв'язав ноги, прив'язав до сідла, сів і їде прямо до Солов'я-розбійника у двір.

А Соловей-розбійник мав дочку, богатирку-дочку мав. Як побачила та богатирка, що їде Ілля Муромець і батько її прив'язаний до сідла, схватила залізну дошку у дев'яносто пудів і кинула прямо в Іллю Муромця — хотіла убити його. А Ілля Муромець як ударив плечем у ту дошку, вона повернулася назад і — прямо в богатирку, убила її одразу.

А жінка Солов'я-розбійника побачила вже, що біда, почала просить Іллю Муромця:

— На тобі який хоч викуп, золотом чи сріблом, тільки остав мені мужа живим.

Він відповідає:

— Ні-ні! Він своє пережив! Стільки він людей згубив із світу, стільки він дітей осиротив, щоб я оставив його тепер у живих?! Нізащо! Мені викупів не треба, я не йду зароблять гроші, а йду захищать всіх, на кого нападають.

Повернув коня і поїхав прямо в Київ.

У Києві в той час княжив князь Володимир. Як приїхав Ілля Муромець — у князя якраз був бенкет. Усі богатирі з князем гуляли.

Як він приїхав і сказав, хто він такий, князь спитав:

— Якою ж ти дорогою їхав до нас?

— Я їхав, — відповідає Ілля Муромець, — прямоїжджою дорогою.

Всі богатирі зіскочили з місць, особливо був там важний богатир Олексій Попович. Попович зіскочив та каже:

— Ні, ні! Не може бути, неправда, князю, то він бреше. Хто у нас може їхати прямоїжджою дорогою? Там Соловей-розбійник сидить, там ні птиця не пролітає, ні звір не пробігає.

— Ага, такий ти богатир, — каже до нього Ілля Муромець, — ти Солов'я-розбійника боїшся? Ану, — каже, — йдем, я вам покажу, де ваш Соловей-розбійник.

Вивів усіх з князем, і княгиня вийшла, і богатирі. Показав він їм:

— Ось ваш силач Соловей-розбійник.

Вони як глянули, що той прив'язаний до сідла, так усі зразу переконалися, що Ілля Муромець справді богатир. Він Солов'я-розбійника біля сідла тримає, значить, він його переміг.

Тоді князь Володимир каже до Солов'я-розбійника:

— Ану, Соловей-розбійник, засвисти по-солов'їному та закричи по-звіриному!

А Соловей-розбійник відповідає:

— Не ти, — каже, — мене взяв у полон, не маєш права мені й наказувати! Нехай мені накаже той, хто мене в полон узяв.

Тоді князь говорить:

— Ну, Ілля Муромець, накажи ти йому!

От Ілля Муромець і каже:

— Ви станьте тут, — до князя і княгині (накрив їх буркою), — я вас прикрию, щоб у вас перетинки у вухах не полопались, коли він буде свистіти.

А Солов'ю-розбійнику наказав:

— Ану, слухай, Соловей-розбійник, що я тобі наказую, засвисти іще раз по-солов'їному!

Так він як засвистів — листя посипалось з дерев і ті богатирі, котрі були у князя Володимира, попадали і рачки тікали. А він іще як заревів по-звіриному, так ті рачки розбіглися, хто куди попав, князя й княгиню Ілля держав під буркою, щоб не попадали і щоб перетинки не полопались.

— Такі ви знатні, га? — каже Ілля Муромець до богатирів. — Тікаєте? А як же я од нього не тікав?

Тоді вивів Солов'я-розбійника у поле і одрубав йому голову.

Потім остався жить у князя Володимира. От одного разу знов богатирі з'їхалися до князя. Гуляли там, бенкетували і щось там не помирилися, посварилися з Іллею Муромцем. Підмовили князя, і князь узяв та й посадив Іллю Муромця в тюрму. Посадив у тюрму і ту тюрму обгорнув землею, валом таким. І не посилав три роки Іллі Муромцю їсти, думав, що Ілля вже там загинув.

А дочка князя Володимира, щоб батько не знав, таємно носила Іллі їсти. І він собі так сидить, їсть, п'є, а князь думає, що він уже давно помер.

Прошло три роки. Коли це один татарський цар, богатир на ймення цар Калін, присилає до князя гінцем листа, пише: «Я татарський цар Калін. Мало мені моїх татар, хочу забрать і твою Київщину. І коли ти мені добровільно не віддаси своє царство, то я прийду з військами, завоюю тебе, і ти будеш зі своєю жінкою у мене на кухні воду носити».

Почитав князь Володимир того листа, перелякався. Зразу почав радитися з жінкою:

— Що нам робить, що нам робить?

Привезли й дочку:

— Що нам робить?

Дочка каже:

— Ану, пошліть, часом живий Ілля Муромець там?

— Що ти, — каже князь, — здуріла, чи що? Три роки він голодний там сидить, він давно помер, його кістки там розсипались, мабуть.

— Та ні, ні, ану, пошліть!

Він знов кричить на неї, а далі:

— Та, може, і справді він живий.

Батько бачить, що дочка пристає, та й каже:

— Ану, пошлю, підіть подивіться!

Пішли, розкопали... Зайшли. А Ілля Муромець сидить, пісеньки наспівує.

Повернулись вони до князя і говорять:

— Ілля Муромець живий, наче з ним нічого і не бувало.

— Правда?

— Правда.

— Ану гайда! — князь бігом до нього.

Прийшов, одімкнув усі двері, випустив Іллю Муромця і почав просити:

— Іллюшко, — каже, — Іллюшко, прости за те, що я на тебе прогнівався і посадив тебе в тюрму! Виручай тепер нас із біди!

— Ні! — каже Ілля Муромець. — Іди ти собі! Ти хотів заморити мене голодом, щоб я вмер, а тепер хочеш, щоб я йшов виручати тебе! Ні!

Послав князь княгиню.

Прийшла княгиня, просила, просила, знов Ілля відмовився:

— Ні! Нізащо вас не буду захищати.

Тоді дочка каже:

— Ану, піду я попрошу.

Прийшла дочка, він не відмовляється, каже:

— Ти мене годувала, ти мене держала на світі, за тебе йду, буду захищати Руську землю! Має, — каже, — твій тато і мама щастя.

І як вийшов Ілля Муромець, як пішов з Каліном-царем воювати! Розбив Калінове військо. А цар Калін був здоровий, сильний богатир. Коли Ілля розбив його війська, він сам взявся з Іллею боротися. Бились, бились, троє діб бились. Цар Калін уже наче зовсім подужав Іллю, кинув його об землю і надавив.

А цар Калін татарський мав три дочки, три красуні дочки мав, і не хотів він Іллю Муромця убить, а тільки залякать. Витяг кинджал і каже:

— От я з тебе кишки випущу!

А потім:

— Ну, ще оставлю тебе живим. У мене є три дочки, вибирай яку хоч заміж і будеш жити у мене, будеш мене захищати. Нащо тобі оті руські князі поздавалися, коли ти сам за їх б'єшся, а вони не допомагають тобі?

А Іллі Муромцю оті старики, які його оздоровили, сказали:

— Ти як будеш на Руській землі, то весь час будеш од землі сили набиратися. Скільки будеш лежать на землі, стільки будеш сили набиратися.

От цар Калін його душить до землі, а Ілля думає: «Га-га-га, души, души!» Та все стає сильнішим і сильнішим.

Цар Калін грозить йому:

— Якщо не хочеш мою дочку заміж узяти, то я тебе зразу ж заколю.

А Ілля спокійно лежить. Лежав-лежав, а вже відчуває, що силу має! Узяв, захватив ногами та як кине царя Каліна вгору. Той піднявся метрів на десять угору, а тоді як упав — мало не вбився об землю. Ілля Муромець живо схопив його за ноги і давай ті війська, котрі були ще недобиті, тим царем Каліном колошматити. Крутить кругом себе і його ж війська б'є. І розбив усі війська татарські. Потім вернувся назад у Київ, узяв у князя Володимира дочку заміж і живе собі, царствує.

НА ЧОРНУ ПОЛОНИНУ

Жив раз преславний цар. Він славився багатством і сильною державою, але найбільше — своїми синами. Виховав таких трьох хлопців, що рівних їм ніде не було. Хлопці росли у дисципліні: кожне слово нянька було для них законом. Цар і його сини дуже любили полювати. Все їх життя минало на влогах. Знали всі ліси, всяку звірину. Хоч і велика була їх держава, та в кожній закутині вони вже полювали.

Але в одному краї стояла висока-висока гора, вкрита по боках лісом. Верх її називався Чорною Полониною.

Тут ще нога людини не ступала. І сам цар сюди не піднімався.

— Няньку, підемо раз на Чорну Полонину! — просили сини.

— Доки я живу й після моєї смерті не смієте туди йти!

— Чому?

— Не питайте. Я не дозволяю!

Минув якийсь час, і хлопці знову почали просити. Цар ще грізніше наказав іти на полонину.

Царевичів дуже зацікавило, що там може бути? Але за життя свого нянька не насмілювалися йти, аби подивитися.

Минав рік за роком. Помер старий цар. Поховали хлопці свого батька. Та як вернулися додому, не сіли порадитись, як вести державу, а одразу рушили на Чорну Полонину.

Перші дні не бачили нічого особливого. Бродили день і ніч лісами, але ніде ніякої звірки. Ніби все тут вимерло.

Змучились, дурно ходячи, і посідали відпочити. Старший каже:

— Браття, розійдемося у три боки, так більше побачимо. Але далеко не ходім, аби було чути, як хто з нас гукатиме.

Почали розлучатися.

— На всіляку дурницю не пускайте стріли, — наказав братам старший. — Як хто вистрілить пусто, дістане три ляпasi.

На тому й розійшлися.

Старший пішов прямо, середущий — ліворуч, а менший — праворуч. Ідуть, ідуть... Нічого не бачать: ні звірки, ні птаха.

Було далеко по полудню, коли менший нараз втямив на дереві білку.

«Се не дурниця, — думає собі, — застрелю її».

Натяг лука й р-раз! Але не потрапив, стріла лиш відірвала шматок кори на дереві.

Почули брати, збіглися.

— Що ти підстрелив? — запитує старший.

— Нич. Хотів потрапити у білку, та втекла.

— Як так, то — на! — і такі три ляпаси дав меншому братові, аж лице у того загорілося.

А середущий такі самі ляпаси втяв з другого боку.

Продовжують полювати далі.

Прикро наймолодшому. Зняв із стріли шматок кори й заховав у торбу. Не відійшов і на відстань пострілу, дивиться — на камені орел!

Ой та сього вже треба вбити...

Наладив стрілу, пустив, та знову не влучив. Стріла лиш відлупила шматок кременю.

Прибігли брати.

— Що ти підстрелив? — запитує старший.

— Нич.

Знову відлічили меншому по три ляпаси й вернулися кожний на своє місце. Наймолодший повитирав сльози, а відломок кременю поклав у торбину.

Дуже йому жаль, але йде далі. Бачить — летить ворон й у дзьобі щось світиться.

— Ба що то?

Натяг лука і встрілив у ворона. Птах упав йому під ноги. Дивиться хлопець — а у дзьобі криця.

Прибігли брати і втретє надавали ляпасів. Тоді старший каже:

— Будемо йти вкупі, бо сей дурень усі свої стріли на дурниці випустить.

Рушили далі, а молодший сховав крицю в торбу.

Йдуть лісом усі троє й вийшли на галявину, а впоперек неї тікає серна. Пустили стріли і вбили серну.

— Браття, — говорить старший, — будемо вечеряти. Дивіться: колодязь. Там сядемо й приготуємо на вечерю м'ясо.

Потягли серну, а той колодязь незвичайний — з міді й шатро при ньому мідяне.

Оббілували забиту серну, зробили рожни і хочуть пекти... Але тільки зібралися розвести вогонь — нема чим підпалити! Мусять голодні лягати спати... Але молодший каже:

— Браття, ось ви добре дали мені по писку. Я розкладу-таки вогонь, але якщо ви згодні дістати ті ляпаси подвійно!

— Згодні...

Молодшому братові сього було доста, бо він був добрий хлопець.

— Ні, не підніму на вас руку. Я вам і так розкладу вогонь.

Взяв зі своєї торби кору, уламок кременю і крицю. Закресав і через якусь хвилину вже горіло вогнище.

Спекли м'ясо, наїлися, напилися з колодязя води й лягли в мідне шатро. Перед сном старший каже:

— Браття, спіть спокійно, я буду сторожити, щоб не погас вогонь.

Брати заснули, а старший не спить.

До півночі в лісі була тиша. А опівночі одразу задув вихорище, аж лісом колише. Знялася страшна буря. Біля колодязя спустився семиголовий змій і просто — на царевича. Пороззявляв пащі, полум'ям все спереду себе палить.

Старший схопив шаблю і — на Змія! Почалася боротьба. Хлопець геть охляв, але зрубав усі голови Дракона. Коли відтяв сьому — так ослаб, аж сів. Тоді лиш отямився, як вогонь почав гаснути, бо кров Змія заливала ватру. Ледве устиг вихопити одну головешку. Як брати повставали й знову пекли м'ясо, розповів їм, що уночі сталося.

Поснідали і рушили далі. Надвечір знову зустрілися коло мідного колодязя. Наносили дров, роздмухали вогонь і повечеряли.

— Тепер моя черга сторожити, — говорить середущий.

Проходжується довкола вогню, приглядається, слухає. Раз лиш коло півночі задув вихорище, зчинилася буря й чотирнадцятиголовий Змій спустився до колодязя. Побачив багаття і просто — на хлопця! Палить його полум'ям. Царевич шаблею рубає сперед себе... Насилу перемиг. Доки відтяв чотирнадцяту голову, кров майже що залляла вогонь — ледве встиг вхопити головешку й роздмухати ватру.

Рано брати повставали, й середущий розповів усе, як уночі боровся із Змієм.

Знову йдуть на полювання. Ходили-блукали, щось там і підстрелили, а на вечір сіли коло мідного колодязя.

— Ну, ще одну ніч переночуємо, а потім рушаємо далі.

Повечеряли.

— Тепер моя черга сторожити, — говорить молодший.

— Міркуй! — наказують йому. — Аж прилетить шаркань¹, а то напевно прилетить! Не соромся і пробуди нас. Ти ще молодий, приклич нас на поміч.

З тим полягали і поснули. А десь коло півночі вихопився ще сильніший вихор — аж дерева на пні вивертає. У вихорі з хмар спустився Змій з двадцятьма однаєю головою. З усіх сапає полум'я і — просто до хлопця!

«Ну, тут пропадати!» — думає собі хлопець, але братів не пробудив, сам б'ється зі Змієм. Першим махом стяв йому дві голови, другим — уже три. Кров ллється, як з потоку. Коли чотирнадцяту втяв, залляло вогонь. Боротьба йшла далі употемку. І доки царевич відрубав останню, двадцять першу голову, кров досягла ліжок, де спали брати. А з вогню уже не було й сліду.

¹ Шаркань — великий вітер, буря.

Хлопець смертельно змучився. Сів собі та й думає: брати сміятимуться з мене, як рано пробудяться, що не вберіг вогонь. За будь-яку ціну треба його розкласти. Знайшов у торбі крицю, кремінь. Та кора геть просякла кров'ю. Ватру ніяк не можна розкурити. Зажурився хлопець. Тоді поліз на високе дерево: а може, десь увиджу вогонь?

Виліз, дивиться, дивиться... Нараз дуже далеко втямив слабеньке світло.

«Там є вогонь, — думає, — але се так далеко, що треба йти цілий день. Але як не піду, то не дістану вогню».

Зліз із дерева й пішов на те світло. Взяв із собою стрілу й шаблю. Йде, йде довгий час. Раз глянув — проти нього стоїть чоловік, якийсь чорний-чорний! Нічого не видно — лиш чорне, як тінь. І не озивається, хоче пройти мимо.

— Стій! — гукнув хлопець. — Що ти за один?

— Я — Північ. Де пройду, там минає половина ночі.

— А ти б не почекав, доки я вернуся? Поспішаю до тамтого світла.

— Йо-йой, чого би ти хотів! Доки доберешся, я цілий світ обійду і другий раз тут буду.

— Хто не хоче слухати доброго прохання, того треба примусити!

Хлопець схопив Північ і потяг до дерева, там скоро здер лика, зробив ремінь і прив'язав чорного до стовбура.

— Ну, тепер ти мене дочекаєшся!

Йде далі. Раз дивиться — стоїть чоловік у сірій петечині¹, а поза ним нічка розступається й сіріє на ранок. Чоловік хотів пробігти мимо хлопця, але той спинив його:

— Хто ти за один?

¹ Петечина — вовняний козушок.

— Я — Зоря. Куди пройду — починає розвиднятися.

— Ти би тут не почекав, доки я вернуся?

— Нікого я не слухаю, у мене своя путь...

Хлопець вхопив його за комір і прив'язав до дерева. Той мече собою, але звільнитися не годен.

«Тепер уже легше, — думає собі хлопець, — бо доки вернуся, то ніч не мине».

Довго ще йшов, аж дійшов до світла. Коли втямив світло, то воно було маленьке, а тут дивиться — вогнище, цілі дуби горять! А довкола ватри двадцять чотири розбійники. Печуть м'ясо й розмовляють.

«Де ж тут вогню дістати! Як покажуся, розірвуть мене!» — бідкається хлопець.

Але біда служить найліпшим порадином. Царевич накуб із кожушка вовни, шматок кори настромив на стрілу і обмотав вовною. Далі витяг лука й стрілив крізь вогонь. Вовна, пролітаючи через полум'я, затлілася. Хлопець хотів обійти багаття, взяти запалену стрілу, але його побачили. Посхоплювалися й одразу схопили. Привели до вогню і суд над ним чинять.

Царевич не знав злодіїв, але вони його впізнали, бо не раз підбиралися до царської каси.

— Спалимо його живим!

— Настромимо на рожен!

— Повісимо на дереві!

Скільки їх було, кожний інакшу смерть вигадував. Почали сваритися. Тоді встав їхній ватажок і каже:

— Не спалимо його, не настромимо на рожен, не повісимо на дереві. Всі ми його знаємо як доброго стрільця і скористаємося з нього... — А злодії аж роти пороззявляли, так слухали отамана. — Чи знаєте, чому не можемо викрасти скарбницю од сусіднього царя? Бо на його палаці сидить когут і піє, коли наближається якась небезпека, і військо поспішає цареві на поміч. Царевич піде з нами й за-

стрелить когута. А далі буде видно, що чинити. Чи пристаєш на се?

— Най буде по-вашому, — мусив погодитися хлопець.

Приготував собі стрілу. Розбійники привели його до царського палацу. Спинилися й кажуть:

— Іди вперед один, бо якщо і ми підемо далі, когут закукурікає.

Хлопець наблизився до муру, а коли був уже коло вежі, де стояв когут, натяг лука і стрілив.

Тоді прибігли злодії. Підсадили хлопця на високий мур і кинули йому кінець мотуза, аби і їх тягнув.

Хлопець витяг одного розбійника, а як спускав на другий бік, відтяв йому голову й кинув у царський двір.

Так учинив і з іншими. Всіх зарубав і покидав під мур. Тоді спустився й зайшов до палацу. Відчинив двері у світлицю — там сторожі сплять.

Ані душі: ніякої варти. Заглянув до спальні — цар і цариця на постелях — мабуть, гарматою їх не добудитися. Пройшов до дальшої кімнати — сплять три царські дочки. У кожної з них край голови запалена свічка.

Що тут робити? Хлопцеві багатство не потрібне. Аби дати про себе чимось знати, подумав переставити свічки дівчатам до ніг. Дві переніс, а коли торкнувся до свічки найменшої царівни, дівчина прокинулась.

— Хто ти за один? Як ти сюди потрапив?

Він — палець на уста, аби сестер не пробудила. Тоді царівна встала, взяла його за руку й повела до іншої кімнати. Хлопець розповів їй про свою пригоду, сказав що вбив під муром двадцять чотирьох розбійників.

— Йой! — скрикнула дівчина. — Та се тоді злодії, що вже давно хотіли обікрасти й порізати нас. За се тобі нянько дасть багато!

— Не треба мені ніяких дарунків, лиш будь мені за жінку...

— Я буду твоєю, — й дала йому перстень з власної руки.

Хлопець тоді каже:

— Тепер я піду по братів, а ти доти мовчи...

Перед тим, як перелізти мур, у кожного злодія відрізав кінчик носа, зав'язав у хусточку, сховав у кишеню й аж тоді побіг у ліс. По дорозі прихопив головню із ватри розбійників.

Коли добіг до Зорі та Півночі, відв'язав їх і пустив на волю:

— Ну, тепер ідіть своєю дорогою!

А ті, ніби їм хто очі виколов, почали тікати на-вманя. Хлопець ледве устигав за ними.

Як пройшли повз шатро, відразу зазоріло. Молодший царевич швидко розклав вогонь і, коли брати попрокидалися, вже горіла ватра.

— Йой, яка ніч була довжелезна!

— Довга, довга, — засміявся хлопець, — склалися тут в'єдно аж три ночі.

І розповів їм про свої пригоди — як убив страшного Змія, як поспішив шукати вогню, як прив'язав до дерев Північ і Зорю, як знищив двадцять чотирьох розбійників — розказав усе чисто!

Але вернімося лише до царської палати! Що там сталося? Коли розвиднялося, командир сторожі знайшов під стіною двадцять чотирьох розбійників. Одразу пізнав їх і шаблею відтяв кожному носа.

Вдень командир доповів цареві, що він убив злодіїв. Цар дуже зрадив:

— Преси, що лиш хочеш, все дам у нагороду!

— Хочу вашу наймолодшу доньку взяти собі за жінку.

І цар пообіцяв. Де би не віддав доньку за такого витязя!?

Покликав цар молодшу дочку:

— Ну, доню моя дорога, лагодься на своє весілля.

— Та за кого, няню, мене віддаєте?

— За чоловіка, котрий нам урятував життя і зберіг скарбницю. Він повбивав двадцять чотирьох розбійників.

— Добре, я за такого піду дуже радо.

У царському палаці готується велика гостина. Молода весела. Але коли побачила свого нареченого, начальника сторожі, впала на землю й заплакала.

— За сього я не хочу!..

Потім схопилася і втекла, лишила нареченого. Цар — за нею:

— Доню, та що сталося? Ти ж була весела, чому тепер плачеш?

Дівчина розповіла.

Тоді цар негайно послав гінців у ліс:

— Як побачите трьох хлопців, кличте їх на весілля!

Гості й не розходяться. А командирові сторожі така слава, що на дванадцяти подушках його посадили й довкола нього гостяться, співають...

Гінці швидко знайшли трьох братів і кличуть на весілля.

— За кого ж віддається молодша царівна?

— За того, хто вбив уночі двадцять чотирьох розбійників.

Хлопці посідали на коней і не стали доти, доки не прискакали до палацу.

Коли вони ступили на першу його сходинку, з-під командира висунулася вже одна подушка. Стали на другу сходинку — вибилася друга... А коли ступили на дванадцятку, з-під нареченого упала остання подушка і він перевернувся разом зі стільцем...

Царівна, як побачила молодшого з братів, то радісно скрикнула:

— Се мій молодий!

Командир сторожі сердито сказав:

— Неправда, що він повбивав розбійників!

— Доведи, що неправда!

Той нараз показує відрізані носи.

Тоді й хлопець вийняв свої докази. Люди перевірили й одразу підтвердили, що він має правду бо у нього — кінчики розбійничих носів.

— Але й сього ще мало! — вигукує царівна. — Най командир сторожі покаже мій перстень.

А персня в того не було. Перстень мав царевич.

Цар наказав обманщика повісити, а весілля справив усім трьом: молодша вийшла за молодшого з братів, середуца — за середущого, а старша — за старшого.

І казці кінець.

КОРОЛЕВИЧ МИРКО

Раз у дуже далекому краї жив собі король. У нього були три сини, красні хлопці, як дуби. Лиш дивитися на них!

Тішився король із своїх синів, але й журився, бо все думав, котрому із них передасть корону.

Спершу хотів проголосити наслідником старшого, бо за законом так і мало бути. Далі подумав, що най буде королем найменший, Мирко, бо він наймудріший. А потім йому забаглося передати державу середущому.

Та дарма було королеві сушити собі голову, бо на його державу напав цар-песиголовець із величезним військом. Дикі песиголовці перебили воїнів, спустошили країну, а білу челядь і дітей забрали у полон.

У цій страшній війні й сам король загинув. Врятувалися лише його сини, бо вони мечами прору-

бали собі вихід крізь вороже військо й поховалися у лісі. Правда, коні під ними попадали постріляні, але хлопці живі, здорові zostалися.

Заходили все глибше і глибше у ліс, а як уже не могли йти, бо їх застала ніч, посідали на траву й поснули. Коли пробудилися, сонце вже було високо. Вони почали радитися, що тепер робити. Лишилися самі — ні няня, ні мами, ні домівства, ні держави.

Дорадилися, що йдуть далі лісом. Пішли і натрапили на стару дорогу. А лісові кінця-краю не видно. Все дикіший, густіший, страшніший.

Аж ось дійшли на таке розпуття, де дорога розходилася на три боки. Посідали собі, відпочили, і старший брат сказав:

— Тут треба розлучитися, бо інакше не вийдемо з лісу.

Вирішили, що старший піде правою дорогою, середуший — середньою, а найменший — лівою. Тут, на розпутті, стояв старий дуб, набагато вищий від усіх дерев у лісі. Старший брат глянув на дуба:

— Давайте ваші хустинки!

Узяв від них хусточки, виліз на самий верх і там прив'язав.

— Браття, будемо блудити по білому світу, та хто із нас зостанеться живий, най усе подивиться на дуба. Чия хусточка буде біла, той живий і здоровий. А чия буде у кров'яній барві — той потрапив у біду, і тому треба спішити на поміч.

Розлучилися брати і рушили кожний своєю дорогою. Як блудили старші, не будемо тепер говорити. Розкажемо, що сталося з найменшим.

Мирко довго йшов через ліс і вийшов на галявину. А серед галявини стояв замок, де не було живої душі. Але хтось недавно був, бо все стоїть в порядку, на своєму місці. Блудячи по палацу, трапив

Мирко і до їдальні, де на широкому столі лежала всяка добра їжа й напої. Полічив Мирко тарілки — обід на дев'ятьох, але якісь завеликі порції.

Чується, що страви парують, а ніде нікого. Почекав, обдивився й сів собі до столу. Наївся, напився. Побачив постелі — і їх було дев'ять — та й ліг собі трохи відпочити.

Та не встиг полежати, бо надворі щось так заgrimіло, аж мури затряслися. Схопився Мирко, побіг до вікна, дивиться — коло брами стоять дев'ять розбійників. Старший з них ударив ногою у ворота, і залізна брама відразу розчинилася.

Розбійники вступили у двір, рушили до палацу. Тепер Мирко зрозумів, у чий замок потрапив. Але вже ніколи тікати. А куди сховатися? Шмигнув під постіль, притаївся.

Старший завітрив тут чужу людину і закричав:

— Браття, хтось є в нашому палаці!

— Правда... Хтось тут мусить бути, вже й до їжі брався, — закричали й інші.

Глянули під постіль і побачили Мирка:

— Ану, вилазь! — заревіли. — Як ти смів сюди зайти?!

Витягли хлопця й одразу впізнали, бо й вони допомагали песиголовцям у війні й запам'ятали, як Мирко рубав ворогів шаблею.

— Настав твій кінець! — сказав старший розбійник, витяг шаблю й нараз відрубав йому голову.

Посікли Мирка на кавалки і через вікно викинули на двір.

Сіли розбійники до столу, їли-пили, бенкетували до пізньої ночі, — а тоді полягали. Спали, доки сонце не загірло на пупець. Тоді пробудилися, поснідали й знову — на розбій.

Коли настала тиша, з корчів вилізла гадина з дівочою головою, притяглася до місця, де лежав

порубаний Мирко, склала тіло докупи й помастила живлющою водою. Хлопець одразу ожив і зробився в десять разів сильнішим і гарнішим. У ту ж мить на дівці гадиняча шкіра облупилася до попідплеч. З'явилися у неї і руки. Та доки хлопець роздивлявся, нікому було й подякувати — дівка втекла у корчі, щоб її ніхто не побачив.

Зайшов Мирко до палацу, наївся, напився й чекає розбійників, щоб з ними поборотися. А вони вернулися уже понадвечір. Побачили хлопця і — здивовано:

— Воскрес той, котрого порубали ми! Ану до нього!

Почалася бійка. Розбійників дев'ять, а Мирко один. Обступили його з усіх боків і кінець кінцем забили. Посіченого на шматочки викинули через вікно надвір.

Їли, пили, гуляли й полягали спати. Вранці знову зібралися з дому. Коли настала тиша, гадина-дівка витяглася з корча, посклала порубане тіло, помастила живлющою водою, й Мирко ожив у десять разів сильніший і кращий.

Дівка сховалася в траву, а гадиняча шкіра з неї облупилася уже до колін.

Гей, а Мирко ледве дочекався вечора, аби зіткнутись з ворогами. Увечері вернулися розбійники, і знову почалася страшна бійка. Мирко сміливо нападав, чотирьох поранив, але й цього разу перемогли його. Порубали і через вікно викинули надвір. А самі, як звичайно, їли, пили, гуляли й полягали спати.

Коли рано розбійники пішли собі геть, дівка-гадина знову збрала Миркове посічене тіло, красно його склала, помастила живлющою водою, і хлопець ожив. І тої ж хвилини гадиняча шкіра з дівки зовсім спала, й вона стала такою красунею, якої

Мирко ніколи не бачив. Тепер уже не ховалася від нього, підійшла і каже:

— Чудуєшся? Та не чудуйся, я тобі все розповім. Не завжди я гадиною повзала. Колись була чистою душею. Мій батько правив державою, та оці розбійники напали на нас, моїх родичів повбивали, а палац спалили. Мене служниця закліяла: аби доти совалася по землі, доки комусь тричі життя не збережу. Я тебе вже тричі воскресила. Ти тепер сильніший від розбійників і маєш перемогти їх. А як ні — обоє помремо, бо я тебе не лишу.

Зрадів Мирко. Завів дівчину до палацу. Наїлися, напилися і радяться, що мають робити.

Хлопець надумав боротися не лише силою, а й хитрістю. Замкнув залізну браму, міцно стис у руці шаблю і чекає.

Розбійники здалеку побачили, що Мирко не сам, а з дівчиною.

— Погляньте, — сказав старший, — хто легеня воскресив! Тота панна, котра зосталася жива, коли ми повбивали її батька й матір і знищили їх державу. Але тепер уже не врятується!

І кинув булавою із такою силою, що вона глибоко зарилася в землю.

— Ходіть ближче, ходіть! — гукнув хлопець.

Вхопив булаву, жбурнув межі велетнів-розбійників й одним махом убив чотирьох, бо булава важила мало що не тонну.

Гей, розсердився старший велетень. Схопив булаву і так нею гримнув у залізну браму, що пробив діру: один чоловік спокійно міг пролізти.

Мирко прискочив до воріт і, коли крізь дірку ліз розбійник, шаблею тяв йому голову. Так по черзі усіх порубав. Старший крізь дірку не поліз, а перескочив через браму. Але й Мирко не ловив гав — стяв голову й старшому.

Так Мирко знищив усіх дев'ятьох. Дівчина радісно прибігла до нього, обняла й каже:

— Тепер ми до смерті лишимося вкупі!

— Так і буде...

Зайшли у палац, а там — що лиш їм душа забагла! Всього доста.

Веселилися, гуляли. І час минав швидко, як вода тече.

Але настав край і веселому життю. Це сталося так. Проходжувалися якомсь у саду. Нараз Мирко став, як стовп, дивиться на одне місце.

— Що з тобою? Чому зажурився? — питає дівчина зі страхом. — Може, ти вже мене розлюбив?

— Люблю тебе й задоволений усім, лише журюся, бо мушу тебе залишити.

— Ой, чому мусиш мене залишати? — перелякалася вона.

— Глянь туди далеко... Чи видиш те дуже високе дерево?

— Виджу, виджу...

— А на його верхівці чи видиш три хусточки?

— Виджу... Дві з них червоної барви, а одна біленька.

— То знай: оті криваві означають, що мої брати в біді, а біла хусточка моя. І їх були білі, а тепер червоні... Межи нами є така угода: якщо хто потрапить у біду, треба поспішати йому на допомогу. Криваві білявчата кличуть мене на поміч братам!

Дівчина трохи заспокоїлась:

— Якщо межи вами є така угода, я тебе не спиняю.

Тоді Мирко приготував на дорогу їжу. Взяв із собою й пса — адже кожний із братів мав коло себе цього вірного слугу, з котрим не розлучався.

Коли розлучалися, дівчина дала Миркові пляшечку із живлющою водою:

— Бережи сю пляшечку. Вона буде тобі у пригоді. Сховав Мирко дарунок, вирушив у путь і доти не став, доки не дійшов до високого дуба. Дивиться — справді, його хустка біла, а з інших кров капає.

І зразу рушив дорогою, котрою пішов середущий брат. Йде, йде і понад вечір дійшов до того місця, де дві дороги з'єдналися й далі знову лиш одна вела.

— Ага, — думає собі, — тут путі зійшлися, тут і мої брати, напевно, зустрілися і звідси разом пішли далі. Піду і я туди.

Почало смеркатися. Мирко розклав собі вогонь, повечеряв і переночував, а рано скоро в дальшу путь. Іде, йде... А лісові кінця-краю нема. Дорога вже така вузька, що ледве її видко — не возова, а пішник¹.

Коло полудня натрапив на маленьку хижку. Заглянув у віконце, а хижка порожня, немає нікого, а коло хижі прив'язані пси обох братів.

«Ну, — думає собі, — раз тут їхні пси, то й вони десь близько. Може, полюють. Буду їх чекати».

Мирко розклав вогонь, відрізав солонини, настромив на рожен і пече.

Поїв, напився води, а братів нема й нема. Де ж це забарилися? Нараз чує — на дубі хтось стогне:

— Йу-у-у-й, як я змерзла! Йу-у-у-й, як мені студено!

Глянув Мирко вгору, а на самому вершку сидить старе бабище й дрижить.

— Гей, бабо, як вам студено, то ходіть погрітися.

— Йу-у-у-й... боюся, що твої пси мене покусують. Але знаєш що? Я кину тобі волос, поклади його в огонь, а тоді я спокійно зйду.

— Ну, дай сюди той волос, — сміється Мирко.

Баба кинула волос, і він поклав його на вогонь. Волос згорів, і баба тої ж хвилини так, як кішка,

¹ Пішник — стежка.

спустилася з дуба, а пси навіть хвостом на неї не махнули, ніби закам'яніли.

Тоді стара побігла до хижі й скоро вернулася з рожем. На рожен настромила якесь паскудне жабище й хоче його пекти.

Мирко пече солонину, а баба жабу. Пече, пече. А раптом схопилася і ляпнула Мирка по очах жабою, коли вже та розпечена була, аж з неї текло.

— Гей, стара відьмо, — розсердився Мирко, — зараз тобі кінець!

І вихопив шаблю. А шабля нараз перемінилася на дерев'яну. Баба скочила на ноги й каже:

— Кінець, настав кінець! Але не мені, а тобі! Ти згубив моїх дев'ятох синів, а я двох твоїх братів. Тепер твоя черга!

Мирко кличе псів, а пси наче камінні, не рухаються.

«Біда, — думає хлопець, — ця відьма справді хоче мене стратити». Коби не ганьба, втік би. Але почуває, що й ноги вже ніби приросли до землі — не може рушитися з місця.

А баба знову побігла до хижі, взяла ножище такий, як коса, й іде до нього, говорячи:

— Молися, Мирку, бо настала твоя остання хвилина. За своїх дев'ятох синів хоч вас трьох уколошкаю, га-га!..

І все ближче, ближче із ножищем... Вже на десять ступнів була від Мирка, як він згадав за живлющу воду.

— Ану, спробую... — Нараз витяг із кишені пляшечку і тої ж миті, коли баба підняла ножище, бризнув на псів водою. А пси всі три разом скочили на відьму, звалили на землю. Крапля живлющої води упала на шаблю, і та нараз сталася такою, як була.

— Ну, тепер молися ти, стара, — прийшла твоя остання година! Говори, де поділа моїх братів?!

— Йой, Мирку. Я тобі скажу, але уже пізно: вчора я твоїх братів порізала. Держала їх три дні заворожених, щоб намучилися добре. А коли ти вирушив їм на допомогу, я їх знищила.

— І де ж ти їх погребла?

— Покажу, але накажи псам, щоб не чіпали мене. Мирко відкликав псів і баба встала на ноги.

— Ходи за мною...

І повела до п'ятого дерева, де закопала Миркових братів. А пси весь час пильнують її.

— Греби землю! — наказав Мирко.

І мусила руками вигребти убитих. Мирко побризкав на братів живлющою водою, й вони нараз воскресли.

— Ой, як довго ми спали! — сказали брати.

— Ой, довго... Спали б ви до Страшного суду, коли б я сюди не потрапив.

Брати розглянулися довкола й побачили бабу. Тоді відразу згадали, що з ними сталося. Старший брат схопив шаблю й одним махом відтяв відьми голову. Порубали її на шматки й спалили на терновому вогні.

Як відьму спалили, в лісі прояснилося. З лісу стало місто, з'явилися люди. Все звільнилося з-під закляття...

Мирко розповів братам, що з ним було, як він ходив по світу.

Тепер усі троє рушили до палацу, де Мирко лишив свою дівчину. Коли прийшли до того палацу, з'явилось місто. На вулицях, у будинках повно людей. Всі веселі, радіють. Світ ожив...

Скоро справили весілля. Прийшли музики, гостину зробили, що і старі люди таку не пригадують. Десь за два тижні свадьбували, танцювали...

Мирко перебрав державу в свої руки. Зібрав сильне військо й повів його на песиголовців.

Розбив песиголовців, а їх царя взяв у полон.

Як скінчилася війна, Мирко так поділив землі: старшому братові лишив вітцівщину, середущому — край, завойований від песиголовців, а собі — жінчину державу.

Ще й днесь живуть, як не повмирали.

ПРО БІДНОГО, ЩО ЗА БОРГ ТРИ РАЗИ ВМИРАВ

Був бідний хлоп, і позичив у багатого гроші. І прийшов час, коли прийшлося ті гроші віддавати. Каже бідний одного дня до жінки:

— Я помру завтра, і як прийде той багатий за своїми грошима, то скажеш, що я вмер — і він ті гроші тобі подарує.

І так вони зробили. Прийшов той за своїми грошима, а той лежить мертвий, то він взяв, сірника запалив і приклав тому до носа. Горить сірник, горить і зачинає пекти його в ніс. Той не витримав і встав. А той каже йому:

— Ви нині мусіли мені гроші віддати, а ви буцімто вмерли. То віддавайте мені мої гроші!

Але дав знову йому термін, щоб гроші віддати. То вже пройшов той термін, і той бідний знову каже до жінки:

— Я йду в ліс, буду рубати дрова, і ніби заб'юся. А ти прийдеш, рискалем яму викопаш, і гіляками закидаєш.

Приходить той за грішми, а жінка йому, плачучи, розказала, що сталося. А той пішов, і запалив ті гіляки на нім. Як його припекло, він встав і почав утікати. А той його злапав і каже йому:

— Ви ніби вмерли, а ви живі! Віддайте мені гроші.

І знову дав йому термін. І той термін вийшов. Знову каже той довжник до жінки:

— Возьми мене, жінко, в труну, і занеси на цвинтар і там мене поховаєш, а вночі прийдеш і мене дістанеш.

Але священика і дяка не було дома, і його не поховали, а поставили в церкві. А той, який хотів свої гроші забрати, коли церкву закривали, сховався, виліз на хори і чекає, що буде далі. Аж тут хтось добирається в церкву через підлогу, і влізли до церкви сім розбійників, і принесли багато грошей і золоту шаблю. А один скинув шапку, і зачав ті гроші міряти і ділити. А один каже:

— А кому припаде тая шабля?

А другий:

— Тому, який одразу того мертвого з труною перетне.

Той в труні перелякався, став кричати:

— Вставайте всі мертві, будемо живих дерти!

А той другий з хорів кричить:

— Вже встаємо!

А ті розбійники перелякалися і повтікали, а гроші і шаблю залишили. Зліз той з хорів, відкрив труну і випустив свого боржника. І починають ділити тоті гроші, що розбійники залишили: «То тобі шапка, а то мені шапка, то тобі шабля, а мені шапка...»

А ті розбійники відбігли від церкви, стали та й думають. Шкода їм ті гроші. І вирішили вернутися за грошима. Вернулися, стали під церквою і слухають, що там робиться. І як вчули, що ті діляться по грошеві, а двом не стало, то один взяв шаблю, а другий шапку, подумали що їх там, тих мертвих, дуже багато, ті зі страху втекли в світ і більше не верталися. А ті два стали великими багачами. І казці кінець.

ПОЗИЧКА

(З книги Ю. Винничука «Легенди Львова»)

Федір Чугай був славним розбійником на Винниківському тракті. Він зупиняв купців, що верталися з ярмарків, і брав з них десятину.

— Ви мої дорогенькі, — казав до них, потребуєте гроші на гандель¹, а я і мої люди потребуємо на життя. Дайте нам десятину і як маєте свій гонор купецький, то нас не здурите.

На Федька полювали гайдуки і часто доводилося битися не на життя, а на смерть. Після одного такого бою половина опришків зазнала важких ран і злягла. Федько потребував грошей на лікування, а тої данини, що платили купці, було замало.

Одного дня він перепинив на дорозі винниківського купця, який, продавши ві Львові худобу, вертав додому, і попросив його позичити сто талярів².

Купець ковтнув гірку слину і без слів витяг з-за пазухи капшука з грошима. Виявилося, що там якраз рівно сто талярів.

— Файно є! — сказав Федько. — За два тижні в тій самій порі буду вас чекати.

Наступного тижня купець знову погнав худобу до Львова. Гнав не сам, а найняв ще парубка. Коли ж продав усе, то боявся вертати з грошима і вдався до хитрощів. Купив на ринку гладущик сметани, кинув у нього таляри й дав парубкові, аби завіз йому до хати. Парубок підсів до когось на віз і щасливо заїхав у Винники, не підозрюючи, що везе. Купець повернувся трохи пізніше, й коли з парубком розраховувався, то сказав:

— Чи ти знаєш, яка та сметана дорога? Сто талярів коштує.

¹ Гандель — торгівля.

² Таляр — старовинна срібна монета.

Із тими словами перелив сметану до іншого гладушика й показав гроші.

— Навіть Федько Чугай ніколи б не здогадався, де я гроші сховав, — задоволено сміявся купець.

Ще за тиждень він знову поїхав на ярмарок, продав дещо, а щоб грошей назад не везти, накупив різне причандалля для господарки.

І от на дорозі спинив його Федько.

Купець похолов зі страху і почав нервово роздумувати, як буде пояснювати, чому їде з базару без грошей.

— Слава Йсу! — привітався розбійник. — Прийшов повернути вам гроші.

Купець натяг віжки і спинив коней, все ще не вірячи своїм вухам.

— Оце маєте свої сто талярів, — сказав Федько й кинув купцеві на коліна повний капшук грошей. — Дуже вам дякую. А на прийдешнє не ховайте гроші до сметани, бо й так не pomoже. Як захочу знайти, то знайду. Щасливої дороги!

Федько, сміючись, зник у лісі, а купець якийсь час трусив головою, щоб дійти до тям.

РОЗБІЙНИЦЬКІ СКАРБИ

ЯК НЕГРАМОТНИЙ УЧЕНИМ СТАВ

Жив собі чоловік. Мав жінку і п'ятеро дітей, але не мав чим їх прогодувати. Бідняк бідняком, до школи не ходив, читати й писати не вмів. А жінка щодня свариться, каже, що він тупий, як пень, що вона могла вийти заміж за урядовця. І вирішив тоді бідний чоловік грамотним стати. Зловив чорну курку, зв'язав їй крила, лапки запхав у кошик і пішов до міста. Продав курку і на всі гроші, що вторгував, купив зошитів та олівців. Як прийшов додому, то сразу засів за стіл і почав писати.

Лише так він писав, що ніхто не міг зрозуміти, якою мовою написано.

Мучився три тижні, поки всі зошити не списав.

Терпіла жінка, терпіла, а нарешті почала сваритися, аби кидав своє писання, бо немає в хаті ні полінця дров.

Як жінка свариться, то нема що робити — мусить слухатись. Взяв він сокирчину і пішов до лісу. Був той ліс темним, великим. Знайшов він дуба, а на ньому побачив велику суху гіллю. «Полізу, — подумав, — зрубаю і жінці принесу сухих дров».

Виліз він на дуба гіллю рубати (а це вже вечір наступав), і бачить — їде банда розбійників.

Він тихенько сидить на дубі — ні пари з уст, коли дивиться, вони витягли кущ із землі, а там — бункер. Все з возів познімали, поскладали туди, замаскували, як має бути, і поїхали.

Зліз чоловік із дуба, бере гілля на плече і несе додому. Жінці ні слова не каже про те, що бачив і чув, бо мудрий чоловік ніколи жінці таємниць не довіряє.

За цей час король, що його обікрали, вислав поліцію, щоб розпитували по цілій державі, чи хто не чув, а може, бачив злодіїв, які б везли його скарби.

Ходили жандарми по всіх містах і селах, аж поки не дійшли до хати цього чоловіка.

— Може, бачив? Може, чув? — питають його.

— Зараз я подивлюся у свої документи і скажу, — відповідає.

Розложив на столі ті зошити, що три тижні в них писав, і роздивляється.

Поліція і так і сяк приглядається до його письма, але ніхто не може зрозуміти, що там написано.

А бідняк каже так:

— Дочитався, що можу віднайти, але хай король дасть мені половину того добра.

Послали посланців до короля, а він як почув про таке, то й сам приїхав.

— Най буде!

Тоді зажадав бідний чоловік від королівських слуг три вози кілків і довгу тичку. Як усе було готове, взяв тичку і міряє від своєї хати в протилежний від лісу бік. Скрізь, де скаже, слуги забивають кілки.

Міряли три дні. Одного дня в одну сторону, другого — в другу, а третього — прямо до дуба.

Королеві вже самому цікаво, чи цей хлоп щось знає, чи ні, бо міряє і все читає в зошитах.

На третій день доміряли до того бункера. Забили там кілок, і сказав чоловік слугам королівським:

— Копайте!

Людей було багато, розкопали, а там скарби не лише того короля, а ще більше. Вивозили звідти їх три дні і три ночі. Як вивезли, король віддав хлопві півмаєтку з худобою, полем і робітниками.

Хлоп не пан, робітників наділив землею, і живуть собі всі файно.

ПРО ГАЗДУ, ЙОГО ДОНЬКУ І СКАРБ

Вище Драгового в Карпатах під горою опришки закопали котел із золотом. Вони повмирили — і скарб перебрав чорт. Один драгівський чоловік дочувся про той котел із золотом і хотів найти. Бідний був та не мав за що віддати свою доньку.

Копав удень — не докопався. Пішов копати вночі. Копає, копає... Тут до нього підійшов чорний чоловік.

— Що копаєш?

— Котел із золотом.

— Ти його не дістанеш, хіба приведеш свою доньку, аби я пообіймав її.

Подумав чоловік: «Най пообіймає. Зате буде у дівки багатство».

— Коли привести? — спитав.

— Завтра опівночі.

На другу ніч привів чоловік свою доньку Маріку під ту гору. А донька у нього була файна.

— Ну і де котел із золотом? — каже.

— Я тут! — показався чорний чоловік. — Чи привів ти свою доньку?

— Привів.

— То копай тут, де стою.

Почав той копати. А чорний чоловік обіймає Маріку. Як стисне дівчину, то вона аж зів'яне. Бідний копає, як лише може, скоро. І докопався до котла. Витягнув з ями та йде до Маріки. А та в'яне в руках чорного чоловіка, як косиця на сонці.

— Пусту дівку!

— Не пушту, бо моя.

Чоловік не витерпів — та швак чорного поза вуха. А чорний відповів так, що у чоловіка всі плечі по-синіли. Але Маріка в той час вирвалася з дужих рук і плюнула:

— Тьфу на тебе!

То лише загучало. Пропав чорний чоловік, проломився під землю і котел з грішми. А на прощання загукав:

— Не копай! Що не клав у землю, то й не шукай там!

Той газда через три дні помер. Його донька довго хворіла, ходила по ворожках, але не вилікувалася. Померла рівно в рік по тій пригоді.

ХТО МЕНЕ ПЕРЕВЕРНЕ — НЕ ПОЖАЛІЄ

Багачі дуже боялися опришків, бо опришки забирали від них худобу, гроші та давали бідним. Але коли в опришків було багато грошей, то не всі роздавали людям, а й ховали, аби було що дати і на другий раз. Ховали лиш золоті та срібні гроші. Монети зсипали в мідні казанки, добре закривали і закопували в землю. Місця вибирали такі, аби був якийсь знак, аби відтак можна було найти гроші. Так, наприклад, закопували на вершку гори, на яку в найбільшу літню днину перший раз сонце сходить, або під найстаршим деревом у селі, але, найбільше ховали гроші у великі печери або камінні пивниці.

Майже всі люди знали, що опришки мають багато схованок з грішми та ходили шукати їх. Найдужче шасталися за опришківськими грошима багачі.

Одного разу таке щастя мав і багач Бебекало. А було то так. Далеко під полонинами в прилуках паслася його худоба. Стадо стеріг малий чотирнадцятирічний скотар Петрик. Одного разу він зрік своєму газді, що під стрімкою скелею видів камінь, на якому є щось надовбано. Багачеві нараз верглася думка, що там можуть бути сховані гроші. Не

думаючи багато, він сказав пастиреві, аби позаганяв худобу й повів його до того каменю.

Пішли вони. Багач не йшов, а летів. Хлопець ледве встигав за ним заскакувати, як хвіст за псом, але багач усе погойкував, аби йшов хутчіш. Багач боявся, аби хтось другий не додивився та не попередив його, бо йому так дуже хотілося мати казанок файних золотих грошей. На згадку йому аж слина текла з рота, аж у серце штрьокало, аж кров його пекла в лице.

Нарешті прийшли вони на те місце й справді увиділи великий камінь, як хата. Петрик зрік, що значки ті зверху на камені. Багач спробував лізти на камінь, але не міг вилізти. Тоді пішов у ліс, вирубав буковий стовбур, припер до каменя і виліз наверх. На камені було файно видовбано: «Хто мене переверне, той не буде шкодувати». Багач прочитав напис пошепки і аж побілів від радості.

«Тут моє щастя», — подумав він і ще й ще раз перечитував написане, щоб милуватися ним, щоб не помилитись.

Хлопець мовчки поглядав то на газду, то на напис, який не вмів прочитати, бо ніколи не ходив до школи.

— Що там написано? — спитав.

Багач здригнувся, ніби його хтось на злодійстві зловив, та неохоче буркнув:

— Ніч не написано! То хлопці насікли щось, а ти мене пусто видував у такий світ.

Хлопець зніяковіло стис плечима і хотів щось сказати, але не наважився.

— Ну нічого, — продовжував багач. — Раз так сталося, то вже не змінимо. А ти тепер живо біжи до худоби та пускай пасти, бо виздыхає з голоду. Ми вже тут довго балакаємо. Але не йди з худобою сюди, бо тут таке бескеття, що й ведмедисько може десь полювати та не лиш яку худобу облупити, але й тобі ребра полічити. Я теж піду додому, бо ще маю багато клопоту біля хати.

— Добре, біжу, — сказав хлопець, і — гайда.

Бебекало теж ніби збирався йти, але коли хлопець зник з очей, вирубав замашний кіл. Шуркав ним попід камінь і прислухався, чи десь не задзеленькотять гроші. Але гроші мовчали. Тоді багачеві спало на думку вирубати великого дрючка і ним перевернути камінь. Ледве заштовхав його під камінь, підложив колоду й почав підважувати. Заскакував коло дрючка, як мурашка коло великого стебла, але камінь ані не здригнувся. До такого каменя треба було з десять жвавих хлопців. Але багач боявся й подумати про таке. Коли б вони тут випадково появилися, то він гнав би їх камінням, кусав зубами, адже тоді гроші, чудові золоті гроші, треба б ділити на багатьох. Ні-ні, того не може бути. Він сам усе зробить. Він сам придумає добрий спосіб. І по довгих муках таки придумав: викопати біля каменя велику яму, а тоді камінь сам до неї перевернеться. Аж усміхнувся з радості, що вдалося знайти вихід. Шкода тільки, що не мав з собою нічого для копання. Думав та передумував, чи тут, поблизу, щось не сховане, але ніщо не пригадувалось. Не було іншої ради, лиш йти в село та принести лопату. Але це справа дуже важка. Одне, що до села дуже далеко, а друге, що хтось може побачити з лопатою і зразу здогадається: тут грішми пахне. А це найстрашніше. Треба знову морочити голову, як усе зробити так, щоб було добре.

Обійшов ще кілька разів «золотий» камінь, помилувався ним, повідтягав далеко у ліс усі причандалля, що понарубував, притряс сліди сухим листям і полетів у село.

Дома помітили, що з ним коїться недобре, бо прийшов змучений, мало їв, бігав то надвір, то в хату, не міг собі місця знайти. Коли жона запитала, що з ним сталося, відповів, що скотар його худобу погано випасає, без води держить у запорі. Навіть

криниць не може накопати, як Бог наказав, аби худобина могла напитися, коли схоче, а тому він сам мусить іти копати криниці, такі сьогодні, такі зараз мусить іти, бо худібка погине без води. Він так усе говорив, що жінка й справді повірила, що ледачий пастир збавить їм худібку.

Бебекало взяв кирку, лопату, сокиру, ліхтар, їсти й пити і понад вечір пішов під полонини копати «криниці». Ішов, як злодій, зворами та хащами, аби його люди не бачили.

Вже було темно, коли пригекав до свого «золото-того» каменища. Запалив ліхтар, повтирав піт з чола, розгорнувся, обміркував: що, де і як копати, і, не відпочиваючи, взявся до роботи. Гецьмолив з-за плеча чоканом, аж іскри скакали, грудки з лопати злітали ввишки, як пташки. Траплялося й велике каміння, але він і з ним давав собі раду. Уважно оббирав глину, забивав дрючок й виважував з землі, як зуб бар зуб із вилиці. Яма швидко поширювалась і поглиблювалась, але йому здавалося, що він дуже повільно робить, і все додавав сили.

Так застав його і ранок. Він і не помітив, як вергло вінок на зорі, як зазоріло, як брязнуло сонце на гори, як підкотилося геть-геть високо.

Раптом йому здалося, що камінь хитнувся і ось-ось привалить його в ямі. З переляку вискочив з ями, побіг за підпорою та підпер камінь і так продовжував копати далі.

Десь під полудень яма була готова. Настав найтривожніший момент для Бебекала, а разом з тим найрадісніший. Він колом відвалив підпору, і камінь перевалився в яму, як підстрелений медвідь, аж земля задрижала, аж ліс застогнав. Перед багачем показалося дно каменя, де був так само гарно видовбаний напис: «Дякую вам, що ви мене перевернули, бо тяжко мені на одному боці лежати».

А то так опришки пожартували.

ПИВНИЦЯ НА ГОРІ РІГ

Недалеко від Ставного є гора Ріг. Там опришки мали пивницю. Та не лише у пивниці — і в інших місцях на тій горі закопували опришки свої гроші. Але знайти і взяти гроші нелегко, бо чорт перебрав їх на свою руку.

Один чоловік із Ставного якось дізнався про одне таке місце, де закопані гроші. Копав уночі і докопався до котла. Тягне — та щось не пускає. Чоловік звідуює:

— То ти, Антипку?

— Я! — відповів чорт із землі.

— Та за яку платню відпустиш сей котел?

— За голову.

— А за головку не віддаси?

— Віддам.

Чоловік — до торби. Узяв головку часнику і верг у яму:

— Тут маєш!

Чорт завив не своїм голосом. Як утихло, чоловік узявся за котел. Тепер його ніщо не держало. Витяг котел з грішми і повіз конем додому. Став великим газдою.

СКАРЬ У КАМ'ЯНІЙ КОЗИ

Колись у Драговому були опришки. Жили у лісах, мали там свої пивниці. У ті пивниці зносили всяке добро. А ще золото заховали у козу, витесану з каменю.

Король послав проти них військо, і вони мушили йти геть із цих країв. Покликали опришки цигана, аби закував двері на тих пивницях.

Коли відійшли далеко від того місця, звідують цигана, чи годен знайти дорогу до пивниць. А він

відповів, що годен, бо недалеко від пивниць видів кам'яну козу.

— То веди!

І циган вивів їх до тих пивниць. Та там його убили, аби нікому не прозрадив, де заховано скарб.

Розійшлися опришки і більше не приходили у ті місця. Ніхто не знав за їх пивниці.

А люди із Драгового бокорашили — гнали водою колоди. Якось до бокорашів у Солноку підійшов старенький дідо і заговорив по-нашому:

— Звідки ви, люди?

— Із Драгового.

— Та чи знаєте ви за кам'яну козу?

— Знаємо.

— То привезіть її мені. Я заплачу за неї стільки, що ви не заробите на бокорах за все літо.

Бокораші привезли йому кам'яну козу в Солнок. Дідок вийняв ключик і відкрив ту козу, а в ній повно золота. Виплатив дідок бокорашам золотом, а решту забрав собі.

Той дід — то старий опришок. Він розповів бокорашам, як ходив довбушувати. Розказав і про цигана, і про пивниці. Лише не казав точно, де вони. А те місце, де була кам'яна коза, і тепер називають по-нашому Кузя.

БІДНИЙ ГУЦУЛ І СТАРИЙ ОПРИШОК

Жив раз гуцул Дьорко. Його називали в селі каліцуном, бо в панськiм лісі на нього упала підтята смерека і поламала йому ноги. Вкалічів неборака. Якось приповз до пана і каже:

— Адить, паночку, моя біда без дощу росте — ноги, як чужі. Дайте мені якусь іншу службу, аби міг навсидячки робити.

Та пан засміявся:

— У мене є кому пір'я дерти. Шукай собі іншого газду.

— Та як мені шукати? Хоч їх дідько усюди насіяв — я не годен до них доповзти.

Дідич його вигнав.

Дьорко зціпив зуби, подався додому. В хаті п'ятеро дітей, а хліба — ні кусня. Жити стало тяжко: голод, як якийсь казав, — псові рідний брат.

Дьорко покликав старшого хлопчину:

— Назбирай, Васильку, яблук і понеси до пана, — може, щось нам за них дасть. Злидні встиду не знають.

Хлопчик набрав яблук і — до панської садиби. А дідич саме шпацірував з гостями на подвір'ї. Василько поклонився:

— Адить, ненько послали вам, пане, малий подарунок.

Дідич узяв яблука, почастивав гостей і згорда сказав:

— О, видите, видите, як мене люблять сільські люди?

— А ви їх теж? — запитали гості.

— Го-го, де би ні!.. Як ся має ненько? — обернувся дідич до хлопчини.

— Як розбитий горнець. Лежать на печі... — відповів дітлах.

— Спочивають?

— Ні... Не можуть ходити, бо тоді, як ще робили в лісі, то ваша смерека їм ноги поламала. Сидимо голодні, а мама кричать: «Що я вам зварю? Нате, їжте вже мене!..»

Пан почервонів. Він такий скупий, що не дав би іншому й соломи на перевесло, але перед гостями вийняв крейцера і простягнув хлопцеві:

— Йди собі, малий брехуне!

Василько поніс крейцера додому. Мати нараз купила кукурудзяної муки і зварила чиру. Всі по-вечеряли.

Та невдовзі голод припік знову. Каменя не вгризеш і дітей не виженеш за ворота. Дьорко каже синові:

— Назбирай, Васильку, грушок й понеси до пана. Може, за них щось дасть.

Хлопчик хутко назбирав грушок і — до дідича. А той сидів з гостями на ганку. Василько дав панові грушки.

— Наші ненько сказали, аби я поніс вам оцей подарунок.

Дідич усміхнувся, почаствував грушками гостей і почав хвалитися:

— А видите, про мене пам'ятають! — І тут же спитав хлопця: — Як ся має ненько?

— Пухнуть з голоду, а з ними всі ми.

Дідича від злості аж пересіпнуло. У пса легше випросити кістку, ніж у нього крейцера. Але й цього разу засунув руку до кишені й дав мідного гроша.

— Ну й сміхованець ти, Васильку! Йди вже собі, йди...

Хлопчина побіг. Мати знову купила кукурудзяної муки, наварила чирю. Один раз наїлися.

І далі голодні. Та в пана милосердя, як у лисого волосся. Дьорко сказав синові:

— Піди, Васильку, ще до Пруту і наловиш риби. Може, пан за неї дасть якогось крейцера.

Син наловив повний кошик риби. Пішов із тим до панського двору. Дідич з порога позирав, як працюють слуги. Василько поклонився:

— Ненько сказали...

Дідич аж посинів:

— Ану, жебраче, біжи звідси, щоб і запаху твого тут не було, бо випущу пса.

Як почув Василько про панського пса, то так утікав, аж п'яти губив. Відбіг далеко, відхекався і йде додому плачучи.

Коло високої гори, гейби з-під землі, перед ним з'явився старий дід.

— Чого сумний, легеню? — спитав.

— Та як не сумувати, коли я поніс дідичеві риби, а він мене вигнав.

— А ти чий?

— Дьорків, що йому смерека ноги поламала.

— Не дав би ти мені тієї риби?

— Беріть, дідусю! Ще одна лишилася, а решту загубив, коли тікав від пана.

Дід зварив рибу, з'їв і похвалив:

— Ще не їв такої, відколи живу. Рости великий, хлопчику! Тепер дай мені свій кошик.

Дід зайшов до печери, а вийшов звідти з кошиком, повним золота.

— Понеси це нянькові, аби не вмирав з голоду, — сказав.

Той дід був колись побратимом Довбуша. По смерті ватага пантрував печеру, де лежали Довбушеві скарби. Давав потроху золота всім тим, кого нужда припала.

Хлопець прийшов додому.

У хаті було втіхи штири міхи. Мати купила хліба і до хліба. Відтак придбали корівчину, і стало легше дихати. Ненько звівся помалу на ноги, бо за гроші знайшовся і дохтор. Люди дивувалися, що каліцун знову зелену траву топче.

Дідич не повірив і сам прийшов до Дьорка.

— Звідки маєш гроші, чоловіче?

Дьорко розповів, і пан собі подумав: «Ади, за здохлу рибу дав цілий кошик золота. Як я йому повезу кілька фір дарунків, то старий мені віддасть усі Довбушеві скарби!»

І наклав аж п'ять возів усілякого добра: калачів, меду, яєць, шовку. Повіз у гори.

Дід вийшов до нього. Забрав добро в печеру, завів до неї й пана. Печера вся виблискувала в коштов-

ному камінні, золоті та сріблі. Очі засвітилися у пана, як у вовка.

Та дід йому сказав:

— Як бачу, ти багатий, у тебе є все, бракує лише цього, — і припасував до голови пана цапині роги. — І це тобі ще треба... — припасував хвіст.

Роги й хвіст умить приросли так, що ніяка сила їх не відірвала б. Пан щось хотів сказати, але з його рота виходило тільки одне мекання.

Дід витрутив його із печери. І на цьому скінчилася казка.

РОЗБІЙНИЦЬКИЙ СКАРБ НА ВИСОКОМУ ЗАМКУ

(З книги Ю. Винничука «Легенди Львова»)

В останні роки XVI століття славу найбільших розбишак у Львові мали сини бурграфа Високого Замку брати Білоскорські.

Вдень вони перебували в замку, а вночі грасували околицями, чинячи гвалт і грабунок. Особливо потерпали від їхніх рук купці.

Брати ховали обличчя за чорними хустинами і ніхто не міг їх розпізнати.

Награбоване звозили до замку і ховали в льосі. Минуло з того часу багато літ. І ось двом дівчатам Євці і Юльці забаглося пошукати скарбів на Квітневу неділю. Зійшли вони на гору і стали чекати. Увечері, щойно у львівських церквах забомкали дзвони, дівчата почули під землею якийсь гуркіт, мовби щось раптово осипалося. А за хвилию земля здригнулася і запалась, а з глибини її випірнув казанок золотих дукатів.

Дівчата кинулися черпати жменями у хвартухи і вже набрали його багацько, коли Євка радісно вигукнула:

— Але, Юлько, то ми розбагатіли!

Ще й не договорила тих слів, а тут як гукне щось із землі! Навіть обоє не встигли очима моргнути, а хвартухи їм спорожніли. Казанок із золотом заповся під землю і земля зійшлась понад ним, наче плесо озера.

Несподіване щастя їх так ошелешило, що зовсім забули про те, що не мають права ані пари з вуст пустити.

Засмучені вернули додому, але наміру свого не облишили і наступного року знову вибралися на Замок.

Як і минулого разу, золото з'явилося з-під землі, а дівчата поквапилися набирати дукати до хвартухів. Коли наповнили вщерть, мовчки кивнули одна одній і побігли додому.

Але що тут сталося! Чорні хмари закрили небо і темні непровидні сутінки оточили їх з усіх сторін, а в кушах зашуміло, заскреготіло, заскавучало. Здавалося, що всі чорти пекла кинулися за ними навздогін, боронячи свого скарбу.

Цокочучи зубами, Євка і Юлька бігли з гори, а гілки боляче морскали їх по руках і ногах, лізли в очі, дряпали обличчя. Та вони трималися, як могли, і ані звуку не згубили.

Раптом Юльку щось як ухопить за спідницю, аж волосся заворушилося на голові, зимні дрижаки пробігли тілом, а з вуст вирвався моторошний зойк: — Євко! Чорти!

За мить по тому все стихло, вмовкло, вляглося. Хмари розприслися разом із мрякою і довкола запанувало тихе лагідне надвечір'я.

У хвартухах обох дівчат не зосталося жодної монетки. Нечиста сила забрала своє.

Після тої пригоди і Євка, і Юлька більше навіть не марили тим скарбом, бо вдруге пережити такий жах не мали вже сили.

З тих пір ніхто на високий Замок не ходив пильнувати скарбів і лежать вони там по сьогоднішній день.

КЛЮЧ ВІД СКАРБУ ПІД ЧОРТОВОЮ СКЕЛЕЮ

(З книги Ю. Винничука «Легенди Львова»)

Довго полювала міська сторожа на розбійника Федька Чугая, та врешті-решт схопили і заточили до тюртури. Кат упродовж кількох днів намагався вибити з в'язня бодай щось про його товаришів та їхні криївки, але все намарне.

Лежачи змордований без клаптика живого місця на тілі, Федько марив про своїх друзів і про те, як вони на прудких конях увірвуться на Ринок і врятують його від страти.

Аж ось нарешті надійшов його останній день. Раннім ранком вивели Федька з катівні. Мав на шії зашморг, кінець якого тримав у руці кат. Сторожа, озброєна галябардами і флінтами, оточила їх з усіх боків.

Шибениця вже чекала попід Ратушею. Федько кидав довкола неспокійними очима, намагаючись упізнати своїх кумплів у юрбі цікавих. Не міг він знати, що частина його розбійницького загону загинула день перед тим під час облави, а решта розпошилася і рятувалася на віддалених хуторах.

Коли врешті збагнув, що порятунку не буде, зі смутком і байдужістю пропустив повз вуха вирок смерті. Так само механічно поцілував хреста священникові й висповідався. І тільки зійшовши за катом на драбину, мовби знову на світ народився. Поглянув на юрбу людей і гукнув:

— Гей, люди! Біля Чортової скелі під смерекою закопав я золоті і срібні гроші! Сховані вони в залізній скрині, а ото ключ від неї.

Із тими словами скинув з шиї металевого хреста і простягнув на руці.

Кат щойно зараз помітив, що хрест має зазубрини, такі, як у ключі. Аж очі йому на лоба полізли, що раніше про те не здогадався, бо був би з шкіри виліз, а видобув би з Федька його скарб.

Але ніхто з юрби не рушив з місця за тим ключем, і тоді кат простяг було руку за ним, але Федько змахнув правицею і ключ полетів людям під ноги. Може б, хтось і підняв, але в одну мить невідзвідки об'явився чорний пес, схопив ключа до писка і, поки хто-небудь отямився, зник безслідно.

ГОЛОВИ СЕМИ БРАТІВ

(З книги Ю. Винничука «Легенди Львова»)

При дорозі на Винники росли колись дуплаві верби і в одній з них розбійники Федька Чугая заховали великий капшук золотих дукатів, що їх були пограбували в пана Лагодовського. З тих пір, як Федька було страчено, ті дукати з'являлися на денному світлі раз у рік. Люди оповідали, що якби хтось натрапив у таку хвилю на той скарб, то мусив би кинути в дупло голови семи братів. І тоді нечисті сили втратили б силу і скарб можна було б згорнути голими руками.

Роки минали, але нікому ані на думку не спало податися за тим скарбом, бо де ж би взяти голови семи братів?

Тим часом у Винниках був собі за громадського пастуха один спритний хлопака, який вбив собі до голови, що мусить добути ті гроші. Побіля верби він пас щодня худобу і з надією чекав, що гроші ті заблиснуть саме йому. Невідомо на що надіявся, бо не мав жодної гадки, де здобуде голови семи братів.

І от якогось осіннього дня небо розколов грім та полив такий дощ, аж сіро стало довкола. Пастух кинувся під першу ліпшу вербу, накрив голову мішком і цокотів зубами.

Раптом у дуслі верби спалахнув сліпучий вогонь, пастух аж захлинувся повітрям від захвату — бо то було не що інше, як золоті збійницькі дукати.

Але де, де взяти голови семи братів?

Хлопець гарячково роззирнувся довкола, шукаючи бодай якоїсь зачіпки, щоби зарадити собі. І ось на пеньку неподалік побачив зграю молодих опеньок. Порахував їх і скрикнув:

— Є! Сім підпеньків! Голови сімох братів!

В одну мить витяг зі штанів ножика і чик-чик — позрізав їхні голівки. А тоді хутенько пошпурив їх у душло.

Сяйво згасло, але гроші zostалися на місці і пастух спокійно пересипав їх собі до сорочки та й помчав додому.

Дорогою його не один господар спиняв:

— Гей, куди женеш? А де наша худоба?

— Все, не буду більше пастушити! Забирайте собі свою худобу!

— Здурів, чи що? — знизували вони плечима.

Та їм таки довелося наймати іншого пастуха, бо наш сам уже став господарем. Збійницький скарб поміг йому в цьому.

ПРИТЧІ ПРО РОЗБІЙНИКІВ

ВЕЛИКИЙ ГРІШНИК

Був собі розбійник — розбивав усе людей. Бив-бив уже, може, років дванадцять. Ото іде раз по-лем, дивиться — блищить огонь. «Мабуть, чумаки, — дума, — піду, повбиваю їх, заберу рибу, сіль». Приходить, аж дивиться, — мала дитина скаче через вогонь і говорить:

— Це тобі, Боже, а це мені, Боже; це тобі, Боже, а це мені, Боже.

Він і питає:

— Хто ти такий?

Мовчить.

— Відзивайся, — каже, — бо вб'ю.

Воно за третім разом і каже:

— Не бий мене, я великий грішник.

— Що ж ти тут робиш?

— Богу молюсь.

— Який же ти великий грішник?

— Я звечора уродився, опівночі хрестився, до світа вмер і поховали.

— Чим же ти грішний, як ти звечора уродився, опівночі хрестився, а до світу вмер і поховали? — питає розбійник.

А воно йому каже:

— Мати, — каже, — родила і кров проливала, через то я великий грішник.

— Ну, як же ти такий великий грішник, то, значить, я тисячу на тисяч раз грішніший від тебе.

Скачи ж ти тут і молись собі Богу, а я піду до батюшки, нехай покуту накіне, щоб я спокутував гріхи.

Прийшов до батюшки, поздоровкався.

— Хочу, — говорить, — відкрити вам, батюшко, гріхи; так і так — я дванадцять літ убивав людей, розбивав, а тепер прийшов, щоб ви спасли мою душу від гріхів.

От батюшка взяв і поначіплював йому дванадцять каменів.

— Носи ж, — каже, — ці камені, поки не відпадуть, а як відпадуть, то тоді і гріхи твої відпадуть.

Носить та й носить, носить та й носить він ті камені — років уже, може, з п'ять. Вже ото мотузки поврізувались в тіло, вже не здужає розбійник ходити.

— Мабуть, — каже, — умру з цими каміннями.

Ходить він день і ніч, все ходить, каже:

— Або вмру, або спокутую гріхи; піду вночі, куди очі, може, ще вночі відпадуть.

Іде, аж чує, десь гам і крик: «Піду туди, — думає, — подивлюсь, все одно вмирати, раз мати народила, раз і вмирати». Приходить на кладовище, аж там посіпака панський п'яний: напився, ганяв-ганяв людей на селі на панщину, прийшов ще і мертвих колошматить.

— А вставайте, — кричить, — такі-сякі душі, доки лежати будете, ідіть на роботу!

Та палицею стук, стук.

— А ти чого? — гукнув йому розбійник. — Заганяв живих та ще й мертвих прийшов!

Та давай битися; завелись — той того б'є, той того; той того, а той того. Цей того як жарне камінням та й убив, а каміння й повідпадало.

— Що мені тепер робити? — думає собі розбійник.

Чіпляє камені — відпадають.

— Що його робити? Піду, — думає, — до батюшки, він мені скаже, що робити.

Приходить. Так і так каже:

— Що мені робити?

— Ну, отож, — каже батюшка, — відпали від тебе твої гріхи та перейшли на нього; він ще грішніший від тебе.

ПРО СТАРОГО РОЗБІЙНИКА

Казка починається з одного чоловіка, що мав красну доньку. Чоловік був на добрій роботі, тому любив дуже прибирати свою одиначку. Накупляв їй золоті завушниці і персні, всякі когутики й жучки — або брошки, як нині говорять.

Але то завітрили розбійники. Схопили вони дівчину, золото забрали, а саму погнали сперед себе в гори, у страшенні дебрі і кинули у свою печеру. Дівчину розбійники зв'язали, а відтак зібралися — пішли собі грабувати далі. На стані залишився тільки один — старший. Бачить, дівчина гарненька і ще молоденька. Вона жалібно заплакала, почала проситися на волю:

— Пустіть мене, вуечку! Я одна-однісінька у нянька — як не прийду додому, то він помре з великого жалю.

І старший розбійник пошкодував дівча. Розв'язав, погладив по голівці та й красенько вивів на головну дорогу, аби її не схопили знову.

Вернулася додому жива і здорова. Батько знову був дуже щасливий.

Але так велося років шість чи сім. Прийшла страшна посуха, настав великий голод. А в селі жила

одна вдовиця, яка мала вісім діточок. Щастя, що в обійсті була якась корівка, і мати годувала дітей молоком — кому горнятко, кому півгорнятка. Але діти плачуть, просять у неї хліба. А в хаті — ані крихти. Тоді старші почали казати:

— Мамо, женіть корову на торговицю, продайте її і купіть нам хліба. Ми дуже хочемо хліба.

Так слізно просили, що мати пожаліла своїх діточок. Взяла вона корівку на мотуз, повела на торговицю і продала за тисячу срібних. Але народу — голці ніде впасти. І хтось у тій тисняві украв од жінки гроші. Вдовиця гірко заплакала:

— Люди добрі, що мені робити? Маю вісім діточок і просили продати корову, аби купити хліба, а гроші в мене витягли. Тепер іду і втоплюся. Не повернуся я додому, аби не видіти голодних діточок — іду і кинуся у воду!

А старший розбійник, що випустив дівчину з печери, трапився на торговиці та й чув бідкання жінки. Він відкликав її вбік і каже:

— Не робіть з біди нічого, жіночко. Йдіть собі додому, до малих дітей.

— Та як мені прийти до тих сиріток без крихітки хліба? А від мене взяли клятї злодії останнього крейцера.

Тоді старший розбійник сягнув у кишеню, витяг жменю паперових грошей і дав удовиці:

— За ці гроші купите і хліба, і корову.

Бідна жінка була дуже рада, бо привела додому корову і принесла хліба. Так вона дожила з дітьми доти, доки не минулася посуха.

А що було зі старим розбійником? Його ватага грабувала далі, та при одному нападі її перестріляли. Залишився тільки він один. Вернувся у печеру, а там срібла-золота, всілякого багатства — життя!

Та побув там пару днів і почав нудитися. Подумав собі так: «Би, що мені з багатства? Не можу я жити без людей. Піду собі геть». Набрал грошей і дорогоцінностей, рушив у дорогу.

Надибав він на перше село і на його околиці поставив собі хатку з одними дверима. Село повеселіло, бо розбійник якось купив скрипку і навчився грати. З того часу сидів на порозі, награвав на скрипці, а хто приходив слухати — тому давав по срібному чи по золотому.

Але в селі була ріка, а на ріці невеликий острів, де жив один монах: уже тридцять років спокутував гріхи. Монах почав молитися:

— Господи, та доки ще каратися?

А Бог йому каже:

— Все одно ти стільки не спокутував, як старший розбійник.

— Який розбійник, Господи?

— А такий і такий. Він проживає край села, у маленькій хижці з одними дверима. Піди до нього й запитай, як він покутує.

Прийшов монах до хижчини й бачить: на порозі сидить чоловік, виграє на скрипці, а довкола старі й молоді — стоять, слухають. Він перестав грати:

— Ге-гей, раз до мене навідався монах, то велике діло!

— Так, велике, — відповів монах, — бо до тебе прислав сам Господь.

— Та чи й за мене Господь знає? — дивується розбійник. — Я ж весь час лише грішив — розбивав і грабував.

— А як покутував?

— Та все щось зробив доброго. То невинну дівчину визволив з печери, то бідній удовиці дав пригорщу грошей, аби допомоглася з малими діточками, а

тепер дарую людям золото, що було в розбійницькій печері. Може, за те Господь мене помітив?

Монах не відповів. Він попрощався і пішов. Та не вернувся більше на свій острівець — подався десь по селах, між людей.

ЯК ПОКАЯВСЯ РОЗБІЙНИК

В однім селі був монастир, і був він на дуже великій горі. До того монастиря не було ні з якого боку заходу, тільки одна дорога була до монастиря. І ворота були там закриті, так що ніхто не міг доступитися. В тому монастирі жили самі монахині.

А на другій горі в лісі жили дванадцять розбійників. І вони намагалися той монастир забрати і монахинь побити, бо не мали де жити, а були вже на старі літа. Та й багато золотих речей у тому монастирі було, та й гроші були.

А одного разу сталося таке. Одна жінка породила дитину, сліпу дівчинку. Та й пошкодувала вона викинути ту дитину в воду, а понесла під паркан до монастиря. Думає собі: «Монахи побожні люди. Воно буде плакати, вони підберуть, та най годують, а мені не треба, бо воно сліпе».

Так і зробила. Понесла, поклала там, воно плакало, монахині вийшли й забрали, і годували ту дівчину.

А розбійники думали, думали, і їх ватажок придумав.

— Ми мусимо, — каже, — забити одного монаха і взяти його одягу. Я вберуся на монаха і піду до монастиря. Вони мене пропустять у ворота, я ввійду до них, а пізніше прийдете ви. Ми їх поб'ємо і будемо там жити, будемо там хазяїни.

Як він казав, так вони й зробили. Монаха вбили, ватажок убрався як монах і пішов. Прийшов перед ворота, вони увиділи, що монах іде, і дуже зраділи. Пішли впустити його, він увійшов у монастир. Монахині такі раді, так коло нього припадають. Вони думали, що він — монах печерський, бо є такі монахи печерські, що нічого не роблять, тільки їдять хліб, чай і рибу і моляться ввечері, — вони думали, що й це такий. Питають його дещо, а він не знає, що говорити, що розказувати, бо він розбійник.

Монахині зготовили вечерю, повечеряли та й ідуть спати. А в монахів закон — як іти спати, треба обов'язково помити ноги. І вони зладили воду, приносять йому, стягає він свої чоботи, і монахині помили йому ноги. А одна говорить старшій монахині:

— А якби ми ту дівчину сліпу привели сюди та помили її в цій воді? То є монах, то є святець, може би, щось помогло.

А та старша каже:

— Добре. Поможє не поможе, а пошкодити не пошкодить.

І вони привели дівчину, і помили в тій воді, де розбійникові ноги мили. Помили і ведуть назад на її ліжко, де вона все сиділа. А вона сліпа була й німа, нічого не говорила. А вже мала з п'ятнадцять літ, а може, й більше. Вони її ведуть, а вона проговорила:

— Пустіть мене, я сама піду.

Вона проговорила — і видить! Всі монахині дуже зраділи. А на того розбійника упав великий страх. Дуже спудився, як увидів таке чудо. І тоді він признався.

— Я, — каже, — не монах, я розбійник, я в тім і тім лісі сиджу.

І він їм розказав, як дав пораду своїм товаришам і що буде далі.

— Я вас убивати не буду. А той ніж, що я маю, кладу на стіл. Я, — каже, — дуже согрішив. А тепер я видів велике чудо і каюся. Тут мають прийти мої товариші вас убивати, але ми вас убивати не будемо. Я в вас остануся воротарем, ключником буду, бо я прогрішив.

Прийшли ті його товариші. Він вийшов перед ворота й каже:

— Ідїть, хлопці, додому. Якби ви виділи таке чудо, як я, то ви би більше людей не вбивали. Та й я більше не буду вбивати.

А вони сміються з нього.

— Недавно, дві-три години тому пішов до монахів та й уже сам монахом став.

А він їм каже:

— Ви смійтеся, хто як хоче, а я вас раджу добре. Ідїть до своїх домівок і живіть, як люди, бо то гріх великий — людей убивати. Я видів чудо, і я більше нікого не буду вбивати.

МАДЕЙОВЕ ЛОЖЕ

Був один князь. Він одного разу загадав собі їхати в дорогу і посписував усе, що мав у своїм дворі. А ще лиш того року оженився, попрощався з жінкою і поїхав.

Як зачав їздити світом, аж приїхав над море і найняв для коней стайню, а сам сів у корабель і поїхав за море до царя. Був він там у царя кілька днів і хотів уже їхати додому. Але на морях така хвиля, що аж на гори скаче, і мусив сидіти кілька місяців, аж ледве-не-ледве якомсь переїхав. Прихо-

дить на станцію там, де коней лишив, і зараз казав своєму фірманові закладати коні, сів собі на бричку та й їде додому.

Заїхав у ліс, але так води дуже схотів, що аж не може говорити. І послав свого фірмана, аби шукав води, а сам ліг під дуба як неживий. Приходить до нього кривий побережник¹ та й каже:

— Чого ти, князю, так без пам'яті лежиш?

А князь каже:

— Я дуже води хочу.

А побережник каже:

— Що ти мені даси, як тобі зараз води дам?

А князь каже:

— Що хоч, то тобі дам, лиш дай мені води, бо я гину.

А побережник каже:

— Я не хочу нічого, лиш запиши мені то, що дома маєш, а за нього не знаєш.

Князь подивився в свої реєстри, знає за найменшу річ, а за то, що не знає, зробив письмо і дав побережникові. Побережник лиш пробив діру в землі, а вода так, як з помпи, жене з землі. Напився князь, затрубив на свого фірмана, і той напився, і поїхали додому.

Як уже приїхали на подвір'я, а жінка вийшла проти нього з дитиною. А він як уздрів дитину, то аж не знав, що з ним діється. Але все терпить та й мовчить, все сумує, як подивиться на свого синка. А синок уже доріс до шести літ і пішов до школи. Тут уже і до п'ятнадцяти літ доходить.

Одного разу каже йому син:

— Татку, скажіть ви мені раз, чого ви такі сумні?

А той князь каже:

— Скажу тобі, синку, правду, що я тебе Люциперові записав.

¹ Побережник — охоронець лісу.

— А ви того так засумувалися? — каже син. — Не журіться, татку, я своє письмо відберу.

І казав собі злагодити хліба на дорогу і грошей. А сам узяв дубельтівку, налявав в обидва дула свяченої води і пішов у дорогу.

Іде, іде і зайшов у такий великий ліс, що світу Божого не видно. І захопила його ніч. Він іде та й боїться, аби його де звір не роздер. Та й він що іде, та й усе лягає до землі, чи не видно де край лісу. Дивиться, а в лісі показалося світло, та й він на то світло право іде. Прийшов до світла, а то в лісі хатина. Дивиться, а в хатині нема нікого, лиш жінка сидить на лавці і пряде куделю, а каганець на припічку горить. Він входить до хати та й каже:

— Добрий вечір!

А та жінка каже:

— Молодче! А тебе що тут занесло? Та же мій чоловік розбійник і він тебе вб'є.

Але молодець каже:

— Бійтеся Бога, сховайте мене де, бо я боюся на дворі ночувати, аби звір мене не роздер.

А вона йому каже:

— Лізь під ліжку, лиш аби не заснув, бо як будеш хропіти, то мій чоловік тебе уб'є.

І заліз молодець під ліжку, втомлений з дороги, і заснув. А розбійник приходить та й поклав бук на клинок, а сам закурив люльку і ліг на постелі. Але слухає, а той хропе під постіллю. Розбійник схопився і пірвав бук з клинка, та й тягне того молодика з-під ліжка. Питається його:

— А ти що тут робиш?

А молодець зачав проситися і каже:

— Пане, даруй мені життя. Я іду до пекла, бо мене мій тато записав Люциперові, а я іду за своїм письмом.

А той розбійник каже:

— Коли ти ідеш до пекла, то тепер не бійся. Я тобі життя дарую.

І зараз казав дати вечерю. Повечеряли оба і полягали спати. Рано встають, а той розбійник каже:

— Ну, молодче, тепер ти присягни передо мною, що повернеш до мене, як будеш із пекла повертати. А там як будеш у пеклі, то аби запитався, яке Мадейове ліжко?

І зараз укляк молодець і присяг перед ним, що поверне до нього, як буде іти з пекла. Розбійник казав віддати обід, і пообідали оба. Іще дав молодцеві гроші на дорогу і випровадив його з лісу. Молодець пішов далше в дорогу.

Іде, іде, ледве зайшов до пекла. Прийшов дивиться: а там сидить Люципер найстарший на залізнім кріслі, під ним вогонь горить і до залізного стовпа прикований. Той молодець набрав трошки води свяченої та й покропив того Люципера свяченою водою. А він як заверещав, так що аж пекло стряслося, і каже:

— Гвалт, молодче, не печи мене, що хоч, то тобі дам.

А молодець каже:

— Я нічого не хочу, лиш верни мені мій запис.

Той Люципер як свисне, а то таке злетілося, як трави та листу. Він каже:

— Котрий маєте цього молодця запис, то верніть.

Але кожний обзивається, що нема. А той молодець знов як набрав води свяченої, як покропив Люципера, а він знов як зареве, то так, як бидло, і каже:

— Чекай, молодче, не печи мене.

І знов як свисне, то знов такого злетілося, як хмари, і каже:

— Котрий має цього молодця запис, то зараз верніть.

Дивиться, а кривий іде та й каже:

— Я маю запис, але не верну.

Молодець знов як покропив його свяченою водою, а Люципер тоді як крикнув:

— Беріть того кривого дідька на вогняний камінь і меліть його на муку.

Кинули його на вогняний камінь. А він усе своєї говорить і каже:

— Я не дам йому письмо! Бо я його татові води дав.

А відтак як крикне Люципер:

— Беріть його на Мадейове ліжко.

Тут кривий чорт відразу вийняв письмо і дав молодцеві, бо вогняного каменя не боявся, а Мадейового ліжка напудився. Той молодець каже:

— А яке ж то Мадейове ліжко?

Старий Люципер каже:

— Поведіть його і покажіть йому.

Молодець як прийшов до залізних ґратів, а від тих ґратів то ще було сто кроків до Мадейового ліжка. Молодець лиш палець показав крізь ґрати, і зараз угорів попри саму долоню, так, якби бритвою урубав. Та й каже молодець:

— Ага! То таке Мадейове ліжко!

І вернувся назад, і пішов собі додому. Але по дорозі вже не хотів свою присягу зламати, мусив повернути до Мадея. Як прийшов до Мадея, та й йому каже:

— А диви, яке твоє ліжко. Від залізних ґратів то ще було сто кроків, і мені палець вгорів, лиш показав я його крізь ґрати.

Мадей як учув, яке його ліжко, так напудився та й каже молодцеві:

— Тепер мене сповідай. А як не хочеш, то я тебе зараз уб'ю на смерть.

Молодець каже Мадеєві:

— Ну, вклякай!

Мадей вкляк, а молодець каже:

— Які гріхи маєш перед Богом?

А Мадей йому каже:

— Я тобі буду розповідати від моїх ще молодих літ. Як я був малий, тато і мама ішли на хрестини та й мене брали, ішли на похорон та й мене брали, ішли на весілля та й мене брали. А я призвичаївся до горівки і зачав парубочити, і не одному я пустив кров з голови. Але одної неділі прийшов я з корчми п'яний. А тато виліз на яблуньку і вломав галузу. Я всердився та й зачав тата бити тою галузою, а мама боронила. Я як всердився, та й побив на смерть тата і маму. А до того ще убив сто людей.

Той молодець питається Мадея:

— А де ж та галуза, що ти убив тата і маму?

— Ото з тої галузи оця палиця.

Тепер каже молодець:

— Візьми ж ту галузу, відміряй тридцять кроків від криниці і посади. І аби тридцять років на колінах лазив, аби носив воду ротом, аби поливав. Як та галуза прийметься і зродить яблука, я тоді прийду і дам тобі розгрішення.

І пішов собі молодець додому. А Мадей послушав того молодця і зробив так, як він йому казав. Молодець прийшов додому і дав татові своє письмо, а сам пішов далі школи кінчати. Як уже скінчив свої школи, вийшов на священика, а відтак вийшов на владику. Але тут уже приходить і тридцятий рік. Той владика загадав собі поїхати трохи в світ, а за Мадея вже і забув.

Він їде, їде і заїхав у ліс. А в тім лісі так яблука запахли, що аж не можна було витримати. І зараз послав слуги свої, аби шукали тих яблук. Як зачали слуги шукати, і знайшли. Але що ж, коли

старий дідок стоїть на колінах під яблунькою і не дає рвати. Слуги прийшли до владики і кажуть:
— Є яблука, але старий дідок клячить під яблунькою і не дає рвати.

Той владики нагадав собі, що то Мадей, про якого вже забув, та й каже:

— Ведіть мене до нього.

Привели владику до старого діда. Тоді владики каже:

— Ну, Мадею, вже скінчив покуту. Тепер лізь на яблуньку і стряси яблука.

Мадей виліз на яблуньку і стряс яблука. А владики каже:

— Ану, порахуй, кілько є всіх!

Мадей рахує і нарахував сто, а двоє ще лишилося на яблуньці. Тепер каже владики:

— За сто душ ти відпокутував, а за тата і за маму то не годен відпокутувати.

Поблагословив його владики, а Мадей розсипався на прах і спустив дух.

ПЕТРО МЛИНАР

Був собі сирота Петро Млинар. Жив він у селі. І почався великий голод. Думає він: «Що я маю робити? Треба покидати своє село». І покинув своє село. Іде він, іде, перейшов пару сіл. І нема для нього ніякої роботи, ніхто його не бере.

Іде він через ліс. І зловили його розбійники.

— Хто ти такий? І куди ти йдеш?

— Іду в другий край.

— Чого?

— У нашій краї голод, і я не годен прожити.

Припровадили його розбійники до свого ватажка, кажуть:

— Ми його зустріли в лісі. Він хоче переходити через границю.

Ватажок каже:

— Я тебе нікуди не пускаю. В мене будеш робити. Я тебе буду годувати і платити буду.

Перебув він там, у тих розбійників, п'ять літ. Він уже коло того ватажка виріс великий, зробився зовсім дорослий. І думає про те, що він своє село покинув, і захотів він уже женитися. Та й усе ходить задуманий, ватажко до нього каже так:

— Що ти думаєш? Я даю тобі їсти, плачу тобі гроші. Чого ж ти журишся?

А він каже:

— Я хочу бути вільний. Мені вже треба женитися, завести сім'ю.

Ватажок подумав та й каже:

— Добре. Треба тебе випустити. Я тебе пускаю, але щоб ти не казав нікому, де ти був.

Дав йому ватажко досить грошей. Він вернувся в свій край. Побудував млин, хату зробив собі, і став він за мельника, молот людям збіжжя.

І так молот він десять літ. Вже оженився, був жонатий, мав сина на ім'я Михась. І знов настав голод. І люди перестали нести до млина молоти, бо вже нема що. Нічого не родиться. І люди стали вмирати з голоду, і той Петро Млинар уже не має що їсти, ані своїй дитині не має що дати, з голоду захворів і осліп. Каже він:

— Синку, що будемо робити? Прийдеться вмирати.

А син каже:

— Тату, я вас мушу покинути. Може, я десь кусок хліба зароблю і вам принесу.

І він пішов тими дорогами, куди його батько йшов. І попав він у той ліс. Зловили його розбійники.

— Куди ти йдеш?

— Іду шматок хліба шукати.

Вони не вбивають його, бо видять, що дуже молодий і бідний — шкода його бити. Спровадили його до того ватажка. Ватажко каже до нього:

— Що ти за один?

— Я називаюся Михась, — став казати він.

— А по батькові як?

— Млинар.

— А батька маєш? Як він називається?

— Петро.

І він пригадав, той ватажко, що Петро в нього служив.

— А твій тато ще живе? — питає ватажко.

— Живе, — каже, — але скоро буде вмирати.

І пожалував Петра розбійницький ватажко. Дав він хлопцеві півмішка золота.

— Неси своєму батькові.

Вертається хлопець додому з тим золотом. Вже близько йому до свого села. Переходить він темний ліс і приходиться на одно поле і думає, де йому ночувати, бо вже темна ніч. Дивиться, на узліссі горить вогонь. А коло вогню старий дядько гріється, він прийшов до того дядька, вклонився йому.

— Дядьку, може б, я коло вас переночував?

А той дядько пустельник був, він Богу молився, і йому доносили їсти, бо він ішов услід за Ісусом Христом. І той пустельник яко святий все знав. Він мав свою труну, в труні спав і молився Богу. І каже пустельник до того хлопчика:

— Синочку, куди ти йдеш?

Він каже:

— Я вертаюся в своє село. Мій батько старий і сліпий. Іду до нього, може, він ще живий. І несу йому золото.

Каже пустельник:

— А золото яке? Звідки ти його маєш?

— Мені дав, — каже, — розбійник, аби я батькові допоміг.

А той пустельник каже до нього так:

— Золото грішне. Бо ті розбійники ограбували людей. Знаєш, що я тобі скажу? Іди з тим золотом до Бога.

А хлопець каже:

— Дядьку, я не знаю, куди йти.

— Я тобі дам таке зілля, і то зілля тебе там запровадить до Бога. А Бог дасть такі ліки, що твій батько ще провидить.

Він ночував коло пустельника, і пустельник йому цілісіньку ніч розказував. І сказав йому:

— Як ти будеш іти, зустрінеш на дорозі злого духа. — І дав йому пустельник святу стрічку. — Злий дух не буде тебе пускати, схоче тебе замучити. А ти накинеш на нього оцю стрічку, і зробиться вогонь, і буде злий дух горіти. І ти з ним договоришся, і він тобі зробить, що ти хоч. Скажи, аби він тебе вивіз нагору, до неба. І тоді ти з нього ту стрічку знімеш.

І дав йому пустельник святу крейду, щоби обвів себе тою крейдою, як буде ночувати, щоби злий дух до нього не доступив.

— А те золото, що ти маєш, роздаси душам, котрі в чистилищі. Вони там працюють і моляться, і просяться, аби Бог пустив їх у царство. Але до того царства вони не можуть добитися. Там святий Петро і святий Павло отворяють ворота і приймають до царства небесного, хто є праведний. А ти маєш гріх, але малий. І святі будуть тобі прощати той гріх. Але тебе не будуть пускати ті душі. Скажуть: «Ми тут роками чекаємо, а ти свіжий, і хочеш увійти». А ти їх тим золотом задуреш. Давай кожному потроху і так перейдеш до царства небесного.

І він так зробив. Пішов він від пустельника, і перестріла його відьма. І хоче його поконати, заму-чити. А він накинув на неї ту стрічку, і відьма стала горіти.

— Забирай це з мене, забирай! — крикнула відьма. — Що ти хочеш, я тобі поможу. Забирай це з мене!

А він каже:

— Вивези мене до неба, і тоді я то зніму.

Вона свиснула, і приїжджає бричкою злий дух Антипко.

— Бери вивези його до неба, і довго там не будь, бо видиш, я в огню. Треба зняти то з мене геть.

І Антипко повіз його до неба. І каже йому Антипко, аби він скоро скінчив свої діла в Бога і скоро вертався. Бо Антипко має відвезти його назад. Завіз його Антипко аж до чистилища. Іде він, а ті духи до нього кажуть:

— Куди ти йдеш?

А він каже:

— Я йду до святого Петра. І ви підете. Я вам дам золота і з тим золотом ви до нього добудетеся.

Він став роздавати те золото духам, і духи його перепустили. Прийшов він перед Боже царство, клякнув на коліна і став просити Бога, аби його Бог прийняв у царство. І царство йому відчинилося.

— Що ти бажаєш? — питають святий Петро і святий Павло.

Він каже:

— Шукаю помочі своєму батькові. Бо мій батько сліпий і вмирає з голоду.

— А як ти сюди зайшов? Ти маєш документ від якого святого?

Каже він:

— Я ночував у лісі коло святого дядька, коло пустельника, котрий для Бога трудиться, і він спро-

вадив мене сюди, щоби я просив Бога, аби Бог мій допоміг.

І вони дали йому книжку та й кажуть йому так:
— Іди до батька. Він на тебе чекає. Прочитай йому цю книжку, і він провидить. І буде він ситий. І хто буде цю книжку читати, кожен буде ситий Божим духом, і Бог йому простить гріхи.

Він просився, аби далі був у них, але святий Петро і святий Павло сказали:

— Не можна, бо твій батько на тебе чекає. Як не повернеш до нього, він помре, мусиш їхати до нього.

Він там був три дні, а йому здавалося, що був три години. Каже святий Петро:

— Відьма буде на тебе чекати, аби ти з неї зняв ту стрічку, але ти не знімай, бо вона тебе уб'є. Іди й начай людей тою книгою. Скликай людей до себе і кажи: «Люди, хто в Бога буде вірити, то буде жити і ситий буде». І ти будеш Божий слуга.

Поблагословили вони його, і він пішов. Вернувся він до того Антипка, що його вивіз.

— Я, — каже, — на тебе три дні чекаю, а тебе нема.

— Та я три години там був.

— Три дні! Ну, — каже, — сідай, я тебе звезу.

А як він ішов з царства небесного, дав йому святий Петро таку воду, щоби покропив нею відьму, і відьма стане каменем. Звіз його Антипко на долину, відьма просить:

— Освободи мене від того, освободи.

А він вийняв пляшечку, покропив її тою водою, і відьма заглухла, заніміла і лишилася там каменем. А він пішов додому.

Приходить додому — багато-багато людей помирало, прийшов він до свого батька і каже:

— Тату, я ваш син.

— Ой, Бог знає, де мій син.

— Тату, я ваш син Михась. Возьміть, тату, ту книжечку. Я зараз почитаю її вам, і ви, тату, провидите.

І прочитав він, і тато провидів.

— Синочку, я вже виджу. І я ситий.

Народ учув то, і всі кажуть:

— Чудо сталося, син вилікував свого батька.

І хто приходив, читав ту книжку, і Бог йому дарував усе. І ситий він був, і святий був. А хто не вірив у ту книжку, пропав.

А той Михась став Божим слугою.

РОЗБІЙНИКИ І СМІЛИВІ ДІВЧАТА

ПРО ДІВЧИНУ ТА ДВАНАДЦЯТЬ РОЗБІЙНИКІВ

Було, де не було, у сімдесят сьомій державі, за скляними горами, за молочними потоками... В одній великій хащі жили дванадцять розбійників. Ніхто про них не відав, бо до тої хащі ніхто не заходив.

Та раз одна дівчина пішла по малину і потрапила в ту хащу. Пустився дощ, і дівчина сховалася під старого дуба. Дощ припустив більший, почав сягати її і під дубом, і вона заговорила:

— Дубе, дубе, ти такий товстий... якби на тобі були двері й аби вони мені відчинилися!

Та й на її слово в дубі справді відкрилися двері. Дівка зайшла і бачить: дванадцять пар постолів... «Ага, — подумала собі, — тут хтось живе». Пустилася далі, ходить з кімнати до кімнати — а там бочки зі сріблом і золотом. Такого багатства вона ще не бачила! І почала виносити гроші...

Увечері вернулися розбійники і зразу помітили, що в них хтось газдував. Побігли в ту кімнату, де були бочки з грішми, а грошей нема!

Старший дав команду:

— Хлопці, знайти злодія хоч під чорною землею!

Одяглися дванадцять розбійників у жебрацький одяг і розійшлися по селу. А старший потрапив якраз до тої дівчини і припрошується на ніч:

— Прийміть мене переночувати.

— Та де тебе положити спати? — питають його.

— Я пересплю хоч де.

Хатні радяться:

— В комору його не пустимо, в хижі нема місця... та лиш у хлів...

А розбійник у хлів не зайшов — сів під вікном і слухає, що в хаті говориться. Батько каже:

— Тепер тобі, донько, знайдеться багатий жених, бо ти теж багачка — маєш повні бочки срібл-золота, що наносила з хащі...

Розбійник ранком відкланявся і поспішив до своїх цімборів¹:

— Хлопці! Найшов я злодія! Будуть нашими гроші, та треба подумати, як їх назад дістати.

І дорадилися так, що до тої дівчини пришлють сватачів.

Відбулися сватанки, і молодим справили весілля. На другий день везуть до жениха велике багатство, що родичі дали за молодою. Заїхали в хащу — і про-сто до старого товстелезного дуба. Дівчина збагнула, що потрапила у руки розбійників. Що чинити? Подумала: «Доки вони будуть носити з воза гроші, може, вдасться добігти додому». І тікає з хащі...

Розбійники поносили з воза все придане, див-ляться — а молодої вже нема. Старший дав команду:

— Хлопці, на коней — і за нею!

А тим часом дівчина втікала і втікала. Трапила на дорогу, що вела до сусіднього села. А тою доро-гою везли кукурудзу на дванадцяти возах. Вона при-просилася:

— Люди, так і так... Мене шукають розбійники. Як би мені сховатися у вашій кукурудзі?

Люди пошкодували молоду, красну жінку. Схо-вали її в міх, положили на заднього воза й обклали качанами. А на роздоріжжі вже чекали на конях розбійники. Питають:

¹ Цімбори — товариші.

— Що везете?

— То веземо на торг кукурудзу.

— Може, продасте нам?

— Та чому ні? Продамо.

— Ну, тоді подивимося, яка кукурудза.

І почали розв'язувати міхи. Доки вони в потемках вимацували, задній віз тихенько пішов наперед. Дівчина лишилася живою. Вона вилізла з міха і побігла далі. Зустріла людей, що везли на торг шкіру. І до цих припросилася, щоб її сховали від розбійників.

Розбійники вийшли з-перед возів і почали перекидати шкіру. Перекидали кілька возів, а далі набридло:

— Якщо її нема в цих возах, то, напевно, не буде і в задніх.

І дівчина знову врятувалася від смерті. Щасливо повернулася додому й розповіла все своєму батькові. Але й так боїться: чи не прийдуть розбійники до них? Пішла до ворожки, а бабка їй каже:

— Прийде до вас дванадцять возів. На возах будуть бочки, а в бочках — розбійники.

Так і сталося. Заночували у дворі якісь торговці з бочками. Дівчина шепнула батькові і матері, аби вогонь класти і воду кип'ятити. Потім окропом швидко позаливали бочки й попарили одинадцять розбійників. А старшого передали стражникам. Його пов'язали, закували й почали питати:

— Який замок найліпший від злодія?

— Найліпший замок — здоровий пес і не лінивий газда. Коли пес загавкає, чоловік вийде надвір, а злодій не знає, що в нього в руках, і мусить утікати.

Старшого розбійника повісили, а тих покидали разом із бочками у воду.

А молодиця вийшла заміж за доброго хлопця і жили-поживали, добра наживали.

ГРАФСЬКА ДОЧКА І ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ РОЗБІЙНИКІВ

На одному великому маєтку жив граф. Дружина його померла, і він залишився вдівцем, сам зі своєю гарною дочкою.

Цей граф був славним через те, що був знаменитим мисливцем і був дуже багатим. Грошей він часто позичав і самому королеві. Мав сильну твердиню, але був скупий для того, щоб тримати військо, і тому замок стерегло тільки троє слуг.

Одного дня пішов граф на полювання, взявши з собою одного слугу. Вдома залишилась дівчина і двоє слуг, але і з тих один був старий і хворий.

Десь опівночі прийшло під замок двадцять п'ять розбійників, приперли драбини до стін і вдерлися через вікна до твердині. Молодший слуга відбивався, скільки міг, але не встояв, бо розбійників було багато. Зв'язали обидвох слуг, кожного зокрема, ще й роти їм позапихали хустками, щоб не кричали.

Обшукали весь дім, забрали з комори все потрібне, потім зайшли і до кімнати в башті, де спала дівчина. Зчинився гомін, вона збудилася і сховалася за завісу. Потім розбійники відімкнули кімнату, увійшли до її спальні, але її не побачили. Відтак зійшли у підвал і почали грабувати все.

В підвалі було багато грошей у бочках: саме щире золото і срібло. Вожака закликав усіх розбійників туди, і всі вони понапихали торби дукатами.

В підвал вели тільки одні залізні двері, а звідти один таємний вузький тунель.

Дівчина зняла з клинка батькову шаблю, зійшла сходами в підвал і замкнула залізні двері. Потім підійшла до таємного тунелю з шаблею і там чекала.

Як розбійники побачили, що вони замкнені в підвалі, почали роздумувати над рятунком. Шука-

ли дверей або вікон, куди могли б утекти. Нарешті знайшли таємний вихід і по одному почали виходити.

Але й дівчина не втрачала часу: завжди, коли якийсь розбійник показав голову крізь вузький вихід, вона його зарубала шаблею. Таким чином убила двадцять чотирьох розбійників. Нарешті виходив і сам вожака. Був надто сильним парубком, мав здоровезні руки, а шия в нього була міцна, як у бика.

Махнула дівчина шаблею, але тільки поранила його, розбійник відступився назад. Дівчина теж перестрашилась і вбігла до своєї кімнати, а він за той час втік з підвалу тим самим тунелем, не взявши нічого.

З того часу минуло два роки. До графа вже почали заходити сватачі, сватати його прегарну донечку.

Граф був дуже гордовитим, і тому скільки сватачів не приходило, він кожному заявив, що дочку видасть заміж лише за князя або за принца, бо хотів, щоб його зять був з царської родини.

Скоро на те приїхав до графа в гості молодий, гарно одягнений пан. Його одяга показувала на те, що він багатий. Мав він чудову карету, пару вороних коней, візника і слугу. Видався він за князя, все ж сказав, що він належить до близької родини цариці, дуже багатий та що прийшов сватати графську дочку.

Надзвичайно втішився тому багатієві скупий граф, бо ж сватач заявив, що він жодного приданого не просить і не потребує.

Дивиться на нього дівчина, дивиться, і їй здається, що вже десь його бачила. А коли довідалась, що він приїхав її сватати, то почувала себе дуже нещасливою. Просила батька, нехай він відступить від свого заміру за нього видати її заміж, бо він їй

не сподобався, і вона ніколи не зможе його полюбити. Але батько, втішений сватачем-багатієм, відповів, що вона повинна за нього вийти заміж, бо він, батько, того так бажає.

Зараз і зробили заручини. Молодий напирав на те, щоб якнайшвидше повінчались, бо він прийшов з далекої країни, і без дружини він не хоче вертатися. Що мала бідна дівчина робити, приневолена була підчинитись волі свого батька.

От і справили вони весілля. Молоді зразу і вибрались у дорогу, сіли в карету і поїхали. Але він її не вів прямими, битими шляхами, тільки бічними дорогами, відтак завернув у гори і подався попід Бескиди.

— Куди ж це ти мене везеш? — питалася жінка свого чоловіка.

— Поперш відвідаємо мою хату в горах, де я звик полювати, перебудемо там день-два, а потім поїдемо далі через велике місто в нашій країні на мій хутір. У мене там прекрасний замок, а в ньому сорок кімнат, — заспокоював її чоловік.

Надвечір і прибули вони до якогось самотного, досить обшарпаного і підозрілого замку в горах. Вїхали вони на подвір'я, і вона бачить яких до двадцяти озброєних людей, що розтаборились довкола замку.

— Це моє військо, — сказав до неї він.

Увійшли в кімнати, і вона бачить: в першому теремі сама зброя: рушниці, пістолети, шаблі, кинджали, ножі, а потім сідла. В другій кімнаті всіякі дорогі речі понакидані в непорядку. Є там золоті миски, великі, срібні полумиски, навіть золоті і срібні чаші з церков, повно пера та брильєнтів. Зразу вона й догадалась, що тут справа не зовсім в порядку. Входять вони до великої довгої спальні, а там двадцять п'ять ліжок; в їдальні — довгі накриті столи, а на них двадцять п'ять тарілок, біля них двад-

цять п'ять ложок, виделок і ножів, а поздовж двома рядами на столі двадцять п'ять золотих кубків на вино. Все приладжено до обіду.

Дуже перестрашилась бідна жінка і зразу догадалась, що це кімнати тих, яких вона вбила.

Привів її чоловік на балкон поверху, звідки можна було бачити все подвір'я і гукнув на своїх людей:

— Гей, хлопці мої, слухайте сюди!

Почувши голос цей, всі збіглися перед фасаду замку і глянули вгору. А її чоловік до тих людей мовив так:

— Гей, славні хлопці-розбійники мої, осьде вам та жінка, яка вбила славно мою варту «двадцятичотирьох», які були найкращими вашими друзями і найліпшими моїми особистими приятелями. Судіть її: чи маємо її на шматки порубати, чи живою в солянній ропі зварити? — запитав її чоловік, який був ватажком розбійників. Вона зблідла, перед нею світ потемнів і була б зімлілою повалилась на долівку, якби її ватажок не тримав попід руку.

Всі розбійники бачили, що жінка прекрасна і якось ніяково стало їм засудити гарну, молоду людину на смерть, а вже тим більше дружину свого ватажка.

— Чого ж ви мовчите?! — скрикнув провідник, але всі мов зацімліли.

— Ну, коли ви її не судите, то нехай судить її з вас найменший, — відповів вожака і гукнув: — Гей, графе, ходи сюди!

З-поміж юрби піднявся і підступив високий, молодий і гарний розбійник.

— Графе, глянь на цю жінку, вона шаблею зарубала двадцять чотирьох найкращих наших людей. Суди її по справедливості.

Глянув молодий парубок на неї, і їх очі зустрілись. Зразу він собі її сподобав і почав думати над

тим, як би їй допомогти. «Яка вона прекрасна, а яка відважна, яка героїня мусить бути, коли сама убила стільки сильних мужчин», — подумав він. Звернувся потім до товариства розбійників і каже так:

— Дуже скоро померла б вона, коли б ми її засудили тепер на смерть, а то нехай вона помучиться. Я вам раджу, щоб ми тепер на протязі всієї повної доби їли, пили і веселились, а її прив'язали до дуба, нехай вона бачить, як розбійники бенкетують.

— Добре, добре! — гукали всі.

— Нехай буде і так! — погодився і ватажок, а потім додав: — Печіть вола на рожнах, качайте бочки з вином! — Звертаючись до графа, промовив: — Бери собі цю бестію і роби з нею, що тільки захочеш!

Під замком розлягався чудовий ліс. Молодий розбійник повів її туди і прив'язав спиною до дерева, причому їй шепнув так:

— Мене не бійтесь, я вам допоможу звідси втекти.

Крадькома подав їй у руку ніж, щоб при нагоді могла ним розрубати мотуз. Вона й запитала його:

— Що ви за один і чому вас «графом» кличуть?

— Я справді графський син, — відповів він на її превелике здивовання. — Був я ще малим, — говорив він їй, як ограбили мого і не так багатого батька, хату підпалили, а мене взяли з собою. Здається, що тепер нізащо не потрапив би додому. Отак і виріс я з малого хлопця тут, між ними. Разом ходжу з ними у грабежі і вже привик. Але найбільшим моїм бажанням є втекти звідсіля і жити як чесна людина.

— Так ви граф! — сказала вона також шепотом, але він їй на це відповів так:

— Прошу вас, ви мене не зовіть графом, ненавиджу я як графів, так і розбійників, і це їхнє життя мені обридло.

Отак він їй коротко оповів своє сумне життя і поспішив до розбійників, бо вже його кликали. Його обов'язком було їх обслужити. Помагав їм розкла-дати дальші вогнища, зарізавав не тільки вола, але й кілька поросят та баранів, щоб кожний наївся до свого смаку. Помагав їм лаштувати рожни, прика-чав бочки старого вина прямо до вогнищ. Під дере-вами саду були ще й столи для ватажка і його нової варти. Як на рожнах м'ясо спеклось, то їли і пили, і при доброму вині забули за прив'язану жінку.

Почало вечоріти. Настрій чимраз, то більше під-носився. Щоб відвернути увагу, розбійник-граф почав співати, танцювати і показував прерізні шту-ки. Жінка використала час, розв'язалась, одягла на себе довгий жупан графа, який він їй навмисно кинув. Далеко ще, як починав танцювати, крадько-ма підійшла зовсім близько до них і вилізла на ве-лику стару кошлату липу, під ту саму, під якою ва-тажок веселився.

Бавилися всі: співали, грали на флюярах, сопілках, пищалках, танцювали, боролись, кидали ножами в дошку, хто краще потрапить у круг, і, нарешті, ви-хопили пістолети, щоб стріляти в повітря.

Налякався граф, бо він єдиний знав і бачив жінку на дереві та побоювався, що можуть її застрелити. Зразу він почав гукати на розбійників:

— Гей, люди, не стріляйте в повітря, бо можете вбити золоту пташку, що так премило звикла нам співати.

Встромили вони пальну зброю поза ремені свої, почали пити, розпиватися. Граф навмисно кожно-му наливав у кубок і підносив їм майже до рота.

Нарешті розбійники попились так, що п'яними поперевертались, неначе колоди, і твердо позасип-ляли. Тоді він посадив молоду жінку на коня ще й дорогу показав, куди має іти. Але вона ще постояла і каже йому:

— Не хочете, щоб я вас звала графом, то скажіть, як вас маю звати?

— Покійні батьки звали мене хлопчиною Юстинком, бо матуся була Юстина. А для вас я можу бути просто Юстин, звить мене так. А прізвища свого не знаю, може, колись і знав, але забув, хлопчиною не запам'ятав. Подобається мені прізвище Вітер, і зовить мене — Юстин Вітер.

— Добре, дорогий мій Юстине, зрікаєшся ти свого титулу, зречуся і я, хоч би вже і через такого батька, що мене запропастив...

Так сказала молода жінка, подала йому руку, потім додала:

— Я на тебе, дорогий Юстине, чекатиму в малій хатині нашого старого слуги біля замку мого батька. Прийдеш — добре, не прийдеш — то я не маю права на тебе гніватись, хоч тебе з глибини серця полюбила за твою чесність і за твій розум... Будь здоров, Юстине!

— До побачення, мила...

— А я хотіла б, коли б ти мене звав просто — Зіркою...

— До побачення, мила Зірко!..

Коли він її виправив у дорогу, вернувся назад і сам трохи потягнув з вина та замішався між інших спати. Рано-вранці чують, а ватажок кричить:

— Де ж вона?! Ох, ви падлюки, так ви її допилювали!

— Хто ж винуватий, як не ти?! Пригадай собі тільки, я тобі казав, двох бочок вина досить, а ти наказав прикачати з підвалу десять. Ти вже не пам'ятаєш, бо ти був п'яний, а вже відома річ, що розбійники радо подивляться на дно кубка, — відповів граф.

Ватажок побачив, що граф має правду, і більше не сварився і не лаявся, замість того гукнув:

— Графе, приведи мені коня, ти сідай на другого, ми її обов'язково здогонимо!

Сіли вони на коні і за нею! Ватажок сподівався її наздогнати, бо мав найкращих двох коней.

Вона теж гнала свого коня і вміла добре сидіти в сідлі. Але її кінь не міг рівнятися з кіньми ватажка. Тікала і завжди оглядалась. А коли побачила, що її переслідують і доганяють, зішла з коня і сховалася в лісі.

Якраз тоді один чоловік накладав дров на віз.

Вона прийшла до нього і поскаржилась, що її переслідують розбійники, та просила його, щоб її сховав у возі між дровами та повіз додому.

Грошей не мала при собі, то стягла з пальця дорогий шлюбний перстень — і так він їй тепер на нінащо.

Дядько погодився, сховав до кишені золотий перстень, викладений самоцвітами, потім нарубав із ялиці гілок, на возі прикрив її гарно, а з боків наклав дров, щоб її не було видно, і рушив у дорогу. Якраз тоді надбігли розбійники.

Ватажок побачив осідланого коня, що пасся на полянці і гукнув:

— Тут вона повинна бути, шукаймо!

Почали шукати всюди, але її не знайшли.

Ватажок тоді каже:

— Гей, графе, там дядько везе дрова, іди подивись, чи нема її у возі.

Поскакав граф конем до воза, зупинив дядька і наказав розв'язати мотузки.

Розкидав дрова і бачить, а вона у возі. Загорнув її ще ліпше і гукнув на ватажка:

— Тут її немає!

— Але ти її докладно не шукав, — мовив ватажок, вистрибнув із сідла і витягнув шаблю.

— Шаблю треба продівати поміж поліна або розкинути всі дрова з воза.

— Не смієш! — скрикнув граф, витягнув і свою шаблю і пішов з ватажком у двобій.

Б'ються так, аж шаблі дзвенять — то він ватажка, то ватажок його затискає. Спітніли обидва, жупани стрічками звисають, а вони ще б'ються. Ще раз граф погнав ватажка, але той вихопив пістолет, вистрілив, але не потрапив. Миттю вихопив граф і свого пістолета, вистрілив і потрапив у саме серце.

Ватажок звалився на землю, і було по ньому.

— Зірко, Зіронько, вже нема чого тобі боятись, можеш виходити! — гукнув він, вона встала, обтрусила чатиння і зістрибнула з воза:

— Юстине мій! Мій лицарю!

Обидвоє допомогли чоловікові скласти дрова на віз, а вони двоє посідали на коні і прибули вже темним вечором до старого слуги недалеко замку.

— Графине, ви повернулися? — питав старий, вірний слуга.

— Так, бо батько мене видав заміж за ватажка розбійників, який утік з підвалу, коли я вбила його людей. Він мене засудив на смертну кару і якби не оцей парубок, то я згинула б серед страшних мук, — відповіла вона, а потім спитала: — А де тепер батько?

— Пан граф поїхали знову полювати, вдома нема нікого. Молодий слуга тепер на варті у воротах, а на ніч буду замок стерегти я.

— Тим краще для нас, — мовила вона, а потім знову спитала: — Скільки приданого принесла моя мама, як виходила заміж за тата? Ви в нас давно служите і все пам'ятаєте.

— Так, давно, ще у вашого дідуся служив... А приданого пані графиня привезла... Зараз, зараз... я собі точно пригадаю: ага, дві повні бочки золотих дукатів. Вони там і лежать до сьогодні.

— За матусею — це моє придане, я його візьму собі. Татові я лишу записку, щоб він вам повірив... Ще йому скажіть і те, за якого жениха він мене видав заміж.

Вночі старий слуга виніс із підвалу дві діжки золота і поклав у нову карету. Потім запряг два приведені вороні коні, вона сіла з її охоронцем у карету і ще тієї ночі поїхали в іншу далеку країну, де не було ні злих скупих графів, ані розбійників. Зробили весілля і щасливо живуть собі й дотепер, коли не повмирили.

ПРО МЕЛЬНИКОВУ ГАННУ

Казка починається з одного бідняка — Івана Сметани. Він пішов із жінкою до багатого газди, у котрого був млин, і запросився там робити. Робив рік чи два, і в родині знайшлася дитина. Але стала й біда: дівчинка народилася, а мати померла. Іван зажурився, що йому чинити з маленькою дитиною? Подумав, що він наново женитися не буде. І не взяв дитині другу матір.

Не так то діялося швидко, як я розповідаю. Та дівчина виросла і вже сама помалу ходить на вечорниці. Там її називали — мельникова дочка, бо жила з батьком у мельника. То вже і ми будемо казати — мельникова Ганна.

Дівчина спізналася з одним бідним хлопцем. Вони дуже любилися, але могли побратися лише через три роки, бо такий був звичай. А коли минули ті роки, хлопець захворів і відказав своїм життям — помер.

Мельникова Ганна задумалася і вже третій день не йде на вечорниці. Четвертого вечора взяла вона кужіль, прийшла до подруг прясти. Скоро зійшлися хлопці — бідні й багаті. Газдівський син питає її:

— Що ти, Ганно, так засумувала? Чи дуже бануєш¹ за своїм легенем?

¹ Банувати — тужити.

І вона сказала, що банує — нічого не таїлася перед молоддю.

Багацький син вийняв із череса¹ п'ятку і говорить дівчині:

— Ну, коли ти за ним так бануєш, то чи підеш тепер, серед ночі, на його могилу? Сперечаюся на п'ятку, що нічого мені не докажеш.

Та мельникова Ганна не боялася: зібралася і пішла на цвинтар. Дивиться, а там стоять прив'язані аж дванадцять коней, вантажені бесагами із золотом. Дівчина не радилася довго, що має робити: взяла коней в одну руку й другу — і повела додому. Поприв'язувала їх у саду до дерев, сама взяла жменю золотих і повернулася із тим на вечорниці.

— На, не хвалися крейцерами! — заганьбила багацького хлопця.

Місто було близько від села. Ганна сіла на коня і погнала весь табун на торговицю. Там роздала коней бідним людям, а на гроші дала збудувати великий ресторан — для простих людей.

Тепер підемо за тими, чиї були коні. То були розбійники. Вони завжди залишали коней у якомусь відлюдному місці, самі йшли розбивати багаті маєтки. Повернулися на цвинтар, подивилися — а коней нема. Старший, котрий звався Микола Шикарош, дуже розізлився:

— Хто то міг забрати від нас коней? Дванадцять днів буде, неборак, кипіти у смолі!

Розбійники зібралися і пішли у гори на свій стан. Старший одягнувся, як панич, та йде прознавати, де ділися коні разом із грошима.

А про мельникову Ганну пишуть у газетах: так і так — вона побудувала для бідного народу великий ресторан, де під її рукою п'ятсот працівників. Люди

¹ Черес — широкий шкіряний пояс.

читають, та не всі — лише котрі грамотні. А в ті часи мало було тих, що вміли читати.

Тут Шикарош добився до міста, про яке писалося. На міській околиці зайшов до корчми. Бачить, корчмар читає газету. Розбійник питає:

— Що нового пишуть?

Корчмар йому каже:

— Велика новина. У нашому місті живе така дівчина, що дала бідним людям дванадцять красних коней. Але на конях привезла дванадцять бесаг золота! За то побудувала простацький ресторан, де під її рукою п'ятсот помічників!

І увечері розбійник прийшов у ресторан. Дівчина до нього підлітає, подає їсти й пити та й спішить до інших.

Але від півночі народ проріджується. Не так уже багато залишилося. А розбійник собі випиває. Ганна часто підходить до нього, приносить напої. І він запитав:

— Дівчино молоденька, чи можна би тебе на пару слів? Походив я по світу, але такої красної, як ти, не зустрічав ніде. Придивися до мене добре. Якщо би ти мене захотіла, то можемо побратися.

Дівчина не знала, що казати, і розбійник зібрався йти геть, але до своєї бесіди додав:

— Завтра в такий час договоримося ліпше.

І другого вечора приїхав на бричці ще з одним розбійником. Сіли за стіл, гостяться. По вечері покликали дівчину і домовилися так, що на чотирнадцятий день зіграють весілля.

Шикарош питає:

— Яка в тебе, дівчино, родина? Я би хотів знати... А мельникова Ганна йому відповідає:

— Кажу спершу ти, скільки в тебе близької рідні.

— У мене хіба десять-одинадцять цімборів, — говорить розбійник.

Але Ганні вже прийшло на думку, що тут щось недобре, коли в нього немає рідні, лише десять-одинадцять друзів. І вона сказала:

— У тебе всіх одинадцять, а в мене двадцять четверо. Але мої тепер на війні. Якби відпустили їх, то будуть на весіллі, а ні — то не будуть.

Гості від'їжджають, а тут якраз пускається дощик. Розбійники накрилися відкидним шатром, яке є на бричці. А мельникова Ганна сіла на задню вісь і тихенько взялася за ними, їхали через великі полонини, через високі гори і приїхали до їхнього табору. Розбійники скочили до хати, а дівчина стала під вікно і слухає, що вони говорять. Шинкарош гукнув:

— Ну, хлопці, знайшов я, хто вкрав наші коні! Буде тепер за дванадцять днів кипіти у смолі!

Але у тих розбійників бесіда про те, що вони йдуть до одного графа: він має трьох молоденьких доньок у самому золоті — то підуть їх викрасти.

І зібралися в дорогу. Шинкарош двері замикає, а ключ кладе під каменя. Мельникова Ганна все то піддивилася. А коли вони пішли, вискочила зі своєї схованки, того ключа фاینенько знайшла і відімкнула собі двері розбійницької хати. Зайде в одну кімнату, а там усякий перемінний одяг: і панський, і жандармський, і бідняцький. Зайде до другої кімнати, а там повно золота — лише стежечка веде помежи нього. Зайде до третьої кімнати, а там стоїть пень і довкола — много убитих людей.

Нараз почула надворі жалісний голос дівчини. Вже якусь ведуть! Мельникова Ганна не мала де діватися, лягла під убитих. Розбійник привів дівчину до пня, притнув їй палець з перснем, а той палець скочив Ганні в руку. Та розбійник його не шукав, бо поспішав за іншими до графа. Схопив нещасну за волосся, відрубав їй голову і вийшов. А надворі говорить побратимові:

— Як то старший не зачинив двері? Чи не буде з того якоїсь біди? Треба йому сказати.

І розбійники побігли наздоганяти інших. Мельникова Ганна вибралася геть, замкнула страшну хату і положила ключ на місце. Сама зібралася у місто, до свого ресторану. Дорогою думає собі, що тепер робити. І надумалася так, що зайшла із лісу просто до царя:

— О пресвітлий царю, я виходжу заміж. Але казала молодому, що мої гості — на війні. Дайте мені з кожного полку найміцніших хлопців, аби було двадцять і чотири.

Цар чував про мельникову Ганну і нараз дав їй вибрати тих хлопців, котрих вона хоче.

А коли минуло чотирнадцять днів, Ганна приладила велику гостину. Столи позсували в одноцільний ряд, положили всячину і їсти, і пити.

Прийшли дванадцять розбійників. Посідали від одного боку плечем до плеча. А мельникова Ганна, як молода, говорить:

— Пробачте, в нас за весільний стіл сідають не так.

І почала розміщувати усіх гостей по-своєму: розбійника всередину, а двох вояків скраю.

— Ганно, для чого ти мішаєш наших родичів? — запитав жених.

А вона сказала:

— Для того, бо наші родичі зовсім чужі люди. І якщо мій буде говорити про щось зі своїм — аби твій чув, що вони говорять, не думав, що плетуть про твою рідню. Щоб не було якоїсь біди, коли понапиваються.

Посідали, як вона казала. Ганна давала їсти й пити, доки не почула, що гості молодого вже на-свистують. Тоді перестала носити напій.

Прибралася і сіла за стіл коло молодого. Трохи посиділа і каже:

— Любі наші гості, чи хочете ви мене потішити? Я би радо послухала казку — хто з вас яку знає.

Розповідали молодій казки — і обійшло по колу. Гості просять дівчину, щоб і вона казала якусь казку. А вона говорить:

— Любі наші родичі! Я — дівчина, ніде не була і казок не чула. Але коли бажаєте, то хіба що розповім зі сну.

І почала казати: приснилося, що був у неї гість, а потому з ним прийшов і другий. І ті двоє гостювалися в неї аж до півночі. Опівночі обидва сіли в бричку. Падав дощик, і вони накрилися відкидним шатром. Не бачили, що й вона тихенько взялася за ними — сіла на задню вісь. Приїхали через пусти й гори до розбійницького стану. Ті двоє зайшли в хату, трохи поговорили і разом з побратимами зібралися грабувати графа. Але їй приснилося, що старший поклав ключ під одного каменя. Взяла ключа, відімкнула хату. Походила по перших кімнатах, а там одежі — хто яку захоче, там золота! А в третій кімнаті...

Старший розбійник зрозумів, про що вона каже. І не дає їй договорити:

— Ей, то страшний сон!

— То не сон, то правда! — і молода йому показала відрубаний палець із дорогим перснем.

Шинкарош нараз підхопився з місця і погасив світло. Зчинилася бійка. Але мельникова Ганна за малу хвильку засвітила. Бачить, вояки вже скрутили одинадцять розбійників, лише дванадцятий, її жених, утік: на нього двох вояків було мало, треба було й третього.

Спійманих розбійників передали в темницю, а дівчину взяли під охорону до царського палацу. Там вона прожила цілий рік. Та почала цареві казати, що йшла би вже геть, бо й сама почувається, як десь у тюрмі. Цар її пустив. Мельникова Ганна пере-

бралася в чоловічий одяг, постригла волосся і пішла межі народ. Так, легенем, дісталася в місто, де жив старий граф. Іде вона по вулиці, а графова служниця замітає двір. Служниця поглянула на неї і біжить до графа:

— Пане, тут є один красний хлопець. Я його ніколи ще не виділа і не скажу, щоб він був тутешній. А ви недавно говорили, що потребуєте до коней візника.

Граф наказав закликати хлопця до свого палацу. Почав з ним говорити: запитує, що він за один і чи служив би коло коней? А хлопець німий. Лише показує руками, аби граф усе то написав, що має казати. Пан узяв перо і написав. Хлопець так само відповів. Граф побачив, як той красно пише, і вже його не заділив до коней, а взяв собі за писаря.

Але не так то було скоро, як я розповідаю. Одного разу пан мав кудись їхати. А графиня того і чекає, бо писар їй дуже до вподоби. І граф у дорозі, а писар в канцелярії один. Графиня красно прибралася, заходить до нього. Увійшла в канцелярію, проходиться павою. Писар ласкавими очима на неї не поглянув, і графиня дуже заганьбилася. Вибігла до другої кімнати, порвала на собі дорогу свитину і почала кричати, що то зробив писар. Варта — в канцелярію. Писаря зв'язали і повели в темницю.

А на чотирнадцятий день повернувся граф. Йому одразу заявили, що наробив писар із графинею. Пан наказав повісити хлопця. Другого дня пустили містом чутку, що такого і такого писаря через одне діло будуть вішати.

І писаря вивели з темниці, поставили до сходу під шибеницю.

Суддя йому говорить:

— Легеню, ти за хвилину відкладеши життя. Тому кажи, що маєш на серці.

Ніхий заговорив:

— Народе, я задармо помираю! Графиня вас обманює: я такий само, як вона. Не вірите моєму язикові — то вірте моїм грудям.

І мельникова Ганна розірвала на собі сорочку. Тоді народ побачив, що вона дійсно дівчина, і графиня бреше.

Граф дуже заганьбився. Він наказав, аби замість дівчини повісили графиню — через її неправду.

Протяглося ще немало років, і мельникова Ганна зібралася помалу в дорогу. Прийшла вона до одного села. Там купила бідну селянську одягу, коси розплела, а лице почорнило й дорожить у місто, до свого ресторану. А в ті часи машин не було — дівчина йде пішки. Тільки вийшла на якусь кривулю, оглянулася, а жених-розбійник уже позад неї. Та Шикарош її не помітив, лише вона його. Тут на щастя дівчини трапився місток — і сховалася. Чує, назустріч їде віз. А розбійник зійшовся із возом якраз на містку.

— Куди ви, дідику, женете порожнього воза? — запитав розбійник.

— Порожнього? — відповідає дідок. — Хіба ти не видиш, що я везу свої гаразди?

— Мені якраз такого би треба. Послухайте, дідику. Поможіть лишитися гріха, їдемо у гори, до печери: я там переховував розбійницьке золото, та подумав — яка з того честь? Заберемо добро на віз та й розвеземо по горах — бідним людям.

І за містком той віз обернувся, рушає назад. Мельникова Ганна вийшла на дорогу. Та лише показала — її жених оглянувся.

— Стій! — помітив дівчину.

Вона дуже злякалася. Подумала, що тут їй кінець. Але Шикарош підійшов, подав Ганні руку:

— Ой дівчино, дівчино! Якби я тебе зустрів до сього містка, мусила би за дванадцять днів кипіти у смолі. Але ти, небого, щаслива дитина, бо я вже не розбійник. Тепер живи про мене скільки хочеш!

Так вони собі поговорили і красно попрощалися. Та Шикарош відійшов п'ять кроків і знову гукнув:

— Чекай, Ганно, ще тебе спитаю. Послухай, небого, якщо ти мене хочеш за свого чоловіка, то можемо побратися. Ми будемо жити справедливо — так, як інші люди, зі своїх двох рук. Золото, яке ти в мене виділа, даруємо бідному народові.

Ганна радо йому відповіла:

— Тепер ти мені пара! І буду я з тобою до самої смерті!

Так вони забрали усе золото і роздали бідності. А тоді прийшли у ресторан, справили весілля. Та й стали собі жити весело і красно.

СКЛЯНІ ЧОБІТКИ

Жили колись на світі одні бідні газди й мали вони доньку-одиначку Маринку. Поки дівчина була маленька, то не мали з нею клопотів, бо була дуже слухняна, а як піросла, то любила зробити родичам якусь шкоду. То вікно розіб'є каменем, то копичку сіна перед дощем переверне. Сусіди скаржаться, однолітки від неї тікають, бояться, а тато з мамою лише те й роблять, що б'ють доньку, як глуху зозулю. Але то все нічого не допомагало. Марина переплаче і знову за своє. Одного разу тато так роззлостився, що вигнав доньку на вулицю і звелів, щоб більше додому не верталася. Сказав це, аби лише настрахати доньку, гадав, може, порозумні-

шає. А вона як була вбрана, так і подалася у світ за очі. Йшла, йшла та й забрела в такі краї, де ще ніколи не була. Здибує дорогою чоловіка з жінкою. Каже їм:

— Слава Йсу.

— Слава навіки Богу, — ті їй.

— Чи не треба вам наймички?

— Чого не треба, — кажуть чоловік із жінкою, — ми вже старі, робити не годні, а дітей не маємо, аби помагали. Як хочеш, ходи з нами, будеш у нас як своя.

Врадувалася Маринка й пішла до них додому. Приходять, а там хороми великі, стайні, худоби в них не полічити. Подивилася дівчина, що служитиметься їй нелегко, але що зробіть, коли вже дала згоду. Тож усе, що кажуть, те мусить робити. Побула в газдів тиждень. На ту пору бралосся якраз до весни. Каже їй газда:

— Гонитимеш пасти кобили на ту поляну, що під Лісом. Пастухів я цього року не наймав, то ти мусиш.

— Пожену, — каже та, — чи мені не все одно, що робити? Лише поведіть та покажіть мені дорогу на ту поляну, аби я знала куди.

Другого дня, лише почало світати, газда випустив з конюшні кобили, дав дівчині палицю, аби мала чим від вовків боронитися, та й ідуть разом у поле.

— Аби пасла кобили доти, поки не смеркне, — наказує газда, — бо як приженеш скоріше, і кобили будуть голодні, нарікай потім на себе.

Що мала робити Маринка? Мусила погодитися. Газда вернувся додому, а вона бігає, дивиться, аби всі кобили паслися. У перші дні й справді кобили добре напасалися, газда хвалив дівчину. Але небавом Маринку заставляли вставати ще раніше, як колись, аби встигала ще й нагодувати худобу, тож

коли йшла в поле, дримала. Та очі заплющувала ненадовго: боялася, щоб не надбігли вовки. Але одного дня не стрималася, сперлася на руку і так на траві й заснула. Спала годину, дві, а чи більше, ніхто не знає. А тим часом одна кобила народила лоша: маленьке, чорненьке таке. Кобила заіржала, Маринка прокинулася, глядь: щось чорне прискочило до кобили. «Йой, та це ж певно, вовк, — подумала собі, — казав же вуйко, аби я гнала палицею оту звірину від кобил». Підвелася, вхопила палицю, що лежала збоку, біла те лоша по ногах, та по голові, аж поки воно не впало мертве на траву. А сама зайняла кобил поперед себе й гонить до газди. Той якраз порався на городі, уздрів Маринку з кобилами, вийшов навпроти, бачить, що одна кобила квола та худа, й відразу до дівчини:

— А де ж лоша? Я з дня на день чекав, що вона його приведе.

— Не знаю, — каже Маринка, — його в полі не було.

— Не було, то не було, перечитись не буду, але виджу, що сива кобила худа і виснажена.

— Ет, — дівчина йому, — квола вона не через лоша. На неї нині в полі вовк напав, хотів з'їсти, ледве убила його.

— А що той вовк робив?

— Як що, хіба не знаєте? Терся головою до черева.

Послухав те газда.

— Добре, вже як є, коби тільки це правда була.

— Правда, газдоньку, правда, — Маринка йому, — хіба ви мені не вірите?

— Чого ж не вірю? Могло бути й так, як ти кажеш.

Послав дівчину до хати вечеряти й допомогти газдині мити підлоги та замітати, а сам сів на кобилу,

поїхав у поле. Ще здалеку запримітив, що й справді чорніється щось на траві, худе і довге, ніби вовк. Та приїздить ближче, а то вбите лоша. Чоловік закопав його край дороги, вертається додому й каже до Маринки:

— Якби ти була призналася, що вбила лоша, а не вовка, я подарував би тобі це, але ти збрехала, тож забирайся геть з мого дому, аби я тебе більше тут не видів.

Зібрала Маринка все, що мала, в торбину, накинула на плечі киптарик і пустилася в дорогу. Йшла, йшла. Серед великого лісу застала її ніч. І вертатися не знає куди, і дороги далі не бачить, а з кожним кроком стає їй усе страшніше і страшніше. Вилізла вона на дерево, дивиться: недалеко горить якийсь вогонь. Зраділа, навпростець через куші, прибігла туди, аж то розбійники якраз вечерю зварили, п'ють і співають.

— Добрий вечір вам, люди добрі, — каже їм Маринка.

— Добрий вечір, — один розбійник відповів, а решта замовкли: дивляться, що то за нічний гість. — Хто така і звідки тут узялася?

Та й розповіла, як пішла з дому, як найнялася в одного чоловіка пасти кобили, і як той газда прогнав її. Каже найстарший розбійник:

— А чи багатий той чоловік, у якого ти служила?

— Багатий, — відповідає та, — комора в нього до стелі забита усяким добром. Дітей у них нема, а господарка велика.

— Ну, то поведи нас до нього в гості, ми тобі за це добре заплатимо.

— Поведу, але найперше дайте мені повечеряти, бо дуже голодна.

— Сідай у коло, — розбійники їй, — поїси та й будемо збиратися.

Кинули Маринці миску м'яса. Вона наїлася, сіла на фіру разом зі старшим розбійником і показує дорогу до газди. Решта розбійників їдуть за ними другою фірою. Недалеко від хати спинилися й кажуть Маринці:

— Піди подивися, чи світиться в хаті: сплять газди, а чи щось роблять?

Скочила Маринка з воза, позазирала на подвір'я, у вікно й махає рукою, аби розбійники йшли, не боялися, газди позасинали. Ті підійшли, підважили ріг комори й кажуть до дівчини:

— Лізь, бери все, що попадає тобі під руки й подавай нам, а ми будемо носити і складати на фіри.

Погодилася Маринка: прослизнула через дірку до комори. Подає і борошно, і мед, і сало, а розбійники лише носять та складають усе штабелями. Носили так мало не до самого ранку, аж поки не повиносили все, що було, а відтак найстарший каже до Маринки:

— Є там ще щось?

— Нема, — відповідає та, — лише я.

Та лишень хотіла вона вилізти через дірку, а він знов каже:

— Поки ти там, досягни зі стіни ще оту стареньку оброть на коня.

— Та нащо вам тота оброть, як маєте добра аж два вози.

— Раз кажу, значить треба.

Поки Маринка верталася за оброттю, розбійники забрали підвалину, поставили комору на місце, а самі поїхали. Дівчина думала, що вони пожартували й знову підважать ріг комори, але коли почула, що ті поїхали, а надворі розвиднілося, зрозуміла: розбійники обдурили її. Та що зробить, думає, як би то вирватися з комори. Сиділа так, думала і таки надумала. Згадала, що в газдів є маленький білий песик, який дуже любив бігати до комори,

стала на коліна й скавулить, дряпає нігтями по дверях. Учув це газда, каже до жінки:

— Це ти замкнула пса в коморі? Ото десь там наробив шкоди.

— Хіба я пам'ятаю, де він валандався, може, десь і забіг за ногами та заховався.

— То піди, вижени його.

Встала газдиня, черкнула кресалом раз, другий — не горить.

— Гей, та йди без світла, бо він там геть усе чисто понищить у коморі.

Відімкнула газдиня комору, Маринка навкарачки шаснула за двері й утекла на дорогу. Жінка й не помітила нічого. Збагнула, що то була дівчина, лише тоді, коли перед полуднем зайшла з мискою набрати борошна, а там його й крихти не лишилося. Та було пізно: Маринка вже була далеко, а розбійники з усім добром — ще далі.

Іде дівчина дорогою, перед смерком зауважила в лісі за кілька сот метрів вогонь. Підійшла ближче, а то знову ті самі розбійники, що забрали газдівське добро. Сидять коло ватри — хто їсть, хто п'є, хто курить. Каже їм:

— Добрий вечір, легені.

Посхоплювалися ті, бо не знають, хто до них прийшов, а як уздріли дівчину, обступили її, розпитують:

— Як ти з тої комори вийшла ціла-здорова, чи не привела війська за собою?

— Не бійтеся, вояків я не привела. А вибралася на руках і колінах. Газдиня подумала, що то її песик, відімкнула комору, я й утекла.

Каже найстарший розбійник:

— Хитро ти вчинила, не кожен з нас до цього додумався б. Беремо тебе з собою.

Налили дівчині вина, нарізали м'яса. Як з'їла вона все, випила вино, відразу й заснула. Розбій-

ники радяться, що з нею робити: і в лісі лишати ніяково, бо вовки розірвуть, і з собою брати бояться. Один радить відвезти до якогось села й там лишити, другий — убити, а третій — роздягти її і посадити в бочку, най котиться дорогою помаленько. Послухалися розбійники третьої поради: знайшли бочку, увіпхнули голу Маринку, а зверху кружком приклали так, що лишень невелика дірка лишилася, аби було як дихати, а самі поїхали фірами далі.

Рано прокинулася Маринка, хоче випростати ноги, та не може: дно дубове. Поплакала трохи, покрутилася в усі боки й міркує, як би вилізти з бочки. Нараз чує: щось довкола бочки нюхтить, ходить. Визирає вона в шпарку, а то вовк великий і страшний. «Ти мене в бочці не з'їси, — думає собі, — а допомогти можеш». І чекає, поки той хоч трохи присунеться до дірки. Вовк і сам зачув, що в бочці є щось живе: пхає в дірку то одну лапу, то другу, але ніяк просунути не може, бо дірка вузенька. Але якось вовк там крутився, крутився, й притулив до дірки хвоста. Маринка обома руками вхопилася за нього, обкрутила довкруг долоні й щодуху кричить:

— Шульга!

Вовк із переляку кинувся тікати — поміж дерева, по кущах. Бочка заgrimіла по пнях та камінні — ще більше страху піддала вовкові. Бігав той з висолопленим язиком доти, поки не одірвав хвоста, а бочка не розсипалася. Тоді як пустить звір у поле — тільки його й бачили. А Маринка встала із землі, сплела з лопухів і трави сяке-таке вбрання і вийшла на дорогу. Дивиться: ідуть царські слуги і кожному, кого уздрять, дають нове вбрання, чобітки й кажуть швидко вбиратися і йти до палацу, бо там нині цар женить свого єдиного сина і хоче, аби всі люди з царства на тому весіллі були. Обступили люди

слуг, вибирають, кому якого треба вбрання, та й Маринка приступила ближче — приміряє спідничку, блюзку. А то все, як на неї шите, тільки не з полотна, а з паперу: легке і файне. Убралася дівчина, повбиралися люди, ідуть. Дорогою здибали ще двох царських слуг, які роздають скляні чобітки. Кажуть до Маринки:

— Ану, спробуй.

Взулася дівчина, іде до царського палацу подивитися на молодих. Приходить близенько. Музики заграли. Вона як задубала ногами — скляні чобітки побилися і порозліталися. Ні босій іти на весілля, бо що там босому робити, ні плакати. «Але як, — гадає собі, — бути коло царського палацу і не вздріти царя та його дітей?» Підвелася й далі йде.

— Як цар такий добрий, що дав кожному по одній парі чобіток, — каже сама до себе, — то дасть і по другій.

Отак йшла вона, йшла, була вже недалеко від царського палацу, коли нараз пустився дощ із градом. Поки Маринка шукала, де би можна заховатися, спідничка, блюзка потріскалися і порвалися так, що вже ні зшити їх було, ні полатати. Знов лишилася гола. Думає: «Куди тепер маю подітися?» Недалеко стояло сіно в копицях. Маринка залізла в одну з них, хотіла погрітися трохи, поки дощ перестане, та й там задрімала. Прокинулася через якусь годину, чує: дощ не пада, а до копиць царські слуги притягли гармати, аби стріляти на віват, беруть потрохи сіна і роблять з нього кулі. Маринка злякалася, підігнула під себе коліна, слуги не помітили, як і її вкляли в кулю, й вистрелили. Летіла дівчина в тій кулі годину чи дві — хто знає, та залетіла аж додому на подвір'я. Уздріли її тато з мамою, розпитують, де була, що робила, плачуть. Розповіла Маринка їм усі свої пригоди. Батьки

тоді порішили: більше на доньку не кричати ніколи. І вона ще довго з ними жила і в усьому до самої смерті помагала.

ПРО РОЗБІЙНИКІВ, СМІЛИВУ ДІВЧИНУ І ЦАРЯ

Було, де не було, у сімдесят сьомій державі, за скляними горами, це сталося давніми віками. В одному місті жив багатий чоловік. Мав жінку і доньку. І була у них велика корчма.

А недалеко від міста були густі ліси, в яких мали гніздо дванадцять розбійників.

Раз сталося так, що одного розбійника спіймали і повісили — висів на шибениці цілу ніч. А тієї ночі студенти грали в корчмі в карти і розмовляли між собою. Один із них каже:

— Хто з вас такий смілий, аби підійшов до того розбійника і взяв із нього якийсь знак?

— Я піду...

— Якщо принесеш знак з повішеного розбійника, дамо тобі десять золотих дукатів!

А при цій розмові була присутня дівчина — донька того багатого чоловіка. Студент, який визвався підійти до шибениці, налякався кішки й вернувся назад. Усі над ним сміялися.

Тоді дівчина сказала:

— Я принесу знак із розбійника...

— Якщо принесеш, дамо тобі двадцять золотих дукатів!

Дівчина довго не думала, схопилася і пішла.

А в той час розбійники зібралися коло повішеного, щоб його поховати. Залишили своїх коней з повними бесагами грошей, а самі пішли копати яму...

Смілива дівчина ножицями відрізала кусок із штанів і гудзики з піджака повішеного і хоче повертатися... Глянула вбік, а там прив'язано до стовпа одинадцять коней. Дівчина здогадалася, чиї оце коні, відв'язала їх і швидко погнала з-перед себе додому. Дома розбудила свого батька, передала йому бесаги з грішми, а сама понесла знаки з повішеного тим, з котрими грала в карти.

— Тут маєте знаки! І не думайте, що я принесла лише це. Я пригнала й одинадцять коней, навантажених бесагами з грошима.

Студенти розійшлися по квартирах, і дівчина пішла додому спати, та не могла заснути — думала, що буде...

А розбійники, як викопали яму й повернулися до шибениці, побачили, що їх коней немає. Старший сказав:

— Нічого, цімбори, раз візьміть тіло й поховайте, а потім вам дам дальший наказ...

Коли поховали повішеного, старший каже:

— Йдіть додому, а я залишуся у місті і спробую дізнатися, де коні. Якщо узнаю, то куплю їх...

Настав ранок. Дівчина відкрила корчму.

Старший над розбійниками переодягнувся у купця і зайшов у корчму. Бачить: один із тих студентів, що грали вночі в карти, за столом і заснув. Він його розбудив:

— Вставай, цімборо, вип'ємо з тобою! Що нового в місті?

Студент відповів:

— Є досить нового. Вчора увечері ми тут грали в карти. І зайшла розмова: «Хто принесе знак з повішеного розбійника, тому дамо десять золотих дукатів». Усі ми боялися, а смілива дівчина схопилася й побігла. І не лише принесла знак з повішеного, але й пригнала коні з бесагами грошей...

Розбійник питає:

— Чи не продала би оті коні?

— Просіть її, вона тут — корчмарева донька.

І командир покликав її, попросив щось випити і почав казати, що купив би коні. Дівчина відповіла, що запитає в батька...

Пробудила батька, і той продав «покупцеві» коні.

Так старший пригнав своїх коней додому в ліс...

Як виспався, сказав товаришам:

— Цімбори, я вирішив посватати оту сміливу дівчину, яка погнала наші коні й забрала наші гроші... Завтра двоє з вас підуть зі мною сватати.

Ранком одяглися у панську одягу, запрягли коней у бричку і приїхали в місто до корчми.

П'ють, гуляють. Почали сватати дівчину.

Батько погодився. Призначили весілля. Але жernih хоче, щоб молода перед весіллям пішла на оглядини. Він себе представив сином графа і дуже хотів, щоб дівчина бачила його багатий маєток.

Смілива дівчина сказала, що вона йде переодягнутися. Сама швидко побігла до вчителя, що мав легку бричку, і розповіла свою справу.

— Я виходжу заміж — не знати за кого. Зараз маю їхати до нього, а вас прошу на своїй кочії рушити за мною.

Домовилися так, що коли вона буде в біді, то махне йому білою хустинкою, і тоді він зразу приїде на допомогу.

Поки дівчина збігала до вчителя, старший підготував бричку. Посідали й поїхали. Учитель — за ними.

Як були вже далеко за містом і хотіли повертати в ліс, дівчина питає:

— Куди це ви мене везете? Де ваш дім?

Старший засміявся:

— Скільки хат ми побачили — ото всі мої!

Дівчина збагнула, що потрапила в біду, і махнула білою хустинкою. Легенька бричка підбігла так тихо, що ніхто й не побачив (уже настала ніч). Дівчина перескочила у бричку вчителя, повернули й почали тікати...

Розбійники хотіли доганяти, та легенька бричка була вже далеко.

— Нічого, — сказав командир, — зараз поїдемо додому. Придумаємо на неї інший спосіб...

А смілива дівчина, як увиділа, що розбійники їх не доганяють, зупинила легеньку бричку і попросила вчителя:

— Повертайте назад і повезіть мене до лісу.

Коли були під лісом, сказала:

— Далі я піду сама, а ви мене тут зачекайте. Чекайте до двох годин ночі. Якщо не повернуся, то передайте батькові, що я вже нежива.

Тихенько й обережно дівчина підійшла до розбійницької хати. Двері були відкриті. Зайшла в одну кімнату, а там висять ключі від усіх кімнат. Ходить з кімнати у кімнату. Раз чує: йдуть розбійники. Вийти вона не встигла. Шукає, де сховатися. Бачить: у кутку величезна сокира лежить, а під нею — відрубані голови. Швидко сховалася між трупів.

Зайшли розбійники до хати, і командир наказує їм:

— Їжте, пийте, а завтра поїдемо за тією дівчиною!

— Яким способом ми її дістанемо?

— На самий обід я зайду до корчми, а ви по одному, по одному — за мною. До шостої години всі ми повинні бути там. Уб'ємо старих, а хату запалимо. І кінчена справа... А зараз треба покінчити з дівчиною, яку ви привезли.

Старший почав її питати:

— Чи ти, дівчино, цього вечора їла, пила? Чи впізнаєш свого чоловіка?

Дівчині було лише шістнадцять років. Вона плакала.

— Зараз будеш і їсти, і пити. І впізнаєш свого чоловіка...

Над дівчиною насміялися і назбиткувалися. Потім один з розбійників узяв її за руку, привів до пенька й відрубав їй голову. На дівочій руці розбійник побачив золотий перстень. Хотів його стягти, та не зміг, і відрубав палець. Палець упав до трупа, де сховалася смілива дівчина. Розбійник хотів було пошукати перстень, та старший гукнув:

— Що там із нею робиш? Мало було тобі тут? Ходи сюди! Ти чув наказ?

Розбійник залишив перстень і побіг...

Полягали спати. Заспали й ті, що були на варті, бо дуже сп'яніли. Тоді смілива дівчина тихенько вибралася з хати розбійників.

Вибігла на край лісу, сіла на бричку і приїхала додому.

Вдома про все розповіла батькові, а ранком дали знати про розбійників цареві.

Цар дав їм сто солдатів. Спіймали розбійників і повісили їх.

А цар був молодий. Він полюбив сміливу дівчину і взяв її за жінку.

Посвадьбували і живуть донині, якщо не повмирили.

ТРИ ЯБЛУКА

У одного багача-дуки вкрали розбійники дочку-одиначку та й завели геть-геть далеко у темний ліс до якогось підземного замку. У замку кімнат стілько,

що і не перерахуєш. Та що ж? Розбійники позамикали усі хати липовим личком, а у одній лишили вкрадену дівчину під доглядом старої баби, самі ж поїхали на своїх конях на грабунок. Сидить дівчина та плаче, а стара вештається коло печі. На комині цвірінькає маленький горобчик, тріпоче крильонками, підскакує та все спозирає на дівчину. Якось стара чогось вийшла на двір, а горобчик фур до дівчини та й сів їй на плече.

— Не плач, не журись! — каже горобчик. — Я тобі пораджу, як утікти звідси.

— Кажи, кажи пташинко! — озвалася дівчинка і глянула на горобчика.

— Он, дивися: під столом стоять пляшечки маленькі з різною водою; возьми одну, найменшу, і як не буде старої вдома, отвориш пляшчинку, помажеш двері водою, вони отворяться навстіж і ти перейдеш геть-геть аж до останньої світлиці. У останній буде три коні: один рижий, один карий, а один сивий; вони тобі скажуть, що далі робити.

Двері рипнули, горобчик фуркнув та знов сів на комині, а до хати ввійшла стара і зачала знов далі крутитися коло печі. А дівчина сидить та й плаче-плаче.

— Може би, що з'їла? — питає стара.

— Ні, не хочу, бабусенько! — піддобрюючись, каже дівчина.

— То не сумуй, що зробиш? Уже не втечеш звідсіль. От не муч головки молодой непотрібною тугою!

— Ох, знаю я, знаю, бабусуню, що не втечу я звідсіль; та що ж, само серце болить, самі очі плачуть, а головка щемить-лупає, як би хто у неї бив молотом. Порадь, коли ласка, дай раду на тугу!

— Гляди у піч, щоби що не збігло, а я піду у ліс пошукати ліку.

І стара знову вийшла. Тоді дівчина тихцем-хильцем шусть під стіл та лап за плящинку. Отворила, помазала двері водою, а всі двері розтворилися на розтвір. Іде, іде світлицями, аж прийшла до останньої. Дивиться, а тамка при стіні до жолоба прип'яті три коні, як три кати; зазирає далі, а в куті — котел двокутний повний людських голів. Дівчина в крик, однак коні озирнулися та й кажуть:

— Цить, не кричи, бо збудиш чорного пса, що спить під хатою; бери скоріше вуздечки, закладай на наші голови, відпинай нас від жолоба, випроваджуй от тими дверми та втікай, бо інакше — життя не твоє! А не забудь он тих трьох яблук взяти, що лежать на столі.

Дівчина кинула яблука за пазуху, загнуждала коні, вивела на двір, сіла на сивого та й погнала як вітер. Їде, їде, їде, аж чує: ліс гуде та дуднить земля.

— Доганяють нас, — каже кінь сивий, — виймай одно яблуко з-за пазухи та кидай за себе.

Дівчина вийняла, кинула позад себе, а за ними виросла висока-висока гора.

— Сідай на карого коня, а я трохи попасуся, — каже сивий, перемітуючи дівчину на свого сусіда.

І знов їдуть, їдуть; уже і ліс скінчився, і перед ними рівнина довга-довга, і оком не переглянеш. Змучились, стали відпочивати; але ледве відітхнули, чують, земля дуднить.

— Доганяють нас, — каже рижий, — кидай друге яблуко за себе та сідай на мене.

Дівчина кинула, а за нею розлився широкий Дунай. Однак розбійники переплили глибоку ріку і от-от мало що не злапали бідної дівчини, але вона вийняла третє яблуко, кинула за себе, а за нею виріс непроходимий густий ліс та закрив її перед розбійниками. І так дівчина втекла додому, розповіла про

страшних розбійників; люди зійшлися, віднайшли їх заклятий замчисько, полапали та пов'язали всіх до одного.

ЧОРНА КНЯГИНЯ І ЇЇ ДОЧКА

Колись давно жила Чорна Княгиня і мала дуже гарну доньку. Одного разу вона дуже гарно зібралась, наділа на себе різні прикраси і пішла до свого чарівного дзеркала. І питається:

— Дзеркало, дзеркало, скажи мені, гарна я?

Дзеркало відповідає:

— Гарна, пані, гарна, але дочка краща.

Вона дуже розсердилась і сказала своєму їздовому:

— Іди, забери мою доньку, відведи її в ліс і там убий її. І забери з неї палець маленький і серце.

Іде він з тою дівчиною в ліс, а дівчина питається:

— А куди ми їдемо?

— Їдемо в ліс на прогулянку.

Він її обманув. А як заїхали вони далеко в ліс, став їздовий і говорить:

— Мама сказала, щоб тебе вбити, привезти з тебе серце і палець маленький. На доказ, що я тебе вбив і тебе нема.

Як то дівчина вчула, зачала дуже плакати й проситися:

— Не вбивай мене, лиши.

Тоді він каже:

— Добре, я зроблю так. Я вб'ю пса і візьму з нього серце, а в тебе палець відріжу. Добре?

— Добре, — говорить вона.

Вбив він собаку, взяв з собаки на доказ серце, а в дівчини відрізав палець мізерний, і повіз до

Чорної Княгині. А дівчина лишилася в лісі. Вона дуже плакала. Та й з того болю й плачу заснула під дубом.

І приснилося їй, що хтось каже: «Он там є струмочок. Ти тільки руку помиєш там, і рана тобі заживе». Вона прокинулася, пішла помила руку, і рана зажила.

Що їй робити? Підходить ніч, де вона буде спати? Боїться вовків. Іде вона, дивиться, під горою в лісі видно світло. Там якась хата є, хтось там живе. Іде вона поміж деревами, йде. Прийшла під хату, а там танцюють, співають, забавляються. Вона боїться йти до середини. Прилягла на сходах і лежить. Добре, що під хатою.

А там жило дванадцять розбійників. Вони справляли бал. Забавлялися, бо вони награвували в людей дорогоцінностей і різного майна — всього, що їм там треба було.

А один з розбійників біг у пивницю за пивом, і зачепився за ту дівчину і впав. І не знав він, що то є. Хто там може бути? Він з переляку почав кричати. Всі повибігали зі смолоскипами, присвітили, а то молоденька красива дівчина. І думають розбійники: «Хто би з нас із нею женився?» Один каже:

— Я буду з нею женитися.

Другий то саме каже. І інші кажуть, тоді всі дванадцять рішили:

— Хай вона буде нам за сестру.

І лишають її на другий день у хаті. А до помочі їй лишають одного розбійника, щоб їй помагав на кухні готувати обід. А решта, тих одинадцять, пішли грабувати.

А Чорна Княгиня рада, що вже дочки нема, і вона буде найкраща. Бо ж привіз їй їздовий серце і палець, докази, що дочки вже нема живої. Вона прекрасно зібралась, почепила на себе дорогоцін-

ності і пішла до свого чарівного дзеркала, і говорить:

— Дзеркало, дзеркало, скажи, гарна я?

— Гарна, пані, гарна, але дочка краща.

— Гі-і-і! Дочка жива! Жива-а-а!

І сказало їй дзеркало, що дочка живе в лісі. Тоді Чорна Княгиня перекинулася на kota і біжить під ту хату, де її дочка живе.

На той час прийшли розбійники з грабунків. Награбували в людей цінностей, всього, що їм там попалося. Прийшли вони в хату, і тоді забіг до хати кіт. І лишила Чорна Княгиня, яка перекинулася на kota, отруєний перстень в кутку коло печі. Розбійники витягують і показують, що вони награбували. Дивляться по хаті і побачили в кутку коло печі якийсь перстень. Може, то в них перстень випав, хто його знає. Не знають вони точно, чи то вони загубили, чи не вони. Бо не пам'ятали вони добре, що вони понакрадали. Підняли той перстень, на діли на палець, і не собі, а дівчині, і вона завмерла, і радяться вони, що робити. Треба її похоронити. Де ж її похоронити? В лісі, де чотири дуби. Вбрали її гарно, поклали в труну і повісили труну на ланцюгах. І висіла вона на ланцюгах, на тих високих дубах у лісі.

А в той ліс поїхав на полювання царевич. Дивиться вгору, щось межи дубами блищить угорі. Що там? Друге сонце чи що? Прикликав своїх жовнірів і каже:

— Лізьте і зніміть то.

Полізли жовніри і зняли труну, відкрили труну, дивляться, дівчина. Вона отруєна і лежить у труні, як жива. Привіз він її в свій дім і заніс у свою кімнату, і кімнату закрив. Мати його хотіла чогось у ту кімнату зайти і подумала: «Чого закрито?» Закликала механіка і говорить:

— Відімкни цей замок. Тут ніколи не замикали, і чого то він закрив?

Відкрили вони, дивляться, а то труна в хаті стоїть. Відкривають — така гарна дівчина! І так гарно вбрана. І що ж робити? Треба похоронити її, та як всіх людей. Прийшла служниця, щоб її перебрати. А нащо їй той перстень? Служниця зняла з неї перстень, і вона ожила. Приїжджає син з полювання, а вона жива. Велика радість стала, і поженилися вони.

А через якийсь час почалася війна. Батько передав корону своєму сину. Став син царем, і поїхав він на війну. А через якийсь час вродила його дружина дитину, хлопчика. Всі дуже раді. Внук буде колись царем. Бо так колись було. І посилають післанця до батька, до царя на війну, щоб сповістити йому про народження сина. Післанець несе листа, а Чорна Княгиня вбралася і говорить до дзеркала:

— Дзеркало, дзеркало, гарна я?

— Ой гарна, пані, але дочка ще гарніша.

Дочка живе! І дитина є. Вона, Чорна Княгиня, знала, що післанець іде. І несе листа чоловікові на війну. Він змучений, післанець, ліг під дубом та й заснув. А Чорна Княгиня потайки витягає в нього того листа. І того листа забрала, а пише іншого: «Вродила ні пса, ні kota». І гарно закрила, і поклала того листа на місце.

Несе післанець листа і не знає, що він несе. Та й дав того листа молодому цареві. Він прочитав і засмутився. І пише: «Що є, хай буде». І запечатав, і гінець несе листа назад. Несе він, а Чорна Княгиня знову перекинулася в страшну бурю, в грозу. Змучений післанець ліг під деревом і заснув, а вона знову приходить. Витягає того листа і пише іншого: «Запалити в лісі чотири фіри дров і жінку з дитиною спалити».

Прочитали вони то і засмутилися. Що ж робити? А вони ж такі раді були, так тішилися, що йде післанець від батька! Від сина! Від чоловіка! Прочитали, а там таке страшне написано!

Беруть вони чотири фіри дров і ту жінку з дитиною в ліс. І дали їй багато грошей і говорять:

— Ти тікай десь і живи собі з дитиною. А ми спалимо чотири фіри дров і скажемо, що ми спалили тебе й дитину.

І вони спалили дрова, а вона пішла і стала жити в лісничого, далі від людей. І жиє вона там, дитинка вже ходить, вона помагає сім'ї лісничого. І ніхто не знає, хто вона.

Вертається з війни її чоловік, молодий цар, і питається, де жінка.

— Ми спалили її.

— Та як?

— Та ти казав, ти написав так.

— Та я так не писав. А ви мені писали, що вродила ні пса, ні kota.

— Ну, ми писали, що вродила хлопчика.

— Де ж вона є?

— Ми її не спалили, спалили чотири фіри дров, а вона з дитиною пішла. Вона десь живе. Шукай її. І дитину шукай.

Він з військом їде, шукає, питає всюди про жінку з дитинкою. Але ніхто не знає, бо вона перебралася на бідну жінку. І ніхто не знає, що вона цариця, і не знайшов він її, змушений вертатися, і з військом, і з кіньми. І заночував у лісі в лісничого, такий змучений дорогою.

Він ліг у кімнаті, ліг на ліжко і опустив з ліжка ногу. А вона його пізнала, жінка, і говорить до свого синочка:

— Іди підніми татові ногу.

А малий топ-топ-топ. І піднімає ногу, а той не спить і думає: «Дитина. Може, то моя? Другий раз

я опушу руку. Та його пришло, він прийде піднімати руку, а я його візьму і з ним поговорю».

Опустив він руку. А мама каже:

— Іди підніми татові руку.

І малий іде й піднімає руку. А він його раз за ручку!

— А де мама? — питає малого.

А малий показує, де його мама. А вона, мама, щось там вишивала. Подивився він — його жінка! І вони собі пізнались, і він забрав жінку з дитиною, і живуть вони в своєму царстві.

КАЗКИ ТА ЛЕГЕНДИ ПРО ОПРИШКІВ

ЯКІ БУЛИ ОПРИШКИ

Опришки були двоякі. Одні опришки були домашні, що вдень робив, був газда, а ввечері волосся узяв під крисаню, вимастився сажею та й гайда в опришки. Котрий газда ходив у опришки, то мав знизу на голові волосся обстрижене, лиш на самім тім'ї не стриг волосся. Та як іде в опришки, то не-острижене волосся збере в кучму, зав'яже зверху на тім'ї, покладе крисаню — та й готовий військовий дезертир-опришок, острижений. Як вернеться той газда із опришків, з грабунків до хати, то волосся на тім'ї розв'яже, розпустить, умиється — готовий газда. А ще до того убереться по-простому, що ніхто і не здогадається, що він опришок.

Це були опришки хатенні. Ці опришки хатенні грабували і своїх багато. Були такі випадки, що не раз пішов один до одного та обграбував, а той пішов до цього та цього обграбував. Та й один за одного не знав і не чув. То оті опришки грабували і своїх, а спихали вину на правдивих опришків...

Правда, що були і правдиві опришки. Бувало, спіймають гуцула, відженуть до війська та й туди вже йому кує зозуля. Але багато жовнірів дезертирувало з війська. Як утече жовнір із війська, вийде в гори, знайдеться з другим, третім дезертиром, то й ідуть в опришки. Дезертири мусили тікати, бо за ними гонили пушкарі, ловили їх, віддавали до війська, а там суворо карали. Але дезертири не ждали

на пушкарів, збиралися по шість, вісім, десять та дванадцять і йшли в опришки. Вояки приходили за дезертирами, але їх не находили дома.

Зате, однак, мали біду родичі дезертирів, і то велику біду мали. Пушкарі, бувало, візьмуть тата і маму дезертира, б'ють та карають і всяку біду виробляють, яка їм лиш забагнеться. Так карають пушкарі батьків дезертирів, що вони мусять відрікатися своїх власних дітей. Але проте, бувало, годували своїх дітей та й помагали їм крадьки, як могли. В очі пушкарям нарікали на своїх дітей, але у серці любили їх і щиро помагали.

Правда, що такі дезертири дуже рідко наверталися до своїх хат, бо боялися зради на кожному місці. «Ніколи не говори з товаришем у лісі, бо бук і смерека таки мають вуха, очі і рот та й можуть тебе зрадити. Якщо говориш, то говори на полі, бо поле тебе не зрадить», — казали опришки. То означало, що у лісі лячно говорити, бо за деревом може стояти злий чоловік, все видіти та й чути, а потім зрадити цілу тайну — й готова біда. На полю ж чоловік видить далеко наокола, та й не може ворог підслухати нічого, що говориться.

Але опришки таки не були биті у голову кулаком. Вони не мали з чого жити і тому мусили іти на грабунки, бо заробити годі було як. Опришки не були дурні. Вони ходили на грабунки до тих, що не давали їм на світі жити. Мали страшну ненависть до панів, що ті їх переслідували і збавили волі.

Опришки ходили на грабунки біда знає куди: на Угорщину, Волощину, на доли — де були великі пани, дідичі, графи, барони. Опришки ходили малими ватагами, але на великі грабунки збиралися до купи і нападали великими таборами. Їх збиралося по двадцять, тридцять, сорок і по більше — як де треба. Бувало, як нападуть на який двір, то одні

обскочать двір наокола, аби хто не вибіг і не дав знати, що напали опришки, решта вбігала у браму. Одні ставали на варті біля брами, а другі бігли у покої. Як котрий панок або слуга показався на дворі чи в покої, то опришки лиш на нього крикнуть: «Лицем до землі, повішенику!» Опришки на то мусили кричати так, бо боялися, аби їх хто не спаскудив із пістолета. Опришки обграбують, заберуть гроші, маєтки, усе, що лиш для них придатне. Як з усім впораються, то тоді крикнуть на слуг, слуги позапрягають коней у вози. Опришки упакують усе на вози — та й самі у поле!

Доки пани спам'ятаються, опришки уже далеко. Як не стане дороги, щоб можна тікати возами, то опришки повибирають усе з возів та й гайда! Пішки утікають далі. А якби на них напало військо, то ставали і боронилися. Бо вони знали, що для них все одно: чи згинуть від кулі ворога, чи, як зловлять, зависнуть на шибениці. Але опришки воліли гинути від кулі ворога, ніж піддаватися і гинути на шибениці. Через те було дуже тяжко ставати з опришками до вогню, бо опришки мусили боронитися страшно завзято. Як котрого опришка ворог так скалічив, що йому нема уже життя, то опришки не лишали товариша ворогам, лише мусили його добивати. Про це навіть сам поранений просив.

Опришки, бувало, грабують за горою, а як там зробиться про них велика поголоска і почнуть їх ловити, то підуть тоді на грабунки у Волощину... А як і волощани почнуть їх ловити, то вони ідуть тоді сюди до нас та й грабують панів на долах. А як тут зробиться про опришків поголоска, то вони знову утікають за гору, де на них поголоска втихла.

Взимку не ходили на грабунки нікуди, бо їх би по слідах усіх виловили. Вони сиділи взимку у зимівниках. Часом брали їх люди на зимівлю, але то

було для опришків небезпечно, бо не раз траплялося так, що той газда, у котрого був опришок на зимівлі, або видавав його в руки, або таки сам убивав, коли дізнавався, що в опришка є гроші. Правда, не всі були такі люди. Було більше таких, що опришкам доносили їсти та й ховали їх. Опришки за це давали тим людям гроші та усякі достатки.

Опришки клали собі хати у лісах, десь коло потоку, аби мати близько воду і дрова. Вони клали хати-зимівники у безлюдних місцях, аби про їх зимівники ніхто не знав і не чув. У ті зимівники влітку nanoшували собі муку, бринзу, сир, масло, так, аби мати що їсти через усю зиму.

Мали опришки і знайомих людей, до котрих зношували усякі речі, а ті люди годували їх за це взимку. Носили їсти, горілки та усякі достатки. Опришки не раз взимку наймалися до газдів за слуг. І так перезимовували.

Як вже мають розходитися осінню, то збираються докупи. При ватажкові Василюковому сходилися на полонині Стовпні і балювали¹ на Василюковім верху. І по три дні там пили та стріляли. Як так побалюють, скільки їм хочеться, то тоді розходяться. А навесні, на святого Юрія, мали знову зійтися докупи на означенім місці.

Отаке було життя опришків.

ГЕП-ТРАХ-БАХ, КОРЧМАР І ДЗВОНИ

Це сталося ще тоді, коли на Буковині не було лісу без вовка, що крав овець із кошар, і села без корчмаря, який пускав на людей горілчану ману.

Між двома селами стояла велика корчма. Її господар файно говорив з гуцулами, але мав дідьчу

¹ Балювати — бенкетувати.

душу: як у днину когось не обдурить, то цілу ніч трясе його пропасниця. Коли був ще бідний — не боявся, але коли випасся на людському карку — не міг очей заплющити: снилися опришки, що збігали на конях з гір і перевертали у його корчмі все догори дном.

Одного дня узяв торбу з грішми і несе до банку. Його наздогнав фірою опришок.

— Куди, газдо?

— Та до міста, Мошку.

— Візьми мене і сховай на фірі, бо довкола шибають опришки. Вони не люблять корчмарів.

— Добре, Мошку. Лягай там коліньми догори.

Опришок накрив корчмаря ряденцем і соломою. Їхали, скільки їхали, коли раптом:

— Пр-р-р, коники, бо опришки онде. Чуєш, корчмарю, нас уже чекають. Як маєш гроші, то давай сюди, бо все відберуть, та ще й кафтан тобі полатають.

— Мудра порада, газдо, — обізвався корчмар з-під соломи і подав торбу з грішми.

— Будуть питати, то скажу, що везу дзвони до Сучави, а ти, Мошку, ані мур-мур. Чуєш?

— Де би я не чув таку добру пораду?

Їхали, скільки їхали, коли знову: пр-р-р!

— Хто ти є? — кричить опришок чужим басом.

— Бідний гуцул, папочку ласкавий, — відповідає він уже своїм голосом.

— Що везеш на фірі?

— Дзвони до Сучави.

— А гроші маєш?

— Ні, вельможний пане:

— Брешеш! Задурно не везеш — тобі заплатили. Ану, давай гроші, бо зараз тобі дзвони амінь заспівають.

— Помилуйте хрещену душу, паночку...

— Не милую! Гроші!..

— Ой-йой, пане, не вбивайте! — і опришок пле-
ще батогом по колесі, стогне і підстрибує.

— Натє, паночку, тільки пустіть, даруйте жит-
тя, — кричить він нарешті та й гепає торбою із
грішми об сідельце.

— А чому раніше не давав? — і трась батогом по
колесі.

— Ой-йой-йой!

— А тепер послухаємо, чи голосні дзвони везеш
до Сучави, — опришок підняв сідальце і — ге-еп
Мошка по самих колінах!

Корчмар, з якого вже геть чисто вивітрилась
душа, відповів тремтячим голосом:

— Бам-м-м!

Опришок — трах його по руках! А Мошко:

— Бум-м-м!

Нарешті опришок лупнув його по пиці, а той —
тоненьким жалісливим голосочком:

— Дзі-і-нь!

— Файні дзвони везеш, чоловіче. Щасливої до-
роги...

— Дякую.

Проїхали ще кавалок дороги. Опришок став,
прогорнув соломі і виполошив звідти корчмаря, як
зайця з капусти:

— Виліжай, Мошку, і йди геть до дідька, бо як
ще нас здибає такий геп-трах-бах, то ні тобі, ні мені
вже не допоможе ніяке бам-бум-дзінь.

Корчмар зліз із фіри, як півтора нещастя.

— Ой, удавився б дідько торбою з грошима! Як
їх забрати, чоловіче?

— Знайди опришка, попроси файненько, може,
що віддасть.

— Ой, боюся, газдо! — і корчмар опустил вуха,
як лопух у спеку. — Може, й ти підеш зі мною?

— І я боюся, Мошку. У того опришка дуже тяж-
ка рука: як ударить, то п'ять слідів робить, а де вда-

рять — трава не росте. Іди вже ти сам: де відвага, там і щастя!

Корчмар зійшов з дороги на чотири вітри і на п'ятий шум.

ПРО ВЕЛИКОГО ГРІШНИКА

Жив один чоловік, мав одного сина Штефана. Того чоловіка за якусь провину так побили на панщині, що він помер. Синові лишив тільки палицю, з якою вівчарив, та ще попросив відплатити панам за його смерть.

А Штефан виріс дужим. Узяв нянькову палицю і пішов у світ. Де треба — бідному pomoже, де йому не любиться — тією палицею робить порядок. Убив одного пана — зробив на палиці одну зарубку, убив другого — зробив другу зарубку... Ходив-ходив по світу, гупав-гупав палицею так, що вже на ній було дев'яносто дев'ять зарубок.

Зайшов Штефан в одне село якраз у жнива. Була неділя, тож люди не робили, а молилися в церкві. Штефан до церкви не ходив, але тут почався дощ і пси вискочили з одного двора й побігли за хлопцем. Від дощу і псів забіг Штефан до церкви. А в церкві піп якраз казання казав:

— Найстрашніший гріх — убивство. Чоловік за убивство іде в пекло, і там його чорти мучать. Лише той у пекло не піде, хто спокутує свої гріхи.

Слухав Штефан казання, слухав і задумався: «І за одно вбивство чоловік попадає в пекло й мучать там його чорти. А що буде зі мною, коли я убив дев'яносто дев'ять панів?» Так думаючи, вийшов з церкви і пішов із села.

Дорога вела через ліс. Іде він, а навстріч йому кочія¹. Дивиться Штефан — у кочії сидить влади-

¹ Кочія — карета.

ка. «Сей мене має висповідати», — подумав Штефан.

— Стій!

— Що тобі треба?

— Я — убивця. Штефаном мене звати. Висповідайте мене, бо я хочу свої гріхи спокутувати.

— Най буде, — сказав владика і зліз з кочії.

Сіли край дороги на купу каміння. Штефан узяв палицю і дивиться на зарубки. Показав пальцем на першу зарубку і каже:

— Се я убив гайдука у нашому селі, бо він бив мого нянька до смерті.

— Великий гріх! — каже владика, узяв камінь, як куряче яйце, і відклав убік.

— А се я убив пана у сусідньому селі, — сповідається далі Штефан.

— Се гріх ще більший, — каже владика і відклав убік камінь, як гусяче яйце.

Так назбиралася добра купка каміння — великого і малого. Встав владика і каже:

— Ти, Штефане, великий грішник.

— А яка мені покута буде?

— Вона коло тебе. Збери оце каміння в тайстру і носи на шиї, а коли будеш лягати спати, то тайстру клади під голову.

— А доки носити?

— Доки ремінь на тайстрі не урветься. Як ремінь урветься — твої гріхи будуть відпущені.

Розсталися: один поїхав в один бік, другий пішов у другий бік.

Прийшов Штефан у сусіднє село і проситься до одної хижі переночувати.

— Заходьте, — каже жона.

Зайшов чоловік до хижі й чує: хтось стогне.

— То мій чоловік, — каже жона. — Недобре колисав пана, та за це дав пан розказ гайдукам, аби відлічили моєму Івану двадцять п'ять палиць.

— Тепер відлежую, — простогнав чоловік. — А завтра мушу іти на панщину, та не знаю, як піду.

— Спочивай, гоїся, — каже Штефан, — а я завтра піду за тебе на жнива.

Дали Штефанові повечеряти якоїсь поливки, постелили йому на землі. Він вечеряв із тайстрою на шиї, а на ніч поклав її під голову. Лише заснув — уже в двері дуркочуть:

— Вставай, Іване! На панщину!

— Добре, добре, — схопився Штефан.

Зварила жона йому якоїсь поливки, і пішов Штефан з косою. Взяв із собою палицю і тайстру. Тайстра на шиї, а палиця ззаду за поясом.

— Ти що за один? — звідують гайдуки.

— Мене звати Штефаном, а прийшов я робити за газду Івана.

Вивели їх на поле, і один гайдук виділив Штефану, скільки має скосити.

— Але тайстру долі!

— Се вже моє діло, — каже Штефан.

Почав Штефан косити. Жене так, що в'язальниця за ним не встигає.

— Йой, Людоїда везуть, — каже в'язальниця.

— Якого Людоїда? — зазвідав Штефан.

— А то так нашого пана прозивають. Хто йому не полюбиться, того кличе до себе, аби колисав його. А вгодити панові не можна — б'ють чоловіка за погане колисання. Так не одного звів із світу. За це його й прозвали Людоїдом.

Привезли пана на кочії, висадили його, почали колиску робити. А пан роздивляється, чи добре йде робота на полі.

— А то що за один, що тайстра у нього на шиї теліпається?

— То Штефан. Ми йому казали, аби зняв тайстру, але він не хоче.

— Сюди його! Буде мене колисати.

Покликали Стефана. Прийшов він з тайстрою на шиї, з палицею за поясом ззаду.

— Колиши мене! — розпорядився пан.

Почав Стефан колисати, ще й приспівує:

— Лю-лю, лю-лю.

— Ліпше! — крикнув пан.

Почав Стефан теліпати швидше.

— Тихше! — каже пан сердито.

Помалу колише — пан кричить, швидше заколише — пан кричить. Розсердився Стефан та як зателімправ паном, то той випав із колиски.

— Гайдуки — сюди! Двадцять п'ять палиць йому!

— Ой сьому не бути! — гойкнув Стефан, вихопив палицю з-за пояса і трісь пана по голові. Свиснув Стефан пана ще й по шиї — той лише простерся.

Гайдуки почали втікати.

— Ви не тікайте, бо так буде легша кара: відлічать вам кожному по двадцять п'ять палиць.

А людям сказав Стефан, аби розділили поміж себе панську землю:

— Більше ви панщину не робите!

Люди зраділи, почали для себе косити. А Стефан пішов до ріки шукати камінь, аби покласти в тайстру. «Одним менше, одним більше — однаково, — думає собі. — Але пан був великий, то й камінь треба великий». Знайшов великий камінь і поклав у тайстру. Трісь — і ремінь урвався.

— Та се гріхи мої прощені! — зрадив Стефан.

На сьому і казці кінець.

ОПРИШОК ВІД ОПРИШКА НЕ УКРАДЕ

Один із опришків задумав жити чесно. Узяв свою пайку, купив маєток, оженився і почав газдувати.

Прийшли якось колишні товариші до нього у гості.

— Та як вам ведеться без мене? — звідує.

— Непогано! Всю твою науку ми перебрали.

А то був такий майстер украсти, що не було над нього.

— Ой не всю науку я вам передав, — каже він, — ще дещо й собі залишив.

Та хлопці не пристають на те. Посперечалися.

— Добре! — каже газда. — На гостину я зарізав свиню. Що з'їли — то з'їли, а інше м'ясо — украдіть! Маєте одну ніч.

Відклонилися опришки і пішли. А він склав м'ясо у бесаги і відніс до стайні в ясла. Двері до стайні підпер з середини коликом, а сам ліг на сіно і вартує.

Прийшли хлопці вночі, тихо розібрали стріху і залізли на горище. Сюди-туди — нема м'яса. А давно в хижках було віконце на під. Дивляться вони у віконце (а в хижі горіло світло) і видять, що жона пряде, а газди немає в хижі. Злізли з поду і один голосом таким, як у газди, каже під вікном:

— Маріє, дай покровець прикрити м'ясо.

А вона каже:

— Прикрий сіном.

Так опришки дізналися, що м'ясо сховане десь у стайні. Хочуть знати, де точно. Звідує той, що міг змінювати голос:

— А може, сховати в інше місце? Аби не догадалися...

— Та хто може подумати на ясла?

Але треба якось газду видурити зі стайні. Змінив опришок голос, як у газдині, і каже:

— Михайле, іди випий собі горілки, аби не замерз.

А то було зимою. Газда вийшов — а вони штрик до стайні та до ясел, вхопили бесаги і тікають. А було їх троє. І м'ясо було складено у троє бесаг.

Чоловік до хижі — а двері замкнені. Здогадався, що не жона його кликала. Прислухався, чує: хтось

сахтить. То останній опришок тікав із бесагами. Ніч темна, сніг паде. Побіг газда туди, де сахтів опришок. Догнав його й каже:

— Дай бесаги, а сам іди під хижу і послухай, що будуть газда з газдинею говорити.

Той побіг. А газда бесаги завісив на якесь дерево і побіг далі за двома опришками. Догнав другого і каже:

— Дай бесаги, а сам іди послухати, про що газда з газдинею говорять.

Прибігає другий під хижу, а там уже є один опришок. Той звідує:

— А м'ясо де?

— Я віддав передньому!

— Та хіба він годен понести троє бесаг!

— Як троє?

А тут до них під вікно прийшов третій опришок. Тоді зрозуміли, що газда їх обмудрував. Виділи, як газда вертався голірuch. Нічого йому не казали, а коли зайшов до хижі, пішли у сад м'ясо шукати. Айбо нічого не знайшли. А газда, як почало зоріти, пішов, познімав бесаги з дерев і приніс додому.

Коли зробився день, прийшли всі три опришки і принесли заставку (гроші, що програли в заклад). Увиділи, що від старого опришка не вкрадеш.

УВИДІВ ОПРИШКІВ — МОВЧИ

Один чоловік, родом із Рахова, ішов на ярмарок. Треба йому було купити корову. А щоби скоро обернутися, пішов через ліс, пішачкою. Іде й бачить на полянці хлопців. З топірцями, пістолями. Сидять і гостяться. Чоловік відразу зрозумів, що то опришки. Підскочили два до нього: куди та чого?

Так і так, каже. Корова здохла, то заробив якісь грошенята та йде купити другу. Вислухали його —

нічого йому не зробили. Хай іде з миром, кажуть. Лише попросили поклястися, що нікому про них не скаже. Поклявся на пістолеті:

— Коли щось комусь скажу, що я тут видів, то хай мене уб'є куля із сього пістолета.

Поклявся чоловік і пішов собі далі. Через якийсь час йде навстріч вівчар. Дивиться чоловік: лице знайоме, лише не може пригадати, де його видів.

— Куди, чоловіче?

— На ярмарок.

— Чи не видів ти десь хлопців — несуть їм курити?

— Не видів.

— А не чув, щоб хтось говорив, співав?

— Не чув.

А хлопці не лише пили, але й співали. Не голосно, ніби щось собі згадували. Та чоловік знав: увидиш опришків — мовчи, бо коли щось скажеш, то погано походиш. І чоловік в один бік, а вівчар — у другий.

Вертається чоловік із ярмарку тією ж дорогою. Лячно йому, але хотів коротшою дорогою, аби скоріше порадувати дітей молоком. Дивиться: опришки на старому місці. Прикликали його, наляляли погарчик горілки:

— Пий за наше здоров'я!

Пригощав його той самий вівчар, котрого вранці зустрічав на дорозі.

— Добре, — каже, — що можеш язик за зубами держати!

ЯК ОПРИШОК УТІК З-ПІД ШИБЕНИЦІ

Був один опришок-циган. Родом із Драгового, жив з матір'ю на горі, яка й тепер називається Циганським Долом.

Ходив той циган, панів розбивав. Та раз йому не повелось: піймали бандури. Суд був у Сиготі, але страчувати опришка привезли у Драгове.

Недалеко від хижки, де він народився, збудували для цигана-опришка шибеницю. Зігнали людей, аби дивилися і боялися ходити панів грабувати.

Коли став опришок під шибеницю, то розв'язали йому руки, розкували на ногах залізо — такий звичай був.

У той час підбігла циганка, його мати, і почала просити:

— Дозвольте мені заспівати моему сину пісню на його послідню дорогу.

Пани дозволили, і вона заспівала:

Та-дрі, синку, та-дрі, та-дрі,
Слухай мене — буде добрі.
Вправо густо — туди пусто,
Вліво рідко — туди швидко.

Пани задивилися на циганку, а опришок скочив з-під шибениці і дав ногам знати. Ліс був недалеко, а циган там був, як дома. Марно його доганяли.

ЯК ЧОЛОВІК ВИКУПИВ ОПРИШКА

Жив бідний Данило з жінкою та купою дітей. Мали одну корівку, яка давала краплю молока. Данило задумав продати її, аби купити хліба. Закинув корівці мотузок на роги та й повів на ярмарок. Постояв трохи і продав худобину за тисячу лей. Пішов з грошима на найбільшу площу, де було багато крамниць.

Дивиться — на площі стоїть шибениця, а під шибеницею — королівський жовнір із бубном на череві. Жовнір виголошує:

— Слухайте, люди! Сюди зараз прийде суд, який має повісити ворога нашого короля. Але як хтось із вас заплатить тисячу лей, то його не повісять.

Скоро прийшло багато панів. А жовніри привели молодого хлопця, що був у ланцюгах.

Суддя сказав:

— Гей, люди! Ви чули, як оголосили? Коли ніхто не дасть за хлопа тисячу, то ми його повісимо!

Всі мовчали.

— Ну, хто із вас дасть тисячу лей? — знову спитав суддя.

Люди ще нижче похилили голови.

Суддя зробив жовнірам знак. Вони вже хотіли потягнути арештанта вгору.

Данило не витримав — так його ті гроші запекли в долоні:

— Натє тисячу лей і дайте мені того чоловіка!

Суддя забрав гроші, відпустив розбійника. Бідний каже хлопцеві:

— Ходімо, легеню, до мене.

Доки дійшли додому, ціле село вже говорило:

— Ади, Данило продав корівчину й за ті гроші купив собі злодія, що хотів самого короля обікрасти.

Данило йде і потерпає, а що скаже жінка? А вона чекала на воротах з буком у руках.

— Ти ведеш дітям злодія?

Данило відповів:

— Сиди тихо, жінко! Як я міг дозволити, аби такого файного легеня повісив суддя?

А хлопець сказав:

— Не журіться, вуйко. Через кілька днів у ваших дітей буде дійна корова.

Він два дні відпочивав, а на третій — десь пропав. Повернувся з двома дійними коровами і привіз десять корців білої муки.

— Де ти це украв? — запитала Данилова жінка.

— Опришки не крадуть. Вони беруть у панів, аби бідні люди не казали, що до біди веде сто доріг, а від біди і стежечки не видно.

Чоловік, жінка й діти були дуже втішені.

ОПРИШОК-НАЙМИТ

Одного молодого опришка пани зловили, привезли до Станіслава, причепили на груди таблицю і ведуть на площу до шибениці, аби повісити. А був там якийсь сільський пан, і прочитав на тій таблиці, що хто заплатить за опришка стільки-то грошей, то йому буде подароване життя.

Сільський пан подивився, що хлопець ще молодий, заплатив за нього гроші і привіз додому.

— Будеш у мене служити, — сказав.

Опришок служить. Якось його товариші приходять уночі цього пана чистити. А він їм каже:

— Гов! Не робіть панові збитки, бо він мені життя врятував.

Опришки пішли до другого пана, а цей спокійно жив і мав з наймита вигоду.

Одного разу робить цей пан весілля чи якусь там гостину. З'їжджається панство з усіх сторін, гостяться і за столом жаліються одне одному, що кожному опришки зле зробили. А цей пан каже:

— Не робіть їм зле, то й вони вам не будуть робити. Ось я маю свого опришка, і мені його товариші шкоди не роблять.

Пани не повірили.

— Покажи нам живого опришка.

Пан вийшов, закликав наймита і каже йому показатися панству. Пани опришка обступили навколо, тягають його то за одіж, то за волосся і сміються:

— Та хіба це опришок! Ми такого опришка не боїмося.

То справді був малий хлопець і не сильний, а пани думали, що всі опришки такі, як Довбуш.

А наймит каже:

— Почекайте, панове. Зараз ви мене будете боятися.

Вийшов він надвір, одягнув на себе сховану одяжку, позапахав за черес пістолі, взяв топірець, доброго ножаку, і як уперіщить ним по вікнах, то лишень скло по столах порозліталося. Опришок тоді вскочив через вікно на стіл, гримнув з пістоля і крикнув:

— Ану, панове, витрясайте свої кишени!

Пани повиймали гроші. Опришок познімав з їх пальців персні, понабивав кишени, а тоді питає:

— Тепер, панове, вірите, що я опришок?!

Пани трусяться, бояться й поворухнутися. Господар сам зі страху не знає, що казати.

— Іди собі, сину, в світи, — сказав. — Ти вже мені відслужив.

І опришок пішов.

ГОЛОВАЧ З ГУТИНСЬКИХ ГІР

Кажуть, що Головач убив біду і був такий сильний, що не було йому пари. Головач воював за горою (на Угорщині). Він сидів під полониною Гутин.

Розказують, що раз наш цісар мав війну з другим царем, відай, чи не з турком. Той поганий цар пише до нашого цісаря, скільки наш цісар має війська. А наш цісар знав уже про Головача та й відписує до поганого царя, що лиш одного жовніра має посилати на війну.

Цісар пообіцяв Головачеві давати йому, що той схоче, лиш аби побив ворога. Головач на те згодився та й сказав зробити собі сталевий палаш на дванадцять сажнів довгий і аби був на оба боки гострий. Як йому зробили той палаш, тоді він пішов з ним на війну.

Прийшов він на війну, а ворог почав з нього сміятися. Головач як узяв свій палаш та як ним махне, то в один бік упало народу на дванадцять сажнів і в другий бік. Та й у ворожому війську почало ріднути людей. На Головача сипалися кулі градом, але він не робив собі ніщо з того, бо його не бралася куля. Нарешті уздрів ворог, що то якась біда, та й утік, а Головач один виграв війну.

Цісар кликав його до себе, але Головач не хотів іти, бо казав, що йому ліпше жити в горах, як у столиці. Йому цісар присилав вина по бочці та ялівку на кожний тиждень.

Бувало, як потрібно Головачеві грошей, він собі сяде на поїзд та й їде до міста. Прийде у місто й накаже заплатити йому стільки й стільки грошей, бо інакше буде грабувати. Та й багаті мусили йому зложити грошей, скільки він потребує. А як не зложать, то він грабує...

Головач, бувало, як увійде в місто, то у нього стріляють кулями так, як градом, але він з того всього сміявся. Отворить рот, а йому стріляють кулею в рот. Головач покашляє, вихаркає кулю з рота собі на долоню та як упарить котрого панка нею по чолу, так той на місці не тіпнеться. А Головачеві куля нічого не шкодила.

Прибирали на Головача усяких способів, та й не могли його піймати або чимось убити, аж нарешті почали підкупати його коханку, аби вона випитала у нього, від чого йому буде смерть. Та злакомилася грошам і почала раз якось випитуватися у Головача, від чого би йому була смерть. Головач спочатку

не хотів, не хотів, а нарешті розказав, що треба виврати йому срібний волос з голови, набрати воску, зсувати на тім волосі свічку з того воску, потім із пшениці зробити кулю і при свічці відправити дванадцять служб Божих, то аж тою кулею його можна убити.

Коханка, як про те все довідалася, так раз у сплячого Головача украла з голови той срібний волос. Видала його панам з повчанням, що мають робити. Як Головач прочумався, так відразу якомось ослаб, але ще не міг догадатися, що то йому коханка виврала волос з голови срібний і через те він став таким слабим.

Пани зробили все так, як їм порадила Головачева коханка. І коли раз прийшов Головач до одного міста, то побачив, що цілиться у нього хтось із рушниць. Головач почав з того сміятися, як се він робив, бувало, перед тим. Але коли той маляр стрілив злагодженою умисне на це кулею, так Головач повалився неживим на землю...

ВАТАГ БІЛОГОЛОВИЙ І ТУРКИ

Дуже давно то діялося. Напали раз на наші гуцульські села татари і турки. Великою силою напали на наших дідів і завоювали наші села. А найбільший гурт татар і турків був у Кутах осів, у нашім гірським невеличкім містечку. І тоті татари почали радитися раз із турками, як би на Великдень вирізати усіх гуцулів і міщан з Кутів. Але їх зрадила гуцулка-служниця, що служила в турецького мурзи.

То було так. В одного турецького мурзи служила гуцулка, та й тотя служниця полюбилася з тим турецьким мурзою. Але вона, тотя служниця-гуцулка,

любилася-таки і з одним славним ватажком опришків Білоголовим. Ті опришки мали десь, недалеко від Кутів-міста свою комору. Це так велося до передвеликодньої суботи. У великодню суботу видить служниця-гуцулка, що всі турки і татари гострять свої ножі. Вона почала просити того турецького мурзу, свого коханця, аби сказав, нащо вони, турки і татари, так дуже вигострюють свої шаблі. Турецький мурза не хотів їй сказати і зрадити тайну. Але жінка — біда. Як почала коло того мурзи ходити та його просити, то він таки мусив їй зрадити турецько-татарську тайну. Хотячи — не хотячи він їй сказав:

— Завтра рано, тобто на Великдень, ми дістали від свого хана наказ вирізати усіх християн, як вони святитимуть паски, і на тото діло гостримо свої шаблі, аби були гострі на християнські голови. Але ти аби це нікому не сказала під загрозою твого життя.

Служниця пообіцяла, що не зрадить тайну нікому в світі за жодні гроші. Але вона лиш так казала мурзі, аби йому голову задурити, а сама нетерпеливо ждала вечора. Надійшла глуха ніч, служниця-гуцулка зібралася і, як мурза й усі другі поганці позасинали, вибралася в дорогу до свого вірного коханця, ватажка опришків Білоголового. Потихеньку вона прокралася крізь турецько-татарський табір і якнайпрудкіше побігла до комори свого милого Білоголового. Вона добре знала, де його комора, то тепер, серед великої пільми, потрапила до неї без великого труда. Знайшла вона свого милого Білоголового з його товаришами у коморі і розказала, як довідалася від турецького мурзи, що поганці мають на сам Великдень різати християн. Тоді ватажок опришків Білоголовий сказав, аби вона пішла і тихенько розказала це людям і аби всі люди зібралися на зорях докупи в одному місці, а він туди

прийде із своїми юнаками-опришками, і вони виріжуть татар і турків, а не поганці — християн.

Як все це розголосила служниця людям, то зібралось їх багато, щоб оборонитися від смерті. Дуже раненько, ще було темно надворі, як надійшов до тих людей Білоголовий із своїми юнаками. Злучилися опришки разом з людьми і під проводом Білоголового, свого ватажка, напали на турків і татар. Турки і татари не були на такий почастинок прилагоджені, то спокійно собі спали і не почували над собою ніякого лиха. Як напав Білоголовий на поганців, то так їх побив, що вони не мали часу і відваги чинити опір християнам, почали утікати, куди попало.

Татари і турки мали з собою корону турецького султана і великі скарби. Як утікали, то вхопили були ту корону і всі скарби з собою. Але коли Білоголовий потис ще дужче, як половина заспаних поганців упала і вони уздріли, що не зможуть оборонити свою корону і скарби, то сховали їх у свою тайну комору, котру мали отам, як іти з Кутів до Косова, над потічком, що зветься від того часу «Татаркою». Тепер там росте ліс, і годі знайти ту комору з тими багатствами і тою турецькою короною. Корону і скарби шукали тоді й пізніше люди, але не могли знайти, бо поганці добре уміли забити і залагодити вхід до комори.

Опришок Білоголовий здобув тоді велику славу ватага-воєводи. Він почувся тоді в силі, зібрав собі гаразд жвавих легенів і пішов у Туреччину воювати турка. Білоголовий із своїми легенями не одному туркові зробив кінець. Коли набрався досить грошей і всяких речей, вернув назад у свої сторони до Кутів. Але турки зібрали погоню за Білоголовим. Наздогнали його під одною горою, і там почалася битва. Опришки з Білоголовим добре боронилися, але турків було більше, і вони перемогли. Упало

там багато турків, але таки там лишився орлам на поживу і Білоголовий з багатьма своїми легенями. Білоголового порубали на капусту. Кажуть, що якимось звідти вимокся з гіркою бідною один чи ба два легені, котрі сказали, якою смертю загинув славний ватаг опришків.

ПРО ПИНТЮ-КАПІТАНА

Пинтя родився у сім'ї, де було багато дітей — мав дев'ять братів, трьох сестер, сам був тринадцятою дитиною. Жили бідно, бо нянько був уже слабкий, і мати не годна була робити перед малими дітьми.

Пинтя як підріс, то найнявся пасти ягнята. Одного разу, коли гнав ягнята на пашу, над'їхав пан.

— Помалу, паночку, бо ще мені ягня задавите, — гойкнув малий Пинтя.

— Як ти смієш пану розказувати? — розсердився пан і уперщив нагайкою малого.

А Пинтя, не довго думаючи, вхопив камінь — і в пана. Поцілів у голову — пан лиш звернувся з коня. Як увидів Пинтя, що пан мертвий, зі страху втік у ліси. Ішов через темні хащі три дні і увидів на одній полянці хижку. Зайшов до хижки, а там сидить дідо сивий, борода у нього мало не до землі.

— Добрий вечір, дідику, — поклонився Пинтя.

— Добрий вечір, синку, — каже дідо. — Як ти сюди потрапив? Тут такі темні ліси, що лише звірі ходять.

Пинтя розповів, що з ним сталося. Дідові дуже полюбилося, що такий молодий хлопець, а вже пана убив. Полюбилося йому, що малий не боявся ходити хащами. Каже дідо:

— Я — опришок. Чи підеш до мене в науку?

— Піду.

І малий Пинтя залишився у діда. А в нього було ще сорок легінів, той дідо був за старшого. Він уже не мав сили ходити на розбій, лише давав команду іншим і придивлявся, кого би за себе поставити капітаном над легенями.

Прошло три роки. Дідо увидів, що Пинтя розумний, добре стріляє, скоро бігає. «Буде з нього капітан», — подумав дідо. Коли був лише Пинтя в хижці, каже йому дідо:

— Ходи зі мною до комори!

Пинтя подумав, що дідо хоче йому показати, які скарби у коморі. А дідо каже:

— Роздягайся! Я тебе вимащу такою мастю, що станеш від неї сильний і куля тебе не братиме. Будеш капітаном над моїми хлопцями.

Узяв дідо чорної масті і вимастив Пинтю від голови до п'ят. Лише під лівим плечем лишив клаптик білого тіла:

— Вічно ніхто не живе, то й тобі треба лишити місце для рани, через яку вийде душа із тіла.

І почала у Пинті рости сила. Груди стали, як у бика. Руки і ноги стали, як колоди. А дідо прикликав хлопців і каже:

— Пинтьові уже вісімнадцять років. Є у нього сміливість і сила, тому буде він замість мене вам за капітана, бо мені вже час умирати. Покляніться йому на вірність!

Подав дідо золотий топір і золоту пістолю. На тій зброї поклялися хлопці, що будуть вірно служити Пинті, слухатися його і що ніколи не зрадять. Пинтя поклявся їм, що буде всюди за них думати, на добрі діла водити.

І скоро вчули пани про Пинтю. Бив панів, де видів, відбирав від них добро і роздавав бідним. Пани не знали, як до нього добратися, і пішли до

ігумена Грушівського монастиря звідати поради. Ігумен пообіцяв допомогти.

Не знати, як дійшло до Пинті, що ігумен Грушівського монастиря хотів би його висповідати і простити всі гріхи за загублені душі, та Пинтя пішов у монастир сповідатися. Ігумен з ним дуже ласкаво заговорив і запитав:

— Чи маєш, сину, родину?

— Маю нянька, мамку, дев'ять братів і трьох сестер.

— Ой велика в тебе, синку, родина.

— Та, що у лісі, ще більша.

Визвідав ігумен за гріхи і відпустив їх Пинтьові:

— Іди з Богом!

Пішов Пинтя у ліси до своїх хлопців і почав з ними радитися про нові походи. Та чують: біда — пани із Хустського замку пов'язали всю Пинтьову родину і привезли до себе в замок. Виголосили: якщо Пинтя до них не з'явиться, то всю його родину повісять.

Що мав Пинтя робити? Як не відговорювали його хлопці, а він пішов до панів у Хустський замок. Пани, як увиділи, який він велет, то задрижали. Відразу повели його у приготовану для нього темницю. Най там від голоду вмирає. А родину його повісили.

Сидячи у темниці, Пинтя мав час подумати, звідки пани дізналися про його родину. І згадав, що про свою родину говорив лише ігумену Грушівського монастиря. «Відплачу я вам за все, най звідси вийду», — думав Пинтя.

І вийшов він із темниці. Хлопці його підкупили варту. Три бочки золота принесли і роздали варті. Пани собі думають, що Пинтя з голоду пухне, а Пинтя в той час уже їм кару готує. Дав зрубати великого дуба і зробити з нього канон¹. Був серед

¹ Канон — гармата.

його хлопців циган, який обкував канон обручами, аби не розірвало від пострілу.

Випробував свій канон на Грушівському монастирі. Заладував у канон десять відер стрільного пороху і величезну камінну кулю. Коли вистрілив, то земля здригнулася. Як той каменище гепнув по монастирю, то все лише загучало під землю. Від пострілу і удару кулі земля проломилася разом з монастирем.

— Добрий канон! — похвалив Пинтя свою роботу.

Узяв той канон на плечі і поніс на гору, що навпроти Хустського замку. Заладували канон міхом стрільного пороху, камінням, ланцюгами, старими підковами. Як стрілив Пинтя — то замок розсипався, лише каміння покатулялося з гори.

Почали пани за Пинтьову голову великі гроші обіцяти. А Пинтя ходив до однієї молодиці. Її газда знав, але боявся щось казати. І думав, як би збавитися Пинті. Ще й гроші би за це дістав. Каже він жоні:

— Тепер хтось злакомиться на гроші та уб'є твого любаса — що тоді будеш робити?

— А його куля не бере.

— А що його бере?

— Я не знаю.

— Так він тебе любить, коли не сказав усе про себе.

І засіло молодиці в голову, що вона мусить узнати, від чого може загинути Пинтя. Коли прийшов до неї, добре його погостила і звідусь:

— Такого дужого, як ти, нема на цілім світі. Ти можеш одним ударом бика убити, за раз бука вишкнуту із землі. Що у тебе таке, що тебе смерть не бере? Я би хотіла знати, бо як у нас син буде, то я йому зроблю, аби став таким, як ти.

Пинтя розказав, як дідो вимастив його якимось зелом, від чого все тіло почорніло. Від того у нього сила, від того до нього куля не береться. А молодиця не раз виділа Пинтю роздітого. І знала, що у нього під одним плечем шкіра біла.

— А чому у тебе під лівим плечем шкіра не чорна? — спитала.

— То місце для рани, через яку може моя душа вийти.

На другий день молодиця похвалилася своєму чоловікові, що знає, де у Пинті вразливе місце.

— Де?

— Під лівим плечем.

Чоловік нічого не сказав, лише на вечір приготував горілку з німицею (німиця, то така трава, від якої чоловік спить, як убитий). Молодиця не знала, що паленка з німицею. Коли Пинтя увечері прийшов до неї, вона його файно погостила. Чоловік її, коли приходив Пинтя, ішов із хижі. Спав він на оборозі і приходив до хижі вранці. Та тої ночі зайшов до хижі опівночі. І Пинтя, і жона спали, як убиті. Він підняв Пинтьові руку і штрикнув ножом там, де шкіра була білою. Заревів Пинтя страшним голосом, скочив із постелі і побіг у ліс. Увидів, що умре скоро, та не хотів, аби з його тіла збиткувалися.

У лісі викопав яму, узяв велику плиту на голову, заліз у яму і прикрився зверху. Там умер. А де тота яма, ніхто не знає.

ЯК ПИНТЯ ДІСТАВ СИЛУ І ЯК ЇЇ ВТРАТИВ

Пинтя народився у Рахові. Він був один у мамки з няньком. Але мамка з няньком скоро умерли, і zostався Пинтя сиротою. Забрала його до себе маточка. А та маточка була відьмою.

Раз вночі прийшли до маточки її цімборки. Одна з них увиділа малого Пинтю, що спав на печі. Сказала, що треба би його стратити, бо може їх підслухати. А маточка каже:

— То мій похресник, не чіпайте його. Він за день дуже наробиться і спить міцно.

— Треба перевірити, чи спить, — каже та недовірлива відьма.

Узяла з печі вуглик і поклала йому на черево. Малий так закусив зуби, що потім не міг роз'єднати челюсті, але витерпів.

Відьми наскоро покопали натік, посіяли коноплі. Через якусь годину коноплі зійшли, вирости такі, що можна їх брати. Відьми почали брати коноплі. Одна з них каже:

— Прості люди не знають, яка в сих коноплях сила, а то би ними усі поля засіяли. Правда, це сім'я нелегко дістати.

Тут закукурікав когут, всі почали збиратися. Схопила кожна свою горстку і пішла з хижі. А маточка свою горстку поклала на кіш. Загасила світло і лягла спати.

А Пинтя все видів. Вранці встав, коли маточка ще спала, узяв три коноплини і пішов з хижі. Коноплини сховав, а сам почав газдувати: нарубував дров, заніс води. Маточка встала і похвалила його.

— Ну, а тепер іди з ягнятами!

Пішов Пинтя з ягнятами і взяв із собою три копоплинки. Обідрав із них прядиво і зсукав мотузок. «Ба що би з цим мотузком робити?» — думає. А з голови йому не виходить думка, що в тих коноплях велика сила. Оперезався тим мотузком і чує, таку силу дістав, що коня би убив. З ким би побитися? А тут ягня залізло в загороду. Вдарив його кулаком і вбив.

До маточки забоявся вертатися і пішов по світу. Дійшов до Хуста. Видить: чоловік оре. «Попрошуся

до нього служити», — подумав собі Пинтя і сів на борозну, чекає. Коли той чоловік, орючи, дійшов до нього, Пинтя поклонився і почав проситися за слугу. А той каже:

— Мені скоро самому нічого буде робити, бо кожну ніч приходиться сюди чорт і перевертає борозни, як було до орання.

— Я вб'ю чорта! — каже Пинтя.

І на ніч лишився він на полі. Опівночі прийшов чорт. Увидів Пинтю і звідую:

— Що ти тут робиш?

— Тебе чекаю!

— Нащо?

— Хочу тебе провчити за те, що псуєш чоловікову роботу!

— Ану, попробуй! — каже чорт і береться з Пинтьою попід сили.

Почали боротися. Чорт сильний, але і Пинтя не слабкий. Боролися, аж земля двигтіла. Коли запіяли перші когути, почав чорт утрачати силу. Тріснув ним Пинтя так, що чорт луснув.

Вийшов чоловік на поле, дивиться — орання не скажене, а Пинтя спить.

Розбудив його чоловік, дає їсти:

— На, їж. А такого дужого слуги мені не треба.

Пинтя поїв і зібрався в дорогу. Чоловік йому каже:

— Я чув, що хто би убив чорта і вимастився його кров'ю, то був би від куль безпечним — не брали би його.

Пинтя побіг подивитися на місце, де розшибався з чортом. А там на землі якась чорна мастика. Почав він тим маститися. Вимастив лице, руки, ноги, груди, а на плечі вже не вистачило.

Подякував Пинтя чоловікові й пішов. Дійшов до Буковини, а там збираються воювати з турками.

«Випробую, як помагає чортова масть», — подумав Пинтя і записався до війська.

Коли пішли з турками воювати, Пинтя був перший. Рубав наліво-направо, а йому не могли нічого зробити. Він лише плечі беріг. Турки увиділи, що програють, то попросили миру. А Пинті що робити? Пішов знову собі якусь роботу глядати.

Іде дорогою і стрічає старого діда.

— Куди, легеню?

— Роботу глядаю. Та ніхто мене не наймає, бо мені їсти багато треба, і ще бояться моєї сили.

— Ходи зі мною, дам тобі роботу.

А то був старий опришок. Він сказав Пинтьові:

— Ти ходив по світу і видів, що одні живуть багато, а другі бідно. Треба їх якось порівняти.

І почав Пинтя багатих рівняти з бідними. А тоді пани держали бандурів¹, аби їх обороняли. Та бандури нічого не могли зробити Пинті — розкидає їх від себе, як кошенят. Таку силу мав.

Але у Хустський замок не міг добратися, бо дуже товсті й високі були мури. Тоді він зробив дерев'яний канон і з того канона розбив замок. Бандури узнали, що у Пинті є фраїрка². Придумали, що вона має узнати, в чому Пинтьова сила. А у тої дівки був брат, якого вона дуже любила. Кажуть їй бандури:

— Мусиш узнати, в чому Пинтьова сила, бо коли ні, то ми твого брата порубаємо.

Задумалася дівка. Добре їй було з Пинтьою, бо всього мала досить — дарував усякі прикраси, одягу, гроші. Любила вона Пинтю, але любила й брата. І рішилася вона на зраду.

Прийшов Пинтя до неї, а вона його напоїла добре, прилащилася і звідує:

— Ба чи є хтось сильніший за тебе?

— Тепер ні. Але міг би бути.

¹ Б а н д у р и — вартові.

² Ф р а ї р к а — коханка.

— А як?

— Якби вперезався моїм поясом.

Сього їй було треба. Дочекалася, доки Пинтя заснув, і пішла з хижі. Бандури чекали на неї.

— Його сила в поясі, — каже.

Треба було одного загнати, аби перерівав пояс сплячому Пинті. Загнали брата тієї дівки. Ніж за-холодив Пинтю і він прокинувся. Та вже було пізно — сили не мав. Загойкав дужим голосом:

— Тепер пропав я!

А бандурів налізло — повна хижа. Зв'язали Пин-тю і повезли. Увидів опришок чоловіка, який копав свій город. Заспівав:

Ой коби ти, чоловіче, пішов на Кобилу
Та увидів дві смереки і березу білу.
Ой коби ти придивився, яке в них коріння,
Не копав би ти в городці пустое каміння.

Бандури нічого не зрозуміли. А чоловік лишив копання і побіг на гору Кобилу. Викопав яму між двома смереками і березою і знайшов там гроші.

А Пинтю стратили. Від мотуза чортова масть не помагала.

У той час цар знову почав воювати з турками. Послав за Пинтьом, бо не знав, що того уже стра-тили. А як узнав, то дуже розсердився, бо без його допомоги не мав надії виграти війну.

ПРО ДРАГІВСЬКОГО НІМЦЯ І ОПРИШКА ШТЕФАНА

В однім селі сталася така притча: прийшло на на-род нещастя. У Драговому був пан на прізвище Ні-мець, і що він собі забагнув? Що його треба колисати від хижі до хижі. Наказав на селі, що Німця колиса-ти — примусове діло, колисати вдень і ввечері.

А на Драгівському хуторі жив великий газда Дзвонук, котрий мав слугу Штефана. Коли на Дзвонка прийшла черга колисати Німця, він радиться із своїм слугою. Штефан сказав:

— Ставайте коло овець, а я підую колисати.

Нагострив сокиру, взяв під плечі й хоче йти. Дзвонук налякався:

— Нащо ти береш сокиру?

Штефан нічого не сказав і пішов.

Колише Німця від шести годин до дванадцяти. Колише помалу, а Німець сичить. Почне колисати дужче, а Німець кричить, щоб помаліше. Кричить по-німецьки, і Штефан його не розуміє.

Подивився Штефан на годинник — перехилияє одна година по півночі. І думає собі: «Бог би тебе побив, Німцю, більш я тебе не колишу».

Заколисав його так, що Німець випорснув з колиски і серед хижі впав. Штефан розрубав йому голову на часті. Зібрався уночі і пішов на полонину до овець.

А Дзвонук злякався і спитав:

— Чому вже не колишеш його?

— Я вже його приколисав... Іди в село і будеш чути, що світ говорить. Не бійся, тобі не станеться нічого.

А в селі люди гомонять. Одні говорять — гаразд учинив, що паскуду вбив, а другі кажуть — недобре вчинив.

Слухає Дзвонук людські бесіди і приходиться на полонину.

— Ну, що говорять люди?

— Одні говорять, що добре вчинив, а другі, що недобре, бо дістанеш темницю.

— Не біда!

На другий день Штефан каже до газди:

— Ходи зо мною.

І повів його в лісі. Одійшов трохи набік і викопав котел грошей.

— На, держи крисаню.

Насипав йому з верхом крисаню грошей. І каже:

— Чи ти знаєш, хто у тебе служив?

— Ні, не знаю.

— У тебе служив опришок. Дуже тобі красно дякую, що мене узимував, а тепер розлучаємося.

І розлучилися.

ПРО ЯНОШИКА

Давно була панщина. Тоді графи панували. Що граф задумав, то все селяни мусили йому робити. Бо він таку силу мав, що держав у себе бандурів. Проплачував їх місячно, і вони розказ мали: коли чоловік не хоче робити, то аби йому бити п'ять палиць на хребет.

Граф Шандор наказав бандурам, аби у жнива вигнали людей цілого села, яке йому належало, збирати пшеницю. І всіх людей вигнали на роботу. Тоді у Сербії вчився Яношик і якраз ішов пішки додому на вакації¹, бо транспорту не було. Приходить додому, заходить до хижі, а мати його лежить на печі мертва. Він побіг до сусідів. Питає малу дівчину:

— А де мій няньо?

Вона йому говорить:

— Матір твою бандури убили, а вітця прив'язав граф Шандор коневі до хвоста і погнав у свій маєток.

У графа була пивниця, а там була дошка. Чоловіка клали на дошку, прив'язували мотузками ноги, руки, шию і закручували колесом, натягували чоловіка, а далі били. Яношик прибіг у пивницю, де

¹ Вакації — канікули.

якраз його вітця били бандури. Він обох бандурів убив, розв'язав вітця, побризкав водою, бо думав, що він ще живий, та не помогло.

Тоді Яношик узяв графського коня, сів на нього, приїхав на велику толоку, де паслася графська худоба. Там було 12 пастухів, що пильнували худобу. Були там коні, свині, вівці, корови. І каже Яношик, що бере одну вівцю, аби зарізати і спекти на обід. А пастухи хотіли його убити і питають:

— Хто ти такий і що ти собі думаєш?

А він каже, що думає від багатих брати, а бідним давати. Як се учули пастухи, то всю графську худобу розпустили, а самі сказали, що й вони йдуть з ним. Спекли барана, поїли, а вночі напали на графський двір, узяли скриню дукатів.

Як дізнався граф Шандор, що пастухи стали опришками, то зібрав сорок бандурів, аби піймали їх і Яношика живими. І уповів:

— Хто знайде Яношика, тому дам 40 тисяч дукатів.

Учули се Яношикові хлопці й почали готуватися побити бандурів. Яношик каже:

— Ми їм життя не давали і не відбираймо. А як будуть іти, тут дорогу перегородимо і спіймаємо їх.

Так вони і зробили. Піймали бандурів, пов'язали, у віз пометали і привезли Шандорові у двір.

Був пізній вечір. Старий граф каже синові:

— Іди спати!

А син каже, що доти не піде спати, доки не нап'ється з Яношика крові.

У той час заgrimіло вікно і великий камінь упав у світлицю. То так Яношик передав графу письмо. Граф прочитав письмо, у яке був завитий камінь, і визирнув на двір, а там усі його бандури пов'язані.

Тоді узяв граф Шандор свою рушницю, вибіг надвір і почав стріляти в бандурів. А пастухи і

Яношик узяли всю зброю від бандурів. Доки бандури упросили графа змилюватися, мало їх живих зістало.

А граф до чого додумався? Задумав зробити гостину. Він дав розказ бандурам, аби йшли у село і позабирали свиней, курей, качок, гусей.

От і прийшли до одної жони, котра посадила квочку, квочку підняли з яєць, ще й жону побили.

Пішли до другої — узяли порося. А челядь узнала, що Яношик від багатих відбирає, а бідним дає і донесла йому звістку, що у графа буде велика гостина.

На гостині слуги мали показувати танці й пісні. А Яношик разом зі своїми хлопцями роздягли їх, самі ж убралися у те вбрання і пішли танцювати. Графи і графські жони зачали дуже плескати. А Яношик покрутив сокирою, далі кинув нею — і сокира стала у стовпі. Гості увиділи, що на сокирі написано «розбійник Яношик». Всі закаменіли. А Яношик каже:

— Гроші сюди! Платіть за танець!

Панство файно заплатило за танець. А Яношикові хлопці пов'язали всіх, зайшли на кухню, де готувалася гостина. Скликали тих людей, від яких бандури позабирали свиней, гусей, качок. І люди їли все, що хто дав. Тоді Яношик узяв зібрані від графа і його гостей дукати і заплатив кожному за свині, за вівці, за все. Після цього пішли у ліс. А Яношик зайшов до одної корчми.

У корчмі було багато людей, сиділи і читали газети. Вичитали, що хто зловить Яношика, то за його голову дістане 40 тисяч дукатів. А один хлопець каже:

— Сорок тисяч дукатів мені би треба, але Яношикову голову за них би не дав.

— Чому? — питає Яношик.

— Бо то один справедливий чоловік: від багатих бере, а бідним дає.

Яношик за це дав тому хлопцеві грошей.

Все те виділа корчмарка і дала знати графу. Прийшло багато бандурів, обступили корчму. Яношик хотів утікати, а корчмарка висипала йому під ноги блюдо гороху. Яношик посковзнувся і впав. Бандури зловили його, зв'язали і поставили перед графом.

Настав час судити Яношика. І присудили повісити його на шибениці. Пан Шандор устав і каже:

— Най нас перепросить, то пустимо його на волю.

А Яношик каже:

— Ліпше ізгублюся, чим маю перепрошувати ненажерливих панів.

І Яношика повісили.

ПРО МИКОЛУ ШУГАЯ

Давно у Колочаві жили чоловік і жінка і не було у них дітей. Ходила та жінка до ворожок звідати, що робити, аби були у неї діти. Одна стара ворожка сказала, що допоможе, але такі діти народяться, що лише в лісі захотять жити. Жінка на то пристала:

— Най буде.

Ворожка дала жінці випити якогось зілля. І скоро та жінка народила одного за другим трьох синів — Михайла, Івана, Андрія. Михайло — то прадід Миколи Шугая. Тому й не міг Микола Шугай жити без лісу.

Шугай навчився добре стріляти. На яку звірину прицілиться — та і його, але коли його австріяки взяли за вояка, він утік: не хотів стріляти в російських солдат. Ховався у лісах, де почував себе, як дома. Все носив із собою гілку. Кажуть, що нею

кулі відганяв. Бо жандари не раз стріляли в нього. Та вбити не могли.

Ту гілку заворожену дала Шугаю ворожіля, котра жила в Денисах. Любила дуже Шугая і тому йому ту гілку дала. Після того сама втратила силу як ворожіля.

Шугай по всіх селах ходив. Узнавав, де багаті газди, і від них брав гроші й інше добро — все, що можна було розділити потім між бідними людьми.

Він узнав, що в одного багача на горищі сховано тисячі крон. Прийшов до багача увечері і питає:

— Скільки крон виділите для бідняків?

Багач почав бити себе в груди:

— У мене грошей нема.

Тоді Шугай поліз на горище, знайшов гроші і всі забрав. Коли б багач чесно поділився грошима, то і йому б дещо залишилося. А так Шугай забрав усі гроші. Собі взяв мало з тих грошей, а інші розділив вдовицям.

Ходив поміж люди переодітим, аби його жандари не впізнали. Раз одівся великим паном і заладив у Мукачеві для всіх жебраків великий бал. Замовив музикантів, купив усім їсти і пити. Коли жандари запитали музикантів, хто їх найняв грати, то вони показали записку: «Се організував Шугай».

ЯК МИКОЛА ШУГАЙ ПРОВІДАВ РОДИНУ У ТЮРМІ

Чеські жандари ніяк не могли зловити Шугая. І подумалися до такого: закрили у тюрму вітця, матір і жону Миколи, щоб ським способом заставити його прийти увидітися з рідними, там заарештувати.

Сидять Шугаї під арештом. Чекають на Миколу жандари, вже й наручники приготували. Знали, що

Микола мусить прийти, бо він так любив Ержіку — й дня не міг прожити, щоб її не увидіти. Любив Микола і вітця та матір.

Заходить до судді на другий день якийсь панок і дуже ввічливо просить:

— Я пишу в газети, і тому дуже хотів би видіти, яка то жона у розбійника Шугая, щоб потім написати про неї. Та й кажуть, що отець і мати Шугая також під арештом. Інтересно би і їх увидіти.

Приказав суддя пустити пана в темницю до Шугаїв. Наговорився Шугай зі старими батьками та Ержікою, скільки хотів.

Коли йшов геть, то файно подякував судді.

А надвечір суддя дістав поштою невелику ци-дулку, де було написано: «Дякую, пане суддя, що пустили мене увидіти рідних. Микола Шугай».

ШУГАЙ У РЕСТОРАНІ

Заходить якось в ресторан у Хусті той жандарський офіцер, що вже три роки ганявся за Шугаєм. Всі столики зайняті повністю, і лише за одним столом сидить культурно одягнений чоловік, при галстуку, з невеликою борідкою.

Підсів офіцер до того чоловіка. Хотів випити рому, та сам пити не любив і тому замовив і для сусіда за столом. Випили, розговорилися. І став офіцер жалітися.

— Вже скільки років ловлю Шугая, а який він у лице — не знаю.

— А він любить сидіти за цим столом. Дуже схожий на мене, лише без бороди. Кожний вечір буває у цім ресторані.

Як повечеряли, зібрався чоловік іти геть, а офіцер залишився, бо думав, що за цей самий стіл ще

сяде Шугай, і тоді не треба лише зівати — буде Шугай спійманий.

А офіціант прибирав посуд і під тарілкою побачив якийсь папірець.

— Не вам оце?

Розгорнув офіцер папірець, а там написано: «Із вами пив Микола Шугай».

Микола не раз так: хоче — піде в ресторан, лише файно одягнеться і бороду наклеїть, щоб його не впізнали.

ЯК ШУГАЙ УТІК ІЗ В'ЯЗНИЦІ

Вдалося якось жандарам спіймати Шугая. Заперли його у в'язницю, і всі ходять у маленьке віконечко подивитися, який то Шугай.

— Пропав би, — каже начальник жандарський. — Говорили, що то силач, а я бачу малого, низькорослого чоловіка.

— А що, хіба сила від росту? — питає Шугай, щоб задерти начальника. — Попробуй, чи зможеш мене побороти.

— Та це мені — раз плюнути.

Вся варта зайшла у камеру, щоб подивитися, як будуть боротися Шугай з їх начальником.

Першого разу Шугай дав себе побороти.

— Ну, та ти слабак! — засміявся жандар.

— Один раз — то не рахується, — каже Шугай. — Ану ще раз поміряємося силою.

Жандар сміло йде до Шугая, а варта аж роти повідкривала, стали в ряд коло стіни, аби все добре видіти.

Тут як вхопить Шугай жандаря за ноги, коли ним завіє — всю варту перебив. А сам дав ногам знати.

Сторожа його побачила, коли вже був десь за сто метрів від тюремних воріт. Почали стріляти — кулі не беруть Шугая. Почали доганяти його з псами.

Біжить Микола Шугай до Тиси, а тюремна варта за ним. Не побіг Микола льодом (це було взимку) на другий бік Тиси, а скочив у проруб. Один із варти махнув рукою:

— Ну тепер кінець Шугаю!

А Микола Шугай проплив під льодом 200 метрів до другого прорубу, виліз — і в ліс.

ЯК ШУГАЙ, МАЮЧИ ВЕДМЕЖУ ШКУРУ, НАСМІХАВСЯ НАД ЖАНДАРАМИ

Ходив Шугай у підкованих чоботях — тому й напали якомсь на його слід жандари. Довели їх сліди в один смерічник серед поля. Обстали той смерічник та й радуються:

— Тепер Шугаю звідси живому не вийти.

Але в смерічник бояться заходити. Добре би, якби Шугай спав, то могли б його сонного зв'язати. А що, коли він не спить і вже у когось з них цілиться? Почали жандари гулюкати на Шугая, як на звіра:

— Здавайся, Шугаю, бо тут тобі буде смерть!

На той крик із смерічника виліз... ведмідь. А стріляти ведмедів заборонялося. Тому жандари дозволили звірові почалапкати через поле до лісу.

— Егей! Тепер ловіть мене в лісі, — крикнув Шугай, знявши з себе ведмежу шкуру.

Жандари поклялися, що більше себе не дадуть обдурити. І коли на другий день в кінці Сухарської вулиці увиділи ведмедя, нараз почали по ньому стріляти. Стріляють, стріляють, а ведмідь не падає. А то

Шугай ведмежу шкуру набив соломою і підпер палицею.

На то посходилися люди. Сміються, що жандари не вміють стріляти.

Нарешті ведмідь упав од вітру. Підійшли жандари, а перед ними чучело.

То було потім сміху на всю Колочаву.

— Ну, більше він над нами не посміється, — кажуть жандари.

І на другу ніч знову засіли під оборогом вище хижі Шугая. Знову вийшов із лісу ведмідь. Але тепер вони не тікали. «Іди, іди ближче, — думають. — Вже давно наручники для тебе носимо».

А то був не Шугай, а ведмідь. Шугай узяв від одного багача вулик бджіл і куски стільників з медом, розкидав по дорозі від лісу до оборогу. Ведмідь і дійшов за тим медом аж до оборогу.

Кинулися жандари на ведмедя:

— Що, Шугаю, дофігнувався?

А ведмідь наліво-направо став ними метати. Двох убив на смерть, а інші ледве втекли.

ШУГАЙ КАРАВ ЗА ОБМАН

У Гереговищах Шугай перестрів двох людей:

— Куди йдете?

— На ярмарок у Воловий.

— Що будете купувати?

— Я теля, — каже один. — Треба би корову, та не маю стільки грошей.

— А скільки би вам треба ще грошей, аби корову купити?

— Дві тисячі крон.

Шугай вийняв гроші і дав чоловікові. Як це другий увидів, то хоч він на ярмарку не збирався нічого купувати, а йшов собі погуляти, каже:

— І я йду купувати корову і не вистачає мені грошей.

Шугай і цьому дав дві тисячі крон. Але пішов за цими двома людьми назирці.

У Воловому той, що хотів теля купувати, пішов на ярмарок вибирати корівчину. А другий повернув до корчми. Лише наказав горілки — Шугай уже в корчмі:

— Ану, сюди гроші! — і тріс, тріс п'яницю. — Більше ніколи не займайся брехнею.

ЯК ШУГАЙ ВІДБИРАВ ГРОШІ ВІД БАГАТИХ

Жив у Мукачеві один багатий корчмар Вайс. Коли комусь треба грошей — йде до Вайса: у нього хоч коли можна було позичити. Та процент за ті гроші Вайс дер безбожно.

Раз Шугай зібрався до Вайса, щоб відібрати гроші, нажиті обманом. Та як їх відібрати? Вайс їх держав у залізній касі, а ключі так ховав, що інколи сам не міг їх знайти.

Та в Шугая голова була на плечах. Одягнув панську одягу і прийшов до корчмаря. Представився агентом великої фірми з Моравії.

Вайс його почастивав. Сидять та говорять.

— Вайсе, позичте мені десять тисяч крон, — каже Шугай.

— За десять тисяч процентів річних, не менше, — відповів твердо корчмар.

— Добре! — пристав на те Микола.

Знайшов Вайс ключі, відкрив касу... А Шугай вихопив пістолет:

— Руки вгору!

Зрозумів корчмар, що тут біда, і скочив до телефону.

— Не старайтеся, Вайсе, бо я телефон відрізав, коли йшов сюди.

Вийняв Шугай із каси сорок тисяч і каже:

— За дві години не смієш виходити на вулицю. Лише покажешся — більше тобі не жити: хлопці мої під кожним вікном і дверима.

Нікого з Шугайових хлопців не було, та про Шугая такі страхи говорили, що корчмар, як зака-м'янілий, простояв серед хати дві години.

ЯК ШУГАЙ БІДНУ ДІВЧИНУ ЗАМІЖ ВИДАВ

Була в одної вдови дуже файна донька. Всі легені за нею бігали, але не наважувались сватати, бо дівчина не мала посагу.

Вдома хотіла мати багатого зятя. І дуже їй жаль було, що донька бідна, коли один багацький син говорив:

— Взяв би я вашу Марічку, якби мала хоч сорок тисяч.

Раз у хату вдови зайшов якийсь пан і попросився переночувати. Стара дала йому їсти і почала хвалитися, які до її дочки хлопці залицяються. Гість порадив:

— Най віддається за того, котрий майна не просить. Багатому грошей треба, а не вашої дочки.

Переспав подорожній, а вранці зібрався в дорогу. Зупинив візника, що вертався з міста, та й питає:

— Для себе заробляєш, чи для пана?

— Для пана, — відповідає візник. — Мені копійчина перепаде тільки від добрих людей.

— Коли так, то вези мене до міста. Я заплачу.

Мандрівник попросив зупинити коней перед містом і висипав на долоню візникові новенькі сотки. Візник завмер від здивування, а коли хотів подякувати щедрому панові, той уже був далеко.

У місті мандрівник розшукав власника спиртового заводу. Сказав, що потребує багато спирту, і

обіцяв добре заплатити. Власник заводу зрадив купцеві і запросив його до себе, щоб скласти договір. А коли ввійшли в кімнату, мандрівник витягнув пістоля і сказав:

— Я — Микола Шугай! Віддавай всі свої гроші і не пробувай противитися. Мої хлопці чекають надворі.

Пан зблід і ледве витягнув тремтячими руками гроші з шухляди. Шугай наказав сидіти непорушно, вийшов і замкнув за собою двері. Поки пан опам'ятувався і покликав на допомогу, Шугай був далеко за містом. Надвечір він уже був у знайомій вдови і знову попросився на ніч.

У хаті сидів красний легінь, за якого вдова ніяк не згоджувалася віддати доньку, бо був дуже бідний.

— Що з того, що любляться? Обоє однакові, нічого не мають. З голоду помруть, — скаржилася стара.

Мандрівник подивився на молоду пару і сказав: — Не журіться, бабко, я даю молодятим сорок тисяч. Най здорові живуть та Миколу Шугая добрим словом згадують.

Хлопець і дівчина розцілували Миколу, як рідного батька, а вдова з радості заплакала.

Переночував Шугай і помандрував далі по світу панам за кривди мститися і бідним людям допомагати.

АНДРІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ

Чайківський був родом із Серафинець, що коло Городенки. Він закінчив гімназію, але посади поляки не давали. Тоді погані часи були, не так, як тепер. Бувало, закінчить хлопець університет, але то до нічого. І так багато вчених людей ходило без роботи.

А Чайківський олютився на панів і почав збирати проти них опришків. Зібрав, може, яких двадцять

чоловік. Приходять вони до пана або перестрінуть його на дорозі:

— Давай стільки і стільки грошей.

Пан перепудиться і дає. Чайківський з тими грішми йде селом і дивиться, де нещасна забудівля. Повертає до хати і питає:

— Хто тут живе? Як живете?

Люди вповідають, бо не знають, хто він. Якщо бідні, він виймає гроші, залишає частину на столі й каже:

— Купіть дітям хліба і всього, що треба для життя.

Він любив це робити. Але дехто боявся гроші брати. Як так? Хто він? Чого дає? А він лише, коли виходить з хати, признається:

— Я Андрій Чайківський. Чули про такого? Беріть гроші, бо вам треба.

А хто тоді про Чайківського не чув? Говорили скрізь, що новий Довбуш селами ходить, поліція за ним усюди шукає, за його голову давали дві тисячі золотих, але такого дурного не могли знайти, аби його видав.

Він з поліцією робив такі фокуси: пише в Горденку на постерунок¹ лист, що завтра в тій і тій годині попри поліцію буде проходити Чайківський, аби його ловили — і дістануть гроші. Поліція вже від ранку так кожного пасе, так чатує, а Чайківського нема.

Через день дістають другого листа, що він проходив, перебраний на маляра, віз тачку, а в тачці відро з вапном, щітки, мішок дрантивий, і сам Андрій був обтрасканий вапном, а кашкет мав на двоє передертий.

Комендант хапається за голову, бо дійсно такий був, але й уваги не звернули, що то Чайківський.

Другого дня роблять на нього облаву по всьому повіту, а він сидить у поліції на даху. Заспокоють-

¹ Постерунок — осередок поліції.

ся трохи — він злазить звідти і пише їм записку на пам'ятку: «Дякую, що переховали мене самі від себе».

Роблять нову облаву по цілому воєводству, а Чайківський перебереться на жінку й у Станіславі кури продає. Таку ціну заправить, що ніхто не го-ден курку купити. Але підходить до нього комендант станіславської поліції — він запівдармо курку йому продасть. Той принесе додому, почне кухарка скубати, а під крилом записка: «Дурню, ти купив цю курку в Чайківського, за котрим шукаєш». Уже та курка не лізла панові у горло.

Так він ходив два роки або й більше.

Чайківський мав у хаті схованку. В печі зробив собі криївку, а залазив досередини через плиту. Не раз було: поліція точно знає, що він дома, у Серафинцях, а знайти не може.

Аж комендант поліції Янков'як перебрався на наймита і почав служити у багача-сусіда. На того бідацького наймита не дуже звертали увагу.

Якось восени Андрій прийшов додому, мати дала йому вечеряти, та він читав за столом газету. Той «наймит» Янков'як підкрався і з пістоля стрілив у Чайківського і в його маму. Так він убив обох Чайківських.

То було на початку тридцятих років. Той Янков'як дістав премію за те, що вбив Андрія, але не довго ходив він по світу. Тридцять дев'ятого року, чуєм, хтось і його вбив. А хто — не знаю.

ЯК ЧАЙКІВСЬКИЙ НАД ПАНАМИ ЗБИТКУВАВСЯ

Чайківський у Городенці закінчив гімназію, але посади поляки не дали, бо українців тоді переслідували. Це примусило його піти в другу сторону — на

ту дорогу, якою ходив колись Довбуш. З панами Чайківський виробляв великі фокуси. Перестріне поміщика на дорозі чи фабриканта:

— Давай, пане, гроші і їдь собі далі. Я — Чайківський.

Гроші він роздавав бідним.

У Коломиї прийшов до панського палацу:

— Давай, пане, гроші.

Пан не хотів давати. Чайківський каже йому:

— Зігнися!

Пан зігнувся. Чайківський поклав йому на спину куряче яйце і говорить:

— Пане, ти тримаєш на спині гранату. Коли кивнешся, а вона впаде, то розірве тебе на кавалки. Стий, поки хтось не прийде. Скажеш, що був у тебе Чайківський.

Чайківський узяв, що йому треба було, і пішов. А пан стояв з яйцем на спині, поки хтось там не прийшов, і не зняв з нього ту «гранату».

Поліція ловила Чайківського, але не могла зловити. Він ховався у рідній хаті. У печі мав схрон. Як хтось ішов, ліз у піч, мати закривала, і сидів там, поки поліція не піде.

Він сам писав листи до поліції, аби його ловили. Якось пише: «Завтра в обід Чайківський буде проїжджати попри коломийську жандармерію». Коло кожного стовпа стоїть поліцай і чекає, коли буде їхати машина. Нема нікого, лише ішов з робітниками обдертий чоловік і віз якесь сміття у тачці. Доїхав до поштової скриньки, кинув листа, адресованого до поліції, та й поїхав далі. Другого дня читають у поліції, що попри них віз сміття Чайківський, та поліція не сподівалася навіть.

А видала Чайківського його рідна сестра. Почав до неї ходити поліцай. Ходив, поки не закохав її в себе, обіцяв женитися, якщо скаже, де переховується

її брат. А вона, дурна, повірила. Одного разу сказала йому:

— Брат у той і той час буде вечеряти вдома.

Поліцай зайшов потиху в сіни. Двері в хаті були відкриті, і він несподівано з'явився на порозі. Чайківський не встиг взятись за зброю і повалився на стіл мертвий. Мати взяла сокиру і хотіла зарубати жандарма. Жандарм вистрілив, і мати мертва впала на груди свого сина.

Пани обіцяли за Чайківського великі гроші, але цьому поліціантові не дали ні копійки, бо їм Чайківський потрібен був живий, а не його труп. Та й маму не смів убивати.

ЯК ПОМІЩИК ОПРИШКА ВИХОВАВ

Було те давно, коли наші діди та прадіди гнули спину на клятій панщині. Не зазнав доброї долі і бідний селянин, до якого поміщик села Заруддя зайшов з ласки панської на хрестини і по своїй волі сказав назвати хлопчика Адамком. Пробігли роки, виріс і змужнів Адамко, побував не раз у дворі поміщика й видів, як били його сусідів, деяких кидали у холодні льохи й мучили тяжко. Ятрилася зненавистю душа парубка до тої панщизнянської сваволі. Та що міг він сам вдіяти?

Віддав поміщик Адамка вчитися військової справи аж до Золочева, думав зробити зі свого похресника вірного служаку і ротмістра своїх двірцевих вояків.

Повернувся якомось Адамко з військової служби і зайшов у двір панський, щоб подякувати ясновельможному поміщикові за науку. Застав пана на конюшні, як той, розлючений, наказував дворакам бити селянина, який лежав на лаві обкровавлений.

Пан побачив Адамка, припинив ті побої і радісно промовив:

— Ось який ти, мій Адамку, справний, змужнілий. Ану ж покажи-но, хлопче, яка в тебе сила та виправка військова. Всип тому хлопкові пару смачних, — і подав дротяну нагайку.

Взяв Адамко нагайку, зміряв грізним поглядом пана. Якась сила нечувана потрясла його тіло, зродила лють. Замахнувся і почав лупцювати поміщика. Пан закричав:

— Рятуйте! В'яжіть того посіпаку!

— Не на те я, пане, вчився, щоб стати катом моїх односельців. Ні! Не вийде, ясновельможний, те, кого ти задумав з мене зробити. Не потрібні мені твої ласки і добро. Та ж ти — кровопивця, — мовив схвильовано Адамко і продовжував лупцювати пана.

Двораки остовпіли, налякалися тої сили парубка. Коли ж Адамко відрахував уже десятий нагайпанові, то накинулися на нього. Адамко схопив одного, другого, четвертого, кинув їх на землю та так бив, аж нагайка свистіла. Раз пана, раз двораків, раз ясновельможного, раз продажних слуг.

На крик наспіла челядь пана, дворові вояки. Перш ніж зрозуміли, що тут коїться, то вже Адамко вирвав в одного рушницю і почав стріляти на пострах. Підкорив собі всіх.

— Занесіть пана в покої, відкрийте льохи і випустіть всіх страждальників. А ти, пане, знай, якщо і далі будеш так жорстоко поводитись з людом, то я провчу тебе ще краще. Дякую тобі красенько, пане, за науку, — мовив Адамко. — Ти, Дмитре, — звернувся він до побитого селянина, — підеш зі мною, станеш суддею над панською сваволею.

Забрав Адамко з двора добрих коней, зброю, кількох смільчаків з села, поцілував батьків і подався у Темний гай, що виднів на пагорбі, а далі — у бережанські праліси.

Вже надвечір по волі пана прибули улани із Золочева для осмирення бунту. Вислав пан в лісі свого слугу і велів сказати, щоб Адамко добровільно з хлопцями прибув у двір, склав зброю, то буде помилуваний. Інакше, грозив пан, він спіймає його і осліпить зухвалого голодранця.

— Скажи поміщикові, — засміявся Адамко, — тоді прийду з повинною, як на моїй долоні ліс виросте. Нехай пан опам'ятається, припинить сваволю. Ще передай: пан ваш осліпне скоро.

Пройшло кілька днів. На дубі проти панського двору сидів невидимо Адамко. Тільки поміщик появився, Адамко поціливів його в праве око. Розлючений пан не міг заснути, посилив охорону двору, тримав золочівських драгунів. Передали лист панові: «Чекай Адамка в гості у четвер». У дворі переполох. Та Адамко прийшов з хлопцями в понеділок. Розгромив панську охорону, а драгуни тікали у Рудавину та й тонули в її безоднях. Закритий за сімома замками у палатах надривався поміщик:

— Ловіть Адамка, харцизяку!

Від страху захворів поміщик та й помер. Адамка бачили у лісах. Доходили чутки про його розправи над панами у всій околиці. Потім, говорили, подався він з побратимами в Карпати до опришків.

ЯК ОПРИШОК ВІДДЯЧИВСЯ БІДНОМУ ЧОЛОВІКОВІ

Починається казка з великого багача. Цей багач мав два сини. Старший поводив себе добре і слухався батька. За то отець його оженив добре. Який багач був сам, від такого взяв і дівку. А молодший, неслухняний, оженився сам і взяв дівку, яку сам хотів.

За те отець йому не дав ніякої частки. І жив він дуже бідно, але його життя було дуже солодке й веселе.

А одної осені бідняк дивиться — у нього кінчається хліб і нічого їсти. Каже він жоні:

— Що би нам робити? Чи не продали би ми корову на торзі?

А жона каже:

— Я тобі не скажу нічого, ти знаєш. Продати мусимо, бо їсти нічого.

Бідний зібрався на торг і продав корову за тисячу срібних. І зрадів та з радості пішов купити хліба. Бачить він, що поліція веде межи собою вісімнадцятилітнього хлопця за крадіжку. А то був опришок. Привели його на уряд і вже хочуть вішати, бо вчинив велике діло.

Але суд виголосив вирок, що за тисячу срібних може відкупитися. Люди дивляться один на одного, але ніхто тисячу не виймає. А той бідний чоловік, що продав корову й не мав шматка хліба, поліз у тайструну, витяг тисячу срібних і виголосив, що викупає з-під шибениці голову. І коли викупив опришка, той підійшов до нього, низько вклонився і красно привітався. Питає опришок:

— Звідки ти, чоловіче, з котрого села?

Чоловік сказав, звідки він.

З тим словом зібрався опришок і пішов. Пішов своєю дорогою, котрою хотів. Але бідний чоловік задумався, що недобре зробив, бо не має за що купити крихту хліба своїм дітям. Іде додому без нічого. Ступив до хижі, а в нього опришок сидить за столом і гоститься з його жоною і дітьми — той самий, котрого забрав з-під шибениці за тисячу срібних. Гостилися вони з радості й говорили. Опришок питає бідного чоловіка:

— Чого ти такий бідний? Не маєш нічого у своїй хижі!

Бідний каже йому:

— За те я такий бідний, що нянька не послухав і не дав мені нянько ніякого майна, а все дав старшому брату, котрий його слухався. Ну, я тобі все сказав, тепер скажи ти мені, чого ти крадеш, коли бачиш, що тобі не ведеться?

Опришок йому каже:

— Я краду, бо я від багатого краду, а бідному даю. Ти, бідний чоловіче, скажи, де твій брат живе, і я піду подивлюся.

Зібрався опришок до багатого брата. Дивується: скільки він ходив, а такого багача не знаходив. Дочекався вечора у хижі багача і запалив свічку, і пустив із свічки такий дух, що всі поснули. Тоді пішов по хижі шукати грошей. Відкрив одну шафу, а там повно грошей. Набрал бесаги і поніс до бідного, котрий його викупив з-під шибениці. Устає багатий рано і бачить: у шафі бракує грошей. І дуже зайойкав:

— Хто наші гроші забрав?

Жила в нього стара мати, що вже мала дев'яносто років. Каже йому:

— Гроші вкрав твій бідний брат, мій сину.

На те багатий:

— Того не можемо казати, бо ми його не бачили.

А мати говорить:

— Я бідного сина спіймаю в крадіжці! Та як його спіймаю? Зроби велику гостину і мою стару скриню повези до бідного сина. Я буду в ній сидіти і слухати крізь ключову дірку, що в нього в хижі говориться. Якщо він украв гроші, то він буде веселий.

Багатий послухав матір. Зробив велику гостину, закликав бідного брата і питає його, чи має місце в себе на стару скриню, бо він соромиться старої скрині, а до нього зійдеться багато людей гоститися. І бідний сказав:

— Вези, в мене є досить місця.

Багатий спакував у скриню стару матір, наклав усяких калачів, щоб не була голодна, і повіз її до бідного брата.

Але і бідний недовго гуляв на гостині, бо на нього ніхто не зважав. Не дали йому і шматка хліба. Та прийшов додому, і опришок питає його:

— Чого ти так скоро вернувся з гостини?

— Так і так... — розповідає бідний.

Тоді опришок і каже:

— Подивлюся я, що у цій скрині є.

Вийняв із кишені багато ключів, котрий буде підходити. Відімкнув скриню і бачить: баба спить, аж рота роззявила. А опришок узяв калача та забив бабі у горло так, що баба удавилася й померла. Далі скриню замкнув і говорить бідному:

— Тепер можемо говорити сміло, бо ніхто не чує.

Та що говорили? Говорили про опришківське діло. А у багача гостина закінчилася, і багач прийшов по стару скриню до бідного. Скриню привіз додому, відімкнув і дивиться — мати його вмерла. Дивується, від чого вмерла. Думає, мабуть, від того, бо була дуже голодна, їла з охотою і вдавилася.

Багатий скінчив своє діло з матір'ю: закликав попа відслужити провід і бабу поховати. А опришок узяв лопату і чекан, пішов на кладовище і бабу вигріб. Узяв її на плечі й приніс до багатого, а сам пішов у саж та зарізав найбільшу свиню. Бабу посадив на свиню і дав їй ніж у руки, а сам зібрався й вернувся до бідного. А рано встали служниці годувати свині й бачать: баба сидить на свині. Дуже страшно закричали й повтікали. Кличуть:

— Вставай, пане, мати зарізала свиню!

Багач устав і дуже злякався, коли побачив стару на свині. Скоро побіг до попа радитися, що йому чинити, бо прийшла баба додому і зарізала

свиню. Піп перелякався. Як це могла баба встати з гроба і зарізати свиню?

І сказав, що треба закликати десять попів та поховати бабу так, щоб більше не прийшла. Багатий погодився:

— Най прийде хоч скільки попів, я заплачу, аби лише мама не прийшла.

І бабу в другий раз поховали з десятьма попами. Але опришок знову її відкопав і приніс до багатого в хлів. Зарізав косою вола і посадив бабу на вола. Дав їй косу в руки та й пішов собі.

Рано встали слуги, зайшли у хлів кормити худобу і бачать чудо. Перелякалися так, що не було заднього! Почали кликати пана:

— Тут є знову мати!

Він теж дуже злякався і побіг до попа. І сказав попові, що велика біда, бо баба прийшла та зарізала вола. Піп відповів:

— Учинимо ще більший провід і повеземо бабу в параді на конях.

Провід відслужили і повезли бабу на конях знову на кладовище. А опришок у третій раз викопав її, приніс до попа і поклав йому під хату, а сам пішов та купив горілки й вигадує, як напоїти слуг. Вліз на хлів і капле з хліва вниз, де слуги спали, доки не почули. Як почули, говорять:

— Тут десь піп заховав горілку!

А опришок сховався на друге місце. Слуги вилізли на хлів, знайшли горілку, напилися і п'яні поснули. А опришок узяв бабу, заніс до хліва і посадив на коня, котрим везена була на кладовище. Сильно її прив'язав і дав батіг у руки, а сам пішов додому.

Рано слуги пробудилися, дивляться — а баба сидить на коні! Дуже злякалися й побігли сповістити попа. А піп наказав:

— Пускайте коня з двору!

Кінь утік з бабою. А до днини прийшов до воріт і заіржав так сильно, що багатий почув. Відчинив вікно і дивиться: попівський кінь, що ним відвезли бабу, стоїть під воротами. Бачить, що не тільки кінь, але й на коні баба. Жона налякалася й говорить йому:

— Йди ти за бідним братом і поділи з ним увесь маєток, бо твоя мати згубить нас з усім нашим багатством.

Він пішов за братом і сказав:

— Я тобі, брате, наділю половину маєтку.

Призвав уряд і в порядку передав половину маєтку й того, що придбав сам. А в тім часі прийшов опришок, що бабу приносив із кладовища, й каже:

— Та ви свою бабу не можете поховати з попами? А я її поховав так, що вона ніколи не прийде.

І поховав.

Тепер собі подумайте, як опришок віддячив бідному чоловікові за тисячу срібних, котрими той відкупив його від шибениці. Поставив бідного на газду!

ЯК РОЗБІЙНИК ПОМСТИВСЯ ПАНОВІ

Один чоловік як був молодим, то натворив людям багато лиха. Але молодість минає швидко, і на старі літа він задумався, що так далі жити не можна. Думав він, думав і одного дня вирішив:

— Піду в такі глухі ліси, де ще людська нога не ступала, і буду сам жити до того часу, поки не вчую людського голосу. Як вчую людський голос, то це буде означати, що я можу повернутися і жити між людьми.

Так він багато років живе пустельником у лісах.

А був ще такий пан-чарівник — дуже багатий і дуже поганий. Мав він величезні отари овець і тим, хто брався пасти його вівці, давав великі гроші. Але якщо вівця пропадала з отари, то він відрубав вівчареві палець.

Один дуже бідний чоловік шукав роботи, бо ніде не міг дістати шматка хліба. Так його біда загнала аж до того пана.

— Заплачу тобі за роботу файні гроші, але як пропаде вівця, то за кожну рубаю палець.

Погнав вівчар отару в полонини і був там аж до осені.

Восени приїжджає пан на коні, і починають з вівчарем овець рахувати. Порахували — п'яťох овець нема. Пан довго не думає, ловить вівчаря за руку, і як той не плакав, як не просився, відрубав йому п'ять пальців.

А пустельник жив недалеко від полонини. Як почув людський крик і плач, кинувся до того місця і все бачив.

Пан сів на коня і поїхав, а пастух розірвав сорочку і завиває руку без пальців.

Прибіг до нього пустельник і питає:

— За що пан відрубав тобі пальці?

Вівчар розповів йому все, як сталося.

— Ходи тепер зі мною.

Йдуть вони дорогою, а вже надходить ніч. Йшли вони ще якийсь час, аж побачили панський маєток. Повертають до брами і просять слугу, аби пустив їх переночувати.

— Почекайте, хай побіжу й запитаю в пана.

Побіг слуга питати дозволу, і пан сказав пропустити їх. Зі сміхом, наче нічого не було, запросив подорожніх до себе в покої і наказав принести вечерю і вина, їм наливає з простої пляшки і в прості чарки, а собі лє з кришталевої і в золоту чашу.

Як повечеряли, пан сказав слугі кинути в хлів, де тримають безрогих, трохи соломи, і хай подорожні сплять.

Зайшли обидва до хліва, полягали в соломі, а пустельник і каже:

— Будь тут, я зараз повернуся. — І пішов.

Повернувся він з вином у кришталевій пляшці і золотою чашею.

— Що ти зробив? — дорікає вівчар. — Він нас погостив як людей, а ти ще в нього крадеш.

— Не жалій його. Це пан-чарівник. Він відрубав тобі пальці, а тепер перекинувся в іншого, аби ми його не впізнали. Він нас приймав як гостей, а послав ночувати до свиней. Чаша і вино теж чарівні. Коли вип'є хтось цього напою із золотої чаші, то знає про все, що у світі діється. Тепер він вже нікого дурити не буде, бо вся його сила в наших руках.

Тікають вони від цього пана, лиш завидніло надворі. Йшли вони, йшли і побачили за річкою село. Знайшли кладку і переходять річку. Назустріч їм син того пана, в котрого вони ночували. Пустельник довго не думає. Влив собі трошки вина в золоту чашу, випив, приступає до панського сина, бере його за поперек — і в плесо. За паничем лиш забулькотіло.

А на тім боці показалася молода дівчина.

— Що ти зробив? — каже вівчар. — Таж ти невинну людину погубив!

— Перейдемо річку, я тобі все розповім.

Пропустили вони дівчину, сіли на березі, і пустельник каже:

— Цей панич довго дурив дівчину, котра тепер переходила кладку. Незадовго вона народить від нього двох синів. Вона сказала йому, що вагітна, а він хотів утопити її, аби від поганої слави втекти.

Женитися на бідній він не хотів. То ліпше хай один гине, ніж мають троє за пусто-дурно зі світу йти. Про це все я дізнався, як випив вина із золотої чаші. А тепер наші дороги розходяться. Я маю золоту чашу, вино і йду в опришки. Буду всіх панів карати, а ти йди куди хочеш.

— Візьми й мене з собою, — просить вівчар.

І з того дня пустельник і вівчар довго ходили по наших горах опришками і за добрих людей заступалися.

СІРЯК ДО СІРЯКА!

Раз була де не була держава, і не маленька, а велика, не бідна, а заможна, усіма достатками обдарована. Та люди в тій державі жили дуже бідно, хоч були не лінивi. Тому так бідували, бо цар та його родина всяко мучили й дерли свій народ. Коли хтось насмілився було противитися їм, того немилосердно карали і нищили.

Надокучили людям порядки, зненавиділи царя, але мусили терпіти, бо ще межі ними не появився такий чоловік, котрий би годен повести народ проти панів, а цар і його урядовці добре розумілися й одне одного підтримували.

Та нема такої довгої ковбаси, аби кінця не мала. І панському царству настав-таки кінець. Люди дочекалися і свого ведучого, який виступив проти дурного царя та його підлабузників.

Це зачалось так: десь влітку женці знайшли в житі дитинку — ще у пелюшках. Ніхто не хотів узяти її. Лиш один бідний чоловік пожалував хлопчика:

— Дайте його мені. В мене, нівроку, семеро... Та межі ними й восьме якоесь проживе.

І поніс дитинку із собою. Годував її, частував, як і своїх рідних.

А хлопчик ріс, як із води. Змалку худобу доглядав, дні й ночі проводив у полях і лісах. Люди називали хлопця Найденик, бо знайшли його у житі.

Хлопчик народився з добрим серцем. Вже од дитинства він не міг терпіти кривду і неправду. Коли видить, що когось несправедливо скривджують, біжить тому на поміч й сміливо заступається, хоч би ворог був у десять разів сильніший. За це не раз йому діставалося од старших легенів, що були багаті і зарозумілі.

Коли Найденик приходив додому в синяках, батько журився:

— Та що з нього буде, що його чекає у житті?!

А хлопчик тим часом виростав і дужчав. Скоро на зріст і силу перегнав усіх своїх однолітків, і на лице був файний.

Діти бідних дуже любили його, а панські й багачки — боялися й ненавиділи.

Одного разу на толоку, де сільські діти, й межі ними Найденик, пасли собі худобу, прискакав гордий панчук, син поміщика. За плечима рушниця, у руці нагай.

Скаче на коні, налітає на сільських дітей, страшить їх та й нагаєм страшить.

Діти тікають, пишать, плачуть, але нічого не сміють сказати, бо ото їх пан. Панчук бачить, що його бояться, та ще посмілішав і почав усяко збиткувати хлопчиків.

Тоді Найденик приніс тичку і як бахнув коня по хребту, той сіпнув собою вбік, аж панчук мало не впав. Заганьбився, ще дужче розсердився і повернув коня на Найденика, ось-ось його розтопче... Але хлопець не злякався й знову підняв тичку. Тоді кінь став дибки... Пан розмахнувся нагаєм і швакнув хлопця по лицю, що кров потекла.

Найденик не заплакав, одною рукою схопив коня за вуздечку, а другою панчука за руку, стягнув його на землю, вибив з рук рушницю, повалив на землю і доти бив, що той знепритомнів.

Сільські діти зі страхом дивилися на бійку. А Найденик зняв із пана торбину й закинув собі на плече. На прощання так потермосив панича за вухо, що воно зосталося в руці. Далі взяв рушницю, скочив на коня й каже:

— Хлопці! Будьте здорові! Я йду від вас... Скоро і ви підете за мною. Кінь мене понесе в гори, а там я його лишу, бо мені коня іще не треба. А вухо панчука залишиться у мене на пам'ятку!

І з того часу почалися сміливі нападки на панські маєтки, все частіше червоний когут бив крилами на панських будинках.

Люди знали, що це Найденикова робота. Знали це й пани, але впіймати хлопця не могли. Влаштували на нього лови і походи... Та марно, бо бідні люди любили сміливця і попереджували, коли йому загрожувала небезпека, ховали його перед жандармами і військом.

Минули два роки. Тепер уже не лиш червоний когут з'являвся ночами на панських будинках. Найденик зі своїми вірними побратимами відвідував панів уже і в білий день. Мали своє гасло. Коли Найденик переставав на дорозі пана або з'являвся у його маєтку, то нараз вигукував:

— Сіряк до сіряка!

Це означало, що прості люди — робітники, бідняки, батраки і слуги — повинні були спільно вести бесіду зі своїми хазяями.

У багатів тряслися руки, але вони висипали золото і дорогоцінності опришкам. А ті малу частину лишали собі на прожиток, а останок передавали бідноті.

Спершу люди називали цих опришків «найденіками», а потім — «сіряк до сіряка».

Вістка про Найденика та його сміливих хлопців дійшла аж до столиці. Цар скликав міністрів та вельможних панів на нараду:

— Треба цьому покласти край!

— Легко сказати: впіймати розбійника! Як се вчинити, коли у нього є більше прихильників, як у нас, як у царя?

— Нічого... Гроші все зроблять, — відповів цар і дав оголосити по державі, що хто того Найденика впіймає або вб'є, той відразу одержить сто золотих дукатів.

Але час минав, а ватажка ніхто не ловив і не вбивав. Цар підняв винагороду до двохсот дукатів, а потім — до трьохсот. Але і те не допомогло. Цар і пани тряслися од страху. Раз цареві дали знати, що до нього прийшов посланець з чужої держави й хоче з ним поговорити.

— Пустіть!

І гостя пропустили. А той замкнув за собою двері й вигукнув:

— Сіряк до сіряка!

Цар, як почув ці слова, зблід, бо нараз упізнав Найденика; розкрив рота, щоб покликати сторожу, та опришок спокійно сказав:

— Сидіть тихо! Нічого страшного із вами не станеться. Я прийшов, аби вас попередити, а далі піду собі своєю дорогою.

— Та як ти насмілився вступити в мій палац? Я тебе можу знищити!

— Не знищите. Я — посланець.

— Чий посланець?

— Народний. Не я вас, а ви мене боїтесь. Та зараз вам ще нічого боятися, бо я вас не торкну.

— Ти ще смієш мені погрожувати?! — І посяг рукою за дзвінком.

— Шкода праці, о пресвітлий царю, — засміявся Найденик. — Тут стережуть не вас, а мене, — і гукнув у двері: — Сіряк до сіряка!

Тої ж миті двері розчинилися й увійшли чотири озброєні вояки, націливши рушниці на царя.

— Не треба. Станьте за двері!

І, як по команді, всі чотири вийшли.

— Думаю, тепер вірите, що я не жартую. Можемо поговорити?

— Говори, — процідив цар.

— Найперше мушу вам сказати, що скупа у вас рука — за мою голову лиш триста золотих обіцяєте! Мало, дуже мало, пресвітлий царю. Але, хоч би сю винагороду ви підняли у десять разів або сто разів, мене простий народ не продасть! Я вирішив позбавити вас клопоту, тому сам сюди прийшов. Добре подивіться на мою голову й помилуйтеся нею. Ваші триста дукатів залишаться вам... По-друге, і це найважливіше, я прийшов сюди, аби вам сказати: кінець вашій владі!

— Сього не може бути! Моя голова ще твердо стоїть на шії...

— Може, ваша голова й міцно держиться, але ваш трон хитається й, коли не днешь, то завтра розвалиться.

— У мене ще доста сили...

— Ваша сила — «кожух до кожуха», себто пани, але вона слабка проти другої сили — «сіряк до сіряка», чи то проти сільського люду.

— Увидимо! З розбійником мені нічого торгуватися. Але сього разу я готовий з тобою потягатися, якщо зробиш задачу, котру тобі дам.

— Я готовий.

— Послухай: ти добрий розбійник. Як украдеш цієї ночі мого найліпшого коня, то буду вести з тобою розмову далі.

— Гаразд! — Опришок обернувся й пропав за дверима. За ним на дорозі лиш сніг закурився.

«Н-но! — подумав цар. — Сей Найденик дається мені взнаки, але ще побачимо, хто кого подолає».

І розпорядився, аби його дорогого коня перевели в окрему стайню, щоб усі замки на ніч позамикали й чотири вояки стояли на варті: один має сісти на коня, другий держати за вуздечку, третій — за хвоста, четвертий — із рушницею сторожити на дворі.

А десь коло півночі зчинилася хурделиця. Вітер зі снігом так мете, що ні видко, ні чути нікого.

Вартовий стулився під одвірок. Раз глипнув — на снігу щось чорніє. Ближче, ближче до того — лежить чоловік! Старий жебрак уже геть заковчів.

Вояк стукає у двері:

— Браття, отут старий чоловік, вже й душа з нього вийшла.

— Не кажи дурницю! Держи службу!

— Браття, таж гріх загубити душу!

Відчинили двері, затягли замерзлого жебрака до стайні, зняли з нього тайстру і почали його розтирати.

Доти терли, доки не прийшов до тямки. Каже:

— Люди чесні, дуже вам дякую за те, що вирвали мене із рук смерті.

— Хто ти за один?

— Я приніс цареві вістку про Найденика. Цар дуже зрадів, погостив мене і дав сорок золотих дукатів. Останок грошей пообіцяв дати, як упіймають розбійника. А може, вже його й піймали. Я не знаю, як вам і віддячити, — і вийняв сорок дукатів із тайстри.

А воякам не треба було двічі одне казати. Охоче взяли гроші й поділили їх межі собою.

Думають собі: «Припало нам по десять золотих. Се непогане діло. А за коня боятися не треба, раз Найденика впіймали».

Жебрак далі вийняв з тайстри пляшку вина:

— Не вадило би розігрітися. Сим вином мене погостив цар. Так мені посмакувало, що й заснув, а якби не ви, то зачоченів би. Ану, покуштуйте! — і кожному підряд дав напитися. Вино похвалили, а жебрак знову пустив пляшку по руках вояків.

— Тепер, браття, після райського винця, не вадило би й запалити.

Витяг з кишені пачку тютюну і поділив кожному. Вояки ще не встигли докурити, як усі чотири поснули так міцно, наче їх приголомшили.

А Найденик заніс до стайні терлицю, пересадив на неї вояка, котрий сидів на коні, другому в руки сунув мотуз, третьому, що держав хвіст, дав тримати березовий віник, четвертого з рушницею відсунув убік, відчинив двері, згасив світло, сів на коня й — го-гоп! — поскакав собі! Тільки лишив записку: «Сіряк до сіряка!»

Як почало зоріти, сторожа вже помалу прочунала.

Першим прийшов до себе той, котрий сидів на терлиці:

— Гей, браття, де ви? Вставайте, бо зі мною щось недобре! Я сиджу не на коні, а на терлиці!

— Таж я держу за вуздечку!

— А мене конячий хвіст чогось коле в руки!

Четвертий запалив свічку, і вони одразу зрозуміли, що жебрак украв царевого коня. Дуже налякалися:

— Нам смерті не минути!

Й дорадилися, що втечуть у гори-ліси. Але тут прийшов до стайні цар.

Прочитав записку «Сіряк до сіряка» і зрозумів, що кінь уже в руках Найденика.

— Сторожів у темницю! — закричав сердито.

Зажурений, вернувся до палацу, а тут перед ним, як із-під землі, став один із сіряків.

— Но, пресвітлий царю, йдіть собі за конем, — і розповів куди. — Але іти мусите самі.

Що було чинити? Цар погодився. Йде, йде лісом. Вже дійшов до вказаного місця, але нікого тут не бачить. Нараз лиш чує:

— Сіряк до сіряка!

І перед ним верхи на коні з'явився Найденик.

— Тут є ваш кінь. Не бійтеся нічого. Вам і волос із голови не впаде. Но, будемо далі домовлятися?

— Ні.

— Якщо так, — говорить йому Найденик, — ваше царювання вже минулося. А вас народ посадить у школу для дурних. Я не хочу собі паскудити руки з чоловіком, котрий свого слова не додержує. Яку кашу наварили, таку будете сьорбати!

По дорозі додому цар думає собі: «Не буду панькатися з розбійником! Хто керує державою — він або я? Побачимо, хто ще візьме верх!»

Як тільки вернувся, скликав усіх панів, воєвод, високих урядовців. Замовив собі нове парадне плаття, послав по голяра, аби його вчинив молодим.

Перукар узяв приладдя і хоче йти до царя. Там на дверях його чекали двоє незнайомих. Заткали йому рота, зв'язали руки й ноги, зняли з нього білу мантію, а тоді замкнули його до комори.

Тоді один з них, Найденик, переодягся на перукаря і поспішив до царської кімнати. Дійшов до палацу, а тут сторожа:

— Стій!

— Я йду царя голити.

— Покажи перепустку!

Перукар вийняв папірця, але вартовий читати не вмів.

— Як звешся?

— Сливовиця.

Сторож засміявся:

— Непогана справа — сливовиця, якби лиш була.
Но, йди, йди!

А тут куховарка назустріч: перукар потрапив до царської кухні. Куховарка витріщила очі:

— Хто ви такий?

— Я йду царя голити.

— А як вас звати?

— Я звуся Мацур (кіт).

Куховарка засміялася:

— Акиць, геть із кухні! Ще біди наробиш!

Перукар надибав на кімнату принцеси. Царева донька сидить, смачно їсть й облизує пальці.

— Хто ви такий і як вас звати?

— Я перукар, іду вашого нянька поголити, а звать мене Пиріг.

— З сиром чи з маком? — засміялася принцеса.

Далі голяр потрапив до кімнати самої цариці, котра сиділа перед дзеркалом і пудрувала собі личко.

— Хто ви такий і як вас звать?

— Я перукар, іду царя голити, а звать мене Одеколон.

— Мені якраз його і треба, бо вже скінчився... — пожартувала і цариця.

Нарешті перукар дійшов до царської кімнати. А цар, роздягнений, в довгій сорочці, уже його чекає.

— Чому так запізнився?! — почав кричати.

— Пресвітлий царю, головний майстер захворів і замість себе послав мене.

— Як тебе звати?

— Отаке Чудо...

— Ти справді чудо. Та берися до роботи!

Перукар розклав своє приладдя, намилив цареві бороду і почав голити.

Поголив один бік, постриг півголови і півбороди, а тоді кинув приладдя в землю і — тікати!

Цар глипнув у дзеркало й перелякався сам себе.
Схопився й гайда — доганяти хлопця.

Забіг до кімнати своєї дружини:

— Чи не бачили Отакого Чуда?

— Таке чудо, як зараз, ще не бачила. Але сюди приходив Одеколон...

— Тобі все одеколони в голові! — буркнув сердито цар і побіг далі до принцеси.

— Не бачила Отакого Чуда?

— Йой, няньку, ще ніколи не бачила отакого чуда, як це ви! А тут був Пиріг.

— Йой-йой! Одній на розумі лиш одеколон, а другій — пироги! — гримнув дверима цар і забіг до кухні.

— Не бачила Отакого Чуда?

— За все своє життя ще не бачила! Та недавно проходив Мацур.

— Йой-йой! Тобі лиш Мацур у голові!

Пробіг цар до воріт. Дивиться: сторож лежить у болоті.

— Ти сякий-такий!

— Ах, пресвітлий царю, перебачте, збила мене із ніг Сливовиця...

— Ти на варті сливовицю п'єш?

І не встиг договорити, бо в натовпі побачив пе-
рукаря.

— Люди, люди! Ловіть Отаке Чудо!..

Одні сміються, другі тікають, треті хрестяться й усі одної думки — цар здурів! А голяр то покажеться, то сховається в юрбі... Цар біжить за ним і не своїм голосом горлає:

— Люди, ловіть Отаке Чудо!..

Зрештою поліція схопила царя, а той почав біду робити, вириватися й поліцаїв бити. Мусили його зв'язати й відвезти в божевільню.

Другого дня призначили вибори нового царя. Зібралися пани на майдані й радяться. Радяться,

сперечаються. Вже дійшло до бійки, бо не можуть вибрати нового царя. Кожний хотів би бути царем сам...

З'явилися вершники. Поперед них командир. Він повернувся до людей і вигукнув:

— Сіряк до сіряка!

Люди впізнали Найденика й у відповідь закричали:

— Най живе «Сіряк до сіряка!»

І суперечки припинилися, бо народ одностайно обрав головою своєї країни правдивого Найденика. І почали жити щасливо.

ЛУК'ЯН КОБИЛИЦЯ

Про гуцульського месника Лук'яна Кобилицю багато розказували у народі. Лук'ян Кобилиця од роду був дуже прозорливим, спостережливим, завзятим. З гнівом ставився до панщини, до катування людей. Він часто збирав круг себе селян, повіряв свою непримиренність: «Горстка тих панів, а всіх нас у кулаці хочуть тримати. Треба гуртуватися і силою іти проти них!»

І народ йому вірив, як рідному батькові, чекав його наказів, ішов за ним.

Скоро спалахнули перші заворушення у горах. Цісарські судді були немилосердними до бунтарів. Суд мав місце в Чернівцях.

Обрали гуцули Кобилицю послом до Відня. Він їздив за цісарською правдою, та привіз одне розчарування. «Не в цісаря, — говорив, — а у власних руках наших вірна правда, мужицька доля».

З'їхалися депутати віденського рейхстагу. Тут був і представник Гуцулії Лук'ян Кобилиця. Довго раду радили, а відтак запросили їх на бал до самого ав-

стрійського цісаря Франца-Йосифа. Грали музики, гості танцювали.

Почалася цісарська вечеря. А поміж депутатів був такий звичай: тільки сядуть до столу, як перший ляскає другого й викрикує: «Передай далі!» Затим отак само другий — третього, третій — четвертого і так до останнього пана-депутата.

Коли сідали за столи, Лук'ян Кобилиця сів випадково з самим цісарем. І раптом — лусь! Панок вдарив Кобилицю й вигукнув:

— Передай далі!

За столом запанувала тиша. То не штука, коли ляпаса дає депутат депутатові, а коли діло доходить уже до цісаря, то... зась. Небагато смільчаків зголо-ситься.

Всі, хто сидів коло столів, лиш мовчки собі по-сміхалися: «Попався хлоп!» Але легінь Кобилиця не з того дерева, щоб нараз зігнулося. Він не розгубився. Проте спокусу добре дати його світлості він таки стримав. Замість ляпаса до вух Франца-Йосифа долинули лагідні й чемні слова:

— Що б ви, ваша світлість, порадили зробити бідному гуцулові, якби вздріли, що його волики-сіромахи, запряжені у тарадайку, вперлись у високу скелю?

Цісар з цікавістю оглянув хлопського депутата, трохи замислився й вирік:

— Я порадоньку дав би такую, аби не тратив він пусто-дурно сили, а ліпше повертав назад.

Кобилиця гейби й чекав такої відповіді: повернувся до того панка, розмахнувся ручищею і тріснув його просто в пику, а від того ляпаса по всіх покоях аж луна покотилася. Відтак Кобилиця встав, вклонився й пішов собі...

ЛЕГЕНДИ ПРО НАЙСЛАВНІШОГО ОПРИШКА ОЛЕКСУ ДОВБУША

ЖИТТЯ ОЛЕКСИ ДОВБУША

Давно в народі жив-був селянин на ім'я Олекса-кріпак. Було йому сто років, а його жінка мала дев'яносто вісім.

Одного разу пішла та баба у ліс по дрова і тільки замахнулася рубати, як чує: хтось чоловічим голо-сом говорить. Вона обернулася, бачить — дідо з великою бородою стоїть на пні й каже їй:

— Ой чого ви, пані, рубаєте дрова? Ви й не знаєте, що могли зрубати свого сина? Скажіть, хотіли би ви мати сина?

Жінка сказала, що хотіла б. А дідо тоді й каже, аби йшла додому, три дні не їла, а пила один кучоль води щогодини.

І от через три дні народився синок. Радіють і старий і стара. Думали-гадали, яке би йому ім'я дати, і надумали — Довбуш.

Ріс він дуже хутко. Та ось напала біда на Олексову хату: завітав пан зі своїми слугами і забрав Довбуша.

Довбушеві було тоді дванадцять років. Тяжко жилося йому в пана. Пан примушував його робити чорні роботи — пасти вівці, гуси, кури і качки. Раз пан послав його пасти вівці. Довбуш задумався і не помітив, як з гущавини вибіг вовк-страховище, схопив найбільшого барана і втік. Став Довбуш тяжко плакати, бо пан звелить відвести на стайню і дати різок. Коли чує, що хтось позаду йде. Він обернув-

ся і побачив старого діда, сивого як стіна. Старий каже Довбушу:

— Йой, хлопче, чого ти плачеш?

А Довбуш каже:

— Вовк у мене барана вкрав. Як тепер вертатися до пана? Пан мене поб'є.

— Скажи, хлопче, чого би ти хотів найдужче? — питає дідо.

— Я хотів би, щоб у мене була така зброя, якою би я міг дуба валити.

Тоді старий чарівник витягнув маленьке трав'яне стебельце і сказав, щоб розкрив рот. Коли Довбуш розкрив рот, чарівник заклав йому під язик стебельце і сказав:

— Видиш оту березу, іди зігни її!

А береза була товста, на три лікті. Довбуш зігнув березу і подякував старому. Дідо благословив його і сказав:

— Єдина твоя вірна зброя — це чарівний топірець, який ти повинен добути собі сам. Він є на Чорній горі у дідька, що літає. Його можна убити ярою пшеницею або гудзиком срібним.

Тільки сказав це старий, зник, немовби й не був. Через час з'явився пан і накинувся на Довбуша. Довбуш сказав до пана:

— Ти, холеро, тікай, поки цілий, а то квашню зроблю з тебе.

Пан знову хотів дати потиличник, але Довбуш підняв його над головою і каже:

— Тепер за все розплачуся з тобою!

Але пан став просити помилувати, і пожалів його Довбуш, відпустив. Пан, сарака, дременув у ліс, як заєць від голодного собаки. Довбуш аж засміявся.

Тоді він пішов збирати опришків, які би вірно служили йому. Набрив дванадцять опришків і пішов з ними на високу гору, на ту гору Чорну. Там наказав опришкам на другий день печеру видовбати.

Всі полягали спати. Одна варта стояла. Раптом почувся гул. Скотився камінь. Варта збудила Довбуша. Він нашвидку одягся, схопив рушницю і побіг до того місця, де скотився камінь. Враз зарядив рушницю ярою пшеницею, зірвав з сардака срібний гудзик і його заклав у рушницю. Бачить: щось чорне пливе по небу й іскри летять з очей. Довбуш націлився і вистрілив. Як тільки вистрілив, те чорне вдарилося у землю. Він підбіг і уздрів нечисту силу — дідька. У нього було вибите праве око, відірване ліве вухо і перебіта права нога. Довбуш побачив на пояску в дідька топірець, який був увесь із золота. Він хотів узяти його, але щось не допустило. Тоді він ножем навхрест ударив по чорту. Зразу щось завило і стихло. Він крикнув до своїх опришків, і вони уздріли Довбуша веселого, як ніколи. Біля нього лежав убитий дідько. Довбуш вихопив топірець і з розмаху загнав його у великий камінь, забитий у землю, аж утворилася ущелина. І сказав Довбуш:

— Оце печера, яку вам завтра треба було самим довбати. Буде вона нам надійним сховищем від панів.

Потім вони зайшли в ту ущелину і полягали спати. На ранок пішли далі панів бити, а вночі знову повернулися до печери. І досі та печера стоїть на Чорній горі.

Тим часом цісарський уряд жорстоко переслідував Олексу Довбуша. Цісарські слуги давали великі гроші за те, щоб піймали Довбуша, але бідні люди не помагали цісарю, а ще нашкоджували. Вони всі стояли за Довбушем, бо Довбуш від багатих забирав гроші, товар, а їх наділяв. Бідняки переховували Довбуша то в димарях, то в дровах, складених купами, а то й у бочці від огірків.

Одного разу пішов Довбуш відвідати свою сім'ю, а варту поставив коло дороги і наказав: скоро чого,

щоби кричали по-жаб'ячому. Це в них такий був сигнал. Довбуш не знав, що жандарі розставлені по селах і чекають його приходу. І от настало їхнє довгочekanня. Довбуш лиш зайшов у село, зразу ж почав прислухатися, бо почув, що десь зашарудів лист. Тільки-но зібрався було йти, коли враз за спиною вдарив постріл. Зразу ж з хат стали вибігати жандарі. Довбуш ускочив у крайню хату, в якій жив Івонел зі своєю дружиною. Захеканий Довбуш сказав нашвидку, що з ним трапилася біда. Тоді жінка узяла бочку з огірками, огірки висипала надвір, а в ту бочку посадила Довбуша. Зверху наклала круг, а на круг насипала трохи огірків і закрила платиною.

Як тільки все було готове — у двері загуркали прикладом. Старий побіг відкривати. У сіни зразу ж увалилися жандарі, збили з ніг бабу і зайшли в хату. Стали все перетрушувати, пороти і рвати перини, а один (видно, за старшого був) підбіг до старого, ударив його по голові і спитав:

— Де ти дів Довбуша? Він забіг до тебе у хату і не виходив. Говори, або тобі кінець! — І ще раз сильно ударив його.

Довбуш у бочці тяжко дихав від злості.

— Видимо, ти шукав Довбуша? Ось де я, Довбуш, лови мене!

Старшина стояв, мов кам'яний. Довбуш схопив макогін з печі, розтрощив йому голову. Потім вийшов надвір і враз почув квакання жаби. Це був сигнал. Так Довбуш не побачив рідних і змушений був відходити. Саме вчасно: бо дорогою вже йшла підмога жандарям. Довбуш натрапив на маленький загін. Жандарі стали стріляти з револьверів і рушниць, але кулі свистіли навкруги, а Довбуш спокійно бив жандарів своїм старим нерозлучним топірцем. Скоро Довбуш дійшов до своїх вірних опришків.

Незабаром умер тато Олекси Довбуша. Тяжко стало Довбушу на серці, ходив він, як хмара. А додо-

му не міг прийти, бо цісарський уряд його сокотив¹ коло хати. Та Довбуш довго не з'являвся додому і уряд перестав давати накази, щоб його зловити живим, а став вимагати, щоби хтось убив Довбуша. Той, хто уб'є Довбуша, буде мати великі гроші.

За це взявся один багатій, ім'я якому було Штефан. Тим часом Довбуш зі своїми опришками зайшов до одної молодиці переночувати. Але увечері прийшов Штефан і шепнув їй на вухо, щоб дізналася, чим Довбуша можна убити, і пішов. Молодиця, зайшовши в хату, стала підлещуватися до Довбуша, щоби він лишився з нею жити. Довбуш побачив, що вона дуже чемна, і зостався. Молодиця одної ночі питається Довбуша:

— Чим тебе можна убити?

Довбуш довго не хотів казати, нарешті згодився і сказав:

— Мене можна убити ярою пшеницею, яка мала пройти дванадцять служб, і волосом з моєї голови. Але ти не маєш про це нікому говорити.

На ранок молодиця розказала про все Штефанові, і той пішов десь роздобути яру пшеницю. Через тиждень вернувся з дванадцятьма зернами ярої пшениці. А тим часом молодиця, коли Довбуш спав, висмикнула пучок волосся з його сивої голови.

Ранком Довбуш, не знаючи нічого, пішов зі своїми опришками до пана, щоб з ним розправитися, бо пан дуже був злий, над бідними людьми знущався. А Штефан зарядив пушку ярою пшеницею, волоссям від Довбуша і став чекати. Виліз на дах з рушницею, там примостився і чекає.

Довбуш повернувся аж через три дні. Разом з опришками він підійшов до хати, постукав у двері, але ніхто не відкрив. Тоді він напружив м'язи і двері луснули. Саме в цей час вдарив постріл, і щось пеку-

¹ Сокотити — стерегти.

че пронизало Довбушеві груди. Штефан думав, що Довбуш умер, але той знайшов ще у собі сили і вбіг у двері. В хаті стояла молодиця, як кам'яна. Довбуш ножем збив її з ніг, і вона впала мертва. Довбуш уже лізе на під по драбині, але Штефан продер дірку у драницях і скочив униз. Там на нього вже чекали опришки. Вони шаблями порубали Штефана на куски. Довбуш знепритомнів і впав. До нього підбігли опришки і він сказав, що хоче померти на Чорній горі. Опришки взяли його і понесли.

Коли проходили коло потоку Чорна Жура, Довбуш зібрав усі сили і став на ноги. Він підійшов до Великого Каменя, забив у нього свій топірець і сказав:

— Хлопці, знайте, що хто сей топірець витягне, той буде такий, як я.

Сказав ці слова Довбуш і впав мертвим. Тоді опришки понесли його на Чорну гору у Ведмежу нору і там поховали.

Ще довго народ згадував Довбуша. Його смерть стривожила всіх людей, молодих і старих, бо усі люди любили Довбуша, а пани насилу збулися його.

З тих пір топірець Довбуша ніхто не може витягти з Великого Каменя.

ЯК ДОВБУШ СТАВ ОПРИШКОМ

Давно-давно, коли ще була у нас панщина, в Мараморші було одне село. Далеко-далеко mezi темними лісами. Там і сонце лиш подеколи заглядало у віконця маленьких хиж. Люди там рідко були веселі. Не робота, не тяжке життя смутило їх, але один великий пан. Сей жив недалеко від них, у Рахові. Жив по-панськи, в багатстві, бо йому мусили всі бідні люди в околиці робити дарма і з усякого

урожаю давати десятину і ще платити подать. Бо вони були кріпаками. Тому були смутні люди у тому маленькому селі, бо із того, що вони великим трудом заробили, ліпшу частину відбирав пан.

Найбільше смутився тим один бідний чоловік, старий Довбуш, котрий жив із своєю старою і наймолодшим сином у великій нужді. Хоч як ізмагався за літо, але не міг заробити стільки, аби панові заплатити панщину. Окрім дванадцяти ягнят і кучі¹, де перебував, не мав він ніякого маєтку.

А пан не чекав. Панові треба платити. А ще пан мав серце із каменя: нікому не відпустив панщину, хоч би який був мізерний.

Молодий Довбуш, шістнадцятирічний хлопчина, ходив через ціле літо з ягнятами. Чув від вітця, що пан пообіцяв, коли до осені не виплатять панщину, відбере ягнят. А він знав, що пан виконає погрозу.

Літо минуло, а панщина не була виплачена. І коли одного разу увечері повернувся молодий Довбуш додому з ягнятами, видить: стоїть красний кінь, на коні сидить пан, кричить на старого і махає шкіряним батогом. Довбуш хотів вернутися назад з ягнятами, але було вже пізно. Пан увидів його і закричав:

— Сюди із тими ягнятами, ти, псе!

Довбуш прийшов, а ягнята за ним.

— Но, ідім! Приженеш ягнята у мій двір! — розпорядився пан. Молодому стиснув жаль серце. Пожене ягнята, а пан, може, дасть їх зарізати. — Но! Що мудруєш? Ходім!

— Я не жену! Жени ти! — сказав хлопець.

Пан зачервонів, затрясся від злості:

— Ти, псе! Ти смієш казати, аби я, пан, гнав ягнята? На! — лаяв розбішений пан і хотів ударити Довбуша батогом по лицю.

¹ Куча — приміщення для птахів і тварин.

Довбуш охоронив своє лице, підняв товсту палицю. І як було, як не було — чи пан пригнувся дуже близько до Довбуша у своїй злості, чи молодий Довбуш підняв дуже нагло і високо палицю, хто знає. Доста того, що пан дістав по носі. І так ударив, що панові потемніло в очах і його обілляла кров. Коли пан опам'ятався, Довбуша уже не було.

На другий день прийшли панські слуги з шаблями. Глядали Довбуша, але не знайшли. Слуги забрали тільки ягнят і погнали з великим криком.

А молодий Довбуш блукав темними лісами і не знав, що чинити. Додому не смів повернути, а в лісах що буде з ним зимою? Раз увидів одну колибу, захovanу поміж густими деревами. Зайшов і найшов там старого діда. Дідо зрадувався молодому хлопцеві, почав його звідувати, звідки прийшов. Як Довбуш розповів свою історію, не пустив його дідо далі, а залишив біля себе.

І вивчив його той дід на опришка, бо сам був колись одним з найславніших опришків.

Так став Довбуш опришком.

Не пройшло і три роки, а вже мав цілу компанію, коло ста хлопців. І боялися його в цілій околиці, особливо пани. Дарма посилали на нього війська, ті не могли його зловити. Все там показувався, де його не глядали. Так став він паном усієї околиці.

ДОВБУШ І ДІДОК

У вісімнадцять років задумав Олекса, як би зібрати товариство. Пішов він до Жаб'єго і вибрав собі трьох легінів. Та й тоті запевнили його, що будуть з

ним, коби лиш пошукав решту. А Олекса загадав на перший запал лиш одинадцять, а він аби був дванадцятим.

Іде він і думає собі всяко у своїй голові. А мав він на Венграх родичів, трьох сильних братів перших, дуже сильних, та й загадав дістати їх у товариство. Іде він та й думає. І здибав старого діда, дід старий такий, що уже не сивий, але аж жовтий. Здибалися вони, поздоровалися, а дідо каже:

— Куди ідеш, сину? Добре, — каже, — виджу, куди ідеш. Ідеш до такого хліба, як я його уживав. Я іду з розбою, а ти лиш збираєш товариство. Сідай, сину, поговоримо. Я тобі розкажу, як маєш гостити.

Посідали вони, а старий каже:

— Ану дай, сину, ліву руку.

Узяв, подивився на руку та й каже:

— Важке твоє життя буде і твій вік.

Але подивився на праву руку і каже:

— Дуже маєш щастя до сеї гадки, що думаєш. Маєш до того, синку, силу — з силою ти вродився. Але коби мене послухав, що буду тобі оповідати, то будеш добре стояти. Уважай аби руську віру ніколи не кинув і кров не проляв, бо ти руської віри. То піде кров за кров.

Каже він Олексі ще одно:

— Чи побожишся, що сповниш тоті слова, які я тобі казав?

А той каже:

— Можу побожити за свої руки і за свою гадку, що я того не зроблю, а за своїх хлопців, за товаришів, не могу побожити, бо можуть самохіть тото зробити, то я за них не могу відповідати.

І дідок узяв тоді ніжик і вирізав зі своєї долоні таке зілля і вклав його Довбушеві у долоню попід шкіру, аби так заросло. Показав Олексі те зілля і каже:

— Від сього зела жодна куля тебе не візьме, а замок, хоч який, то отвориться, аби лиш притулити долоню. Іди, сину, хай тобі Бог помагає!

Довбуш подякував і пішов.

ДОВБУШ ОБДАРОВУВАВ БІДНИХ

Жили-були два брати. Бідних батьків то були сини. Не мали брати що в рот їсти, ніде було грейцарик заробити, хіба найнятися на службу до пана якогось. Та й старший з братів каже:

— Тату, я піду до пана, може, на службу мене б прийняв.

Батько знав долю свою, знав і долю синів та й сказав:

— Добре, хлопче, іди до пана та й попроси його, може, щастя будеш мати.

Попрощався старший брат Іван з няньком, з матір'ю і з братом. Пішов до пана просити. Прийшов до нього та й каже:

— Паночку, бідні ми, бідно живемо, чи не були б ви такі ласкаві прийняти мене на службу?

А пан каже:

— На службу? Слугів я маю, але бачу, що ти сильний хлопчина, то добре — лишайся в мене на службі. Але виплачу тобі аж через рік. Їсти в мене дістанеш, робота тебе чекає. Вівці будеш пасти на полонині.

— Добре, паночку, буду вівці пасти, — погодився Іван.

Час плив, час минав, Іван з вівцями на полонині і днював, і ночував. Голодним не був, бо і сиру там мав, і молока, а бувало, що й кукурудзяного хліба час від часу на полонину приносили. Інколи й каші вівчар мав змогу наїстися. І спокійний був пан з

Івановою роботою, бо не всі його слуги були такі робітні. Але як наблизився кінець року, пан інакше думав про Івана. «Завтра, завтра Іванові рік кінчається. Треба буде виплатити йому. А що станеться, як я його стратити дам, а заробіток його залишиться мені? — міркував пан. — Так, саме так я зроблю».

Задумав пан, так і зробив — дав стратити Івана. Кажуть, що в глибокій воді слуги Івана втопили. Як сталося те, вістка сумна облетіла весь край. Вістка блискавкою вразила батьків та молодшого Іванового брата, що Довбушем звався. І засумувала сім'я...

Усю сім'ю невимовне горе обливало, а пан нові плани снував. Знав той пан, що в Івана брат дома є, покликав своїх тридцять вояків і їм наказав:

— Слухайте, мої вірні, що хочу вам сказати. Живе в третьому селі звідси легінь, зветься Довбуш Олекса. Підете в те село і Довбуша того приведете сюди. Без нього мені на очі не показуйтесь!

Послухали вояки пана свого: взяли рушниці та й пішли по Довбуша Олексу. Ішли, прийшли в третє село, там хатку низеньку, бідненьку знайшли. А Довбуш надворі щось робив. Не привітались вояки, лиш зразу сказали:

— Збирайся до нашого пана! Зразу!

Довбуш бачив, що по нього сила прийшла — п'ятнадцять вояків у дворі, а п'ятнадцять з того боку ріки. І сказав:

— Добре, я піду до вашого пана. Я і так в боргах у нього.

— Сідай у човен! — Довбушеві наказали вояки.

— Ріку нашу, панове, я добре знаю. Не треба мені ваших послуг. Я сам через воду цю в човні попливу, — Довбуш сказав.

І вояки погодились з тим, щоб Довбуш сам переплив ріку. А Довбуш, як сів у човен, то так вниз по течії поплив, що воякам і не снилось про плавання таке.

Стали вояки стріляти за Довбушем, та куди там — і кулі легеня відважного не могли наздогнати. Ходили, шукали вони Довбуша, та дарма — пропав.

Повернулись вояки до пана без Довбуша. Пан не пробачив їм їхню провину. Наказав усіх їх заарештувати.

Довбуш в горах високих опинився, в лісах дрімучих домівку нову знайшов. В душі своїй поклявся панові за брата відімститися. За люд бідний вирішив панів покарати. І ходив Довбуш із краю в край, із села в село, хлопців, легенів здатних дванадцятьох знайшов та й в гори високі, в ліси дрімучі привів і радився з ними, як за кривду панам відімстити.

Час плив, час минав, і, як настала хвилина пригожа, Довбуш із дружиною своєю з лісів сонливих в долину спустився. Спустився і на одній поляні на вівчаря того пана натрапив. Спитав:

— Чиї вівці ти, братику, пасеш?

— Нашого пана вівці пасу, — відповів вівчар.

Вівчар відповів, а далі очей з Довбуша не спускав. Трохи згодом спитав:

— Скажіть, чей то ви Довбуш?

— Так, я, — ствердив Довбуш.

— Ой, яке щастя, що я вас маю змогу видіти.

Люди дуже вас чекають, — сказав вівчар.

— Чому саме люди мене чекають? — поцікавився Довбуш.

— З того часу, як ви сказали: «Як я не буду більше газдувати, то пан не буде більше панувати», люди полюбили вас і дуже хочуть вас бачити, — пояснив вівчар.

— А скажи, як там у вашого пана? — спитав вівчаря Довбуш.

— Наш пан вас боїться. Тому навколо свого дому дав вимурувати високу стіну. Сім сук той мур сте-

реже. Пан думає, що через ту стіну ніхто не перейде, — сказав вівчар.

Попрощався Довбуш із вівчарем, і з дружиною своєю далі пішов. Знав, що має зробити Довбуш. Із побратимами своїми витяг одного бучка, того бучка до панової стіни принесли та й сперли об неї. Всіх тринадцять опришків легко вийшло на стіну, що панів дім обводила. В руках кожного з них смоляна куля була. Як сім сук морду відкрили, легені відважні кулями смоляними морди сукам заткали. Не могли брехати. Не знав пан, що діється в нього на дворі.

І прийшов Довбуш в дім пана. Прийшов та й зразу спитав:

— Ну, паночку, де мій брат?!

А пан:

— Я... я не знаю, де твій брат.

— Ти не знаєш, де мій брат?! Кажи, чому ти мого брата втопив?! — Довбуш твердо пана спитав.

Не чекав Довбуш панової відповіді. Взяв та й відімстив панові. Той було встиг ще кричати:

— Люди, допоможіть! Йой, йой!..

— Болить, паночку, болить. Я знаю. І мене так серце боліло, коли ти мого брата втопив.

Зробив Довбуш, що зробити в дворі пана хотів, та й пішов своєю дорогою. А тим часом вояки іншого пана напали на опришків, які зібралися приєднатися до Довбуша і заночували в полі. Всіх їх пов'язали і закрили в арешті. Як почув про це Довбуш, то прийшов до пана та й сказав:

— Паночку, пустите приятелів моїх з арешту чи не пустите?

Знав пан, кого має перед собою, та й ноги йому затрусилися. Де ж така сила в нього перед очима! Сів Довбуш на стілець — стілець поламав, сперся об стіл — стіл розлетівся, сперся об стіну — стіна

впала. Пан був би радий, якби від сили такої врятуватися міг. І сказав:

— Пушу твоїх хлопців.

— Добре. Але це ще не все. Пустиш їх і кожному з них даси по десять тисяч золотих, — сказав Довбуш.

— Дуже шкодую, стільки грошей в мене немає. В мене хіба п'ятдесят тисяч золотих в касі є, — сказав пан і додав: — А решту грошей хоч і позичити піду, а вам дам, тільки життя мені даруйте.

— Не треба позичати. Підпиши вексель, що решту грошей пізніше даси, — сказав Довбуш.

Пан дав Довбушеві п'ятдесят тисяч золотих, а Довбуш сперся об в'язницю та й стіна в'язниці розлетілася. Сказав:

— Легеники, втікайте!

Ув'язнені вийшли з в'язниці, подякували визволителеві своєму та й розійшлися, хто куди знав.

Довбуш далі пішов із дружиною своєю. Ішов, ішов і зустрів одного чоловіка.

— Звідки ви, чоловічку?

А чоловік:

— Я, хлопче, з того і з того села.

— А які ви: багаті або бідні?

— Я, хлопче, такий бідний, що, може, біднішого в світі нема, — відповів чоловік. — Маю п'ятеро діточок. Діточкам тим куска хліба не можу дати. Землиці в мене стільки, як дві долоні. Коровиці в мене нема. Одну ялівочку годую. Хата в мене така, що й ганьба казати. А, журне життя наше!

— Кажете, що у вас п'ятеро дітей... Ось вам, газдоньку, гроші. За ці гроші п'ять корів можете купити собі, — Довбуш біднякові гроші дав і хотів було попрощатися.

Газда гроші взяв, подякував зустрічному доброму і спитав не без здивування:

— Йой, Боже, із щастям яким я зустрівся. Легенуку, чей то ви Довбуш? Стільки грошей ви мені дали!..

— Я, газдоньку, я — Довбуш, — відповів і пішов стежкою правди.

Взнав Довбуш, з котрого села був той чоловік, знав і де його хата стоїть, та й вирішив жінку і дітей чоловіка того навідати. Прийшов туди та й спитав:

— Жіночко, скажіть, де ваш чоловік?

А жінка каже:

— Та я знаю, де пішов? Може, до лісу, може, в друге село.

— Не мусите мене лякатися. Я і приятелі мої нічого поганого вам не зробимо. Скажіть, як живе-те тут? — спитав Довбуш.

— А-а, чоловічку, як ся маємо? З бідую лягаємо, з бідую і встаємо. Та так ся маємо. Поля в нас, як дві долоні, коровиці в нас нема. Одна ялівочка в стайні стоїть. Хата бачите, яка в нас. А п'ятеро діточок нічим прогодувати. Люди кажуть, що Довбуш поміж народ ходить, що обдаровує кого чим може. І ми чекаємо його, може, і нас би обдарував.

Вислухав Довбуш жінку, вийняв сто золотих і сказав:

— От, жіночко, сто золотих. Візьміть їх та й ідіть дітям хліба купити. Най не голодують вони.

— Ой, Боже, чей то ви Довбуш?

— Так, так, жіночко, я Довбуш.

Подякувала жінка за подарунок та й ще й на дорогу з Довбушем вийшла. Довго дивилася в ту сторону, куди він пішов.

Ішов, ішов Довбуш та й дві жінки зустрів. І спитав:

— Жіночки, скажіть, чому ви босі йдете?

А одна з них каже:

— Та я, як видите, топанки маю. А несу їх тому, бо топанки не так легко купити. Грошей в нас нема.

Шкодную топанки. Аж як ноги мене зболять, потім взую їх.

— А ви, жіночко, чому боса йдете? — до другої жінки Довбуш звернувся.

— Що вам маю казати? В мене ніяких топанок нема, тому боса ходжу, — відповіла жінка.

— А є тут десь швець? — спитав Довбуш.

— В нашому селищі є швець, — жінки відповіли.

— Ідім до нього, — спонукнув їх Довбуш.

Прийшов опришок до шевця та й каже:

— Шевче, от вам гроші. За ці гроші жінкам цим топанки, будьте такі добрі, пошійте.

Взяв швець гроші та й жінкам бідним топанки пошив. Радість велика охопила жінок. Ніколи не могли забути доброту людини, що топанками їх обдарувала.

Так ходив поміж бідних людей Довбуш. Довго ходив і обдаровував кого чим міг. Бідні люди легеневи доброго серця здоров'я бажали.

ЯК ДОВБУШ НАБИРАВ ХЛОПЦІВ

Довбуш не хоч кого брав до себе. Брав лише надійних. А як узнати, хто який? Довбуш давав хлопцям випробування.

Спершу випробували силу. Треба було підняти колоду від землі. А вона така, що чоловік її не обійме. Хто підніме один її кінець, тих Довбуш відбирав, а хто ні — тим казав:

— Ідіть та газдуйте!

Далі через прірву метав свіжооблуплену смереку. Переходив по ній і кликав до себе тих, що здужали підняти колоду. Хто перейшов, тих хвалив:

— Добре, хлопці! Ще останнє випробування — і я беру вас із собою.

А останнє випробування було на сміливість.

— Клади палець на ковбицю¹, — казав Довбуш і замахувався топірцем, ніби хоче відрубати. Хто відхапував руку, того проганяв, а хто не боявся, того брав до себе.

Так набрав одинадцять хлопців. Ще треба дванадцятого. Дивляться: іде низький, кривоногий хлопець.

— Куди, хлопче?

— До Довбуша!

Всі почали сміятися:

— Та Довбуш бере лиш сильних та сміливих.

— А ви звідки знаєте, який я! — огризнувся хлопець.

— А зараз будемо знати, — каже Довбуш. — Підніми оту колоду.

— Та то дурниця! — каже легінь.

Вийняв мотуз із тайстри, розгріб землю під колодою, протягнув мотуз, до другого кінця взявся і почав тягнути. Так він підняв колоду від землі.

— Се може бути, — каже Довбуш. — Не лише в плечах сила. Та подивлюся, як ти перейдеш понад прірву по облупленій смереці.

— Не майте жури — перейду, — каже хлопець.

Узяв від ватри попелу, посипав на смереку, аби не сковзко, і пішов.

— Масний розум! — засміявся Довбуш. — Візьму тебе з собою, лише перевірю твою сміливість. Клади руку на ковбицю, най відрубаяю.

А хлопець посяг у тайстру і вийняв дерев'яну руку. Поклав на колоду:

— Рубай!

Засміявся Довбуш і каже:

— Ти всі випробування видержав — мушу тебе взяти.

¹ Ковбиця — колода, на якій рубають дрова.

Так найшов Довбуш собі дванадцятого помічника. Подумав собі: «Треба мати й хитрого!» Сього, дванадцятого, не було з Довбушем у Дзвінки, а то би він якось зарадив біді. А так Довбуш загинув.

НЕ ДОПОМОГЛА ПАНОВІ ВАРТА

Довбуш народився в сім'ї бідного селянина. Жив, як і інші люди, трудно. Коли він підріс, то не міг дивитися на це. Тоді він узяв кільканадцять хлопців і подався в Карпати. Був він високий на зріст, кремезний і досить сильний. Ходив він зі своєю ватагою до панів і ксьондзів, до різних багатіїв і примушував їх віддавати всі гроші, які брав особливий касир. Ці гроші він собі не брав, а роздавав бідним людям, які робили на панів. Пани Довбуша дуже боялися. Вони не могли самі боронитися і просили австрійський уряд, щоб їх боронив, але нічого не помагало.

Одному панові Довбуш написав, що прийде до нього. Написав усе: якого числа і о котрій годині прийде. Той пан закликав військо, і воно його остерігало в той день, як мав прийти Довбуш. А Довбуш перебрався на шляхтича. Приходить з чумайданом у руці, і вартові пускають його, бо він казав, що є другом цього пана. Ввійшов Довбуш до покоїв і сказав панові, що тікає від розбійника Довбуша, який надіслав йому листа, що буде в нього і забере всі гроші. Довбуш попросив, щоб пан сховав його гроші разом зі своїми. Пан погодився, сказав, що в такому випадку може сховати.

Пішли вони до другої кімнати, і пан сказав: «У цім чумайдані мої гроші, а це буде стояти ваш». Довбуш тільки й чекав, щоб пан показав, де його гроші. Він думав так: «Хоч в тебе і військо є, а гроші я все

одно візьму». Далі витягнув револьвер і, направивши його на пана, сказав, що він є Довбуш. Каже панові, щоб забув кричати, бо як крикне, то його вб'є. Пан напудився, а Довбуш каже, щоб захвав голову в кухню. Пан послухався. Тоді Довбуш поставив йому на шию яйце і сказав, що тільки рушиться, то буде вбитий, бо це бомба. Тоді його чумайдан взяв, а свій лишив, бо був порожній. Вийшов з покоїв, вартові віддали йому честь, і він пішов собі. Пан тихо сидів, а потім став кричати, але поворухнутися не смів. Вартові почули крик, ускочили і питають, що це. Пан сказав, щоб вони обережно зняли у нього бомбу з шиї. Вартові стали сміятися і сказали, що то не бомба, а звичайне яйце. Спитали, хто це так панові зробив, а той сказав, що сам Довбуш. Глянув, а чумайдана з грішми нема. Тоді сказав пан, що Довбуш написав, коли в нього буде, і був. Вартових відправив, бо вони були йому вже не потрібні.

Довбуш повернувся до своєї ватаги, гроші здав касиру. А як переходили через село, то ці гроші роздавали бідним.

Бідняки Довбуша страх як любили!

ТАК І НЕ ВДАЛОСЯ

То було недалеко від Косова. На одному з хуторів жив і поживав собі пан. Землі мав багато, лакеїв підбирав найліпших, щоб вірно служили. Одного разу пан мав потребу відвідати місто і сказав лакею Василеві запрягти у фаетон коні. У місті, як зладував свої справи, заїхав до знайомого в гості. З паном, що з міста, говорили про се: і про врожай, і про коні, і про лакеїв, вірних їм і невірних. Нарешті зайшла мова про Довбуша. От пан з міста і

говорить, що той Довбуш непокірний хлоп, що зі своїми опришками чинить панам велике зло, то чи не варто помислити, як його позбутися.

Довго радилися, потім розпрощалися чемно. Пан з хутора всю дорогу мовчав. Думав, як би влаштувати так, щоб підкупити лакея і той таємно вбив Довбуша.

— Це може зробити мій лакей Штефан. Так, так, він це може зробити, — звеселів пан.

— Василю, — звернувся до лакея, що правив кіньми, — скажи-но, Штефан хлоп добрий чи ні?

— А, прошу пана, як на яку справу. На одну хоробрий, а на другу якусь боягуз. А втім — він вірна вам людина.

Тільки приїхали до маєтку, пан зразу ж закликав Штефана до покою і довго про щось з ним говорив так, що ніхто не міг почути. Видно, боявся він задуманої чорної справи, бо й віконниці сам причинив.

А говорив пан Штефанові, що той за великі гроші мусить вбити Олексу Довбуша. Повчав, як це краще зробити, щоб ніхто не знав. Штефан дав панові слово, що виконає його волю. Одного дня пішов він з маєтку в гори і ніхто не відав, де він подівся. А Штефан зовсім не хотів убивати Довбуша, бо добре знав, що той завжди обороняє таких, як він, бідних хлопів. У горах Штефан здибав Довбуша і все розказав, що велів йому вчинити пан.

Довбуш сказав Штефанові:

— Це я добре відаю, що пани гоняться за мною і моїми хлопцями, аякже. Але ми ще не одному панові зробимо зле і не одному біднякові допоможемо. Ти, Штефане, залишайся з нами, бо тобі нічого повертатися до свого пана, як ти не сповнив його наказу.

Панам на цей раз так і не вдалося вбити Довбуша.

БЕЗ ВІДРОБКУ

Вже була весна, час обробляти ґрунт, а в бідного Марка ані конячки доброї, ані насіння не було. Погано жилося бідним хлопам за панів. Потрібно все просити у пана на відробок, та ще й який!

Одного дня Стефка, жінка Марка, й каже своєму газді:

— Пішов би до пана та ладно попросив, щоб дав коня, та одного, бо відробку за двох буде більше, і насіння для ґрунту.

А пан до Марка не був прихильний, бо думав, що той знається з опришками Довбуша. Але Марко пішов до пана, — може, змилюється. Одягнув ту одежу, що до храму ходив, і пішов. Пан саме гуляв у саду. Попросив Марко дозволу підійти, упав на коліна і мовив:

— Пане, владико наш, допоможіть мені, бідному хлопві, дайте за відробок конячину та насіння, щоб обробити ґрунт. Все, що скажете, я і моя Стефка відробимо вам. Не відмовте, прошу вас.

Пан голосно розсміявся і щось сказав незрозумілою для Марка мовою. А Марко все не вставав з колін. Враз пан став сердитим. Визвірився на хлопа:

— Ти ще й цього року хочеш підманути мене?! А ти відшкодував мені за минуле літо? Тепер ти знов волієш моїм добром обробити ґрунт! Так не буде! О, ні! Відробок весь свій справуй, а тоді прийдеш.

Розчервонілий пан пішов далі гуляти по саду. Марко встав на ноги і сумно промовив услід:

— На то є панська воля.

Похнюпився бідний чоловік і пішов зажурений додому. На другий день удосвіта встав Марко і вишов надвір. Глядь, а коло груші старої стоїть прив'язаний добрий кінь і знехотя пощипує молоду

травицю. Коло самих дверей повітки стояло різне насіння в мішках. Чимало було зерна, та все добірне, чисте. Тут не тільки посіяти, а ще й їсти до нового врожаю було що.

Зрадів Марко, мерщій вбїг у хату і розказав усе своїй Стефці. Зраділи всі, дорослі й діти, бо добре знали, що це їм прислав Олекса Довбуш, славний опришок, який ліпше всіх знав про життя бідних хлопів і кожному з них як міг, так і допомагав. Без відробку.

НЕ ПІДКУПИЛИ

Раз в гурті хлопів, що зійшлися на полонині, один старець розповідав про Довбуша, як його, Довбуша, хотіли підкупити пани і перетягти на свою сторону. Усі хлопи тоді вже знали, що в горах ходить з опришками Довбуш і боронить їх від панської люті. Дехто, але дуже мало, бачив його на власні очі, а більшість тільки-но чули про нього. Що день, то все більше й більше опришки завдавали клопоту панам.

І ось пани змовились за гроші та за багаті дарунки підкупити Довбуша, щоб він далі з опришками не турбував їхнього життя. Вони підмовили одного хлопа, і той продався їм. Він погодився піти до Довбуша і сказати йому таке:

— Нащо тобі, Довбуше, блукати горами й лісами, у печерах жити, на камені спати, з торби хліб їсти, зі скелі воду пити? Прийми краще панську ласку — бери гроші великі й дарунки щедрі. Живи собі сам спокійно і панів більше не турбуй. Послухайся моєї поради. А не послухаєшся, злапають тебе пани, лютою смертю помреш. Ти ж іще молодий, тобі жити та й жити.

Довго не міг заспокоїтись Довбуш, почувши ці слова. Спохмурнів, став наче ніч темна. Глянув на того запроданця — блискавкою опік.

— Гадюка ти підкаменна! Як ти смів, катюго, мені таке пропонувати? — сказав.

Порадився Довбуш з опришками і порішили вони таке: запроданця прикувати до дерева, а через свого чоловіка повідомити панів, що Довбуш і його хлопці не для того залишили свої рідні оселі, щоб панам продаватись, а для того, щоб битись, доки жодного пана не буде на рідній землі.

Запроданця прикували до дерева, щоб обміняти на свого товариша, коли того затримують розлючені пани.

ЯК ПАНИ ПОБАЧИЛИ ДОВБУША

У маєтку багатого пана в свято зібралося багато гостей. Було тим літом тепло і fajно надворі. Веселилися пани у парку, пили, гуляли, танці різні танцювали з панамі та панянками, над слугами тішилися, з служницями розважалися. Коли все це їм набридло, то перейшли у покої, люльки запалили і стали сперечатися, який то вже є Довбуш.

Котрий був найбагатший, найтовщий, то мовив, що Довбуш не варт ніц, ані гроша, та й не страшний йому з своєю опришківською ватагою. Другий пан, що був тонкий, як лозина, казав, що Довбуш і його опришки, озброєні пістолетами і гострими бартками, небезпечні для панства, бо гроші і майно відбирають та й роздають бідному люду.

— То є кара Божа на нас, — мовив тонкий пан.

— Не маєш ти рації, — закричали інші, — нас є кому боронити від збуїв¹!

¹ Збуй — розбійник, грабіжник.

— За нами король, поліція, а Довбуш страхополох, сидить десь у горах в норі, даремно йому хлопці кують ножі та бартки, — мовив інший багач.

— Ми б воліли побачити Довбуша і його легінів, які то вони є, — застрекотіли веселі панянки.

А тим часом Олекса Довбуш, що гуляв з опришками недалеко панського маєтку, все знав, що робиться і говориться про них, через знайомих зі сторожі та челядників. Мовив він хлопцям:

— Підемо до маєтку, бо пани і панянки хотять нас бачити та й правлять нам ціну малу.

Звелів Довбуш прилагодитися до зустрічі. Підійшов він з дванадцятьма хлопцями до панського маєтку з другого боку, перелізли по драбині через мур — і в покої. Всю сторожу коло входу пов'язали.

Як угледіли пани незнайомих, всі враз змовкли і вирячилися на них.

— Хто ви такі будете і чого зайшли в такий пізній час? — запитав хазяїн.

— Я є Довбуш, а це — мої вірні хлопці. Це вони — сила народна. Ви, панове, здається, воліли нас бачити, так дивіться і цінить нас ліпше, бо ми того варті.

— Матка Боска! — мовила якась пані.

— Святий Боже, врятуй нас від напасті! — мовив тонкий пан і перехрестився.

Довбуш спокійно сів у крісло і звернувся до переляканих на смерть панів:

— Карати смертю вас не будемо, будьте на те певні. А тепер, прошу ласкаво, ліпше оцініть мене і моїх хлопців. Прошу панство, а ми ціну знаємо, дати за нас усіх, що тут є, по п'ятнадцять тисяч на кожного в користь бідних.

— Що ви, пане Довбуш, зважте, у нас стільки грошей нема, — лепетів господар.

— Нічого, вас тут є багато, змогу маєте. Це я добре знаю. П'ятнадцять тисяч і не менше, — стояв на своєму Довбуш.

Злякані пани враз гроші зібрали і віддали. Велика допомога стала бідним. Отак цинив Довбуш себе, своїх вірних хлопців і свій бідний народ, що під паном стогнав. Пани дуже його хотіли бачити, ну то й побачили і... оцінили також.

Отакий-то був наш славний Довбуш.

ОПРИШОК-СМІХОВАНЕЦЬ

Жив коло нашого села один багатий-пребагатий дідич. У нього було всього досить, та не мав дітей. Так і зістарівся й умер. Лишилася вдовою його пані Ядвіга, що й доти не дуже була йому вірна. Коли вже добре зморщилася, зуби повипадали і почала недобачати, то схотіла мати нового чоловіка. І не якогось діда, а такого легеня, котрому в селі немає пари. Як буде йти вона з ним дорогою, то аби пташки співали від утіхи, а дівчата — тріскали від злості.

Люди кепкували:

— Стара баба, як холера, а ще хоче кавалера.

— В її голові уже сім літ не метено.

Дізналися про наміри пані й Довбушеві опришки. А серед них був один опришок — великий сміхованець. Бувало, як щось скаже, то і мертвий може розреготатися, а коли щось зробить, то лазили по землі від сміху. Отому сміхованцеві Олекса Довбуш і сказав:

— У пані Ядвіги повні міхи золота — треба все роздати бідним людям. Не підемо до неї цілою ватагою — доста тебе одного. Засватай її і газдуй так, як треба.

— Добре, Олексо. Завтра зранку буду в її палаці.

Опришок одягнувся, як молодий принц, і пішов до пані. Став перед нею й каже:

— Хочу, аби-сьте були, слічна пані, моєю малжонкою¹. Я вас буду кохати, як сіль в оці чи як кольку в боці...

Пані вже недочувала й не дуже збагнула, що він говорив. Витріщила підсліпуваті очі й дивилася на файного, міцного, як дуб, легеня з підкрученими вусами.

— Такий мені до серця, — сказала. — Даю згоду бути твоєю малжонкою.

— Дзенькую, пані Ядвіго. Тепер нам треба їхати до мого палацу, де я маю родичів. Там справимо й весілля.

Пані Ядвіга втішилася, що панич бере її до свого палацу.

— Добре, мій коханий, я готова їхати, але спочатку треба забрати на фіру все золото з пивниць. Іди запрягай коні.

Опришок запряг найміцніші коні до найбільшого воза. Склав на нього десять мішків золота і каже:

— У наших горах, пані, такий звичай, що як везуть молоду, то зав'язують їй очі, аби не виділа, куди має тікати від свого чоловіка.

— Я не думаю тікати від такого лицаря, як ти. Але як є у вас такий звичай, то не буду його касувати. Зав'язуй мені очі.

Опришок міцно зав'язав пані Ядвізі очі й поклав її на задні колеса. Цьвохнув батогом і — вїо в гори. А за селом чекали опришки з двома фірами. Вони забрали міхи з панським золотом.

Опришок дав коням батога, і вони рвонули. Оббігли один раз палац пані Ядвіги, оббігли другий раз... Пані аж підскакувала на легенькій фірі, але все терпіла, бо дуже хотіла мати за чоловіка молодого лицаря.

¹ Малжонка — жінка.

Опришок об'їхав палац десять разів. Потім завернув коней на подвір'я й завів пані Ядвігу до палацу. Дав їй стілець, щоб сіла, і каже:

— Я піду просити своїх родичів, най ідуть дивитися на мою молоду.

— Йди, але спочатку розв'яжи мені очі.

— Не можна, моя пані, закон не дозволяє...

Опришок вийшов надвір, сів на коня і подався в гори. А пані Ядвіга сиділа й чекала, аби його родичі прийшли подивитися, яка вона файна. Певно, і сьогодні ще чекає.

ЯК У ПАНА ЗАБРАЛИ КОНІ

Розкажу я вам про Довбуша та його опришків, як сам чув од людей. А було то все істинна правда.

В горах понад невеличкою річкою проходить дорога, тягнеться вона аж до Яремча. Була та дорога небезпечною для панів, бо там часто сидів Довбуш. Пани їздити нею остерігались. Але був один пан дуже хвалькуватий. Казав він, що нічого і нікого не боїться. Ото і їздив собі, поки у нього коней не забрали, щоб не хвалився дурно і людей своїх не мучив.

Одного разу їхав пан з кучером. То було свято. Панський шарабан везли четверо ситих коней. Раптом коні стали. Дорога, де саме найвужче, була завалена великим камінням так, що проїхати ніяк. Саме в цей час пана перестріли опришки Олекси Довбуша, розпитали куди і чого він їде.

Пан з боязні за себе, бо про нього ходила між людьми погана слава, все розказав. Сказав, що їде у Яремче до свого старого знайомого на свято, присягався, що людям лихого не робить, а до них добрий. Посміялися опришки, бо добре знали, що

то за пан. Був то вовк у овечій шкурі, а не чоловік. А Довбуш вийшов наперед і сказав панові: «Як прості хлопи можуть ходити на храм чи до крамарів пішки, то чи не спробувати і вам, ваша вельможність, самому пройтися пішечком у гості до приятеля? Ось тоді краще визнаєте, як то бідним газдам, яких ви так дуже любите, бути без коней і шарабана».

Довбушеві хлопці миттю стягнули пана на землю, випрягли коней, а шарабан перекинули у річку. Коні потрібні людям, а шарабан, біс із ним, нехай пропадає. Панської втіхи не жаль. Пану ще раз нагадали, щоб дістався до Яремча пішки або повертався додому та щоб добре пам'ятав цю зустріч, бо як і далі знущатиметься над хлопами, то втратить не тільки коні, а й життя.

ІВАН ДОВБНЯ

У пана Сіладія кріпаки дуже важко відробляли панщину. Цілий тиждень робили панові, а тільки в неділю могли робити собі. Кожного понеділка до днини приходив у село панський гайдук, зганяв кріпаків, як свинар свиней, і кочував на панщину. Хто в понеділок не виступив на роботу, того на другу неділю вели на дереш. Серед села був стовп, і до того стовпа прив'язували провинця та так його гайдуки били, що водою відливали. Хоч як важко було в пана робити, але на дереш іти було страшніше, а тому мало хто залишався дома.

Гриць Лятин не міг іти на панщину, бо мав високу гарячку. Відколи поховали його жінку, він не встав з постелі. Коло нього звиваються семеро дрібних сиріт, а він лежить і горить, як на вогні. Але гайдук нічого не хотів ні чути, ні знати. Йому

треба стільки й стільки голів зігнати на роботу, і все. Не буде він за якогось там Гриця попадати в панську неласку. Скільки Гриць не просив гайдука, щоб його залишив, бо він хворий, нічого не помогло. Мусив виступати на роботу разом з усіма іншими.

Наказав старшенькій десятирічній дівчинці, аби давала малим їсти, узяв шматок сухого хліба в тайстринку й помалу потягся на панщину.

На роботу до пана треба було йти кілька годин через гори. Грицеві було дуже важко йти, але гайдук не давав йому відпочивати. Він злився, що через Гриця не приведе кріпаків своєчасно на роботу.

Кілька дужих людей взяли Гриця попід руки і вели його, майже несли.

Далеко за селом у лісі зустрів їх чужосільський чоловік. Був це чорнявий високий легінь. На плечах мав сокиру, на якій була завішена невеличка тайстринка. Чемно вклонився людям і спитав, чому це вони так повільно йдуть. Люди сказали, що Гриць Лятин дуже слабкий та через нього всі йдуть помалу. Легінь підійшов до Гриця, ще раз йому окремо вклонився:

— Добрий день, вуечку! Ой Боже, як ви ослабли! Чув я, що у вас таке нещастя, і оце якраз ішов до вас, щоб вам допомогти.

Гриць відклонився і здивовано вдивлявся в легеня. Хотів щось спитати, але легінь продовжував:

— Вертайтеся, вуечку, додому до діточок, а я піду за вас на панщину. У мене цей тиждень вільний. В нас так заведено, що люди один тиждень собі роблять, а один панові.

— Та як же... — почав Гриць кволим голосом. — Як же я вам віддячуся?

— Нічого, нічого! Вертайтеся, а я за вас відроблю тиждень.

І легінь підбіг до гайдука, заявив, що хоче йти на роботу замість свого хворого вуйка. Той оглянув дивака від ніг до голови, упевнився: це з тих, що в їх руках горить робота, аби тільки захотів робити. І погодився на виміну. Йому що? Він повинен доставити панові певну кількість голів, а там чи буде Гриць, чи Луць — яке йому діло. Навпаки, ще й зрадів, що позбудеться Гриця і зможе привести людей на домовлений час.

Легінь підійшов знов до Гриця.

— Ну ось і все добре. Гайдук згідний, щоб ми мінялися, то й міняймося. Але я не думав, що вас зустріну вже в дорозі, та не взяв собі їжі. Будьте добрі, виміняймося тайстринками. Ви беріть порожню мою, а я візьму повну вашу.

— Та й моя майже порожня, — зніяковіло каже Гриць. — Там лиш скибка сухого хліба.

— Нічого, вуечку! Добре буде! Раз ви, хворий, думали з тим вибути тиждень, то й я не вмру з голоду.

І, не чекаючи відповіді, зняв із сокири свою тайстру та подав її Грицеві, а від нього взяв його і на-сунув на топорище.

— Но, бувайте здорові, вуечку! Скоро видужуйте! А я до вас ще колись зайду.

І з тим замішався з людьми.

А Гриць довго сидів на пеньку, де його залишили односельчани, бо гайдук не дозволив, щоб хтось відпровадив хворого додому.

Все ще не міг збагнути Гриць, як то сталося, що він не йде на панщину, а додому. Що то за чоловік? Звідки?

Відпочивши, Гриць узяв тайстринку на плече і в три дороги потьопав додому. Дома глянув у тайстринку і зразу догадався, що це за дорогий легінь...

Гайдук устиг своєчасно докочувати кріпаків. Зразу заявив панові, що замість хворого Гриця буде

робити його родич чи знайомий, і тихо шепнув панові, щоб використав його на добрій роботі: такого плечистого силача між їхніми кріпаками нема. Пан зрадів цій нагоді, бо давно вже думав спустити воду з болота, але не було дужого чоловіка на таку тяжку роботу. Зразу покликав легеня до себе і пішов з ним на оглядини місцевості.

Була це велика лука, в кількадесят гектарів, де в дощову погоду стояло велике озеро, а в сушу росли мочаристі трави, які худоба не хотіла їсти. А пану все мало. Дивився на цю велику заболочену місцевість: скільки б голів худоби можна прогодувати, коли б тут була добра трава!

— Ось де будеш робити, — сказав пан легеневі, показуючи мокру луку, яка в цей час була тільки трохи заповнена водою. — Як хочеш, так роби, але щоб через тиждень тут не було води. Зробиш — дістанеш ще й подарунок, не зробиш — дам тебе й твого вуйка на дереш.

— Зрозумів, вельможний пане! — сказав, підсміхаючись легінь. — Зроблю, що в моїх силах, а що не зможу, то не зможу, бо й Бог не бере там, де нема що брати.

— На язик, бачу, ти добрий, увидимо, який будеш на руки, — сказав пан, здивований таким вільним тоном кріпака.

— Важкі мої руки, великоможний паночку, — відказав легінь, показуючи міцні кулаки. — Роботи вони не бояться, хоч дехто їх і боїться. Але не в тому справа... Мені потрібно декілька чеканів і декілька лопат та добрий ломик.

— Чому декілька? — перепитав пан.

— А тому, що як одне зламається, щоб зразу друге взяти, а не тратити час на лагодження.

— Мудра думка, — посміхнувся пан.

Легінь сходив за потрібним знаряддям, роздягся і взявся до роботи. Гайдук не помилився в силі

цього легеня. Мав тіло, яке тільки богатилям щастило мати. В його дужих руках чекан гепав об землю, як ступа. З широчезної лопати злітала в повітря глина, як пух.

У пана вдома була струнка чорноока молода жінка. Він її дуже любив не тільки за красу, але й за хазяйновитість.

Огляд кріпаків пані робила два рази на день, щоб на власні очі побачити, як іде робота, і полаяти, кого треба, або й потягнути ремінником, хто відстав. Це вона робила не тільки з обов'язку великоможної панії, але й із насолоди.

Сьогодні на білому коні прискакала вона подивитись на роботу на мокрій луці. Ще далеко була і вже побачила, що з невеличкого рову вилітає земля, як із вулкана. Коли підійшла ближче, у канаві побачила якесь страховище, обліплене зо всіх боків грязюкою.

Пані кілька хвилин дивилася на цю дивовижну картину, а потім загукала:

— Гей, ти, кроте, ану вилазь, най побачу тебе!

— Не докучай, бо не маю часу, — відповіло з каналу. — Пан наказав, щоб до суботи робота була закінчена, а ти балачки розпустила.

— Вилазь, вилазь! Я заступниця того пана, що ти так вірно виконуєш його накази.

«Кріт» підняв голову і побачив перед собою чудову красуню на білому коні й трохи зніяковів.

— Ви пробачте, що я так вам відповів. Я ж не бачив.

— Не бачив, не бачив, — перекривила його пані, — а тепер бачиш і дивишся, як теля на нові ворота, і не слухаєш, що кажу. Вилазь! Чуєш? Я хочу тебе побачити на землі.

— Та як же так? — зніяковіло запитав хлопець. — Я ж такий страшний, що ви перелякаєтесь.

— Вилазь! — гнівно сказала пані за своєю буденною звичкою. — Вистрибуй, а то батогом витягну.

Хлопець легко, як коник-стрибунець, вискочив і, замість стати перед панії, стрибнув у глибоку воду, що була поблизу, зручно поплавав, помився.

За хвилину хлопець у всій своїй красі стояв біля коня. Пані граціозно стрибнула на землю, подивилась на приманливе юнацьке тіло і спитала:

— Як тебе звати?

— Іван. Іван Довбня.

— Яка довбня?

— Такий собі звичайний кріпак Довбня.

— У якого ти пана?

— Та пані, може, й не будуть знати, — зам'явся Іван, — бо це дуже далеко звідси.

— А може, й буду знати. Я знаю всіх панів, — образилася пані.

— Я кріпаком у пана Ердивдія. Дуже добрий пан.

Пані справді не знала такого пана, але не хотіла осоромитися перед кріпаком. Перепитала:

— Ердивді? А, так, знаю, знаю. Дуже добрий пан. А як ти сюди потрапив?

— Є в мене родич, Гриць Лятин. Я дізнався, що він хворий, і працюю за нього.

Пані вислухала, помилувалася юнацьким тілом і, замість звичайного батоження, тільки злегка поляскала його по голому тілу, похвалила за добру роботу, вистрибнула на коня і помчала до інших робітників.

Іван наполегливо робив до самої ночі, а потім знову цілий день і до ночі, а коли вже не терпілося закінчити роботу, на поміч йому прийшли якісь люди. Кожен став на певну ділянку каналу, й закипіла робота, як у пеклі.

У середу вранці, ще далеко до світанку, рів був викопаний. Залишився тільки кількаметровий шма-

ток, що відділяв озеро від каналу. Невпізнані люди тихо зникли, а Іван пішов спати.

Вже сонце сходило, коли почув, що його гукають. То була пані. На білому коні.

Іван швидко схопився, обтрусив з одягу сіно і побіг на голос пані.

— Як це ти, хлопче, робив? — питала здивовано пані, побачивши довжелезний готовий канал.

— Копав, — скромно відповів Іван.

— Ти, мабуть, і вночі працював?

— Так! Працював і вночі, вельможна пані.

— Чому ж і вночі? Від тебе ніхто не вимагав.

— Я люблю всяку роботу, а тому не хочу цілий тиждень сидіти над однією. Хочу спробувати іншої.

Пані тільки осміхнулася. Видно, їй ці слова пристали до душі.

— Ну, добре, — сказала заспокоєно. — Зараз сідай і відпочивай, а я покличу пана, і тоді будеш спускати озеро.

Крутнулась на коні і вихром помчала.

Незабаром з'явилася ціла зграя панських посіпак з паном і панією. Позбігались і кріпаки, що поблизу робили. Всім було цікаво подивитися на казкову роботу невідомого силача.

Іван за кілька хвилин зняв решту шарів ґрунту. Вода ринула в канал і весело хлюпотіла, неначе випущена з віковичної тюрми. Кріпаки замислено дивились то на велетня, що стояв над каналом, то на воду.

«От, коли б знайшовся такий велетень, щоб нас визволив від панщини, щоб і ми могли, як ця водичка, весело та щасливо пошуміти по своїх вільних домівках», — подумав не один із кріпаків.

До кінця дня вся вода стекла з озера, тільки жаби розскакувались по берегах.

Івана покликали у панський двір, посадили рядом зі слугами обідати. Навіть сам пан підійшов до столу та поцікавився, чи смакує обід.

По обіді пан запропонував Іванові відпочити. Підсів до нього на лавочку на подвір'ї і спитав, який хоче подарунок за таке велике діло.

— Дякую, вельможний пане, за таку ласку до мене, а це найкращий подарунок від вас, — сказав спокійно Іван.

— Ну... воно ніби так, — протягнув задоволено пан, — але це тільки слова, а я хочу тобі даруночок зробити.

— Ні, ні! Дарунки — то гріх, то спокуса, — заперечив Іван. — Ось наш пан шанує своїх кріпаків, добре поводитьсь з ними, сито годує їх, а вони за це люблять його і добре працюють.

— Ти хочеш сказати, що я поганий до своїх кріпаків, що вони в мене голодні...

— Ані в думці таке не мав. Я ж ваших кріпаків зовсім не знаю. Я тільки кажу про нашого пана, що він такий.

Панові дуже не подобалось, що Іван так розхваляє свого пана. Ще, чого доброго, скаже його кріпакам, та ті й стільки не захочуть робити, як роблять.

У четвер Івана послали працювати біля молотарки. Тут він теж носив по два-три міхи зерна, кидав снопами, що молотарка не встигала молотити. У п'ятницю працював із косарями. Урвав аж дві коси, але скошив за трьох. Ішов усе останнім і гнав по три ручки.

У суботу Іван відходив додому. Прощаючись із паном і панією, він дякував за ласку й обіцяв ще колись навідатися.

І слова він дотримав. Тої ж суботи пізно ввечері прийшов Іван із тридцятьма хлопцями, але тепер уже не як кріпак Іван, а як ватажок опришків Олекса Довбуш.

Увесь двір був захоплений опришками під кліп ока, бо Іван Довбня все добре розгледів протягом тижня. Слуги не встигли й галасу підняти. Сам Дов-

буш із кількома найсильнішими опришками зайшов у світлиці до пана і пані.

— Ну, ось і мої дужі хлопці, — сказав, посміхаючись, Довбуш, — але вони не прийшли на нероб робити, а прийшли провчити нероб, як треба чесно робити і як поважати робочі руки. Отже, просимо збиратись і гайда з нами до опришківської школи. Заберемо й ваше золото, й худібку, щоб було з чого людям жити...

А тим часом Гриць Лятин зажив ліпше, бо у ви-міняній тайстрині були гроші. Зразу догадався, що то був опришок, а може, й сам Довбуш, але про свій здогад мовчав.

Довго Грицеві не доводилось іти на панщину, бо не було пана. А спокою не мав: його водили на допити, били, катували. Але Гриць не обмовився ні словом, Гриць нікого не знав, Гриць мовчав, як риба у воді. Нарешті зрозуміли, що справді він міг нічого не знати, так як і сам пан не знав, що Іван Довб-ня — це Олекса Довбуш.

ЯК ДОВБУШ ПОКАРАВ ПОПА

Довбуш ходив лісом зі своїми товаришами. Там, під лісом, жив побережник у малій хатині. Як той побережник помер, жінка побігла через ліс дати знати своїм родичам, а Довбушів товариш її перейшов і хотів убити. Жінка мусила перед ним присягнути, що не скаже нікому, кого в лісі виділа. І він її пустив.

А як звідти повертала, надибав її на тій же дорозі сам Довбуш і питається:

— Відки ти, бабо, йдеш?

— Йду від свого брата, бо мій чоловік умер.

— Котрою дорогою ти йшла?

Каже вона, що йшла цією самою дорогою, що тепер іде. Він питається її:

— Кого ти виділа?

А вона почала плакати, каже:

— Пане, я не скажу, бо присягла.

— Дурна бабо, скажи мені, нічого не бійся!

— Як я скажу, то він буде сюди йти та й мене заріже!

Довбуш спитався, чи вона його пізнає. А вона каже:

— Пізнаю!

Як він затрубив у трубку, збіглися всі одинадцять. Довбуш сказав стати в ряд, і вони поставали. А вона показала:

— Отой хотів мене різати!

Довбуш взяв і стяв йому голову, бо бідному не можна нічого казати. Витяг п'ятнадцять золотих, дав жінці і сказав:

— Іди до попа, що він у тебе схоче за погріб, а я увечері у тебе буду і ти мені скажеш!

Пішла вона до ксьондза, а ксьондз казав дати йому п'ятнадцять золотих.

Приходить Довбуш до неї увечері до хати і як подивився, що той бідний чоловік лежить на голій соломі, а вона, бідна, плаче голодна, не має раз що вкусити, так зараз сказав товаришам, аби принесли їсти. І вони принесли горілку, хліб і м'ясо. Так усі попоїли і її погодували. Довбуш тоді питається:

— Скільки ксьондз узяв?

А вона каже:

— Паночку, всі ті п'ятнадцять золотих, що ви мені дали.

І він сказав:

— Як твого чоловіка завтра винесуть на цвинтар і вийде ксьондз, і буде коло гробу, то коли спустять в яму, скажеш ксьондзові, що прийде до нього Олекса на обід.

На другий день, як спустили покійного в яму, каже вона до ксьондза:

— Єгомосць! Казав Олекса, що прийде завтра до вас на обід.

А ксьондз витяг з кишені тих п'ятнадцять золотих і вертає їй. Та Олекса жінці наказав, що як піп буде вертати гроші, аби не взяла. І вона каже:

— Не беру, єгомосць!

Ксьондз прийшов додому, зарізав ялівку і напик-наварив для гостя добрий обід. А Довбушеві товариші вже в той час викопали ксьондзові на цвинтарі яму. Приходять вони всі до нього, а гроші уже для них налагоджені і кухарі обід подають. Але вони не хочуть обідати. Кажуть йому, аби пішов показати, де того бідного загріб. Ксьондз не знав, що й йому попри того бідного яму викопали, пішов з ними всіма на цвинтар та й показує:

— Оцей гріб того бідного!

Довбуш сказав товаришам:

— А ксьондза — в сю яму!

Вони поставили його сторчма рівно з землею, лише голова наверху, і прикидали глиною по саму шию. І він стояв живий у ямі.

Вернулися до ксьондза додому, забрали гроші і пішли собі. Повернули до тої бідної вдовиці, й Довбуш дав їй утримання до смерті.

А ксьондз цілий тиждень стояв у землі й дуже плакав. За ним скрізь писали, де подівся. Аж грабар його відшукав. Ксьондза відкопали, принесли додому, але так його глина з'їла, що вже щось з тиждень по тому вмер.

ДОВБУШ НА ЯРМАРКУ

Всі Карпати добре знали опришка Олексу Довбуша. Славного месника не раз бачили в Ясіню, в Рахові, в Сігеті, навіть і на Хустщині. Про нього

йшла слава, ніби він великий силач, дідька поборов, що його ніяка ворожа сила не бере, бо в нього на голові два золоті волоски, котрі в час небезпеки, дають йому моці.

Одного разу сталася така історія. Бідний-пробідний селянин зі Стеблівки на прізвище Лесь Бідарюк погнав шкапину на ярмарок до Сігета. Раз лиш під'їхали до нього на конях двоє легінів і спитали:

— Гей, хло'! А що просиш за свого коня?

Бідарюк зрадів, що так одразу прийшло до нього щастя:

— Якби хтось кинув за кінську шкіру хоч пару золотих, — каже. — Бо дома діти голі й голодні.

Парубки, а це були брати Олекса та Іван Довбуші, глянули на бідняка, на його сухоребру шкапину, і один сказав:

— Цього здохляка не з гаразду привів ти продавати. Будеш і до вечора з ним стояти, ліпше з нами заміняй.

Бідарюкові стало не по собі, що з ним так жартують. Лише сказав:

— Ідїть собі, хлопці, з Богом! Не маю чим я доплачувати.

Та хлопці не відходили.

— Не ви доплатите, — каже один із них, — а ми. Бідний чоловік і не отямився, а йому просто за пазуху, не полічивши, кинули легені гроші, шкапину забрали, а залишили на заміну доброго скакуна.

Подякував Бідарюк і дивиться, що будуть робити хлопці з його сухореброю шкапою... А вони проїшлися ярмарком, в одного пана примітили гарну конину — і до нього:

— Що просиш за свого чорногривого? — кинув один.

Пан зрозумів, що його кінь сподобався купцям, почав прихвалювати:

— Ліпшого коня, як мій, не знайдете, то й на гроші не скупіться.

І запросив суму. Та брати переглянулися, а тоді один пропонує:

— Я не купую, а хочу з тобою замінити, — і показав на Бідарюкову кобилу.

Видно, пан бачив, як легені біднякові коня подарували. Обурився і запротестував:

— Як ви смієте так зі мною жартувати! То лиш Довбуш може від порядних людей забирати й неробам дарувати.

— Ти не помилився, ми — Довбуші! — сказав один легінь на те, скочив з коня і спритно став на ноги.

Пан так налякався, що не міг і рота розняти. І вже коли Довбуші від'їхали, з нього вирвався зойк.

— Гей, люди, Довбуш украв мого коня!

Селяни, котрі це бачили, лиш посміхалися:

— А що то були за люди?

— Йой, опришки! Довбуш!!!

Та ніхто не йшов на допомогу панові. Всі раділи, що Довбуш не забуває про бідних людей.

А Бідарюк повернувся додому й оповів про своє щастя. Все село ніби пробудилося, ніби ожило. Лише чекали, коли Довбуш завітає до Стеблівки на гостину.

І він завітав. Зустрів Бідарюка, впізнав старого і навідався на гостину.

Довбуш попросив Бідарюка пройтися до Хуста і порозпитувати людей, що у тих краях нового. Той охоче згодився.

Тим часом багатий сусід повартував, що в Бідарюка Довбуш гостює, прилестився до сусідки і почав її випитувати та намовляти:

— Кумо Бідарючко, чув я, що в тебе якийсь розбійник ночує, що людей грабує та вбиває. Диви, аби і твого чоловіка з путя не звів...

І от повертається Бідарюк із Хуста, а за Довбушем і слід простиг:

— А цей чоловік, що в нас спав, де подівся? — спитав у жінки.

— Його жандарми забрали, — відповіла.

— Ой, лихо буде з нами, бо що скажуть мені люди?.. Що такого доброго гостя не вберіг!

— А що то був за чоловік? — випитує жінка.

— Це ж Довбуш, що дав нам коня за шкапу ще й гроші не пожалів.

Заголосила Бідарючка:

— Ой мамо моя, що я наробила... Сусіда послухала і...

Лесь хоч і розгнівався на жінку, але подумав: краще піти рятувати опришка, ніж із жінкою сваритися. Час дорогий. І рушив він у дорогу. Пізнього вечора в Сігеті дізнався, що Довбуш у тюрмі. Купив горілки і до вартового підійшов. Напоїв того, взяв од нього ключі й випустив Довбуша на волю. І сам в опришки пішов.

Відтоді село Стеблівку мадяри почали називати по-своєму — Салдобош. Бо тут Довбуш гостював у Бідарюка.

ДОВБУШ У СТАНІСЛАВІ

Довбушеві треба було за всяку ціну добратись до Станіслава. А зробити це було не так просто. Місто і дороги до нього пильно стерегли озброєні загони, що служили польській шляхті. Довбуш переодягнувся у звичайного прикарпатського селянина і вирушив у дорогу. По дорозі він наздогнав старого селянина, який парою волів віз до міста дрова на продаж. Довбуш підійшов до селянина, привітався, запитав, куди і для чого їде. Селянин розказав усе, а Довбуш і каже:

— Ви, дідусю, сідайте відпочивати, я сам пове-
зу ваші дрова продавати, а вам за них уже зараз
заплачу.

При цих словах Довбуш вручив селянину стільки
грошей, що за них можна було купити не тільки
дрова, але й воли з возом. Старому аж очі засвіти-
лися. Він і не мріяв про такі гроші.

А тим часом Довбуш поїхав. Щасливо добрався
до Станіслава. Біля міського ринку зустрів бідну
стареньку жінку. З сльозами на очах стала вона про-
сити в Довбуша дров, хоч, звичайно, не знала, що
це Довбуш. Коли той почув, що у жінки кілька дітей
сидять голодні в холодній хаті, одразу завіз всі дро-
ва жінці до хати і не тільки не взяв грошей, а ще й
сам дав, щоб мати купила щось дітям.

Довбуш розвідав у Станіславі все, що йому було
потрібно, а потім на одній з міських стін написав:

Славне місто Станіслав:
В ньому Довбуш торгував.

Після цього Довбуш приїхав з волами до місця,
де залишив селянина, віддав йому волів і тільки тоді
признався, що він Довбуш.

Задоволені були в той день і Довбуш, який до-
відався про все, що йому було потрібне, і жінка,
яка одержала цілу фіру дров та ще й гроші в додачу,
і старенький селянин, який вертався додому з пов-
ним гаманцем.

ЛЕГЕНДИ ПРО МАКСИМА КАРМЕЛЮКА

КАРМЕЛЮК І ЛЮТИЙ ПАН

Був собі один пан — смирний-пресмирний, тихий-претихий, ласкавий-преласкавий. Все облесно та з зітханням, та з поклоном, але люди боялись його гірш огню немилосердного, гірш чуми і мору лютого. Бо як тільки не вийде який сердега на роботу вчасно, то так і знай, що пришле пан економа, і той забере у нього всього-на-всього одну чвертку майна. А не вийде сердега другий раз, то вже половину, а як хто не послухається, то всю хатню утвар...

А бити, лаяти — боронь Боже!.. Та скільки то горя з ним люди прознали, скільки сліз кривавих пролилось, скільки сиріт безталанних лишилось, як матері з голоду та немочі на той світ приставились...

І от поїхав той пан раз до церкви. Висповідався та й їде цугом назад, але в лісі чує — кричить щось іззаду. Оглядається, — аж то дяк церковний біжить за ним та й кричить зачекати.

Стримав пан коні, а дяк каже йому, що так і так, ваша вельможність, забули отець-батюшка, які гріхи ви йому сповідали, то й послали мене навздогін, щоб ви сказали ще раз, бо їм треба відмолювати ці ваші гріхи. Ну, пан бере та й каже знов:

— Сповідався, — каже, — щоб простив мені Бог гріхи мої тяжкі, що я якось у святу п'ятницю масне в рота взяв, ще якось нехотячки кицечці моїй хвоста припер та ще фурману якось лайливе слово сказав...

— Ага, — каже дяк, — і то все, ваша вельможність?

— Все, — каже пан.

— Ага, — каже дяк, — то ви, ваша вельможність, забули ще один маленький грішок, — то ваше багатство, що ви його із сліз сирітських збудували.

Та й раз із себе дяківську одежу, а пан як побачить, що це Кармелюк, та й як наробить гвалту, а Кармелюк тоді — бере одну тополину та й пригинає, бо ж сильний був, пригнув її та тоді мотузок панові на шию — р-раз, та й каже:

— Ну, піднімайтесь, ваша вельможність, там уже й решту гріхів здасте, — та й пустив тополю догори.

І тільки вітер свиснув.

ЯК КАРМАЛЮК ПАНА ПРОВЧИВ

Розказують старі люди, що жив колись у селі Ляшковиці поміщик Левицький. Він знущався з людей і любив різні забави і бенкети. Звичайно, запрошували силу гостей, наїжджало у двір багато панів і бенкетували у пана Левицького день, другий, а то й тиждень чи два.

Раз на такий баль приїхав Кармалюк. Було це так. На веранді, в домі пана Левицького, іде гучна забава. Гості п'яні, вже ледве на ногах тримаються. Півчі співають, музики грають. Паничі з панночками у саду бродять.

У цей час на шляху показалаась бричка, запряжена парою вороних жеребців. За бричкою їхало кілька вершників. Слуги пана Левицького побігли відкривати браму і на подвір'я в'їхала бричка, накрита великим турецьким килимом. На землю зіскочив гарний з лиця молодий «пан» (Кармалюк). Одежа на нім дорога, коло боку шабля так і сяє, і міниться

дорогими каменями і золотом. Панові Левицькому він представився як граф з другої губернії.

Забава продовжувалась. Гості ще випили і декотрі пішли спати, а пан Левицький вирішив прогулятися з «графом» — показати своє добро і багатство. Обійшли хазяйство і пішли в село.

Що ж побачив «граф» у селі? Хіба там хоч одна хата була подібна на житло людське? Стіни поперекошувані, стріхи попровалювані, вікна позатулювані катранами. Ні на подвір'ї, ні на дорозі живої душі вони не зустріли.

— Де ж люди? — питає «граф».

— Усі в полі жнуть.

— Так уже вечір, повинні повертатись люди з роботи.

— Е, — каже пан Левицький, — у мене не так ведеться. Коли жнива, то мужик на полі днює і ночує.

Ішли далі. Доходили вже до кінця села, за яким починався ліс. В цей час якраз підійшли до одної, хіба що найгіршої хати. Чути було, як у хаті плаче маленька дитина. Видно, давно вже плаче — вже тільки хрипить.

— Ну, а що, коли лишиться в хаті якесь мале або немічне старе і його нема кому доглянути, бо робочі всі в полі? — питає «граф».

— Хіба це моє діло? — каже пан.— Не можу я допустити, щоб добро моє на полі пропадало. Мужик витривалий, він витримає. Коли робить до кривавого поту, то дурощі в голову йому не лізуть і бунтувать не схоче, а впаде як мертвий і спить.

Пан посміхається до свого багатого гостя.

— Знаєте, рознеслася серед холопства чутка про мужицького вождя — Кармалюка. Так я даю їм того Кармалюка.

— Ну, що ж, — каже «граф», — спасибі вам за прогулянку, але не хочу бути в боргу і віддячу вам за приємність.

Тут «граф» повернувся до пана і вривав йому ляпаса з усієї сили. Пан — як не стояв — тільки мелькнув ногами.

— Вставай, негіднику-душогубе! Я — Кармалюк!

Струснув Кармалюк паном і ще раз вривав його в морду з другої сторони. А кулак у Кармалюка був пудовий і твердий, як камінь.

— Вставай, негіднику! — знов крикнув Кармалюк до ледь живого пана, знов струснув його за комір і третій раз вривав його кулаком у пику.

В цей час під'їхала бричка, а за нею вершники — то були хлопці з Кармалюкового загону.

— Що, хлопці, — каже до них Кармалюк, — треба і інших панів почастувати, повертайте коні, бо то ж пани будуть на нас ображатись за нечемність.

Заїхала бричка знов у панський двір. Порозходились хлопці по всіх покоях шукати панів. Котрого де побачать, замалюють три рази в пику і до другого беруться. Оброблять другого — над третім трудяться. Вилітає панам хміль з голови, а зуби з рота. Ніхто не знає, що робиться. Пани були п'яні, а дворові ще не второпали, що таке і до чого воно, а, може, і розібрали, але не дуже були скорі панів рятувати. Поки довідались в чім річ — за Кармалюком з хлопцями вже тільки курява стала.

Через деякий час пани зібрали раду. Радять, що робити? Вирішили за всяку ціну Кармалюка зловити. Врешті вдалося їм заманити його в засідку. Що то була за радість! Пани святкували перемогу. Цілу ніч бенкетували. На ранок вирішили їхати до губернського начальника розказати, що вражий син Кармалюк уже не буде по білім світі гуляти.

Тим часом Кармалюк у холодній опритомнів від побиття. Побачив він, що лежить на сирій землі у самім шматтю.

Кармалюк це була така людина, що у найскрутнішому становищі не тратить здорового розсуду.

Здається, що вже нізвідки порятунку не може бути, а глянь, — Кармалюк і врятується.

Отож він почав думати, як з біди вийти. Обійшов він свою тюрму кругом, обмацав стіни, двері, а далі і вікна. У вікнах були ґрати. Кармалюк обмацав і їх. Йому здалося, що ґрати були такі старі, що в мурах виржавіли. Він попробував їх на силу (був хіба що найсильніший з людей). Ґрати трохи подались. Кармалюк розхитував їх цілу ніч, аж поки повивалив декілька каменів. Тоді він відігнув пруту і виліз зі своєї в'язниці. В цей час пан Левицький вже їхав в кареті до міста. Побачив його карету Кармалюк, коли переліз через мур панської садиби. Тут якраз паслися коні. Скочив він на одного і погнав за каретою.

Тим часом пани довідались, що Кармалюка в тюрмі нема вже. Вчинили переполох і послали слуг у погоню. Виїхали слуги на шлях. Бачать — вдалині карета і один верхівець її доганяє. Догадалися, хто то був. Погнали за ним. Кармалюк підскочив до карети, відкрив дверці і вскочив всередину. Незчувся пан, як був роздягнений до шмаття. Кармалюк узяв і викинув пана на дорогу. Візникові крикнув поганяти коні. Засвистів бич і коні помчали з усієї сили.

Вихором налетіли пани і слуги. Побачили пана в близні. Не розібрались, збили його нінащо.

А карета помчала вперед. Поїхав у ній Кармалюк робити добрі діла.

ЯК КАРМЕЛЮК ЗАБРАВ ГРОШІ В ПАНА

Було це давно, ще за панщини. Кажуть, що де тільки Кармелюк не появиться, то там усі бідні люди радіють, а пани тремтять і ховаються.

Одного разу один пан вторгував багато грошей — щось понад п'ять тисяч карбованців. Дізнався про це Кармелюк і написав тому панові такого листа: «Приготуй, пане, гроші — п'ять тисяч... Я за ними приїду в суботу на заході сонця».

Пан перелякався на смерть. Зараз же сповістив поліцію, губернатора, бо всі знали: що тільки Кармелюк обіцяє, то в акурат все зробить. До пана послали поліцейських і частину війська. Оточили вони панський палац так густо, що й курка не проскочить, і чекають ото Кармелюка. Тільки він приїде, отут його спіймають, закують в кайдани і посадять в тюрму. Радіють пани, попивають собі вино і поглядають на сонце.

Ото вже і сонце сідає. Але дивляться солдати, що курява стала стовпом, — їде якийсь пан. Придивляються, а то — генерал. Всі як крикнуть:

— Здравія желаєм, ваше високопревосходительство!

Генерал до них посміхнувся і пішов до покоїв.

Пан дуже зрадив, коли побачив генерала, і почав скаржитися на Кармелюка. Генерал заспокоїв його.

— Як я, — каже, — тут, то вам не треба вже боятися Кармелюка.

Його вгостили вином, він трохи пожартував, потанцював з панночками, а тоді і каже до пана:

— Прошу пана на секретну розмову.

Пан повів його на секретну розмову до свого покою. Видно, що генерал має щось секретне сказати, бо зараз же замкнув двері. А тоді і каже панові:

— Ну, що, гроші готові? Я — Кармелюк.

Пан ні живий, ні мертвий.

Це справді був Кармелюк.

Пан хотів закричати, але бачить, що Кармелюк кладе перед ним на стіл щось завинуте в папір і каже:

— Це страшна бомба. Тільки повернешся, то вона розірве тебе і весь палац — тоді всі загинуть, а з тебе і кляптя не лишиться. Кажи, де заховані гроші?

Пан від переляку не міг і слова промовити, тільки пальцем показав на шафу. Кармелюк відчинив її, найшов гроші, полічив. Так, є всі п'ять тисяч.

— А тепер, — каже Кармелюк, — сиди і не ворущися, коли хочеш бути живим і цілим.

Та й вийшов. Замкнув за собою двері та й каже усім офіцерам:

— Чогось наш пан-господар захворів, просить, щоб його не турбували. Хотів би я побачити того вашого Кармелюка, та не маю часу. Мабуть, його сьогодні вже й не буде.

Сказав і поїхав. Чекають, чекають, коли пан вийде з свого покою, а він усе там сидить. Коли пішли до нього, а він сидить за столом білий, як крейда, і шепоче до них:

— Обережно!.. Не руште... В мене щойно був Кармелюк!..

Офіцери й остовпіли. Але один з них, найсміливіший, підійшов до столу й обережно розгорнув отой завинутий пакунок. А там не було ніякої бомби, тільки — здоровий буряк.

КАРМЕЛЮК І БІДНА ВДОВА

Прийшов якось Кармелюк до млина. А в млині тісно і завізно, юрба велика там, бо саме Великдень близився і кожне змолоти на паску хотіло. То ото ж кожне сильне, то й диви, тільки-но прийшло, а вже й до коша пропхалося, меле та й додому йде. А тільки одна бідна вдова, — ні сили в неї, ні багатства, —

сидить на своєму клуночку та й плаче, гіркими сльозами вмивається, бо ж немає їй доступу до коша, не дотиснетесь вона туди за багачами. А вони знай мелють та й сміються з неї, баби бідної... А дома в неї діточки дрібні, сироти голодні, мами даремно дожидають.

Тоді й підходить до неї Кармелюк, бере в бідної баби клуночка, — драний-драний він, раки до нього не вчепились би, — та й прямо до коша, та й висипав на помол, а до бідної й каже:

— Не плачте, тітко, багачі — багачами, серця не мають...

Тільки сказав він таке, а тут вже між народом — шу-шу-шу. Як це так, кажуть, молодий, зелень-зеленом, а таке старшим людям цвіркає та багатством очі витикає. Багатство, кажуть, від праці та від Бога, за нього, кажуть, поважати треба. Та й шу-шу-шу, та й шу-шу-шу. А Кармелюк нічого на це не каже, а вже як змолів бідній вдові та й піддав їй на плечі і додому відправив, та й каже до всіх:

— А ходімо-но, люди добрі, надвір.

От вийшли всі надвір, а Кармелюк підвів їх до молоді яблуньки, що саме розбрунькувалася, та й каже:

— То ви кажете, що багатство від праці та від Бога?

— А так, а так, це ми так кажемо, — загули всі.

Кармелюк показує їм на бубляхи, на ті, що з них листки будуть, і ті бубляхи, що на стовбурі ростуть, і що люди їх вовками звать. Показав він на ці бубляхи та й каже:

— Люди добрі, а прийдіть сюди через дев'ять неділь.

Та й за тим поклонився громаді і пішов...

Пройшли цих дев'ять неділь, от і приходять люди ці до тої самої яблуньки, а там, бачать, гілляки ледь-ледь животіють, такі чорні та нещасні

і навіть заводу нема на цвіт, а зі стовбура йдуть угору стьожбухи, що їх люди вовками називають, та такі великі, та пишні, та зелені, аж сік з них, мов слина, тече...

— От, — каже Кармелюк, — скажіть, люди добрі, громадо чесна, чому ці гілляки посохли?

— А тому, — гукнули всі громадою, — що їхній сік весь стьожбухи-вовки — випили...

— От так, — каже тоді Кармелюк, — і багаті та бідні, як ці бубляхи, що ви їх колись бачили: родяться вони на одній яблуньці-землі, ніби зразу однакові, а потім стьожбухи-багачі весь сік вип'ють, а бідні сохнуть-в'януть на пні... То ж чия тепер правда, людоньки?

І мовчали люди, громада чесна, бо правда була Кармелюкова.

ЗАХИСНИК ВІД ПАНСЬКОЇ КРИВДИ

Мені розказувала це моя мати, яка чула від своєї матері, моєї бабки, чоловік якої був ковалем. Він часто кував кармалюківцям зброю. Мати говорила, що Устим був слугою в пана, який мав двох синів. Пан послав їх учитися до Петербурга. Поїхав з ними і Кармалюк. Прислужуючи паничам, він вивчився грамоти і став читати різні книги. Повернувшись додому, Устим почав захищати селян від панської кривди, став їх на боротьбу з панами піднімати. За це пани ненавиділи його, карали тяжко і всіляко нацьковували на нього людей. Та люди панській брехні не вірили.

Одного разу поїхав Іван Калюжко по дрова, сюди, на Піски. Раніше тут був непрохідний ліс. У лісі Іван побачив Кармалюка, коли той разом із своїми хлопцями обідав. Калюжко не знав Кармалюка.

Його припросили до гурту, дали йому чарку. Кармалюк спитав Івана:

— Ти сам не боїшся Кармалюка? Кажуть, що він великий злодій, розбійник, лиходій.

— Ні, — каже Іван, — Кармалюк завжди допомагає бідним, то чого мені його боятися?

За таку відповідь звелів Кармалюк хлопцям допомогти нарізати дров Іванові. Нарізали дров, наклали повний віз, а Кармалюк питає його:

— Ти не впадеш з воза?

А він був трохи п'яний та й каже:

— Мабуть, що впаду.

Тоді Кармалюкові хлопці прив'язали його до воза, а воли нагнали на дорогу.

Прийшли воли під ворота та й стали. Вийшла жінка Іванова і не бачить чоловіка. Вона — на віз, а він спить собі. Розбудила його й питає:

— Ти слабий, Іване?

— Ні, це Кармалюк, спасибі йому, вгостив мене так.

Іван уже догадався, кого бачив у лісі.

Кармалюк допомагав, та не всім. Тут, недалеко, жив Ковальчук, який був у пана гуменним. Людей зобіжав — страх як. Одного разу він також побачив Кармалюка на Пісках і зразу ж доказав панові. Пан викликав козаків і зробив облаву. Та Кармалюка не зловили, бо в нього по всьому лісу були схованки.

І ось на самий Великдень, коли пішли всі до церкви святити паски, приходять Кармалюк зі своїми хлопцями до цього Ковальчука. Тільки вони ввійшли на подвір'я, а Ковальчук побачив їх та й кричить до свого собаки: «Візьми, ута, ута!» Але Кармалюк іде. Підійшли й хлопці. Мовчить хазяїн. Він був босий. Тоді Кармалюк каже до нього, щоб взувся. Коли Ковальчук взувся в чоботи, хлопці насипали йому жару в халяви, а Кармалюк каже

йому: «Тепер біжи і скажи панові, щоб він прийшов, бо я його дуже чекаю, хочу з ним похристоватись».

Засміялись хлопці і подались до лісу.

ХЛОПЦІ КАРМЕЛЮКА

Ще за небожки панщини у селі Острові, говорили мої дідо, був вельми злий граф. Та так вже збиткувався над селянами, що від його кривд одні тікали десь у далекі ліси, а інші — божеволіли, живучи у щоденнім страху та побоях.

Коли в село заходили жебрущі, то пан наказував своїм гайдукам ловити їх, приводити на конюшню, дати по двадцять гарячих. А потім велів їм перескочити через глибоку яму. Хто перескочив, тому випали ще двадцять батогів і проганяли з села. А хто не перескочив, то мав сидіти в ямі у голоді та холоді стільки днів, аж хтось не змилосердиться й не візьме старця на постійне утримання. Були випадки, що витягали бідолах мертвими і несли на цвинтар. Отак-то, кажу вам, знущався пан.

Бувало, йде селянин, пан і питає:

— Звідки йдеш?

— З пасічини (тобто маленької пасіки), — відповідає той.

— З якої пасічини, як у тебе велика пасіка. Сім київ!

І звелів дати селянинові аж чотирнадцять гарячих.

— І за що? — здвигали раменами люди...

— Як би знав за що, мав би двадцять.

І знов йде селянин, а пан питає:

— Звідки?

— З пасіки.

— Всипати двадцять буків! — каже пан. — У тебе не пасіка, а пасічина.

Якось знову питає пан:

— Чим підпалюєте в кухні, Михайле?

— Та папером, пане.

— Двадцять п'ять буків на конюшні! Як то па-
лити папір, на якому Святе Письмо друкують...

Питає Івана, фірмана:

— А ви чим підпалюєте?

— Соломою, ваша милість!

— Та на соломі хліб росте! Гайдуки! Іванові —
двадцять буків, та добрих...

Одної суботи побив так парубка Дмитра за те,
що той перед паном шапку зняв, але низько не вкло-
нівся. Ледве той, бідняга, доплентався додому. Ото
й лежить той Дмитро побитий, мовчить, ні слова не
скаже, тільки лють блистить вогнем у очах. Коли
одужав, пустив з вогняним півнем панську конюш-
ню, а сам щез, як камінь у воду.

Якось надвечір виходить Дмитро з Кармелюко-
вими хлопцями із лісу та в двір до пана. Вмить обез-
зброїли гайдуків. Викликали пана на подвір'я.

— Ми, — сказав ватажок, — хлопці Кармелю-
кові. Прийшли сюди чинити суд над тобою, ясна
милість, за людські кривди і наруги над гречкосія-
ми. Сідай, пане, на пень та вислухай присуд нашо-
го Кармелюка.

І відтяли шаблею вуха панові та й пустили на
сміх людям, щоб знав він, ясна милість, як то доб-
ре насміхатися над хлопом.

Все панство в окрузі тицькало зневажливо паль-
цем на острівця пана, прозвавши його «безву-
хим графом». Не витримав пан сорому, продав свій
маєток та подався до якогось міста. З того часу у
наших селах пішла пересторога всяким посіпакам.

— Будь людиною, а то тобі буде так, як тому
безвухому панові з Острова. Аякже!

ПАНОВА КУПІЛЬ

Жив у селі Окопах пан, як вовк хижий. Дер він з людей шкуру. Не вблагаєш його і гіркими сльозами. Знущався над людьми, що ні сказати, ні описати. Був у нього і економ такий же. Що побачить у хаті, сподобається йому, зразу ж на панський двір тягне. Не дай Бог гарну дівчину зустріти — зразу велить у панські покої привести. Довго так знущався він над підданими. Але ось уже нічого взяти.

Не розгубився пан. Новий спосіб винайшов витискати з народу копійку. Збирав пан селян по тричотири і вдвох з економом загонив їх весною або пізньої осені у Збруч. У крижаній воді люди дубіли. Щоб позбавитися цих пекельних мук, кожний обіцяв віддати все, що мав.

Одного разу потрапив у таку біду молодий газда, але як не мучили його, довго тримали у воді, нічого він не пообіцяв. Кинули його непритомного на берег.

Хоч і осіннє сонце, а пригріло нещасного. Опри томнів він від панського купання. Сів та й думає, куди податися. В село? Нічого. І пішов він до лісу, де у затишку вітер холодний не так дошкуляв.

Ходив він кілька днів, вибився із сил і заснув під деревом. Довго він спав, аж раптом чує — хтось штовхає його легенько у плече. Відкрив очі — чоловік стоїть: вуса довгі, очі ясні, уважні, стрижений «під макітру», гарно вбраний. «Пан чи свій?» — промайнула думка.

Питає той чоловік: звідки та хто. Ну, газді нічого вже було втрачати. Все розказав. Подивився незнайомий на змученого, на його шкіру та кістки, вислухав усе, відвернувся. Здалося газді, що незнайомий утер сльози.

— Народне життя, скільки в тобі горя! — сказав він.

Зразу збагнув молодий газда, в чому тут справа, а незнайомий питає:

— Чи не чутно у вас про Кармалюка?

— Чули ми, сподіваємось, що й до нас прийде, — каже газда, — і виручить нас.

Похитав незнайомий головою.

— Що ж, самі не знаєте що робити? — питає.

Хотів йому газда відповісти, а той чоловік як свисне, аж дерева зашуміли! Упав газда на землю. Коли ж знову оглянувся, то навколо себе побачив ціле військо селянське. І незнайомого побачив. Сидів він на білому коні.

— Вставай, брате, я Кармалюк, а це народні захисники, — каже. Нагодували газду, добру одержу дали.

— Веди нас на те місце, де пан людей мучить.

Вийшли вони з лісу на берег Збруча. Хлопці залишилися, а Кармалюк переплив на дубі на другий бік.

А пан якраз займався своїм ділом. Кілька селян стояло в крижаній воді. Хто до берега посунеться, зразу ж батогом.

— А що, пане, робите? — питає Кармалюк.

— Свиной купую, — каже пан.

— Добре. А не холодна вода?

— Якраз підходяча свиням.

Але вода була холодна, і люди в ній дрижали. Тоді Кармалюк звелів усім вилізти з води. Коли всі були на березі, він сказав:

— А нуте, беріть пана й економа купати!

Боялися наші газди таке робити.

— Зараз же купайте! — грізно крикнув Кармалюк і прицілився в них з пістолета.

Збагнули вони тут, що до чого, і з переляку кинули пана й економа у воду. Кинули і тримають у воді. Збруч мілкий, а пана хочеться добре скупати. Газди раз за разом пригинають пана з економом.

Так купали, що ті аж пузирі почали пускати. Купали, купали, поки ненавмисне утопили.

Розігнули спини, оглянулися. Кармалюк вже на тому боці. Посміхається, рукою махає.

— Бувайте здорові! Вже знаєте, як панів купати?

І пішов разом з хлопцями громити панський маєток.

КАРМАЛЮКОВЕ ЖИТТЯ

Кармалюк був бідняцький син. Його батьки служили. У пана були два сини. Звичайно, як панські діти, вони вчилися, а для того, щоб гратися, пан дав їм молодого Устима. Хай собі побавляться, думає. Устим був дитиною тихий, лагідний. Паничі до нього призвичаїлися. І панові він злюбився. Коли паничі підросли, їх віддали у Францію вчити, та й уже разом з ними віддали Устима. Ну, вдягнули його гарно, щоб не було соромно.

От проходить рік, два. Приїхали паничі на канікули і, звісно, як у панів ведеться, сіли на коні верхи прокататися. Разом з ними їздив Устим.

Приїхав до цього пана другий пан, старий сусід, дуже багатий. Раз побачив він вершників і запитує:

— Що то за хлопець такий жвавий?

— То мій кріпак, — каже хазяїн.

Старий пан подумав і каже:

— А чи не продали би його?

— То чого? Як маєте доброго гончака, то заміняємо. Пес вірніший чоловіка.

Так Кармалюка заміняли. І зненавидів він панів. Досить до того не любив їх, а тепер став люто ненавидіти.

Старий пан забирає Кармалюка до себе. Привів у свій маєток, а в старого пана була молода і краси-

ва жінка. От побачила вона Кармалюка, а він хлопець високий, сильний і до того ж гарний. Як побачила паня, так і влопалася в нього. Ну то ж, знаєте, пан старий.

Паня же латається до Кармалюка всіма силами. Все старається, щоб самій з Кармалюком залишитися. Раз весною бачить паня через вікно своїх покоїв, що Кармалюк коло воза на подвір'ї порається. Сховалася вона за фіранку, дивиться за ним. Очей не може відвести. Вже вечір, а Кармалюк все зайнятий роботою.

От паня недовго думає, накинула на себе шаль, вийшла на другі двері в сад. Постояла, прислухалась, збігла до сходів і в парк. Підкралася ближче до Кармалюка, за грубу липу стала і стоїть. Знаєте, саме весна. Солов'ї аж заливаються, а в пані серце завмирає. Чекає вона, щоб Кармалюк в її сторону глянув, а він, знай, воза рихтує. От вона тоді свиснула легенько. Кармалюк підніс голову — що таке, а вона пальчиком киває — ходи сюди і до губ прикладає — тихо.

Підійшов до неї Кармалюк, а вона його за руку і тягне далі. Завела в гущавину — нікого не видно, тільки місяць через листя ледве пробивається. Латається паня до нього всіма силами. Каже:

— Живи зі мною, я свого чоловіка отрую, все багатство на тебе записую.

Кармалюк їй у відповідь:

— Нічого з того не буде. Я мужик, а ти паня. Ненавиджу я панів — вони людьми гендлюють.

Паня до нього білі руки простягає, а він:

— Іди, — каже, — геть! — і штовхає її від себе.

Що робиться? Паня боїться, що секрет виявиться, розсердилась на Устима, бере і віддає його під арешт. І вивозять Кармалюка до Петербурга. Засудили його тоді на каторгу. А там беруть тих арештантів на всілякі тяжкі роботи, знущаються всіля-

ко. Були там у самій роті такі хлопці, як Кармалюк. Збираються вони в кутку і радяться, як би втекти.

Але раз стався такий випадок. Один офіцер вдарив Кармалюка. Ну, Кармалюк був дуже сильний. Хапнув він того офіцера, скрутив, а той упав неживий. За це Кармалюкові присудили сто палів. Такого ніхто не витримував — помирали люди під ударами. Били Кармалюка. Дали йому сто палів. Думали, що він погиб, але він витримав. Думали, що він мертвий і винесли його до мерців. От перед вечором треба закатованих вивозити на цвинтар. Беруть і Кармалюка, а один каже:

— От, — каже, — якийсь тяжкий дядько, ще й теплий трохи.

Кармалюк думає: «Най везуть». На цвинтарі кинули всіх у готову яму. Кармалюк попав зверху. Почали засипати. І вдарила Кармалюка в голову велика грудка. Тут уже нема чого далше чекати. Ех, як вискочить Кармалюк з ями. Ті, як побачили, і ходу. Давай тікати. Думали, що то мрець встав. Двох він дігнав, приглушив, а в одного з них знайшов ніж.

— Ну, тепер, — каже, — я живу!

І подався в ліси.

Почав він хлопців собі збирати. Зібрав шайку і йдуть вони до панів. Пішли, обібрали одного, другого — вже мають гроші. Роздадуть їх селянам і знов починай спочатку. Так ходили через ліси, балки і яри від села до села, розправлялись з панами, народ піднімали до бунту проти поміщиків.

Раз Кармалюк зайшов до одної бідної хати і переночував тут. А ці люди якраз збиралися хрестити дитину. Бачить Кармалюк, що ні кумів немає, ні навіть пелюшок, щоб дитину загорнути. Питає:

— Чого це у вас кума немає?

— А хто ж до нас кумом піде, коли ми такі бідні? — кажуть люди.

— Я піду, — каже Кармалюк.

Люди подякували йому. Кармалюк дав гроші і каже:

— Це на хрестини, а це хресному на подарунок.

На ранок всі селяни дивуються, питають: звідкіль все це взялося.

— От той чоловік дав, — кажуть люди, — що в нас сьогодні ночував.

Село, де це все діялося, належало пану Янчевському. Почув про це пан і почав щось підозрівати. Зібрав він собі людей, переодягнувся в мужика і йде на хрестини.

Підійшов він до Кармалюка, вітається з ним, дає руку.

— Е, — каже Кармалюк, — це не мужицька ручка, а панська.

— В'яжіть його, — крикнув пан.

Тут з десять на Кармалюка насіло. Давай його в'язати. Але Кармалюк як крутнеться, то вони, як галушки, повідлітали.

Зв'язали все-таки Кармалюка і в Кам'янецьку тюрму. Бачать це його хлопці. Біда, треба якось рятувати. От через кілька днів повдягали вони фартухи, взяли кельні, ніби мулярі. І йдуть до начальника тюрми, наче роботи питають.

— А звідки ви? — питає начальник.

— З Підпилип'я, — кажуть.

— Що можете робити?

— Все. Кодини чистити, сажу вимітати, білити, шурувати.

Стали вони на роботу. Робили вони так у тюрмі, а тим часом добре розглядаються. Мали з собою гроші. Вартових солдатів підговорили тікати з ними, декого підкупили, випустили Кармалюка і повтікали.

Знов почав Кармалюк діяти проти панів і ще дужче. Тут вже панам стало не до витримання. Ви-слали вони проти Кармалюка ціле військо. Оточи-

ли вони ліс і піймали Кармалюка. Знов посадили його в Кам'янецьку в'язницю. Сидить Кармалюк за ґратами. Десь дістав таку пилочку і потихеньку пиляє ґрати, коли всі поснуть.

А тим часом його хлопці накупили одержу, а то так з офіцерів нездоймана була. Один переодягнувся за начальника тюрми. Прийшли і знов випустили Кармалюка.

Вийшов Кармалюк з тюрми і каже:

— Ну, хлопці, спасибі, що з біди виручили, бо тверді ґрати в тюрмі, не знати коли б то я їх перепиляв. А тепер випрягайте вози і гайда до лісу, бо будуть нас шукати.

І знов вони виходять на шлях. А за ними все слідкують, особливо пан Янчевський. Так Кармалюкові хлопці хочуть спіймати Янчевського. Вже на всіх дорогах варту порозставляли. Все рівно попаде. І от якось вони позасідали в лісі, щось собі снідають, а їде фаєтон. І якраз в ньому пан Янчевський.

— Ну що, — каже Кармалюк, — лови, ми всі тут.

Пан затрусився і побілів.

Був у загоні лірник, він грав на лірі, пісні різні знав, а при оказії то міг шаблею рубнути добре, міцний був мужик. Підходить він до пана і каже:

— Ах ти, свиня, де ти бачив, щоб свиня сокола зачала. Хіба що курку за хвоста цапне.

Всі сміються, а потім один:

— Хлопці, що йому зробимо?

— Давайте посмішимо. Треба йому обрізати вуха його свинячі.

Забрали гроші, запрягли коні, фаєтон у болото закотили, а панові чах вуха, носком під зад. Побіг пан безвухий. Хлопці аж падають зо сміху.

— А не забудь Кармалюка зловити. Напевно, на безрік (протягом року) злапаєш.

Пан не чує, біжить і не оглядається.

Кармалюк всюди мав своїх людей. От донесли йому, що в однім селі є дуже багата графиня. Зібрались вони і пішли в те село. Кармалюк переодягнувся паном. Своїх хлопців теж вдягнув добре. Під'їхали вони до брами — закрита. Дивляться слуги, що таке панство — впустили їх у двір.

Кармалюк порозкладав варту, а сам пішов до кімнати. Поздоровкався, паня його прийняла за гостя. Тут пішло вгощання. Вони собі погостилися. В неї піаніно було. Він сів, поклав ноти і загравав.

— О, пане, як ви гарно граєте, — каже графиня.

Балакали вони про те, про се. І вже до того добалакалися, що Кармалюк каже:

— Пані, ви не боїтеся Кармалюка? Кажуть, що він панів грабує.

— Ні, — каже графиня, — гроші в мене замуrowані в цій стіні.

Доки вони балакали, врешті Кармалюк:

— Я не граф, а Кармалюк.

Забрав гроші і пішов. Свиснув хлопцям, сіли вони на коні і поїхали. Графиня аж в долоні сплеснула.

— Не жаль мені, — каже, — грошей, а жаль жвавого хлопця.

Графиня тим часом переказала в друге село до свого сусіда, що з нею трапилось. Той сусід до неї залицявся. Пан прилітає на коні на другий день вдосвіта до неї. Вона розказує, що трапилось. Пан каже:

— Візьмем роту солдат і підем шукати Кармалюка.

Таку силу підняли, що нема порятунку. Кармалюкові хлопці заскочили в якісь гори і відстрілювалися. Багато серед них уже поранених, багато побитих, декого вже зловили. Так що їм не встояти... Вскочили вони в глибокий яр і тікають тим яром. А Кармалюк у другий бік, щоб погоня заблу-

дила, їде по лісі, стріляє, аж несподівано наскочив на цеп солдатів. Ну, хто його знає, як то було — чи солдати розгубилися, чи навмисне його пропустили, але пробився він через цеп.

Біжить він лісом, коли знов чує — за ним погоня. Вискочив він на дорогу, ну і нема куди далі. Аж, глянь, на дорозі карета.

Чи пан, чи пропав! Скаче в карету. А там... тота сама графиня.

— Я виїхала тебе рятувати, — каже.

Махнула до кучера — поганяти, щоб не бачили солдати.

Вивезла вона його на глуху дорогу в лісі. Тут стала карета. Довго вони говорили, і графиня каже, що вона його любить. Кармалюк каже:

— Спасибі, що врятувала, але любити тебе не можу.

— Ну, що ж, — каже графиня, — так вже бути, але хоч пиши до мене.

Договорились вони. Якраз недалеко стояло дерево, а під ним великий камінь, під цей камінь будуть вони класти листи. Кожний день в умовлений час паня посилала спеціального посильного за листом. Кармалюк зі своєї сторони посилав хлопчика. Часом вони зустрічались обоє. І так воно довгенько було.

У загоні Кармалюка була гарна дівчина. Звалась Олена. Бачить вона, що Кармалюк ходить задуманий і на неї не дивиться. Почала догадуватись вона в чім річ. Ревнує вона дуже і думає, що ж тут робити.

Переодяглася вона на циганку, прийшла в село, пробралась у двір до графині і кидає їй на картах.

— Маєш ти козака, він тебе візьме.

А графиня думає, що вона справді ворожка, що так все знає і про все їй признається, що це правда.

Олена прийшла в загін дуже схвильована. Вирішила вона відомстити Кармалюкові. Розказала вона панам, де можна бачити Кармалюка самого.

Кармалюка спіймали, засудили і посадили-таки тут у Кам'янці в тюрму. Але й цей раз Кармалюк не сидів довго. Хлопці закинули йому в вікно вірвовку з гаком, і він спустився з башти. Ще було далеко до землі, що можна вбитися, але хлопці махають йому: скачи. Він скочив і вони його стримали на руках.

Довго ще Кармалюк діяв зі своїми хлопцями. Всі пани всіх сил прикладають, а Кармалюка ніяк піймати не можуть. Вскочить в якесь село і, як вода, щезне. Так Кармалюк діяв. Багато бідняків дякували йому за поміч. Але потроху почали вилапувати хлопців, заарештовувати.

Кармалюк думає:

— Піду-но я до Олени, відвідаю її, взнаю, як вона живе.

Прийшов він. Вона його прийняла, ніби все забула, але мала на нього гнів на серці, тільки укривала.

— Буду з тобою жити, — каже вона.

Коли Кармалюк заснув, Олена дала знати своєму панові. Той вганяється з поліцією, спіймали Кармалюка і вбили. Тяжке горе впало на людей, а Олену ту люди прокляли.

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

*Іван Наумович*¹

ІВАСЬ, ЛИЦАР СЛАВНИЙ

Селянин, бідолаха, мав сина невеличкокого, але дуже робочого хлопця. А мав він ґрунт ген-ген далеко від хати, через крутії дороги та ліс великий та густий. Раз їхав він з плугом на те поле і велів синові, як буде йому полуденок нести, най дивиться добре на солому, що її по дорозі порозмітує, аби в лісі де не заблудив.

Красний був то день весняний. На небі сонце вже на полудне вказує. Хлопець, коли се побачив, захопив торбу і гайда в поле за вітцьом. Перебіг скоро село і пустився у ліс туди, куди йому розкинена солома вказувала. Серед найгустішої дебри щез весь слід і соломи нігде не побачити. Івась, бідолаха, заблудив і в щораз темнішу гущу забрідав. Іде швидко, роззирається на всі сторони — чи не побачить де якої дороги, змучився, зіпрів, нарешті став та й гірко заплакав. Він не знав, де є і де вітець обертається, що голодний жде на полуденок — а тут давно вже з полудня сонечко зійшло.

¹ Народився 26.І.1826 р. в с. Кізлів на Львівщині. Закінчив Львівську духовну семінарію і до 1883 р. був священиком в селах і містах Галичини. 1885 р. переїхав в с. Борщагівка коло Києва. Помер у Новоросійську 1891 р., похований у Києві.

З 1849 р. опублікував багато поезій, оповідань, нарисів і статей. Видавав журнал «Наука» (Львів, 1885—1887). Твори його вийшли у 1927 р. у Львові (в 3 т., 8 кн.). Для дітей писав п'єси, байки, а також видав велику збірку казок.

Наплакавшись досита, повтирав сльози і ну ж дивитися на всі сторони, чи де яку живу душу не побачить. Дивиться — а з-поміж галуззя дубового та соснового визирає красний і дуже ж то великий дім. Іде до нього, відчиняє двері, входить досередини, аби розпитатися добрих людей, куди би можна з лісу видістатись.

У великій кімнаті сидять за столом дванадцять розбійників, закінчують власне полуднувати і попивають з великих дзбанів золотих та срібних мед і вино. У кожного довгі вуса та бороди величезні, пояси зі шкури, а за поясами ножів та пістолетів багато.

Хлопець, як тоє побачив, мало від страху не зомлів. Як опам'ятався, — ну ж зачне просити та лементувати, щоби йому дорогу до старенького вітця указали.

Найстарший розбійник, що був отаманом, обернувся до нього і каже:

— Вже тобі, мій хлопче, з того лісу не вийти, зостанешся тут і будеш всього в домі дозирати. За це їсти і пити можеш, скільки тобі схочеться, і ще вбрання дістанеш. Тепер лишайся, поприбирай все як належить і затопи в печі. Ми ідемо полювати, затвори двері у сінях, засунь і не відчиняй нікому, тільки нам, як вернемо. Сиди на місці і не важся ті ось двері, личком зав'язані, відчиняти. Як ми про те дізнаємося, тоді смерть твоя.

І пішли геть в далекі ліси не на звіра, а на людей багатих полювати. А наш Івась сів собі в кутку, почав заводити та й каже до себе:

— Боже ж мій, Боже! Що татуньо скажуть, що я їм полуденку не приніс, вони тепер десь із голоду зомлівають, що я бідний сирота діяти буду, по що я тут йшов, як видобутись з того заклятого дому.

Так плаче і заводить, аж з великої туги заснув. Пробудився, коли вже смеркало, голод йому дуже

дошкуляє, роззирається по кімнаті і бачить на столі їдла і напитуку багато. Сів, попоїв і випив чарку меду, перехрестився і якось йому легше на серці стало. Пригадав, що той найстарший пан йому приказав, як відходив. Скоро позамітав хату, поприбирав усе, затопив у печі, так що на цілу хату видно, і жде, доки тії бородаті люде не вернуть.

Тільки когут на північ запіяв, як зашуміло щось в лісі. Застукало до дверей, Івась схопився, відчинив. Увійшов найстарший, кров по ньому краплями тече, за ним повходили і другі. Зараз веліли води дати, аби позмивати кров з себе. Тим часом розбійники зносили дуже тяжкі скрині та всякі статки з воза.

Як тільки зачало зоріти, збудили Івася, а найстарший велів йому дозирати хату і пригадав знову, щоби не важився дверей, личком зав'язаних, відчиняти. За непослух смерть його жде нехибна.

— Нас, — сказав отаман на прощання, — через два дні не буде, дозирає що добре хату.

Хлопець зварив сніданя, попоїв, та й зачав роздумувати, куди ті двері, личком зав'язані, ведуть, чому не велів він йому їх одчиняти?

Пообзирався довкола, чи на нього хто не дивиться, і взяла його страшенна охота заглянути туди. Зближився на пальцях, розв'язав личко і звільна відчинив двері.

І бачить дуже красну стайню, а в тій стайні жолоб золотий, а до жолоба прив'язані три красні коні. Один чорний, другий сивий, а третій білий, як сніг. Той останній обернувся до хлопця і каже:

— Іванцю, душко, візьми ті три яблука, що от там лежать на вікні, сідай на котрого з нас і втікай враз з нами, тоді звільнишся від тих розбійників.

Хлопець не дався два рази просити, ухопив яблука, сховав за пазуху, сів на сивого коня і всі враз лісами швидко, мов вітер, погналі.

Вже ліс закінчився. Через галуззя дерев з'явилося поле. Аж тут загула земля, а незабаром з'явилися розбійники і женуть за втікаючими що тільки сил стане.

Тоді кінь чорний каже:

— Не лякайся нічого, візьми тільки одно яблуко з-за пазухи і кинь його поза себе.

Як тільки Івась тоє вчинив, так зараз з того яблука виріс за ними великанський ліс. Коні помчали далі, лиш незабаром загуло знову і женуть за ними розбійники. Тая запора не дуже їх спинила.

Тоді каже кінь білий:

— Візьми друге яблуко з-за пазухи і кинь його поза себе.

Івась так зробив, а за ними розлилася глибока і широчезна ріка. Розбійники скочили у воду, перепливли на другий берег і не багато бракувало, щоб їх усіх не піймали.

Тоді каже кінь сивий, а на ньому їхав наш Івась:

— Візьми третє яблуко з-за пазухи і кинь його поза себе.

Івась так вчинив, а вмить запалав вогонь широко і далеко, так, що не можна ані його обійти, ані до нього приступити.

А білий кінь мовить до Івася:

— Ми врятувалися, можемо відпочити — вже розбійники за нами більше гонити не будуть. Чи бачиш ти се велике місто, де то церков так багато? Де той гай зелений, там розлучимося з тобою. Ти іди до того міста, до палацу самого короля і стань там на службу. Як коли нас затребуєш, прийди в тоє ось місце, свисни три рази, а ми тобі на поміч станем.

Івась ізліз з коня, дуже жалко йому вчинилося, що з ними розстатися мусить, бо ж вони йому всюди таку добру раду давали. Як коні розбіглися, пішов

він поволі до того величезного міста до палацу самого короля.

Прийшов на подвір'я і питається, чи не дістав би він тут службу. Якась служанка переходила і каже: — Заведіть його до палацу, там власне потребують коминяра.

Івась пішов і став на службу.

Незабаром настала велика війна. Сам король з військом вибрався на тую війну. І наш коминяр рад був іти, але веліли йому дома зостатися і дозирати печі.

На третій день приходять вісті, що король побитий, а жовнірів порозганяли вороги на всі сторони. Іще раз загадав король боротися з ворогом, що безправно напав на його землю, сів на коня, позбирав жовнірів у купу, і знову битва зачалася. Але й цього разу не дуже їм щастить, а ворог гору бере.

Аж тут на краснім коні їде лицар, весь в залізній збруї, поклонився королеві та старшині військовій і гей що на ворога. Все, що під руку попаде, на смерть убиває, ніхто перед ним встояти не може. Вороги розлетілися, як полова.

Король втішений, що звитяжив, кличе лицаря до себе і питає його:

— Що хочеш за тую послугу, котру мені вчинив, освободив мене і царство моє від лютого ворога!

— Найсвітліший королю, — каже лицар, поклонившись, — коли вже така ласка ваша, то дайте мені на письмі, що як схочу, то мені дасте найстаршу доньку за жінку!

Король охоче пристав на це, виладив письмо і приложив печатку. Лицар втішений, що по його волі стало, ухопив письмо, сів на коня, та й щез, як мряка.

А був то ніхто інший, тільки Івась-коминяр. Як скоро король поїхав на війну, так він побіг до зеленого гаю, там де з кіньми розстався. Свиснув три рази. Коні його в сей час надбігли — на однім з них знаходилася зброя, він її вбрав і поїхав на війну.

Радість велика панує в замку королівським, що ворог побитий. Гостей повно наїхало, день і ніч бенкетують. Всі розповідають о тім лицарі, що то приїхав королю на поміч в такий добрий час, а ніхто не знає сказати, де він потім дівся. Коминяр чув усе і радувався незміренно.

Не минуло і десять неділь, як ось знов дають до короля знати, що той сам ворог йде з великим військом на нього. Король зібрав військо і ударив на ворога, що без причини плюндрує по його краях. Але ледве зачалася битва, вже король мусів з пляцу уступити — а ворог одних убиває, других в неволю бере. Ой, зла хвиля прийшла на короля, він обзирається, чи знову лицар не над'їде, що його перший раз з біди освободив.

Вже мали самого короля в неволю взяти, як на сивім коні з'явився лицар весь в срібній зброї, б'є, забиває все, що йому під руки навине, — вороги, як зайці, розлетілись на всі сторони.

Король втішений питається знову лицаря, що він хоче за таку велику прислугу, яку йому вчинив.

На тоє відповідає лицар:

— Найясніший королю! Дай мені письмо, що як тебе просити буду про середущу доньку за жінку, то вчиниш мою волю!

Король охоче на те пристав.

Через цілу осінь та зиму не важився ворог край непокоїти, лиш як тільки весна настала, то вже знов зачав він воювати.

Король вийшов з військом навпроти нього. Щастя якось йому і днесь не дописує. Військо його

збили і розігнали, а він сам попався в неволю. Нема вже рятунку. Аж нараз з'явився Івась в золотій збруї і на чорному, як галка, коні. Зібрав розсипане військо до купи, ударив на ворога, убиває, що ся навине, і з тяжкої біди звільняє короля. Серед тої кривавої біятики поранений він тяжко в ногу.

Король, втішений, власною хустиною ногу йому обв'язав, став йому дякувати і питатися, чим має віддячити таку велику послугу. Івась не жадає нічого, тільки щоби йому дав на письмі, що, як пришле в свати до наймолодшої доньки, най йому відмови не буде.

Король пристав на тоє і просить його, щоби з ним їхав до палацу. Він подякував за ласку, сів на коня та й махнув світами.

Всі дивувалися дуже і раді би знати, хто се такий, що вибавив царство і короля від нехибної загибави.

Тихцем потім вернувся коминяр до замку, поносив дерево та й топив у печі.

Раз спав він в сінях, де то королівські посіпаки переходили, а так йому на сон зібрало, що вся служба давно вже повставала, а він ані рушить. Спить і спить, вже полудне недалеко.

Служниця переходить тудою і каже:

— Вставай, небоже. Що так довго лежиш? Час уже далі полуднувати.

І дивиться, а він має хустиною самого короля ногу позавивану. Вчинила вона великий крик, що він мусів ту хустину у короля вкрасти.

Завели його до короля, а коли тамка станув — придивився король до тої хустини і каже, що це та сама, що нею обв'язав ногу тому славному лицарю, котрий звільнив його від нехибної смерті. Лиш як тоє могло статися, щоби якийсь коминяр міг бути тим славетним лицарем, то в жоден спосіб зрозуміло йому не було.

Івась поклонився королю і просить, щоби дозволив йому тільки на годину з замку віддалитись, а тоді вся правда себе укаже. Король пристав на тоє.

Івась чимскорше вибіг за місто до зеленого гаю, свиснув, коні позбігалися — зодягнув золоту зброю, сів на сивого коня і так пустився їхати на подвір'я королівське. А там панів повно та князів, раді б побачити того лицаря, що себе так дуже вславив. Сам король з доньками помежи ними знаходиться. Музики грають, у всіх церквах в дзвони б'ють, зі всіх сторін люди, мов на прощу, зійшлися.

Наш Івась в'їхав на замок — випружився на коні, мов струна, а такий гордий і бундючний, ніби який генерал. Люди не хочуть дати віру, що ось це той сам коминяр, що недавно служив у короля. Всі розступаються. Івась спинив коня аж перед самим королем, віддав поклін і витягнув з-за пазухи всі три письма, власною рукою короля писані, де в кожному письмі прирікає король одну з доньок за жінку йому дати.

Івасьові припала наймолодша до серця, тоту раз посватав. Незабаром було весілля, таке славне, за яке ніхто не чував. Гостей напхалося без ліку. Через три неділі бенкетувалися.

Третього дня по весіллі каже Івась до жінки, що він є син хлопа, що таке й таке з ним сталося. Він рад би подивитися до старенького отця, що там бідняка робить, десь за ним дуже банувати мусить.

Королівна повідає на тоє:

— Їдь, їдь хоча б і днеська, і я з тобою, коли велиш, охоче поїду.

Іван вислав послів наперед, щоб глядали вітця, сам зась вибрався з цілим двором за ними.

Дорога вела через той ліс, де в великім домі розбійники сиділи. З того дому тільки вже тепер згарища zostались. Як в'їхали на поле, побачив Івась

свого старенького татуса, як неборачище за плугом ходив і за бичатами: «соб! себе!» покликував.

Івась розрадувався дуже і пустився до старого, щоби його привітати, але жінка каже:

— Стій, зачекай! Тато би встрашилися і могли би захоріти, треба перше послів слати, щоби їм сказали, що їх син тут недалеко.

Вислали послів, а ті заповіли старому, що їх пан, зять самого короля, рад би з ним видітися. Старий, як тоє учув, здержав бичата, зняв шапку з голови і не може дивом здивуватися, звідки стільки люда так красно одягнутого коло нього взялося.

А ту їде карета, від золота та срібла полискується, шість коней білих, як сніг, її тягнуть. А в тій кареті сидить королівна. Коло карети на білому коні їде королевич стрункий та моторний. Чоловік, як се побачив, упав на коліна та й похилив голову.

Королівна, коли подивилася на сивого, мов голуба, татуса, з великої втіхи аж заплакала, а Івась скоро скочив з коня, припав до вітця, в руки та в ноги цілує та мовить:

— Татунцю мій солоденький, серденько моє, та ви вже вашого Івася не впізнали, що то п'ять літ тому в тім лісі загиб.

Старий не вірив очам своїм, чи то в сні, чи на яві діється, сльози, мов горох, пустились цюрком з очей, тулить дитину свою до серця і каже:

— Івасейку, синочку мій, голубчику мій, зозуленько моя, та я вже мій вік за тобою переплакав, звідки ти тут взявся, та звідки ж у тебе такі статки? Гей, небоже, чи не кривдою людською ти ся того доробив?

І дивиться синові в очі, рад би правду від нього дізнатися.

— Ні, татку, — каже королівна, котра, поки старий схаменувся, вже його красненько привітала, —

ваш син та мій муж не кривдою людською збагатився, йому вже Бог таку долю щасливу судив.

І розповів Івась все, що йому де притрафілося, бо він хоча королевичем став, а таки душі своєї не запропастив.

Старий, втішений дуже, забрав їх з собою до села, де всі люди зійшлись на гостину, яку королевич справив.

На другий день хотів Івась забрати вітця з собою до своїх палаців, щоби старий свій вік в щасті та в утісі опровадив. Лиш старий не пристав на тое, тільки каже:

— Не для мене замки і палаци твої, їдь щасливо, мій сину. Най тебе Бог на всіх твоїх замислах благословить, що в щасті та достатку о твоїм старім татуню не забув. Тут я родився, тут проживав, тут мою небіжку землю вкрили, тут вже гадаю і вмирати. Їдь з Богом домів, я втішений, що знаю, що жиєш та щасливий, а як Бог дасть хрестини, то мені дай знати, я приїду, щоби внука побачити і пригорнути до серця свого.

Син від'їхав. Небавом помер старий король, Івася обрали всі за короля, бо дуже ж то розумний був. І дав йому Бог сина. Зараз слав до вітця і просить, щоби на хрестини приїхав.

Старий заложив стару шкапину до воза і приволікся до замку. Цілий двір, навіть сам владика вийшли навпроти нього. Як тільки над'їхав, так зараз зачали стріляти, музики заграли, всі вітали його красненько.

Він зняв шапку та й звільна пішов до церковці, що близько палацу стояла. Тут помолився Богу і подякував за таку велику втіху, яку на тім світі дожив, — а як принесли внука до хреста, взяв його на руки і поблагословив. Та вже звідтоді й лишився жити із сином і внуком у добрі та достатку.

Марко Вовчок¹

ДЕВ'ЯТЬ БРАТІВ І ДЕСЯТА СЕСТРИЦЯ ГАЛЯ

I

Жила собі удова коло Києва, на Подолі, та не мала щастя-долі: було гірке її життя. Терпіла вона превелику нужду та вбожество. Жила удова коло бучного міста, де бучнії будинки громоздилися, де сяяли та виблискували церкви золотохресті, де люди з ранку до вечора ворушилися й копошилися, а такого вбожества безпомічного, як удова собі мала, то хоч би і у глухій глуші пошукати, — там, де людського житла ані садиби не знайти, людського образу не стріти й голосу не почути, а жити з птицею та з звірюкою, з деревом та з каменем, з горою та з річкою, — що звірюка никає собі на здобич, птиця співа та щечече, дерево шумить, камінь лежить, гори висяться, ріки течуть, а нема тобі кому допомогти, ані тобою запіклуватись.

Мала собі удова дев'ять синів і десяту дочку Галю. І вродилися ті дев'ять синів, як дев'ять соколів, один у одного: голос у голос, волос у волос, тільки найменший син був трошечки біліший, трошечки благіший від других, а всі вони такі свіжі, смілі, чорняві хлопці, аж глянути мило! І усі вони любили дуже, пестили і жалували сестричку свою малую, Галю, а найбільш усіх менший. І усіх братів любила дуже й жалувала Галя малая, а над усіма меншого брата. Було, що підуть брати у бір по ягоду або по

¹Справжнє прізвище — Марія Вілінська. Народилася 10.XII.1833 р. в маєтку побіля с. Казаки Єлецького повіту Липецької губернії. Під впливом чоловіка Опанаса Марковича захопилася українським фольклором і почала писати українською, ставши класиком. Найцікавішим у її українському доробку є твори написані за мотивами народних казок та переказів. Померла письменниця 28.VII.1907 р. у м. Нальчик на Північному Кавказі.

гриби й візьмуть малую сестричку з собою, то вже нікому не попустить менший брат нести втомлену Галю, ані до кого Галя не піде на руки від меншого брата. А як брати самі ходять часом гулять та забаряться, та повернуться додому пізно, усім Галя раденька страх, а до першого, до меншого кинеється і ввіп'ється, як п'явочка, устоньками і обів'ється, наче хмелинонька, ручечками. А знов, як не вгодять Галі брати, то Галя поплаче й погорює, плачучи і горюючи, пожалиться та й годі, а вже як менший брат чим її скривдить, так Галя й словечечка не зможе вимовити і втече од усіх і сховається од усіх, і знайдуть її по тому, що вже сильненько ридатиме, — а ніхто тих сліз не утолить, ручечок не одтулить від личка, тільки той менший братик.

Жила удова з дітьми у хатці, — навіть би й хаткою узивати не годилося — хижкою, — і стояла удовина хатка на луці під горою, оддалік собі від усякого іншого житла й садиби, стояла на широкій, зеленій луці. З одного боку нависла гора кам'яна над хаткою, поросла лісом і неначе грозила: «От, як схочу, один камінець покочу і тебе, хатинку, зовсім придавлю». Управо мимо хатки звився шлях у місто — і який же тихий та пустий цей шлях мимо удовиної хатки, і як же він, що ближче до міста, усе людніш та грюкотніш порошить і гурчить, а тамечки-тамечки, де він вбіга на гору та де вже гучний, та людний, та порохний! Той самий шлях звивавсь уліво по луці м'якій та зеленій, та й звивавсь з очей геть все по тій же луці м'якенькій. Від хатки вузенька стежечка перехрещувала сей шлях і бігла до самого синього Дніпра.

І певно, що кожний, кому лучалося мимо їхати та хатку удовину бачити, то, певно, собі думав: що то за малесенька хатиночка стоїть, як вона у землю увійшла і покривилася; як віконечка скосилися й

як дашок убравсь у мох зелений і в сивий. І неогороджена хатинка, і нема сіней, ані комори, нема садочка, ані города коло неї, тільки стара тиха груша з зломленою верхвиною. І дітей округи скільки! А коли б же хто звернув із шляху й уступив у хатку, zobачив би той, що яка хатка миленька, якого людей у хатці живе, а зовсім вона порожня сливе. Нічого нема, опріч лавочок та вузьенької полички, де стояла миска з ложками. Піч потріскалася й осіла; на припічку перевернений горщик, два кілочки у стіні, що на їх нічого не висить; стіл із розколиною упродовж посередині, що на ньому нічого не стоїть; у куточку іконка з гладженим ликом, що повита сухими й свіжими квітами. А коли б хто спитав діточок: де ваші сорочечки? де ваша одежинка? — дітки тому покажуть, що їх сорочечки сохнуть он тамечки на березі, а іншої одежинки в їх нема. А зимою? А у холод, у морози? Зима, холод, мороз! Оце негарний час! Тільки він почина надходити, мати гірш плаче та усе перепитується:

— Як то ми перебудемо? Як же то ми перебудемо!

І нудно такеньки завсіди перебувати холод, треба сидіти на печі, піджавши ноги, а коли вибігти на луку та потанцювати по снігу, то хутенько, наче опарений, вкинешся в хатку, на піч, і знову сидіти, підобгавши ноги. Іграшка у докучну або там яка друга — докучить і обридне, ще тільки малую Галю трохи тішить і смішить, а всіх гніва та сердить; знакома казка про Івася нікого не поруша — тільки малую Галю трохи. День такий в Бога коротенький, прудко вечір наступає, й у хатці темно робиться. І сидять вони у темноті на печі, дожидають матір з поденщини і мовчать, тільки часом Галя пожахнеться й пошептом питає:

— Що ж як кава прийде?

— Не прийде, — одказують їй усі.

— А як вовк присуне? — шепче знов Галя.

— О, пожахачко! О, плохенька! — кажуть усі та усі ближче згортаються докупи, а менший брат бере Галю на руки.

— А як вовк присуне? — знов-таки присіпається Галя, і усі на Галю похмуряються, окрім меншого: менший тихесенько Галю заспокоює, і Галя собі заспокоюється, ще часом і пісеньку заспіває про журавля, «що цибатий журавель, він до млина їздив, дивне диво бачив»; і чує менший брат, як цибатий журавель іде до його і як дивне диво бачить; бо Галя, співаючи, під свій спів обома рученятами по обличчю ляска. Пісенька якось незважливо ввірветься, цибатий журавель зостається на дорозі, а Галя засипа в меншого брата на руках. Нудно-нудно! Холодно-холодно! Темно-темно-темно! У скосяне віконечко видно луку під білим снігом. Білий сніг то виблискує, то виблиск тратить, — се місяць порина в оболоках. Що оце буде надалі: чи заблискотить білий сніг ще лучче та засяє місяць з зорями, а чи повалить свіжий сніг, хуртовина заграє, заб'є віконечко покосяне, занесе стежечку, забарить матір? І що мати принесе їм?

От по снігу рипить прудкая слабкая непевная ступа, двері у хатку відчиняються — мати прийшла. Вона прийшла помучена, дуже замерзла, — що вона принесла? Принесла хліба, картоплі, а коли ще трошки пшона на куліш, то вже й хвалиться зараз дітям, що от, діточки, ми собі зваримо куліш, — і усі дожидають кулешу, а Галя то вже завчасу сидітиме з ложкою у руці та погукуватиме: «Мамо!», і погукує такеньки Галя, наче вона сама одна має одвагу поспитати про те, про що всі піклуються, і додає усім сили терпеливій дождати. Після кожного погука вона пригортається до

меншого брата, немов говорячи: якова твоя Галя? А брат менший гладить її по голівці і дає надогад, що славна Галя.

Запалена піч розгоряється й тріщить, червоне полум'я грає на віконечку, з пічних розколинок виходять струмки диму — хатинка разом і світлом-огнем посвіщається, і димом сповняється, ясно видно помучену стару, що пораяється коло печі, та не можна розглядіти по обличчю, які собі думки має, який вид — то здається, що вона всміхається і дбайливо поспішається та клопочеться, то знов здається, що душить її якась туга і чогось боязко їй, і що від тієї душної туги так вона метушиться коло печі, що не від диму в неї і сльоза біжить.

Діждалися — вечеря готова. Галя сміється, і усі вечеряють і спати лягають.

Огонь у печі потроху погасає, наче сам почина дрімати, гасне зовсім — у хатці темнісінько, й усі засипають.

Ранішній холод не хоче ніяк дати поспати, пройма і таки хоче побудити й таки побудить. Вже мати у печі запалила — дрова знов тріщать, полум'я шиба, і димно у хатці; в віконце світить ясне сонечко і блищить сніг біленький. От і снідання їм готове, й мати поспішається йти на поденщину, і приказує їм бути розумниками, й іде собі.

У неділю, в усяке свято їм краще було: мати не ходила на роботу, можна було влізти у її латані чоботи, загорнутись у її праховеньку кожушаночку, і хоч трудно, а все-таки можна було погуляти коло хатки — і вони всі гуляли по черзі, навіть Галя, що сама вся була, може, не завбільшки чобота.

Потому мати їм казки усякі розказувала й усякі бувальщини. І що за такі славні часом казки, що то за смішні такі! І дуже б багато вони сміялися й тішилися, коли б їм не мішало неньчине обличчя — таке обличчя помучене та посмучене, дарма що вона не

прискаржує нічого й сама з ними разом всміхається на усе смішне та потішне у казці.

Одного разу мати прийшла додому і, входячи, покликала старшого сина.

— Що, мамо? — одказав старший син і скочив з печі назустріч їй.

— Що? Що? Що? — покрикнули другі всі й посипалися з печі, як достиглі грушки, а Галя простягала рученята до меншого брата й гукала вже:

— Куліш! Пшоняний куліш!

— Ні, — одказували брати, купчачись, товплячися цікаві коло неньки.

— Ні! Пождіть, пождіть, мої голуб'ята, — промовляла мати, скидаючи з себе одешинку, притрушену снігом, та ледве дихаючи від втоми.

— Бублики! — гукнула Галя трохи неспевна й наче лякаючися.

— О! о! о! — почулося поміж братів, і що то у кожному «о!» було дива та радощів!

— Бублики ж! — гукнула Галя вже сміло і в долонечки заплескала.

— Галю! Галю! Послухай-бо, — промовив менший брат, — слухай-бо, мама принесла чоботи!

— О, чоботи! — вигукнула Галя, наче занеслася вже у саме небо голубе, та й зчепила ручечки...

Еге ж, се таки й були чоботи. Старі, приношені, маленькі чоботи з великими латками на обох. Світе мій! Як же ті чоботи з рук до рук передавалися! Чоботи розглядали, чобітьми любували, а Галя то ледве що не вицілувала чобіт, вона вже й устеньки цяпочкою склала, та засміялася, й не барячись хвилиноньки, пожадала собі у чоботи вбратися і простягнула зараз голісінькі ніжечки обидві й на усіх дивилася радісно та жалібненько такеньки, що у мент її вбрали у чоботи й постановили серед хати, немов гарне малювання, тільки ще зроду-віку, ма-

буть, не було малювання з таким личеньком сміючим, з такими очима танцюючими.

Брати дивували, яка-то Галя гарна у чоботях, і мати хвалила теж. Натомившись вже стояти, Галя сіла та чобіт не зняла і заснула у чоботях, прибираючись на другий день рано-рано-рано-ранесенько йти далеко-далеко-далеченько гуляти. Пішла б вона гуляти того-таки самого вечора, коли б не той вовк невірний з лісу, а ще гірш турбував її той кава навісний, що не знає вона навіть, де він і сидить у світі, — чи у лісі, чи під горою на луці, чи у Дніпрі у нурті — не знала, бачте, з якого боку його стерегтися й звідки його берегтися, а може, вискочить він і схопить її несподівано-негадано.

З сонної Галі тихенько менший брат зняв чоботи, і усі тоді по черзі почали їх приміряти, і кожний казав, що йому чоботи якраз, наче влипли, хоч добре вони пригодилися тільки старшому брату. Йому мати й принесла ті чоботи, і принесла йому для того, що завтра хоче його забрати із собою у місто і віддати хазяїнові у наймити.

До хазяїна! За наймита! Усі очі на його обернулися, усі серденька іздригнулися; хто дивує, а хто засмутивсь; кого порушила надія на щось дивнеє та чуднеє, а кого то жах затомив, що се коїться; той у думці вже випроводжав його, другий знов уже прибиравсь його стрічати та почути нечутого зроду; інший замисливсь, як то вони самі без його житимуть... Мати смутненька та тривожненька...

А старший син одказав спокійненько на сю вістоньку:

— Добре, мамо.

— Як будеш добре служити, моя дитино, заслужиш собі ласку, вислужиш заплату, — каже мати. — Дасть Бог милосердний, то потім собі й кожушок справиш... Добре, синочку?

— Добре, мамо! — одказав їй знову син.

— Хазяїн твій, здається, чоловік хороший буде, а як що там і випадє тобі у службі... яке там лихо-горе, то ти приймай за добре... Коханий, ти перетерпи... Добре, синоньку?

— Добре, мамо! — одказав знов син.

Вже більш мати нічого не примогла казати, голосу в неї не хватило, неначе важка рука душила її. Вона сиділа вже мовчки, а тільки дивилася на старшого сина та все тісніш та тісніш душила її важка рука тая...

А старший син задумавсь і недбало, невважливо одказував братам, що товпилися у хатці, стукали дверима, по черзі брали на себе чоботи, виходили в чоботях гуляти коло хатки, говорили про братову службу. Місяць світив уповні, зорі наче палали — одна зоря поломніш від другої, мороз був сильний, аж тріщав, сніг хрускав під чобітьми навдивовижу, напрочудо. Навіть сам старший брат, вже який хлопець нелегкоумень, та й той як узяв на себе чоботи та вийшов — іде та все оглядається та зупиняється раз у раз, наче його хто пита щохвилинки: «Чий ти парубок, чий парубок у чоботях, чий-бо ти? Скажи, будь ласка!»

На другий день мороз такий самий, що й вчора. Деревата тріщали на горі, зсипаючи з себе іній, сонечко сяяло блідненько, наче зблідло собі від холоду, наче теж змерзло; а усі брати вибігли з хатки проводити старшого брата, що, вбраний у чоботи та у велику хустку неньчину, йшов у місто.

— Ходім вже, дитино, — промовила мати до старшого сина, — а ви, голуб'ята, зоставайтеся здоровенькі, — каже вона до других.

Вони пішли, а услід їм кричали голосочки і «бувай здоров», і «вернися», і «вертайсь хутче»; а Галя — то вона тільки вигукувалася: «Братик милий, милий братик!» Усі танцювали на морозі, поки зникли з очей і мати, і брат, а затим повскакували у

хатку на піч, і усім такеньки вже зробилось пусто-пусто без старшого брата. Усі зажурилися і затужили; у Галі ж слізеньки капали.

— І я піду у наймити! — каже один брат.

— От як! — промовила Галя; а слізеньки закапали одна по другій швиденько.

— І я! І я! І я! — кажуть усі брати в один голос.

У Галі слізки закапали вже по три й по чотири разом, гонячи одна 'дну!

— Ой, лихо! — покрикнула Галя. — Усі підете! Усі мене покинете! І ти? І ти мене покидаєш? Покид...

Та вже до меншого брата вона більш промовити не здолала — затулила личенько обома ручечками і гірко заридала.

— Годі, Галю, годі! — кажуть брати. — Слухайно, що тобі казатимемо...

Галя не слухала.

— Не плач, Галю! — каже менший брат і бере Галю до себе на коліна. — Я наймуся у службу та зароблю тобі чобітки — одкрий-бо личенько!

— Не хочу чобітків! — хлипче Галя, не хоче чобітків і личенька не одкрива.

— Слухай-бо, Галю, Галочко! — промовляв менший брат. — От яка ж ти недобра! От як мене красно слухаєш!

Одна Галина ручка одпала від личенька й одне очко, повнісіньке сльозою, зирнуло на братика, і ридання впинилося.

— Помисли, лишень, Галю, коли ми усі підемо у наймити, так усі чоботи собі покупимо, а тобі вже найкращі, ми усі собі кожухи покупимо, а вже тобі...

— І я піду у наймички! — вимовила Галя, а друга ручка одпала від личенька, і оченята вже веселенько виблискували у слізках.

І порішили вони такеньки усі, щоб іти у наймити; а поки наймитська служба, поки що, то було їм

страх як нудно сидіти на печі, і міцненький жаль посягав їх по старшому брату. І усі вони дивилися по всіх боках або одно на 'дного, наче що загубили, без чого не знали, не вмiли, як його бути. Коротенький день прудко біжав, та їм здавалося, що він кілька разів повертався назад, поки таки діждалися вечора морозного й мати прийшла. Як тоді серденьтка не вистрибнули з грудей, поки мати розказувала, що старший брат у хазяїна, що йому так славно, — буде спати він у теплій хаті і годуватимуть його добре.

— Чуєш? Чуєш? — промовляли брати одно до одного. — От як йому буде! От як виборно!

І Галя погукувала:

— О, славненько! О, любенько!

Та чогось у братів впали голоси їх дзвінкі, і Галя якось слабенько плеще у долоньки, — раз тільки, а там і стихла. І мати, хвалячи життя його, запиналася — слова мерзли в неї на устах, уста трохи трусилися.

На вечерю був куліш пшоняний, та ніхто до його й не доторкнувся, і нікого сон не змагав.

— Ви, діточки, не скучайте за братиком, — почала було мати, та голос ввірвався і змер; вона вмилася гіркими-гіркими і, як посліплена наче слізьми, тільки ловила діток коло себе, схоплювала та й поцілунками всипала, та усе голосніш ридала.

Пішли дні за днями й часи за часами, попривикали дітки, що нема старшого брата, та не перестали про його думати, і сливе щогодинки його згадували то цим, то тим, то знов другим. Тепер уже всякі казки й бувальщини у свято вони покинули, а розмовляли з мамою про брата: у свято мама ходила його одвідувати і приносила од його вісті — все вісті однакові — що здужає, що служить... І це на усякі лади брали і на усякі лади про це балакали:

увяляли собі його хазяїна — знали вони, що хазяїн огрядний чоловік, кравець сивий, ходить у синіх шароварах і у чорній свитці і шиє сам усякі кожухи й свитки; увяляли собі хату хазяйську — знали вони, що хата хазяйська у три віконечка, під тесовим дашком, а у хаті по білих стінах висять образки — птиці рябопері, морський розбишака — турок у червоній чалмі з кинджалами у правиці; увяляли вони собі хазяйку — вони знали, що хазяйка молоденька і усе сидить біля віконця та вишива собі очіпки шовками та золотом. І чорну корову хазяйську собі увяляли вони із рудим телятком; а як розмова заходила про хазяйські санки та про білого коня, так Галя починала розкочуватись з боку на бік, наче вона вже сиділа у санках, а білий кінь швиденько віз санки по трудовому шляшку.

Вони прибиралися, як літечко прийде, частенько ходити до брата, як тільки що весна дихне, піти його одвідати. Еге ж! Підуть вони до його, побачать його й наговоряться з ним. Що то як хороше буде зобачитися! Що то як дождать бридко! Що то яка зима укріпила холодна та люта!

От як у хатці на луці думали та гадали про старшого брата, і над усе у світі жадали із ним побачитися, і Галя таково вже частенько казала: «Хоч би одним очком поглянути на його», — що вже тепер тільки вона наміне «хоч одним очком», усі знали, на що «одно очко» хоче глянути, й зітхали.

А тим часом хазяїни старшого брата дивилися на його за тим тільки, щоб бачити, чи справний він, чи не пустує, і жодного йому словечка не промовили, опріч якого приказу, грозьби та лайки. І на плацу, коло криниці, де він ходив щоранок і щовечір води брати і де сходилось багато людей, рідко хто вважав на поважного, тихого хлопчика, що він що день, то робивсь похмурій та понурій, у латаній

сорочечці, у праховенькій свитці, не на його пошитій, у старенькій шапці, которий терпеливо стояв на морозі пекучому, дожидав черги собі води зачерпнути — ніхто до його не озивавсь.

Перша робота була йому у хазяїна воду носити з криниці. Вдосвіта його слали до тієї криниці далекої під горою на плацу, коли ще усе місто бучне стояло у сивій імлі, люди не з'являлися, димочок не звивавсь і коли ще було коло криниці пусто — часом хіба стрічалася яка-така наймичка гірка, або дві, та і се дуже рідко. Його відерце перше пробива лід у криниці, що уночі замерза, і тащив він сповнені відра під гору. Притащивши два відра, котрі хазяйка у той-таки час розплеска на вмиваннячко, на своє чорнобриве личенько, на білі ручки, та знов туди й сюди по хазяйству, — він оп'ять ішов по воду. Сиза імла рідшала, димочок де-не-де вже звивався, вже люди попадалися і коло криниці; вже товпилося, купчилося багато народу — треба дождати черги. Він стояв та дививсь, як шпарко дбайливі городяночки поспішали, заспавши, і гонили одна одну до криниці й від криниці; як ішли наймички, під'їздили бочки. Сиза імла зникала; зіходило сонечко й сяяло якими ж то блискучими, холодними, недружними ранками; повертався він з повними відрами до хазяїв. Тут йому треба було двір промітати, носити дрова з сіней до хати, побігти до сусіди Мотрі спитати, коли буде мученика Лаврентія — у середу чи у четвер, бо хазяйка прибиралася на іменини до Лаврентія-шевця; або побігти до сусіди Меласі позичити трохи дріжджів, бо хазяйка заходилася ставити пироги; або побігти на торг купити за шага голок, коли хазяйка зломила голку, — і багацько побігашок і пошарпушок треба йому було спожити. Та хазяйці можна було вгодити — була хазяйка весела, недбала молодиця, що як вона не

хазяйнувала, так, сидячи коло віконця, шила та вишивала, та приспівувала і поглядала з вікна на прохожих людей та на себе у дзеркальце, що умисне й висіло тут проти неї на цвятні.

А хазяїну не можна було вгодити. Хазяїн був задирливий і вередливий, а до того ще округний чоловік. Жінку свою він дуже любив, а тільки уранці він очі розкислить, то вже й почав зачіпати та задирати її і доти не відчепиться, поки аж жінка не заплаче або хоч заходиться на плач — тоді він і довольний, скаже їй, що вона йому миліш над усе у світі й пожалує її, і обіцяє купити якусь там витребеньку нову. А що вже наймита маленького, то він поїдав немилостиво. Тільки б забачив його, було за що пригрозити й прикрикнути, було за що й штовхнуть. Хлопець зроду не одказав йому слова гіркого, та ніколи теж не виговорювався і не повинився — усе хлопчик приймав мовчки. Здається, що тая безодмовність дражнила хазяїна ще більше, і цілісінький день він не так щиро працював з кожухами та кобеняками, як з тим, як би то лучче дойняти терпеливого хлопця.

Минав день — який же холодний, блискучий, вражий день! От звечоріло. Хазяїн поніс роботу пошиту, хазяйка пішла до сусіди посидіти, поговорити, або до вечерні — наймит знов з відрами по воду до криниці приходив. Вечорами зграя коло криниці була гучніш, ніж ранками. По трудах дневних, і по роботі, й по клопоті знімався регіт, заводилися голосно розмови.

Тут бачив хлопець, як інша весела дівчина і прудкая, що не посмирила її ані робота, ані труди, щиро співала й підтанцьовувала, танцювала й підспівувала з відрами на плечах на огульну втіху людську і на потіху; як возниці борються або прискають водою й лякають дівчат; як часом наймички, розва-

жившися, сміялися теж і гралися між собою. Гомоніла зграя, поки сонечко не заковувалося, багряна зоря не кидала на все місто свій багрець і мороз не кріпчав; дзвінко й різко одтупувалися усі ступні по снігу, ворітьми стукнули, у дзвін ударено, визга полоззя й біжать санки, й людський голос, і собачий лай. І вечір згасає — який же холодний, багрянний, самотній вечір!

У хаті свічка горить. Хазяїн шиє, якусь полу від кожуха строчить, хазяйка вишива кругленьку квітку на очіпку шовком, — сидять коло столу обоє. Наймит веде коня напувати, дає коню вівса й сіна й корову заганяв на ніч, теж упертого кабана заганяв, приносив у хату дров на завтра, щепав тріски на підпал, вигрібав попіл з печі, мазав хазяйські чоботи. А хазяїн усе шиє, хазяйка вишиває і що-небудь розказує чоловікові про те, що бачила на торзі, що чула від сусідки. Хазяїн прислуха мовчки й часто оглядається на наймита, прикрикує, пригрожує; бува й те, що уставав хазяїн, кидав роботу і карав наймита свого або за те, що погано мазав чоботи, або за те, що двері недобре причина... Потому знов сідає й шиє, а хазяйка, зиркнувши на хлопця, часом зітхнувши, знов почина розказувати далі. У хаті душно та гаряче; порозвішувані по стінах білих рябопері птиці, здається, сказилися від цієї духоти та жару — одні крила свої порозпростягали у розпачі та такеньки й zostалися — нема сили полетіти, нема сили й крила згорнути; другі знов у такій самій розпачі стулилися й наголошилися. А морський розбишака-турок — той завсіди поважно й сміло дививсь з-під своєї червоної чалми, держачи кинджала. Скільки-но разів, як гасили світло, і хазяїн з хазяйкою спокійненько засипали й товстим сном спали, потомленому, набитому наймиту малому снилося, що усі ті птиці рябопері зірвалися зі стін і

гучною, розпачливою зграєю в'ються, б'ються, кружляють над його узголів'ячком усе прудше, усе важче, усе гарячій, махаючи крилами племенистими, усе від них душній, — і разом наче повів вітровий, наче вода плескає — зникають птахи усі, широке та глибоке море колисає й плеще у береги, на березі сидить турок у червоній чалмі, держачись за кинджал, дивлячись на наймита смілими й поважними очима і наче об чімсь питаючи, у далекості киваючи... Скільки-то вже разів йому снилося, що зніма його щось у воздуху з птицями, що падає він і розбивається! Скільки-то разів у сні він плавав по голубому морю й тонував у глибі!

Зима доходила кінця, та холоди ще сильні кріпили, і брати з Галею сиділи на печі, піджавши ноги. Тихо було увечері, коли вчулася ступа чиясь і щось мигнуло мимо віконця.

— Мама! — покрикнула Галя.

— Ні, се не мама, — одказали брати.

— О! — шепотнула Галя; оченятка в неї прибільшилися, а бровенятка вище знялися.

— Не бійся, Галю, — промовив менший брат, і усі вони виглядали з печі, витягнувши шії.

Отже відчинилася хатка — і старший брат уступив.

Господе-світе! Який вигук вони зняли, побачивши його! Як же до його кинулися! Як же за його вхопилися! Як же не знали, що казати й про що спитати! Прудкі несподівані радощі такеньки усіх обхопили, що у голові закрутилося, у очах усе округи заходило й затанцювало — усі обступили, ухопили старшого брата, і більш чули, що він тутоньки, ніж його на вічі бачили, то й не вжахнуло нікого їх ураз, що старший брат смертно блідий, що волосся в його попутане та попатлане, що комір у сорочці подраний, наче хто ухватив силоміць

і порвав, що обличчя у старшого брата якесь іскажене і що він не промовить слова, обіймаючись з ними усіма, — тільки важко дихає. І Галя перша покрикнула:

— О, який же став ти білий! А який же став ти наймит! Такий самий, як колись, я бачила, по дорозі за хазяйськими волами йшов, такий самісінький!

І Галя своїми живенькими оченятками у їх пита-лася: чи її правда?

Правда, правда! Зробивсь старший брат білий, як крейда, і справжній наймит... Та чого ж се комір розірваний, чого ж се волосся поклоччене? Чого ж се обличчя так показилося? Чому се дихає він тяжко та важко так?

Прудкі радощі прудко десь поділися, — усі очі впилися у старшого брата, усі дивилися на його пильно й неспокійно і тепер вже бачили його добре.

— Сідай, сідай, братику, сідай любий! Ти втомився, коханий, — щебетала Галя, прихилиючи тихесенько старшого брата за руку, а благі оченята у тривозі перепитували усіх, що таке не гаразд або що таке зробити? Як запобігти?

Старший брат сів на лавці, а усі інші у рядочок коло його. Галя коло його стала та, дивлячись та турбуючись, і забула, яково тим босим малим ніжкам холодненько стояти.

Старший брат усе-таки мовчав і дививсь у землю. А середній брат його поспитав:

— Як се ти до нас прийшов, брате?

— Хазяїн мене прогнав, — одказав старший брат. Довгенько ніхто нічого не промовляв.

Галя сховала личенько до старшого брата у коліна.

— Він тебе бив, мабуть? — поспитав знов середній.

— Він мене давно бив, з першого дня, — одказав старший.

— Чому ж ти не втік від його, чому йому зараз-таки не кинув, брате? — з опалом та прудко промовив самий менший.

— Було б тобі втекти, — ледве чутно щебетала Галя, не знімаючи головки з братових колін. — Було б тобі до нас зараз прибігти. Любий, любенький, любесенький братику!

— Я хотів ще перетерпіти, хотів ще служити, — одказав старший.

Такого, такого були прибиралися, як зобачаться, розказати старшому братові про те, як вони усі теж підуть у наймити, служити та заробляти, про те, які в їх тут були холоди та морози і як середній брат трохи пожару не запалив, узявши в печі розпалювати, та, не слухаючи Галю, наклавши повну піч дров, і про те, яка Галя господиня вже стала й як варила їм сама картоплю, і про те, як Галя одного разу перелякалась навіки, признавши стару грушу коло хатки за каву... Такого, такого хотіли розпитися в його, як він щодня жив, що бачив і що чув там, у місті, де такеньки людно й гучно завсіди... та теперечки не приходило нікому на думку ані розказувати, ані розпитувати: сиділи усі мовчки та тихо, і усі дивились, як старший брат, у землю. Галя не раз, не двічі підносила голівочку з братових колін, не двічі, не тричі і ручечки угору простягала, поки не опинилась у його сама на колінах, не обняла його за шию та не притулилася личеньком до його плеча. Тоді й Галя втихла, тільки часочком тихенько міцніш пригортала до себе старшого брата ніжні рученятка.

Так вони сидючи діждалися неньки.

Ненька злякалася, забачивши старшого сина, вхопила його й, цілуочи, притягнула до віконця й у жаху оглядала його і в жаху питала:

— Що таке сталося? Що тобі, дитино моя? Що? Коли? Як?

— Мене хазяїн вигнав, мамо, — одказав старший син.

Більш вона не питала вже нічого, тільки подивилась на його довше та міцніш його обняла та заплакала.

— Не плач, мамо, — каже старший син. — Як знайдеться хазяїн де, вишукається яка служба, я знов служити піду.

— Ох дитино моя! Дитино моя! — промовила мати, неначе серце в неї розривали.

Потім вона знов його притягнула до себе до вікна, знов на його дивилася... Потім від його одхитнулася, одірвалася, затопила у печі, постановила вечерю варити і знов до його присунулася. Вона розчесала спатлане волосся, дала білу сорочечку, дала водиці вмитися, і коли вже він сидів вмитий, розчесаний і в білій сорочці, вона знов-таки на його дивилася — і усі дивилися на його. І вона й усі бачили, як він прив'яв і не той став, що колись був.

От і вечеронька на столі — усі сіли вечеряти й усі примічали, як він потроху їсть теперки — й усім не смачила якось вечеря. Мати очей з його не може звести, брати й Галя теж на його поглядають.

Смутно, страх як смутно було, а разом до того якось мовби знайшовся скарб, що його було треба, що був він дорогий, — і хоч смуток крушить, а таки скарб тутонька, маємо його. Здається, таке усі очі промовляли, дивлячись на старшого брата, — і з такою думкою спати полягали.

У хатці темно й тихо; в віконечко іскрять дві племенисті зірочки іскрясті з неба голубого, і білий сніг лиснить; у хатці дуже тихо й темно. І чує старший брат, що хтось нечутно до його підійшов і над ним схилився; він пізнав руку, що доторкнулась до його плеча, й шепіт розібрав.

Мати схилилася, і мати питалася:

— Дитя моє, — питала вона, — чи багато там терпів?

— Еге, — одказав він теж пошептом.

Довгенько нічого не чутно, мов усе змерло.

— Мамо! Мамо! — шепоче Галя, та ніхто Галі не чує: так уже тихенько шепоче вона. — Мамо! Мамо! — шепоче вона усе тихш та тихш та й змовкає.

— Ох моє дитя кохане! — знов, чутно, мати шепоче. — Ти моє безщасне дитя!

І знов усе наче змерло — тихо.

— Мамо! Мамо! — знов шепоче Галя, і знов Галі ніхто не чує: і не бачить ніхто доброго, журливого личенька.

— Чи в тебе не болять де, синочку? Скажи мені, серденько моє! — пита ще мати.

— Ні, мамо, в мене ніщо тепер не болять, а як хазяїн вишукається, я знов служитиму. Ти, мамо, пошукай мені служби, — просить старший син.

— Душе ти моя, серце ти моє! — чується унятно, й начеб слова ті з самої душі, з самого серця вишарпані, з болючого серця й з болючої душі та й остатні вже слова.

Усе знов тихо й темно. Дарма Галя насторожає ушко і довго-довго-довгенько слуха й прислуха — усе тихо й темно — й, прислухаючи, Галя сама зітхає.

II

Знов почали жити та поживати з старшим братом укупі, та примічали, що старший брат вже не той став, що колись перше був. Був він зроду поважній од усіх їх, похмурній — тепер став ще поважніший, ще похмурніший. Кілька раз питавсь він неньки, чи нема де йому служби, кілька раз і сам

ходив шукати й питати по місті, й усі дуже боялися, що знов він піде від їх, та хазяїна усе-таки не знайшлося, і потроху минувсь той страх і жах.

Дожили вони зиму до кінця і першу весінню теплиню стріли з великою радістю усі.

Хатка спустила на цілі дні, і як тільки очима сягнути широкої луки, усюди очі бачили удовиних дітей, що гралися та бігали, та тішилися тамечки.

Настало велике свято. Вдосвіта у Києві задзвонили у дзвони, і народ заснував тудою й сюдою по всіх улицах і проулочках.

Удовині діти давно вже чули про те, що буде велике свято, і чогось, — самі вони не знали чого, — дожидали собі від сього свята. Зірвалися вони того дня до зорі світової і побігли усі, гонячи до Дніпра вмиватися. Чистенько вмившись, вони жвавенько повернулися до неньки і стали проти неї, наче у полку проти гетьмана, дожидаючи, що їх вбере, і їй же Богу мойому, виборні се дев'ять хлопців стояло: чорноброві, кучеряві, обличчя, як то розсвіт, палають, очі, як зорі, сяють, і виборна се була сестричка Галя, хоч у плохенькій та вишиваній сорочечці, хоч у латаній, та у синій юпочці, хоч у виношеній, та у червоній стрічечці — босії ніжечки тільки, диви, затанцюють, а вічки то вже й танцюють, а головка так-то швиденько вже поверталася до того й до того, до усіх, що ось-ось темні кучері виб'ються з-під червоної стрічки. Галя сміється й погукує на братів, і брати теж сміються до неї — найбільше менший братик, і сама удова всміхається.

Перш всього побралися вони до церкви. І веселенько було йти швиденько по дорозі, дивитися й по боках і уперед. З-за гір, з округи, з-за темних сосен, з-за кучерявих дубів пробивалися рожеві промені усе пломенистій та червоніш; росяна лука усе далі та далі вирізувалася при розсвіті. Дніпро синій

шумів, і легкий туманець качавсь понад ним. Чутно, як змоцна б'ють у дзвони у місті, й видно, наче комашня, купки людей по улицах.

Вони прийшли до маленької церковці, до старенької, що стояла збочившись коло міської брами. На цвинтарі росли високі дерева, клен та береза — з-за них тільки видать було хрест похилий набік, та тамки, де всох клен один, крізь сухі віти вбачалося церковне віконечко, узеньке й довгеньке, і частинки сивої, мшистої стінки. Вони пройшли повз дерева до рундучка, що шатавсь і подававсь під ногою, і вступили в церковцю.

Темна стара церковка. Уся вона наче скорчилася від старості. Лики іконні якомсь страх як смутненько дивилися з стін — древні, стемнілі, померклі лики, — тоненькі воскові свічечки жовтенькі палали якимсь полум'ям пропасним; кілька стареньких жінок молилося на колінцях, — усі вони зав'язані чорними хустками, усі з маленькими головочками, з зморщеними обличчями. Якась молода, ставна дівчина заплаканая стояла, прихилившись до стінки, пильненько дивлячись на свічечку, що жарко палала, та, мабуть, чуючи своє лишенько та думаючи про свою бідоньку; піп, білий як молоко, унятно щось читав та унятненько зітхав — усе якомсь було скорботненько й тихенько, смирененько. Старший брат задумався, другі брати вгамувалися; і Галя втихла, а мати, як, увійшовши, впала на колінця, так увесь час і зосталася, молячися. Дітки подивилися на неї, зглянулися із собою та й теж щиро почали собі молитися, наче об чімсь благаючи, тільки самі вони не знали, об чім. Серденятко якомсь завмерло, мислоньки не збиралися докупи, вони ні про що не просили, а жадали вони — як вже жадали! — жадали собі світу та веселенької радості, та легенької втіхи.

От вже по службі й вийшли вони з церковці знов на світ Божий. Сонечко вже зійшло й скрало росу з травиці й з дерева і забиравось у всі куточки й задавало у лице золотим своїм променем, аж замружувало очі. Удова зітхала, немов покидаючи яку важку думку, й глянула на діток, а у діток серденьтка знов загралися й знов охопила їх надія на щось хороше.

Дві старенькі жінки сиділи, одпочивали на церковному рундучку, і словце «ярмарок» попало в уха дітям, вони припинилися.

— Чудовий ярмарок сьогодні! — казала старенька й непричасно дивилася проти себе у далину.

— Еге ж, еге! — одказала друга, кашляючи. — Люди вироюються ще звечора тудою.

Дітки ізглянулися й всміхнулися, наче говорячи: от воно й е! Не дурно ж ми й дожидали чогось!

Галя вигукнула:

— Мамо! Ярмарок, ярмарок! О, ходім, мамочко, ой, ходім, сердечко, хутчій у ярмарок!

— Ходім, мамо, у ярмарок! Ходім, мамо, у ярмарок, — почали проситися усі сини.

— Ходімте, ходімте, мої голуб'ята, — каже удова. Та й пішли усі в ярмарок.

Сонечко племенисто гралося у небі, вітрець жвавенько хитав деревами, що попадалися де-не-де по дорозі, і шумів у міських садочках; народ гучно валив улицями; вози якось веселенько рипіли один по другому — ледве можна було пробитися, протискатися поміж рябенькою купою людською; у голові аж крутилося. То мигоне проти тебе просто розшитий рукав тонкий, то ледве не зачепить тебе колесом, то одсахнешся від пари очей грізних, то на шиї у себе чуєш морду волову; то рогами тебе зашторхає він, то знов ти зашторхнув та покотив качана капусти з чийогось воза; то ти на когось наторкнувсь, то тебе сунули. Люди, обличчя, оде-

жина, різноголоса птиця у садках, квітки, кошики, сіно, риба, овочі, дошки, віршовки, дьоготь, ягоди, віники — усе движить, мішається, миготить, зникає і знов показується проти очей. Поверх всього того в'ються по вітру стрічки дівочі різноцвітні, квітчасті, білі намітки жіночі, сиві та чорні шапки козацькі, верховини високопокладеного воза то бочками, то знов сіном, з вилами торчма у йому. А голосів тебе глушить, а слів та вигуків тебе повертає тудою й сюдою... Та що й казати! Не можна зроду вималювати словами, як воно бува: треба самому бути й самому бачити.

Нема ж бо дива, що у вдовиних дітей очі розбіглися й серденька швиденько колотилися від втіхи, й що не можна було розібрати гаразд, чи то від переляку, чи то від радості. Галя раз у раз гука та погукує. От вони вже дочапали до самого плацу на другім кінці міста, де ярмарок став. Тут уже Галя затулити аж мусила вічки на який час, та й брати теж не знали, де мусили дивитися наперед, навіть і старший брат був спершу повразивсь. Тут ворохи солодких пряників — медовиків, в'язки бубликів, гора й груда горіхів, сухих грушок купи й кучі сластьон... От-от чоботи з червоним закотом, — такі самі чоботи, як-як треба! От і сопілка, що давненько вже такої бажалося! От смушева шапка, — краще вже цієї шапки й шукати нема чого! От сива шапка ще лучча від чорної.

— Мамо! Мамо! — жибоніла Галя. — Купи мені, купи мені хутенько того великого медовика. Ох, я хочу того медовика дуже! Ох, мамо, купи мені отаку хустку! Ох, от цю! Цю рябеньку, славненьку! Або цю червоненьку! Он те намисто мені! Ох, намисто мені!

І маленька пучечка Галина показувала тудою й сюдою, кудою очки оманені оберталися, та усе більш та більш Галя охала й голосніш прохала й не чула, як мати тихенько до неї промовляла:

— Нема за що, Галю, нема за що купувати, дитино!

Менший син теж почав прохати: «Мамо! Купи мені шапку!» І другі брати теж просять: «Мамо, чоботи купи! Мамо, свитку купи!» Хто червоного пояса прохає, а хто крапового пояса хоче; той показує на сластьони, а той тягне туди, де ціла купа дітей оступила перекупку, що спродує дудні та сопілки, де сама перекупка, поважна молодиця у зеленому очіпку шитому, грає на дуді поважно, а що вже хлопці усі, то надули щоки якмога й якмога напилюють на усякий голос, — писк і скиг...

— Не можу! Не можу! — каже удова усім діткам потихесеньку. — Нема за що, дітки! Нема...

Сини змовкли і разом спинилися й подивилися на матір і старшого брата.

У неньки обличчя начеб покорчувалося й уста наче трусяться трохи, як вона вимовля: «Не можу, нема!» — і погляда на їх на усіх жалібненько.

Старший брат стоїть і втопив очі в землю по своєму звичаю, — такий самий він тепер, як тоді, коли вигнаний повернувся від хазяїна, — так само лице збіліло, так само уста стиснулися.

Сини більш уже нічого не прохали й як стали, то так і стояли, мовчки дивлячись округи.

Галя ще, може, двічі покрикнула та охнула, та, може, кілька раз перепитала: «Чому? Чому нема?» — коли спинив її менший брат.

— Галю! Годі прохати! — каже пошептом.

Галя свої очки розпалені впила у меншого брата й поспитала:

— Чому?

— Не проси, Галю, — знов каже менший брат, — нема за що купувати — тільки турбуєш.

Галя втихла і знов була стрепенулася, і скинула на усіх очима й знов втихла.

— Не проси вже, Галочко! — знов говорить менший брат.

— Я хочу, — шепоче Галя на одвіт, низенько схиливши головку.

— Галочко, нема! Нема де взяти! — Галя піднесла головоньку — у, які ж блискали в очицях дві сльози дужі! Подивилася на всіх своїх і округи усюди, вже ледве чутно шепотнула: «Ой, я хочу!» — і се в остатній раз. Пригорнувшись до меншого брата, вже смиренесенько стояла вона, прикусивши пучечку, а там і другу, а там і обидві разом, і все те для того, щоб як не викотилися ті дві сльози дужі мимоволі з оченяток.

Усі вони довгенько стояли між купами і зграями, що двигали, гомоніли й рябіли, — стояли вони та дивилися. Дивилися брати пильненько — й начеб уперше бачили людське убрання хороше й достаток, і наче уперше почули на собі латані сорочечки; наче уперше бачили вони людську жвавість, недбайливість і веселість і наче уперш пізнали своє турбування та вбожество.

А мати дивилася на їх. Вона озивалася до їх, то знов без слова, без мови гладила по головці; то знов посилала ближче піти полюбуватися тим чи тим; то знов показувала їм те або друге.

— Мамо, — каже старший брат, — ходім додому! І всі діти почали прохатися: «Мамо, ходім-бо додому!»

Галя тільки міцніш та міцніш прикушувала свої пучечки маленькії.

— Додому? Додому? — перепитала мати. — Вже додому хочете? Чи не погуляли б ви ще по ярмарку, мої голуб'ятка? Чого се так хутко додому, мої кохані? Та ви ще всього ярмарку не бачили!..

— Дарма, мамо, ми додому хочемо вже, — кажуть в один голос сини.

— Додому? То ходім додому, пташки мої! — вимовила вдова і ледве що вимовила. — То додому ходімте, мої діточки!.. Галочко, подай мені ручечку... Може, перенести тебе, дочечко?

Галя простягнула рученьки до мами й, як уже на руках була у неньки, такеньки міцненько обхопила її за шию й сховала личенько на плечі.

І пішли вони усі додому.

Купи людей усе рідшали; що далі вони йшли, — усе унятніш відрізнявсь голос від голосу, гук від погуку — усе було вільніш проходити по улицах. Ось і кінець місту, — і вже з гори видко усю-всеньку луку зелену, і плескаючого Дніпра синього й за Дніпром гори: близькії — одна над одною зеленіш, далекії — одна над одною синіш.

— Кажіть, діточки, чому такі мов невеселії ви? — промовила удова. — Пождіть, мої любенькі, от Бог дасть... — І не доказала, що Бог дасть — чи то разом вона надію стратила, що дасть Бог що-небудь колись, чи то вже дуже важко їй стало дожидати до того часу.

— Чим би я мала вас розважити хоч кришечку, мої дорогії? — промовила знов удова згодом. — Ох, Боже мій, Боже ти мій милосердний!

І знов усі мовчки вони йшли. Усе ширш розлягалась та роздавалась лука перед ними, усе чутніш плескавсь та колисавсь Дніпро, а гори за горами все вище й далі знімалися: високо-високо й далеко-далеко! І такеньки, вертаючись додому з ярмарку, з-поуз зграї живої, з порожніми руками, брати дивились на ті високі та далекі гори й думали собі, що там за тими високими і далекими горами, — що там?

— Мамо, — поспитав менший син, — що се, який се шлях он там — тамечки по горі, в гаю, і кудою він звивається?

— Шлях той? Ох моє голуб'ятко, сей шлях про-
водить тудою, де я зроду-віку не бувала, — у далекії
міста й села. Покійний ваш батько — хай царствує! —
їжджав тим шляхом, як служив у війську, і чула я
від його, що се шлях небезпечний. При тім шляху
розбійники розбивають — звивається він темним
непроглядним бором, проводить між кам'яних кру-
тих гір... Було й слухати, як ваш батько-покійничок
розказує, то мороз з-за плечей бере.

— Чи на батька теж розбійники нападали, ма-
мо? — спитав менший брат.

— Ні, моя дитино, ні, Господь милував. А от
товариша його, якогось Ласуна, так напали і поло-
нили його. І жив він, Ласун той, у їх кам'яній горі,
у печері, аж три дні, чи що.

— І що ж він там у їх бачив і чув, мамо? — спи-
тав середній

— Чудове багатство він там бачив, моя дитино!
Печера тая у їх сповнена золота та сребра, та до-
рогим камінням-самоцвітом. З золота, з сребра його
там смачненько годували й напували і спати його
клали під одягала золототканні, на м'якенькому
пуху. І коні в їх були у золото, в сrebro зашпані,
ножі й шаблюки всадені самоцвітом. Зроду-віку
ніхто й не снів такого багатства та розкоші, якова
в них там, — казав Ласун вашому батьку-покійнич-
ку. І звали вони Ласуна жити із собою: «Зоставай-
ся, Ласун, жити з нами, — говорили, — життя тобі
буде хороше й привільне в нас».

— Що ж Ласун? — спитав старший син.

— А Ласун був і погодивсь, і зоставсь у їх, та
коли зараз напала на його туга. Жалко стало жінки,
діток, свою хаточку, свого спокою. Став він у їх
прохатися: «Відпустіть мене, добрі люди, будьте
милостиві». — «То йди собі». Накидали йому по-
вну шапку золота й сребра й пустили його. «І як
пішов я прич від них, — казав Ласун вашому бать-

кові, — от вже мені стало жалко їх кидати, хоч плач!»

— Що ж, знов повернувся до їх? — спитав старший брат.

— І був повернувся знов він до їх. Та як повернув назад, знов його став посягати жаль по своєму життю у сім'ї і втримав його. Та чималий часок він, той Ласун, мордувавсь, що й у печеру його тягне, і додому притяга.

— Що ж, кілька разів він вертався і де прийшов? Чи пристав де? — питав старший брат, і по йому добре було видати, що він не повернувся, коли б де пішов.

— Та вже таки кинув він шапкою об землю, за-недбав усе золото й сребро й додому прийшов.

— Лучче б він не кидав, а додому б приніс, — каже середній брат, а менший на Галю подививсь, мовби подумав: «Оце б було втіхи тоді Галі!»

І Галя немов зрозуміла, що подумав менший брат, — вона всміхнулася такеньки, як всміхаються, коли уявляють перед собою якусь уявоньку дуже хорошу.

— Не годилося кидати, — промовили усі брати з пожалем.

— Або не брати, або вже не кидати — що-небудь одне, — каже старший брат.

— А потім, діточки, — говорить удова, — потім той Ласун був рибалкою при Дніпрі та впав у воду і втопивсь якось, казав ваш батько покійний.

Прийшли вони додому й посідали всі під грушею коло хатки.

— І що ж, мамо, — спитав середній брат, — чи й досі ті розбійники там засідають?

— Теперки не чути про їх нічого, моє серце, — одказала удова.

— Де ж вони поділися, мамо?

— А хто їх зна, мій голубе. Чи вони перевелися, чи пішли далі де, на краще привілля... Ох, діточки, втомилася я дуже, кохані! Ляжу тут, чи не засну коло вас.

Удова лягла на траві й затулила була очі, та сон не змагав — очі усе одмикалися та на діточок придивлялися, що тут сиділи усі задумані, поки аж Галя не поклала рученят їй на лице та не заспівала котка й голуба, прикликаючи сон та дрімоту.

Заснула удова, та й Галя й себе заколисала своєю пісенькою і впала сама коло мами у міцненькому сні.

А брати сиділи та дивилися на високі, лісом урослії, далекії гори, очей не звертали, — дивилися, та часом поглядав старший брат і на місто, веселе та гучне. І так вони задивилися, так вони задумалися, що смеркло — вони не завважили й схаменулися вже тоді, як Галя, прокинувшись, вигукнула:

— Ой, як темно! Де ж бо сонечко?

Дні проходили й уходили. Багато ще святкувалося свят, чимало ярмарок ще становилося, тільки що удовині діти вже ніколи більш свята такеньки не дожидали і ніколи у ярмарок вже не прохалися і не ходили.

Росли вони собі та виростали, ходячи та бродячи по луці, дивлячись на гучне, бучне місто, та у другий бік — на тихі, високі, урослії гаєм гори, на той шлях погложлий, що звивавсь і зникав там у густому гаю. І що вони росли та виростали, то вони пильніш поглядали. І раненько ранком при світлому сонечку, і пізенько ввечері при зореньках іскристих, — усе тудою їх вічі.

А час спливав, і вони собі росли та виростали одно одного краще та лучче.

І як дійшли вже вони літ дорослих, старший брат став ще понурій, сумній — такий задуманий та мовча-

ливий, середній брат зробивсь ще цікавіший, — всього питавсь та перепитувавсь, а менший брат ще гірш палкий та спочуйливий, — а всі брати зробилися неспокійні та недовольні. Мати побивалася, жалуючи їх, Галя падала, розважаючи їх, а вбожество ще скрутніш тіснило й давило. Ходили всі брати шукати собі роботи, служби й по місті, й по селах округи, та чи то вже божа воля, чи така нещасна доля, тільки що не знаходилося їм праці й за малую плату. І поверталися вони з тих пошуканок усе сумніш та смутніш.

Коли ж і добра година — разом знайшлася служба двом братам, старшому й середньому. Пішли обоє у наймити. Старший брат пішов до молодого заможного хазяїна, баштанника, а середній брат служити пішов до удівця старого, хлібороба; обоє недалечко вони занапалилися — тут-таки під містом наймитували.

Молодий баштанник був собі чоловік веселий та гордий, та щасливий, та немилостивий — самолюбець і самоправець. Мав він і хату білу, і жінку милу, і рід величний, і усякий достаток добрий. Баштан в його великий, славний — людей повно раз у раз — і городян, і селян. Він з жінкою своєю ходить-походжає та спродає, та гроші лічить, та балакає й жартує з купцями своїми, та погукує на наймита свого. Родючий баштан жовтіє динями, зеленіє кавунами і усяким овочем — рябить люд і купчиться коло шалаша хазяйського; наймит усім вслугує, подає, носить, возить, мете, складає, — хазяїн шле його — він іде і повертає — хазяїн ще нарікає; хазяйка гонить — він біжить та назад поспішається — хазяйка ще лає його; купцям годить, чужим людям прислугує, то й ті не приймають за добре, і разу не подякують, може, ніколи за душу живу його не помислять.

Ранок ясний минув, день змерк гарячий, вечір потемнів свіжий, а сон не бере, нема спокою, сумно та важко. Коли ж відпустить? Коли вияснить? Чи коли згладиться з світу та кривда нерівна? Чи буде полегкість? Чи не вменшиться хоч мало скорботи? Чи колись щось буде?

Хлібороб був собі тихий, роботящий чоловік, дбайливий, обережний — знав уже він, як у світі жити має простий чоловік межі князі та сильники, то так він і жив собі й добре йому велося все: він нікого не зачіпав і його ніхто не займав, — вікував він собі гарненько з дочкою своєю одиначкою. Господарствечко хоч не яке там скарбове, — можна б йому ціну скласти, — та таке ж то порядненьке, любеньке, що кращого й не бажати.

«Чи він добрий буде для мене? — думав середній брат, ідучи поруч з своїм хазяїном уперше до хазяїньської господи та говорячи про те, як хліб родить. — Чи буде добрий? Походить на те. У світі ж, кажуть, не без добрих людей...»

Дуже йому вподобалось хазяїське господарствечко, як оглянув він його; дуже приємненько було йому чути, що у хаті співав голосок, а вітер заносив теплим повівом і спів, і слова.

«Жив би довіку такеньки, коли б мені так Бог дав», — подумав він, уступаючи у хату за хазяїном, де пісенька все не змовкала, а чулася вже зовсім істно, і де стріла їх дівчина така, як краля. Вона й привіталася, і снідання подала, і щось промовила, і про щось поспитала, і глянула, і подякувала, та все якось наче недбайливо, якось байдужливо, наче добродійка, наче госпоженька, і трохи замутила вона тим молодого наймита.

Та не таке ще спожив він, як послужив там далі, та як стала йому дівчина за світло і за темність — що як вона тут, то все сяє й виблискує, а як її нема,

то наче хто сонце зняв і зорі зібрав та у кишеню поховав. Дізнав він того, що як уганяв три кроки в один, поспішаючися потомлений з поля хутче на добривечір їй дати, а вона, одказуючи «добривечір», і не оглядалася на його. Скуштував він і того, що як ранком, ідучи на роботу, припиниться, дожидаючись, сподіваючись, трусячись словечка любого, а вона, минаючи його, приказує йому: «йди робити». Прийняв і того, що як увечері сяде та зажуриться та задивиться на її, вона його пошле десь потомленого, самотнього по якусь там примху для себе.

Перемучившись днями, не поспавши ночами, одного разу наймит перестрів свою господиню кохану та й сказав їй усю щиру правдоньку. Як же вона задивила, як же вона личенько своє вродливе одвернула від його! Як неласково почувала, як вразливо озвалася!

— Не займай мене ніколи, наймиту! — промовила. — Чи ж я тобі рівня? Коли хочеш в нас служити, поведься слугою. Не говори до мене!

А він таки зайняв, а він таки заговорив, та й мусив навіки попрощатися, — втратив службу й повернувся додому, у хатку неньчину на луці. Такий повернувся, немов прибитий на цвіту.

Розважала мати, жалувала Галя, брати моці додавали, із усіма цими ліками добрими проживав він, не видужуючи та дожидаючи, поки де служба йому трапиться.

А тим часом на баштані велико спродано овочу, і хазяїн свого наймита посила з возами у місто розвозити спродане та збирати часом гроші незаплачені.

Тільки одного разу чи не злічив добре беручи, чи загубив якось везучи наймит, а хазяїн не долічивсь свого ліку і зняв бучу: узвав і злодієм, й

пройдисвітом, і голотою; а хазяйка собі підказує та підгукує, та пищить, та верещить.

— Я більше у вас заслужив — візьміть з моїх за-
працьованих та не лайтесь! — каже наймит.

— Іди собі геть та й не вертайсь! — гонить ха-
зяїн.

— Щоб твого й духу невірною не було! — го-
нить хазяйка.

— Заплатіть мені, — каже наймит.

— Заплатити? Та я тобі, злодію, щербатої ко-
пійки не дам! Іди геть! — пхає хазяїн.

— Я на вас суда шукатиму! — промовив наймит.

— Суда на мене, ти? — скрикнув хазяїн та й за-
реготав з потіхи великої.

— Бач! — вигукнула хазяйка, і хазяйчин регіт
дрібненько розкотивсь та втішненько.

Наймит пішов собі геть від них та й теж засміяв-
ся до себе, кепкуючи з себе, що заходивсь був ха-
зяїна засудити.

Питання та жалування було доволі у дому, а ще
більш вбожества та суму.

Знов усі докупи зібралися дождити, терплячи,
та сподіватися, не маючи. Неспокійні, сумні ходи-
ли брати всі — найсумній усіх старший був, най-
смутніш — середній. Галя вже не займала їх, мати
не розважала, а у меншого брата то серце жалем
сходило.

Коли одного вечора старший брат говорить усім
братам:

— Життя наше гірке та вбоге. Що ви робитиме-
те? Я присягаю зеленому гаю! Чи ви мені, брати,
товариші?

Усі брати погодилися й казали: «Добре!»

— А мати? А Галя? — схаменувся менший брат.

— Чи за велику пораду ми досі були їм? — каже
старший брат. — Брати-товариші, не поступайтеся!

Усі одказали:

— Не поступимось!

Увійшли вони у хатку — мати й Галя вже спали. Мати зараз прокинулася, почувла й промовила:

— Де, діточки, забарилися такечки?

І Галя прокинулася, почувла, що міцненько її обняли — то менший брат обняв її.

— Що? — спитала Галя, серденько в неї затрепихалося, почувло, що щось є, та менший брат не сказав нічого, і, обнявши, покинув.

— Мамо! — заговорив тоді старший брат. — Ідемо ми шукати щастя та долі. Зоставайсь здорова та не дожидай нас. Прощавай, сестро!

За цим словом вийшов з хати, а за їм усі брати слідом.

Удова тільки рученьками сплеснула та й упала з горя та з жаху. Галя зірвалася, побігла, догнала, ухопилася за меншого брата, не пускала й ридала, та й любимого братика вона не втримала — рвонувсь і втік він за другими, й тільки здалека вона ще почувла його голос: «Прощавай, Галю, прощавай!»

Усі пішли! Усі покинули! Пішли й не повертаються!

— Гукай, Галю, гукай голосніш! Прикликай! Зови! — прохала удова наче несамовита.

І Галя голосно гукала й звала, та дарма розносивсь свіжий розпачливий голосок — на одвіт тільки повз гір дзвінко відкликалося.

— Чуєш, Галю, чуєш гомін? Вони йдуть, ідуть! — промовляла разом удова.

Та се Дніпро гомонів плескаючи, та дерева шелестіли — ніхто не йшов.

— Бачиш, бачиш, Галю, он там-тамки хтось стоїть! Се Івась стоїть, а біля його — бачиш? Бачиш Грицька? Біжи, біжи, Галю, тудою...

Галя бігла тудою й сюдою, по сей бік і по той бік — усюди, де тішила й оманувала їх нічна тінь та мла.

І на світання зайнялося. Світання появило їм, яка лука зелена пуста й які гори округи безмовні. Вони все-таки дожидали, що вернуться, та й обертали очі свої потомлені у всі боки.

І сонечко зійшло, та таке ясененьке, начебто хотіло й мало вмисне для них найлучче всвітити пусті шляхи округи. Вони усе-таки дожидали: вернуться, вернуться. Та з того часу ніхто вже додому не вернувсь.

III

Хутенько казка кажеться, та не так-то хутко діло робиться. Багато минуло днів, тижнів, місяців та й літ проминуло чимало, що удова з Галею ще прожила та погорювала в убогенькій хатці на луці, усе дожидаючи, що повернуться любії сини, що повернуться брати милі. То усе чувся їм гомін якийсь, ніби йшли по луці м'якенькій ввечері, а на світанню пробуджав їх гомін коло дверей — і поспішалися вони й трепеталися вони. Та на луці округи все пусто ввечері й на світанню коло дверей нема нікого. Пусто! Нікого!

Дарма Галя літала тудою й сюдою, як тая ластівка, і удова вибивалася з сили своєї поспішаючи за нею — пусто! Нікого!

Еге ж! Еге ж! — пусто й нікого! І на якийсь часок переставали вони пориватися, наче заспокоювалися, трохи набиралися терпеливості.

— Галю, — говорить знов удова, — чуєш, гомонить?

— Се Дніпро шумить, мамо!

— Ні, ні, Галю! Слухай-бо!

— Дерева шелестять, мамо!

— Усе Дніпро шумить! Усе дерева шелестять! — мовить удова і зітхне й прошепоче: — Боже мій, Боже мій!

А трохи згодом удова знов почина:

— Галю! Галечко! Вийди! Подивися, прислухай!

І Галя виходить, дивиться і прислухає. Не чути нічого, не видно нікого, тільки Дніпро шумить та дерева шелестять.

Галя що виростала, то все вона розумніш робилася. Вже вона «кави» не боялася, ані вовка, щиро робила, і коли вже теперки вона плакала гірко, де-небудь приховавшись, ніхто б її не знайшов по плачу — вона тихенько-тихенько вже вміла тепер плати.

Жили вони так само вбого, як і перш. Усе так само ходила удова на поденщину, та усе менша їй плата була, затим що вона усе старіла, слабіла, все більш тратила міць і прудкість. Галя теж ходила на поденщину й теж потроху заробляла, затим що Галя була ще дуже молоденька, невміла, недосвідчена. Рано-ранесенько прокидалися вони і йшли у місто на роботу. І кажу вам, ніколи вони не йшли, не поглянувши на шлях той, що звивавсь по горі гаєм, не постоявши на луці, дурно не пождавши. Не діждавшись нікого, хіба часом пташка пурхне мимо, не побачивши нічого, окрім тих знайомих тихих гір та дерев високих, вони йшли, приходили у місто і наймалися робити, де траплялось і що Бог насилав: воду носити, городи полоть, сікти капусту, хати білити, — усе, що, кажуть, Господь їм насилав. Цілий день вони робили — зрідка укупі, в одній господі, сливе завсіди різно, по різних господах, а ввечері сходилися на дорозі додому. Тоді ж бо Галин голосок свіженький дзвенить — Галя розказує, що бачила, що чула, що там добре й що лихеньке їй здалося. Удова слуха, часочком сама що-небудь промовить про бачене, про чуте. Приходили до своєї хатки додому. Світла вони ніколи не світили — місяць та зорі сяли їм замість світла. По трудах дневних не гаразд частенько сон покоїв їх. Найгірш удову му-

чило безсоння — вона бралася плакати якимись скудними, старечими слізьми, що від них, здавалося, розірветься її покрушене старе серце. Галя обнімала її, й обойко вони говорили й балакали, й обойко смутилися, й обойко сподівалися на кращі часи, поки аж удова була втішена й починала засипати, а Галин сон розгулювавсь, і мислоньки починали блукати і роїтися коло всього доброго та одрадісного вперед себе далеко-далеко... Прати вбачилися з якимись сяющими обличчями, у якомусь виблиску, й усе округи теж сяяло й блищало...

Жили вони, жили, поки дожили до того часу, що удова занедужала й звалилася.

Отоді ж бо пригодонька сталася: і робити треба, і нездужую не можна саму покинути. Тоді ж бо Галя показала, що за прудкі в неї ніжечки. Вона наймалася за наймалішу плату з такою умовою, щоб одвідувати нездужую матір, та тричі або й більш на день прибігала до хатки й поверталася знов у місто. Та що далі, то удова робилася кволій, слабій, і Галя вже не відходила від неї.

Нездужа лежала тихенько, безмовненько, усе сливе затуливши вічі, і походило, наче вона одпочивала по тяжкій-тяжкій утомі й праці.

Одного разу вона питає:

— Галю! Що се — чи Дніпро шумить?

— Ні, мамо, Дніпро не шумить: зима — Дніпро під льодом.

— Галю, дерева шелестять?

— Ні, мамо, зима — дерева в інею.

А тоді саме зима була, біла, люта, кріпка зима. Довгенько лежала нездужа, не відмикаючи очей й не мовлячи слова, та усе біліла, та усе слабіла. І ледве чутно знов поспитала:

— Галю, Дніпро ж бо не шумить — я не чую... шумить чи ні?

— Ні, мамо.

— Так це дерева шелестять?

— Ні, мамо.

Удова піднеслася, наче в силу ввібралася.

— Галю, я чую, я чую! Відчиняй хутенько двері! Стрічай хутко! Ось вони! — та й разом, стративши останню міць, упала удова й очі затулила. Припала до неї Галя й кликала, та вона не відкликнулася, й очі її вже навіки склепилися.

Добрі люди якось допомогли Галі поховати матір, і стала Галя жити сама одна, самотненька у своїй хатці на зеленій луці.

IV

Прожила Галя такеньки цілу зиму холодную, сидячи вечорами під скосяним віконечком, дивлячись на луку у сніговій пелені, білій та гладенькій, без шляхів, без слідів округи, окрім тієї стежки, що попоходила сама Галя, ходячи на роботу.

Часом Галя заспіває пісеньку яку-небудь, що перейняла, роблячи з іншими веселими дівчатами вкупі. Заспіває Галя пісеньку й довгенько співає, підперши втомленою рученькою свою самотненьку головоньку.

Часом їй здавалося, що от хтось зазирнув у її віконце, от-от хтось пробіг мимо, от-от хтось стукнув, — се або місяць вирина з оболока, або вільний вітер пронесеться лукою, або мороз ударить. І Галя почала дожидати самотніми вечорами, коли місяць зазирне у віконце, вітер пробіжить мимо хатки або мороз постукає, і звикла дожидати сеє й приймати, наче гостей дорогих та любих.

І такеньки проминула уся зима, а за зимою весна прийшла теплая, свіжая, квітуща. Лука зазеленіла, груша з зломленою верхвиною біля хатки вбралася у листву й почала тихенько шелестіти ранками,

як ранковий вітрець повівав, і зашумів гай по горах округи, і засинівсь і розливсь Дніпро й далеко заточивсь у луку розливним затоком, і налетіли птахи з теплих країн, заспівали й защебетали.

Одного вечора весіннього сиділа собі Галя коло віконечка у своїй хатці й співала. Вона була раденька, що весна настала тепла з квітками та з пахучими зіллями, і для того вона голосніш і веселіш того вечора співала. Коли разом щось мигнуло проти віконця; Галя глянула на небо — на небі мріли зорі ледвенько, — знов щось мигнуло та й заступило вже віконце. Галя побачила чоловіка, стрепенулася, злякалася і дивилася на його цілими очима. Проти неї стояв молодий і хороший козак. Стояв і питав:

— Дівчино, чи тією доріжкою у місто зійти?

— Тією самою, — одказала Галя йому.

— І добре! — промовив козак.

Та хоч було «добре», однак же він ще стояв під Галиним віконечком і то на неї задивлявся, то знов у хатинку зазиравав. Галин переляк минув, та серденько билося від диву та від несподіваного, негданого того...

— І я просто-таки цією стежкою потраплю до міста? — спитав знов козак, постоявши.

— Просто втрапите.

Розпитавсь козак і про те, що просто втрапить у місто, а все ще його ноги не несли від Галиного віконця.

— Чи не буде ваша ласка дати мені водички іспити? — попрохав козак.

— Зараз, — одказує Галя й зараз дала йому водички у віконечко.

Козак іспив водички.

— Спасибі, дівчино, — каже, — яка вода славна! Це з Дніпра берете?

— Ні, з криниці.

— А де ж тут у вас криниця?

І козак почав оглядатися та озиратися у вечірній млі та вишукувати криницю.

— Далеко, на луці, он там під горою геть, — показувала йому Галя.

— Чудова в вас лука цяя: і Дніпро шумить, і дерева округи, і гори — свіжо, благодатно! Хороше, мабуть, вам тут жити?

Галі й самій разом чогось здавалося, що тут і управду життя таке, що й не прирівняти його до іншого, й Галя одказала козакові:

— О, жити тут славно!

— А до міста чи ви частенько ходите? — спитав козак.

— Щодня ходжу.

— Щодня? На роботу, чи що?

— Еге, на поденщину.

— Що ж, роботи маєте досхочу, мабуть? Добра робота?

І Галі знов здалося, що й справді робота добра, й Галя одказала козакові:

— О, добра робота!

— А чи рід у вас є в місті? — питавсь козак-любовознайка.

— Ні, в мене нікого нема в місті. В мене жодної родини нема. Я сирота.

— І самі живете тутоньки?

— Сама живу.

Здається, так уже трошечки вони розмовляли, і трохи 'дно 'дному сказано, а багато часу вплило. Зорі легш та легш усе мріли, наче входили усе дальш у синє небо; стало свіжіти, з Дніпра потягнув вітрець і з того берега переніс пахощі там квітущих тополь. Не козак і не Галя схаменулися, що вже близько світання, а наддніпровська чайка почула й пронеслася з кигиком понад Дніпром.

— Прощайте! — промовив козак.

— Прощайте! — промовила Галя.

І пішов козак шляхом у місто.

А Галя, провівши козака очима, ще довгенько проводила його мислоньками, поки аж забулася коротеньким сном до ранку, тут-таки коло віконечка, схилившись головою на складені рученята.

Як вона прокинулася, племенистий сонячний промінь задав їй світом у вічі несподівано — вона проспала ранкову зорю — от тобі маєш! І Галя засміялася небувалому випадку й почала поспішати на роботу, і, вмиваючись, вона впустила горнець з водою ненароком і відра вивернула невмисне і усе сміялася сама із собою, з тим, бачте, що усе якось виходило несподівано, негідано, неждано, разом...

Швиденько йшла Галя на роботу, а ще швидше билось її сердечко, а ще швидше вироювалися мислоньки... Уявлявся їй самотній, весінній вечір коло віконечка, своя самотня пісенька, весіння теплина й мла, й свіжість, і зорі мріють... й разом заступлений світ у віконці, і молодий козак... так разом-разом... такеньки несподівано!

Того дня Галі влучилося робити на городі вкупі з другою молодницею, що вона з нею перш часом укупі робила та балакала про людську бідоньку та напастоньку, тугу розділяла, лишенько тішила.

— Хоч ляж та й вмирай! — каже ця молодиця, як вони узялися полоти.

— О, що це ви говорите, любочко! — покрикнула Галя.

— Що ж я говорю! Що є, те й говорю!

І справді, ця молодиця не мала вже рясту топтати — суха, бліда, змождена.

— Ні, ні! — каже Галя. — Ви не горюйте! Як знати, що вилучиться, що буде, випаде уперед!

— Що ж буде? випаде? — перехопила молодиця. — Нічого, окрім біди та лиха!

— Ой, ні-ні! — покрикнула Галя. — Усе може бути... усе! Не дожидаєш зовсім, не чаєш, не сниш і разом несподівано-нечаянно...

І Галя покинула полоти й оглянулася округи, наче от стріти готовенька щось несподіване.

— Еге, буде тобі: лихо та ще з лишком! — промовила молодиця.

— Чого-чого не бува! — защебетала знову Галя. — Усе вилучається! Усе може бути!

І Галя подивилася з усміхом на сонечко, що гралося понад нею, наче думаючи: «Скотись ти зараз на землю, яснее сонечко, так я не дивитиму теперки, — навіть рученьки підставлю, не боюся!»

А молодиця промовила:

— Годі тобі, дівчино! Ти розкажеш такого, що на вербі груші, а на сосні яблука ростуть!

І ввечері дома, сидючи коло свого віконечка, Галя думала про те, що все може бути й вилучитися, що всього треба дождати несподіваного та негаданого, і всміхалася і, здається, одважно та веселенько дожидала всього того; та як уявилася висока постать по дорозі до хатки, Галю поїняло гарячим наче жаром і зимним холодом. І що ближче підходила висока постать, то жар гарячій її понімав, а холод зимніш. І як учорашній козак став коло віконечка й сказав їй «добрий вечір», Галя на одвіт йому ледве вимовила свого «доброго вечора».

На цей раз козак не питавсь дороги, а підійшов як знакомий, гуляючи, і повів розмову про те, що се за місто Київ — красне та велике, й оповістив про те, що він недавненько ще сюди приїхав з товаришами на дива усякі подивитися, розважитися і що дуже раденький з того, що приїхав. І справді вбачалося, що козак раденький. І Галя раденька.

Потому він сповістив, як прибудивсь до зеленої луки уперше. Товариш, бачте, позначив йому під містом, де зобачитись, та він, товариша шукаю-

чи, не знайшов — загледів луку, Дніпро, — схотілося йому понад Дніпром лукою пройтися, він і пішов, — і бачить — хатка, і подумав: чия се хатка тут стоїть? І почув Галину пісню, — слухав-слухав та й підійшов під віконечко...

І хоч козак не додав, що він раденький, що підійшов до віконечка, тільки сеє і без козацького слова вбачалося. І Галя раденька.

Потому він оповістив, що він теж сирота, теж нема роду й плем'я, що він козак з далекого села Глибова, звать його Михайло Нарада (тут він спитав, як зовуть дівчину, і дівчина йому каже: «Галею»), що село його велике й багате, там дві церкви в них, хати все славнії, успліш, упоспіль сади; село на горі, а попід горою той самий Дніпро шумить, що й попід Києвом; що люди в них усе хорошії, дівчата штучно та гарно сорочки вишивають.

Галя слухала-слухала-слухала, й пізенько вони розсталися. І Галя не заснула цієї ночі, а просиділа до ранку під віконечком і так їй істненько, наче у сні снилося велике, білеє село на горі, у зелених садах, дві церкви високі з золотими хрестами, синій Дніпро попід горою; снилися люди тамечки з такими-то вже приманчивими обличчями, що таких вона ніколи ще не стрічала; дівчата такі чепурнії та любії, що таких вона ще зроду не бачила. І наче весінній тихий, пахучий вечір і далеке село снилося їй без гомону, без шуму, — хоч живе, — і нічого не чути було ніде-ніде, окрім що билося своє власне сердечко дуже.

Козак почав учащати щовечора, і в них велася мова й розмова трохи що не до світання. Галя вже знала, що козакова хата стоїть недалечко від церкви, з віконечок видно Дніпро і далеко гори округи й гаї, що в його сад величенький і має він теж пасіку...

І дізналася Галя теж усякі різні й многі тривоги та радощі, та туг, та щастячко, невідомісінькі їй до того часу. З тієї години, як вона несподівано призначомилася з козаком, Галя усе дожидала чогось особливого, сміло та весело дожидала вона, та разом же з тим далось навзнаки їй, як дождити сподіваного. Спершу вона було сиділа біля віконця й дожидала, а там уже незносно стало їй сидіти спокійною, коли душа її уся порушалася, серденько колотилося і дух займався, захоплявсь — вона починала ходити та проходжати по луці, зривала квіти, що попадалися, з опалом впивала їх пахощі, наче лікарствечко від нетерплячки, — то вона йшла у цей бік, то в другий, то стояла на одному місці, поки аж козак Нарада не виявлявсь на дорозі.

Одного разу повернулася вона з роботи і застала козака вже на луці коло хатки, і зараз до неї промовля:

— Я прибираюся додому їхати.

Галя зблідла, спалахнула та й знов змертвіла і нічого не примогла йому відмовити.

— Галю, будь мені жінкою та поїдьмо ізо мною, — каже козак.

І тоді Галя нічого не примогла йому промовити.

Та згодом зате ж як вона щебетала, плакала й сміялася, червоніла й блідніла від свого щастячка.

І у першу-таки неділю після цього вечора Галя у свіжому вінку, рука із рукою з козаком Нарадою, пішла до церкви рано-ранесенько, без дружок і без сватів, без роду й без друзів, удвох самі, і повінчалися собі любенько. І того вечора таки недільного з Києва виїхав славний новий віз, запряжений двома міцними волами. На возі сидів гарний козак молодий, що йому, мабуть, добре було жити в світі, а коло його близесенько-близесенько сиділа молода козачка у білій намітці, о, яка ж хороша, щаслива козачка! І поїхали вони шляхом до села Глибова.

Понад Дніпром, поуз гір, є багато кам'яних печер, і в одній такій печері зібралося дев'ять братів-молодців. Хто лежав, хто сидів; палилося кілька люльок... У! Які ж округи скелі та шпилі! Дніпро проривається, розбиваючи кручі між них, і грючить по камінню й високо прускає, перелітаючи через них. Ясного неба одкид у його хвилі, б'ючій та стрибаючій, крутиться й вертиться. Окрім ясного того неба угорі та грюкучого Дніпра унизу, за шпилями-скалами округи видко ввишку далеко темнії гаї, що попозлочувані вони іскряним сонечком.

Старший брат і усім отаман сидить, люлька його згасла і дивиться він у землю, і нема в його лиці нічого, окрім обичайного суму та моці.

А інші брати не так: один гроші лічить, а коло його другий дивиться неначе з гнівом, неначе з погордою на їх; третій знов теж дивиться і чи він сумниться у чімсь, чи він у чімсь кається, хто його зна; один, здається, спить, одвернувшись од усіх до стіни; другий лежить, дивлячись очима, закинувши руки під голову, мов порішивши вже з усіма нудними докучними думками навіки; двоє палять люльки, люльку за люлькою, тільки вилітає іскра та дим в'ється й повіває своїм звієм невеселі їх обличчя; самий менший, молодший, сидить коло входу у печеру і з першого погляду на його видно й ясно, що сповнена його голова кучерява смутних мисленьок, а серденько біднесеньке сповнене туги та ще гіркої притуги.

А у печері ані золота, ані сребра, ані каміння дорогого. Гола, сіра це печера та й більш нічого. Холодно там, жостко, хруско там прихилити голову.

Вечір наступав тихий та рожевий. І усе порожєвіло: кременисті шпилі, грюкучий Дніпро унизу,

далекії темнії гаї на верховинах гірних і прудко пролинувшая пташка понад Дніпром. Лісова берізка легесенько звідкись запахла, і очі не знаходили округи, де було їй тут зрости, ніжній квіточці на дикому каменю.

Середній брат, що, здавалося, спав, разом підніс голову й промовив: «Чи не пора?»

Усі оглянулися, і два голоси йому одказали:

— Ще не пора! Ще рано!

Середній брат змовк і знов одвернувся до стінки, знов наче заснув.

Рожевий вечір розгорявсь та розгорявсь племенистий, — потім почав темніти та темніти; місяць вирізувався з-за гори верха, й заблюскотіли зорі на небі.

— Пора, — каже старший брат і встає.

В один мет усі вони були на ході; печера спустилася. Прудко, швидко пробираючися по шпильях, по скалах, брати зникли за ними.

VI

Їдуть козак з козачкою додому. О, весела, весела доріженька! Де глянути — усе цвіте й пахне, про що здумати — усе любо, та мило, та ясно!.. Як тепер усе добре: і згадувать колишні напасті й лихо, і забігти мислонькою уперед, у пришлість одрадісну! Розмовляли вони про те, як житимуть укупі, господарюватимуть разом.

— Будемо жити самі двойко, — каже козачка, — авжеж у нас нікого нема!

І дві пароньки найщасливіших очей ізглянулися із собою.

Коли разом щось болем кольнуло наче у серце козачку — вона змінилася на лиці й промовила:

— А де мої брати тепер? Де брати? Чи живенькі?..

Та сльози й побігли по її щасливому личеньку. Тепер було вже до кого пригорнутися, до кого голівкою припасти. І наплакавшись ревними сльозами, козачка піднесла голівку і знов промовила:

— Ніколи ще я їх так добре не оплакала, як тепер! Як то їх Бог милує, Михайло коханий, га? — спитала вона й дожидала козакового одвіту. — Як їх Бог милує?

Почалася в їх тоді мова про братів, і усякі здання, помисли й надії усякі певні уявилися... І в прищлості палкая козачка поладила й погодила усе так, як бажалося її душеньці, як жадалося її сердечку. А козак на все согласний і на все довольний.

У такій мові вони неважливо їхали шляхом, не дивлячись округи, поки аж їх не повразило, що десь поблизу шумить млинове колесо, — поглянулися вони й забачили темні гаї з усіх боків, сонечко, що за їх заходило, і управо якийсь хуторець.

— Та ми се з шляху зблудилися, Галю! — каже козак, всміхаючись. — От тобі маєш! Дивись після того в яснії оченята, так і дорогу прогледеш!..

Яснії оченята одказали йому таким поглядом, що він знову забув про дорогу.

— А он дорога попереду, — каже Галя, показуючи вперед.

Упереді лежав шлях узенький, мало їжджений, такий самий, на який вони з'їхали, попали, самі не знали, коли й як.

— Шлях є, та кудою він провадить? — каже козак. — Треба під'їхати до хуторця й поспитатись.

І козак, відрікаючись наперед дивитися в яснії оченята, звернув волів до хуторця.

Се був маленький, вбогенький хуторець. Усюди, де тільки можна по землі, заріс він червоним маком племенистим; мак поспіль вкрив городи коло кожнісінької хатки, снопчиками та жмутками ріс при дорозі; то забиравсь на дашок одною квіткою

пишною, то цілою сімейкою; то наче габою внизу-
вав округи дашок, перериваючись де-не-де, як по-
рване коралове намисто, і здалека вбогенький ху-
торець виявлявся, неначе палав у неспалимому огню.

— О, який мак! — покрикнула Галя. — Що ж за
пишні маки! Я собі насію такого!

Підїхавши до першої хуторянської хатки з краю,
вони стріли молодицю з дитиною на руках і поспи-
тали, де шлях у Глибове.

— Не знаю, такого села нема, — одказала моло-
диця.

— А які ж коло вас села? — спитався козак.

— Хрумово, Іваньково, Кривушино...

— А далеко Кривушино?

— О, далеченько. Лічать чоловіки більш як со-
рок верствів.

— А як туди проїхати?

— Та от цим шляхом. Перш ви приїдете у Хру-
мово, потім... Та тільки, що сей шлях тепереньки
небезпечний.

— Чому?

— Та чутно — розбивають тепер і ріжуть. Чутно,
недавненько багатий козак вбитий у яру... Ну-ну!
Ну ж бо! — спиняла вона дитину, що тягнулась до
волів. — Ну-бо! Не пустуй, не пустуй, бо занесу
зараз у яр, вкину до розбійників...

Та дитина, мабуть, була смілого одважного ко-
зацького роду, — вона, тільки почувши сеє, засмія-
лася і вхопила вола за роги.

— Малий козак, та смілий, — каже Михайло.

Мати глянула на малого смілого й усміхнулася.
А Галине сердечко, що йому все, що стрічалось,
що вбачалося, приповняло та прибільшало щастяч-
ка й радощів, — Галине сердечко до всіх озивалося.

— То прощайте, спасибі вам! — каже Михай-
ло молодиці. — Прощавай, козаче, та рости, — каже
до дитини.

— Рости, любенький, рости! — промовля Галя.
— Спасибі, щаслива дорога! — одказувала молодиця. — Вклонися, сину, вклонися!

Син не хотів вклонитися й угорно драв голівку увишень, як мати нахиляла.

— Бачте, який! — каже молодиця, сміючися.

І Михайло, і Галя одказали їм усміхом.

— Так се шлях у Хрумово? — спитав ще раз Михайло.

— Сей, сей самий. Тільки що ви не боїтесь їхати? Говорять, що небезпечно... славлють...

— А всього чи ж переслухати, що говорять та славлють! — одказує Михайло. — Не страхайте-бо дорослого козака, коли малий не боїться.

Ще всміхи, ще вклони й пожадання добрі — і от уже хуторець зник з очей з своїми маками червоними, і млин не шумить, і їдуть вони гаєм, то спускаючись к Дніпру, чуючи його прохолоду, то знов піднімаючись високо й прислухаючи тільки плески та леління хвилі Дніпрової.

VII

— Коханий, — говорить Галя, — а що як справді нападуть на нас розбійники?

— Боїшся, Галю? — пита козак.

Галя не боїться, а як-бо нападуть?

— Не бійсь, моє серце, то все верзіння, — говорить козак. — Бувай собі спокійненька, Галю!

— О, ні, я не боятимуся, коханий! Я не боюся, — одказує Галя.

І їхали вони далі темним гаєм та усе щасливі розмовляли про щастячко. А гай усе темнів, і Дніпро усе шумів бистріш. Спершу оступав гай шлях, і, їдучи, вони чули пахощі гаєвих квіток, потім гай наче разом знявсь і по обох боках виситьсь голе каміння, а на них, наче настромлені стріли, сосни чорні, —

а внизу назустріч їм б'ється Дніпро, нагло завернувши свою хвилю круто в щілину. Тільки що встигло мигнути проти очей їм усе те, як на їх кинулася орда людей. Міцніі руки спинили віз, вхопили Галю, притиснули козака.

Галя примогла тільки скрикнути; боротись почав козак...

Недовга боротьба: хтось один упав і застогнав, а за тим огульний вигук яросливий, і козак захитавсь і впав коло Галі. У жаху вона схопила його і притулила до себе; у ляку чула вона, що тепла кров поливає їй руки... Уся орда побивалася коло вбитого товариша й чулися слова: «Не дихає! Мертвий!» І страшний плач чувсь, і глухе питання: «Де поховати лучче?» І ступа у той і у той бік, пошукання, і рили землю, і викидали землю з ями...

Ніч минає, усе округи світліша. Кров, що вливалася руки, сякла, холоділа; здалеку поза деревами копали яму й мигтіли люди — близько нікого...

Та от хтось наблизивсь. Ще у більшому жаху Галя міцніш притулила до себе козака свого й поглянула... Коло неї стояв молодий парубок, наче квітка в'яла, і здавалося, жалко йому було Галі, та як зглянулися їх очі, він затрепетавсь разом і хутко спитав:

— Звідки ти? Чия ти?

— Я сирота, — одказала Галя. — Я живу сама одна коло Києва, у хатці на луці... Ні, ні-бо, не те... Я заміж пішла, і от мій козак...

— Галю, — промовив парубок, трохи не падаючи коло неї, — Галю, сестрице! Чи ти пізнала свого брата меншого?

— Ох, братик милий! Се ти! Здоров був! Чому ж так барився, довгенько не приходив? — Вона схилилася до його і багато й гаряче його цілувала, усе не пускаючи з рук свого козака, а далі спитала: — А де ж другі брати? Чому се ви так довгенько не приходили? Де ж брати?

Наче вменшився її жах і страх; вона пильніш подивилась округи. Менший брат покликав других братів, і вони прийшли з-поза дерева.

— Се наша сестра Галя! — каже їм менший брат.

— Се я, братики рідні! — промовила до їх Галя, та вони чогось не підходили до неї вітатися, й старшого брата зовсім не було поміж ними. І обличчя в них такі страшні, такі чудні... жах знову напав Галю!

— Де старший брат? — спитала вона. — Де він? — Жах усе більш та міцніш її понімав і посягав, а з почину вона нічого не здолала зрозуміти, потім далі все вже зрозуміла, усе побачила і розібрала.

Вона побачила старшого брата мертвого під дубом і знала, що забив його Михайло її. Вона була на похороні й бачила, як старшого брата опустили вкупі з її Михайлом у глибоку яму, всипану листям, і вона прощалась з обома... Та чудно якось усе змішалось в неї в голові і навіть якось чудно очі бачили й вуха чули: то вона думала про іграшки з братами на луці, про покійну неньку й нагле уявлялась у думці молодиця з дитиною смілою та веселою на руках у вбогому хуторочку, що маками закрасивсь, і, усміхаючись, показувала шлях який; то йшла вона з церкви і прислухала Михайлового голосу, то Дніпро своїм плеском усе поглушав; то чулося їй — стогнуть, бачилося — голе каміння, темнії гаї, — а разом вечір весінній — чаруюча квітуща свіжість і в далю-далі велике біле село на горі... То усе живе, одрадісне й дороге, — то усе мертво, поховане дороге... Вона дожида-дожида до себе жениха, вигляда його, вловляє голоса його, а коло неї менший брат разом знаходиться, проти неї його вже мужне та знайоме обличчя, і вона йому всміхається й дуже раденька... А от і всі брати сидять рядочком на землі, тільки нестає старшого, нема старшого...

Нагле якийсь світ наче — і пам'ять, і розум, і жах знов напада, пійма й посяга, і в жаху вона кидається бігти і біжить-біжить до Дніпра і в жаху викидається у Дніпро. За нею брати по сліду, та Дніпрова хвиля вже далеко понесла сестру й розбила на гостре каміння, й дарма брати ходять понад берегами, — у бистрих нуртах нічого не видно, опріч одкиду неба ясного, гаїв та шпилів округи.

*Микола Погідний*¹

ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ І СОЛОВЕЙ-РОЗБІЙНИК

Хоч як приваблював людей престольний город Київ, то не так легко було до нього дістатися. В непрохідних лісах, що оточували столицю від сходу, перебував жорстокий, несамовитий розбійник Соловей. Не чоловік і не звір, сидів на семи дубах і свистів, як соловей, шипів, як змії, і ревів, як тур, а все те на пострах усім людям.

Тому ніхто не важився біля його оселі переходити. Троє лиць розбійника Солов'я день і ніч стежили за неуважними мандрівниками, а кого його злющі очі догледіли, тому зараз була люта смерть.

А хоч князі престольного города Києва багато трудилися, щоб його вигнати з лісів і знищити, всі їхні походи були без успіху. Своїм гидким шипін-

¹ Справжнє прізвище письменника — Микола Угорчак. Народився у містечку Тисмениця біля Івано-Франківська 22.12.1901 р. Під час національно-визвольних змагань воював у рядах УГА. Після війни закінчив львівський університет і духовну семінарію та став священником на Гуцульщині. Друкуватися почав 1931 р. в галицьких часописах, написав багато казок та творів для дітей. У 1944 р. емігрував до Німеччини, а згодом до Америки, де продовжував писати, видавати книжки для дітей і працювати священником.

ням, своїм грімким солов'їним свистом і страшним звірячим ревом він убивав кожного, і не було способу живим дістатися до княжого города.

Ілля Муромець не знав нічого про Солов'я-розбійника. Якраз доїжджає він до города Чернігова, аж бачить, а це дококола печеніги, облягають город, пруться на мури, кричать, погрожують. Княжі дружинники стояли на мурах і боронились, як могли, але що вони могли вдіяти проти такої великої орди.

Зрозумів Ілля Муромець небезпеку князя та всіх його городян, то ж не було часу довго думати. Поправляє він на собі панциря, насуває на чоло шолома, сідлає коня, здіймає вгору меч Святогора й кидається на ворога.

Не знає пощади лицар-богатир Ілля Муромець. Рубає мечем, коле списом, топче конем, а все на загладу ворога. І вчинився серед дикої орди такий переполох, що все зразу кинулось утікати. Вся орда відступила, а князь города Чернігова зі своїми городянами побачивши таке диво, виступив з усім своїм почтом назустріч, щоб гідно привітати лицаря Іллю Муромця. Дякували вони йому за рятунок, величали, а князь з княгинею просять його у свої тереми.

— Лишися, дорогий лицарю, у мене на службі, — каже князь. — Боярином тебе зроблю, воєводою наставлю!

Але даремне вони його умовляють.

— Одній я тільки землі служу й одному князеві «Ясному Сонечкові», великому князеві Володимирові, каже Ілля Муромець. От краще покажіть мені, котра дорога найпростіша до престольного города Києва.

Князь, почувши це, сумно похитав головою й каже:

— Ой, не має прямої дороги до нашого престольного міста. Хіба ж ти не чував про Солов'я-розбійника, що замкнув усі дороги, всі стежки і треба далекими манівцями обходити, щоб до Києва дістатися. Сидить він на семи дубах і свище, як соловей, шипить, як змії і реве, як тур, а кого зочить своїми поганими очима, убиває.

Лицар Муромець, як почув таке диво, то весь з люті затрясся. Хіба може так бути, щоб через проклятого розбійника не було чесним людям дороги до свого престольного міста? Ні, годі терпіти таку зневагу, таку нечесть! Найвищий час з цим лихом покінчити. Тоді попрощався Ілля Муромець з князем, з княгинею та з його дружинниками й поїхав прямою дорогою на Київ. Мандрував Ілля Муромець днями й ночами, аж заїхав у велику гушавину темного лісу. І тоді почув він на собі якийсь несамопитий погляд і весь здригнувся. Не знав він, що Соловей-розбійник вже здалека його доглянув, і весь час стежив за ним своїми злющими зміїними очима.

Ілля Муромець зліз з коня, однією рукою веде його за повід, а другою промощує собі дорогу до Солов'я.

А Соловей-розбійник сидить на семи дубах, дивиться на нього й скрегоче люто зубами. Та не годен він стерпіти зухвалості цього смільчака. Він зашвиствів всією силою, як соловей, зашипів, як змії, заревів, як тур, але й це не домогло йому багато.

Хоч вороний кінь від соловієвого швиству з ніг повалився, а всі дерева аж до землі похилились, та Ілля Муромець твердо стояв на своїх ногах. А коли він побачив Солов'я на семи дубах, то зараз натягнув лука й пустив стрілу в нього.

І не хибив Ілля Муромець цілі. Стріла трапила в праве око розбійника Солов'я і впав він із семи дубів й не було йому часу до боротьби ставати. Ілля

Муромець схопив його у свої дужі руки, зв'язав і прикріпив до сідла. Тоді сів на коня, затиснув на голові шолома і подався прямо в престольний город Київ.

В престольному городі Києві у княжому теремі велика гостина. Бенкетують з великим князем «Ясним Сонечком», Володимиром, славні бояри та ще славніші лицарі-богатири: Добриня Никитич, Олекса Попович, Курило Пленкович. Сидять вони біля свого князя та про свої славні подвиги розказують, оповідають. А добрий князь любується своїми лицарями й прислухається до співу героїчних пісень, які про нього склали скоромохи. Тоді почули гості, що хтось на коні перед княжим теремом заїжджає.

І каже князь до своїх лицарів-богатирів:

— Мабуть, новий гість прибуває до мене в гостину! — Та не доказав князь свого слова, як відкриваються тисові двері до бенкетного залу і входить якийсь нікому не відомий лицар у панцирі, в золотому шоломі, став перед князем «Ясним Сонечком», поклонився на всі чотири сторони й каже:

— Вітай, милостивий князю-господине, і приймай низький поклін від мене!

А всі так і питаються:

— А хто ж ти такий, лицарю, і з якої землі?

А лицар у золотому шоломі усміхнувся й каже:

— Я — вірний послушник мого великого князя, Ілля. Я прийшов до тебе, мій дорогий князю, послужити, а всій українській землі свою лицарську повинність виконати. А що гості не приходять до тебе без гостинців, то і я привіз тобі, князю, дарунок від себе!

А князь «Ясне Сонечко» питає:

— Який же ти дарунок привіз мені, мій дорогий лицарю, Ілле Муромче?

Ілля Муромець ще раз поклонився князеві й одвічає:

— Не зі золота, князю, ані зі срібла мій дарунок!
Я привіз тобі лютого Солов'я-розбійника!

Княжі гості, як це почули, заметушилися.

— Що це він говорить? — питають. — Чи часом не зійшов він із глузду? Хіба ж можна Солов'я-розбійника спіймати?

А Ілля Муромець, сміючись, каже:

— Еге ж, можна. Не вірите — вийдіть перед терем і подивіться!

Князь «Ясне Сонечко» зараз підвівся від столу, звертається до своїх гостей і каже:

— Не соромім цього лицаря, а ходім і побачимо!

Тоді всі, що сиділи біля столів, вийшли за Іллею Муромцем. А коли вони підійшли до коня, то всі з дива жажнулися. Соловей-розбійник справді висів на коні, прив'язаний до сідла. І почали йому всі придивлятися, а князь Володимир каже до нього:

— Якщо ти Солов'єм прозавався, то й засвищи нам, як соловей, щоб і ми почули!

Соловей-розбійник залупав тоді злісно оком, розлютився на князя й каже до нього:

— Не ти даєш мені їсти й пити, щоб мені розказувати.

Але Ілля Муромець не від тих, щоб з ворогами цяцькатися. Він звертається до князя й каже:

— Пожди, князю, хвилину і дозволь принести чарку зеленого вина, а тоді він нам засвище.

Княжі слуги зараз принесли вино, а Ілля Муромець налив його в пугар¹ і подав Солов'єві-розбійникові.

— Пий, Соловею, і засвищи нам, як соловей, але уважай, бери силу тільки на півсвисту!

Соловей-розбійник, напившись вина, мабуть, в останнє хотів ще поглумитись над своїми ворогами

¹ Пугар — келих, кубок.

і як засвистав, то всі, що стояли біля нього, так і попадали приголомшені на землю. Це так розлютило Іллю Муромця, що він схопив Солов'я-розбійника у свої дужі руки, вивів його у чисте поле і Святогоровим мечем відтяв йому голову.

Коли ж повернувся Ілля Муромець до княжого терему, то всі його величали, а князь «Ясне Сонечко», посадив його біля себе і вгощав солодким медом.

Тоді й побратався Ілля Муромець з лицарями-богатирями: Добринею Никитичем, Олексою Поповичем і Курилом Пленковичем на радість всього люду. Бо й радіше було це братання. Нічого їм не пожалів добрий князь «Ясне Сонечко» Володимир. Тому довго бенкетували лицарі української землі, так довго, як цього забажав собі славний лицар богатир Ілля Муромець.

ДОВБУШІВ СКАРБ

У горах Карпатах, в одному з найбільших сіл на Гуцульщині Космачі стояла собі старенька дерев'яна церковця. Вона притулилася біля старого цвинтаря на краю села, а тому мало хто з приїжджих звертав на неї увагу. А мала вона цікаву історію, бо її побудував самотужки гуцул Танас, прізвища якого люди вже не пам'ятали. І ще говорили старі люди, що колись давно недалеко від цієї церковці у долині над річкою, зарослою хашами та дикою терниною, знайшли тяжко пораненого Олексу Довбуша ватажка опришків усієї Верховини, якого підстрелив з рушниць гуцул Дзвінка.

Треба знати, що пам'ять про Олексу Довбуша і досі живе серед гуцулів, й оповідають вони про цього

славного опришка різні-прерізні історії. А вже найбільше про його скарби. Усі верховинці вірять, що Олекса Довбуш мав безліч великих скарбів, позакопував їх у різних місцях і позаклинав, так що ті скарби звичайній людині знайти неможливо. Бо вже скільки їх не шукали, скільки не копали в різних місцях, скільки не нищпорили по різних печерах даремно.

Не затратилася в людей пам'ять і про Танаса. Його невеличку церковцю гуцули любили, тож на храмовий празник Зелених свят до неї стікалися маси народу. Маленька церковця не могла всіх помістити, але довкола був старовинний цвинтар, і гуцули, відвідуючи церковцю, відвідували також гроби своїх покійних родичів і поминали на гробах їхні душі.

Трапилося і мені відвідати цю старовинну церковцю і зустрітися з одним старим гуцулом, який пам'ятав про Танаса. Отож, той старий гуцул й оповів мені цікаву історію церковці, що її власноручно збудував побожний Танас Богові на славу, а собі на добру згадку між своїми земляками.

У той час, коли почалася історія церковці, Танас був чоловіком середнього віку, здоровий і сильний, а жив саме недалеко того місця, де потім побудував церковцю. Мав жінку Ксеню і двоє діток, а сам удався дуже чесним і працьовитим. Але хоч як він не старався, щоб утримати свою родину в добрі та достатку, то йому чомусь не щастило. Худібка йому гинула, жінка хорувала, а коли померли діточки, Танас геть засмутився.

— Щось мені не ведеться, — казав Танас. — Треба би було мені щось на славу Божу зробити, але що? — сам не знаю. От коли б мені Довбушеві скарби знайти, то я б щось і придумав. А так, то бідній людині, крім молитви, нічого не лишається.

І молився гаряче Танас, і скарбів шукати ходив, але нічого з тих шукань не вийшло.

Одного разу восени вирішив Танас піти до лісу, щоб нарубати дров на зиму. Взяв гостру сокиру, мотузок, та й пішов.

От іде та й іде, вже й глибоко в ліс зайшов, уже й притомився, а путнього дерева нема. То тонке, то занадто грубе, а то й живе, таке що на паливо не годиться.

— От і тут навіть щастя не маю! — зітхнув Танас. — Треба додому ні з чим вертатися.

Коли дивиться — а перед ним суха груша-дичка. Зрадів Танас:

— Слава ж тобі Господи! — сказав. — Сухе грушеве дерево найкраще на паливо надається.

Поклав він мішок і мотузок на землю, взяв сокиру, розмахнувся з усієї сили і рубнув. Але сокира відскочила від стовбура, мов од каменя, і навіть кори не закарбувала.

— Оце яка тверда та груша! — мовив собі Танас і ще сильніше рубнув по стовбурі.

Дарма! Сокира, хоч яка гостра була, лишень відскочила від груші, а груша раптом задзвонила та так голосно, ніби хтось ударив у великий церковний дзвін аж луна пішла по лісі.

«Що воно за чудо? — подумав Танас. — Вже скільки дерев на своєму віку зрубав, а такого ще не чув і не бачив. Чи ця груша не заморожена часом? З нами Божа сила!»

Постояв хвильку, перехрестився, а тоді підніс сокиру і рубнув ще з більшою силою.

І сталося велике диво: від цього удару всохла груша задзвеніла ще гучніше, затремтіла і раптом укрилася дрібненьким молодим листячком.

Танас від переляку і здивування мало сокири з рук не випустив.

— З нами Божа сила! — сказав і знову перехрестився. — Щоб усохла груша восени отак відразу молоде листя пустила такого ще не бувало! Ану, спробую її ще раз ударити сокирою.

Як сказав, так зробив, а груша знову задзвеніла і враз розцвіла буйним цвітом, наче на весні.

— Еге-ге! — скрикнув Танас. — Та це справді заворожена груша! До неї без молитви шкода й братися. Ну, але коли вона за першим разом листя пустила, а за другим разом цвітом укрилася, то за третім разом повинна і грушки вродити. Назбираю їх у мішок та занесу додому й поласуємо з Ксенею досхочу. Боже, поможи, мені!

І знову перехрестився, і знову підніс сокиру та й рубнув, скільки було сили. І груша справді вродила, але не грушки, а золоті дукати й червінці. А ці дукати й червінці так і посипалися на землю, наче й справді дозрілі грушки.

Танас лишень рота роззявив й очам своїм не вірить. Підносить один червінець, підносить другий, обертає в пальцях на всі боки — таки справжнє золото!

— Слава ж тобі, Господи! — аж на коліна впав побожний гуцул. — Це напевно отой заворожений Довбушевий скарб дістався мені таким дивом у руки.

Узяв він мішок і почав ті червінці визбирувати. Збирає та й збирає ще й половини не визбирав, а вже мішок такий важкий, що його ледве можна піднести.

— Ну, годі! — сказав сам до себе Танас. — З мене вистачить, а що лишиться — хай добрим людям на пожиток буде.

Ще раз подякував Богові, взяв мішок і рушив назад додому.

Іде, такий радий і веселий, що й не сказати.

Аж назустріч йому виходить якийсь жебрак. Худий-худісенький, старенький та немічний ледве на ногах тримається.

Порівнявся той жебрак з Танасом, привітався, простягнув руку і просить:

— Чоловіче добрий, зглянься наді мною, подай мені хліба шматочок, як твоя ласка.

— Не маю я хліба, Божий чоловіче, — відповідає Танас, — але маю золото. Тримай лишень свою торбу, а я тобі трохи відсиплю. Дав Бог мені, дам я й тобі.

Насипав здивованому старцеві червінців у торбу щедро, бо зроду щедрим був, попрощався і пішов далі.

От іде та йде, коли йому переходить дорогу громадка дрібних діточок. Усі босі, обірвані, йдуть і сльозами заливаються.

— А чого це ви, дітки, плачете? — питає Танас.

— Та як же нам не плакати, — відповідають діти, — коли наш тато помер, мати хвора лежить, а ми думали в лісі хоч ягідок та грибів назбирати. Але не знайшли нічого. Самі голодні, і матінка недужа не має чого в уста взяти.

— Наставляйте кошика, дітки! — каже Танас. — Насиплю вам такого, що за нього купите, чого лишень ваша душа забажає.

Та й насипав дітям повний кошичок червінців.

— Несіть, — каже, — додому. Там ваша матінка знатиме, що з цим робити.

Зраділи бідні діти, Танаса по руках цілують і Божої ласки для нього просять. А Танас, здається, ще більше від дітей радий, що може людям добро чинити.

Іде він далі, вже й до краю лісу доходить, аж тут з корчів вискакує дванадцять розбійників з топірцями в руках. Оточили Танаса з усіх боків і кричать:

— Стій! Покажи нам, що маєш у мішку!

Танас не був боязкий і неправди не хотів казати.

— Що в мішку, то моє! — відповів. — А ви, як хочете, то можете собі піти, куди я ходив, і також назбирати.

Та розбійники його не слухали. Відібрали мішок, розв'язали і, як побачили, що там золото, подуріли з радості. Висипали червінці на землю і почали ділитися.

Марно просив їх Танас, марно переконував: ніхто на нього уваги не звертав, аж поки поділилися.

Тоді бородатий отаман питає Танаса:

— Звідки ти, гуцуле, це золото взяв?

Танас оповів усе по правді, як воно було, і знову каже:

— Віддайте мені назад мої червінці, а самі підіть під грушу і визбирайте решту, що я лишив. Там їх більше лежить.

Отаман лишень розреготався.

— Як ти, — каже Танасові, — такий дурний, що більшу половину покинув збирати, то тобі й цих не треба. Веди нас до тієї груші, ми визбираємо решту. А, може, ти брешеш?

— Зроду не брехав, — каже Танас, — то й вам не буду. Підіть, побачите самі. Це, напевне, був Довбушевий скарб.

— Як Довбушевий, то й наш! — закричали розбійники. — Довбуш був опришком, а ми розбійники. Доводимося Довбушеві ріднею і за його скарбами вже давно шукаємо. Отже, веди нас до тієї груші!

Бачить Танас, що нема ради. Не послухає — зарубають його розбишаки.

— Добре, — каже, — ходіть за мною.

Завернув назад і повів розбійників за собою. Довгенько вони блукали лісом, довгенько шукали зачарованого дерева, але врешті знайшли. Кинули-

ся тоді розбійники невизбирані червінці шукати, та не побачили нічого. Груша-дичка стояла безлиста і суха, а довкола стовбура лежав лишень старий мох.

Попідносили тоді розбійники свої топірці і накинулися на Танаса.

— Ах ти брехуне! — закричали в один голос. — Хочеш нас обдурити?! І де ж таки видано, щоб усохла груша восени листя розпускала, цвіла і ще червінці родила?! Тепер скажи нам чисту правду, звідки золото взяв, бо зараз тобі тут смерть буде!

Мусів Танас усе наново розказувати.

— Але не знаю, куди решта червінців поділася, — божився він. — Може, в землю пішли, а може, хто й визбирав. Треба ще раз спробувати. Тільки ж грушка ця зачарована, і до неї треба з молитвою приступати.

— Ми не звикли молитися, — відповідає йому отаман, — та Бог наших молитов і не послухає. Молися ти замість нас, а я сам спробую грушу рубати.

Віддав Танас йому свою сокиру, а сам скинув шапку з голови, руки до грудей притиснув і молиться в думках: «Боже, змилосярдися наді мною, покажи свою справедливість і визволи мене з рук душолюбів!»

— Ну, я рубаю, — говорить отаман. — Але знай: як по першому ударі груша не зазеленіє, як ти казав, то за другим ударом я зрубаю твою голову!

Сказавши це, замахнувся і вдарив сокирою по стовбурі. Груша жалібно скрипнула і поволі почала пускати молоденькі листочки.

Зраділи розбійники і закричали:

— Гуцул правду сказав! Гуцул правду сказав! Рубай ще, отамане!..

Отаман рубнув удруге — груша загрозово затріщала, але таки розцвіла.

Розбійники зраділи ще більше, а сам отаман аж підскакувати почав.

— Зараз і червінці будуть! — кричить. — Готуйте, хлопці, мішки, та глядіть гарно визбируйте, щоб ні одного не проминули!

Набрався сили і вдарив утретє. Деревина крєкнула злісно, наче людським голосом, а з неї посипалися не червінці, а золоті пахучі груші.

Поставали опришки й роти повикривлювали зі злості: де ж таки — чекали золота, а тут лишень груші! Правда, жовті й соковиті, але все ж лишень груші, а не червінці.

Почухав отаман потилицю з досади, а тоді каже: — Берімо, товариші, їжмо ці груші, бо ми вже два дні голодні ходимо. Наїмося, побачимо, що далі робити.

І кинулися розбійники ті груші їсти, й отаман також, їдять, їдять, а бідний Танас, ні живий ні мертвий, стоїть, дивиться на них та все Богу молиться.

Аж ось отаман роззявив широко рота, позіхнув і каже:

— Втомився я, братіки, і чогось мене сон морить. Та й ви, бачу, також посоловіли. Тож лягаймо під цією проклятою грушею і заснімо трохи. Коли ж відпочинемо, то почнемо знову її трусити. І будемо доти трусити, доки вона нам червінців не вродить.

А розбійників і запрошувати не треба: всі поставали такі мляві та сонні, що вже й очей не можуть розплющити. Попадали на м'який зелений мох і захропіли.

Хропіли спочатку голосно на весь ліс, а потім тихіше і тихіше, доки й зовсім не замовкли.

Придивився Танас до них, а вони вже не ворухаться. Торкнувся одного — а він твердий і холод-

ний, мов камінь. Торкнувся другого — те саме. Ще ближче придивився Танас, а то не розбійники, лишень дванадцять сірих каменів, угрузлих у мох, довкола груші лежать. Коли б не торба зі золотом біля кожного, подумав би, що тих розбійників тут ніколи й не бувало.

Жахнувся Танас і почав тікати. Але не забіг далеко й погамувався.

«Чого ж це я тікаю? — подумав собі. — Адже злого нічого не зробив. Ласкавий Господь у моїй обороні став, покаравши опришків камінним сном. Нема мені чого боятися».

Вернувся, позабирав назад свої червінці у мішок, перехрестився і чимскоріше почвалав додому.

Застав Ксеню у сльозах, бо вона вже думала, що з чоловіком приключилося якесь нещастя в лісі. Коли ж Танас оповів їй усі пригоди і показав золото, розплакалася вже з радості:

— Божа ласка! Божа ласка! — повторювала і дякувала Богові.

Повечерявши, стали обидвоє радитися.

— А що, Ксеню, — питає Танас, — заберемо це золото собі чи дамо його на славу Божу?

— Навіщо мені було б те золото, коли б тебе Господь від смерті не порятував? — каже Ксеня. — Віддаймо ці гроші Богові на подяку.

— І я так думаю, — згодився Танас. — Жили ми без червінців та дукатів стільки років, то проживемо і решту віку, скільки нам призначено. Це не наші гроші, а Божі. Тож віддаймо Богові, що Боже. Я вже знаю, що з цим золотом робити.

Отак постановивши, пішли обоє спати. А на другий день Танас уже раннім ранком вибрався з сокирою до лісу.

Ходить Танас по лісі, шукає рівненьких дубів та ялиць, а коли знайде зараз і закарбує сокирою. Так

ходив він цілу осінь, але до самої зими. А вже взимі позрубував закарбовані дерева, найняв коней і почав звозити дерево до свого двору.

Бачили це люди і дивувалися: навіщо Танасові стільки дерева? Але Танас нікому нічого не казав. Лишень коли дерево було звезене, почав старанно його обтісувати. Обтісував, обрубував, складав одне до одного, скріплював бруси дерев'яними кілками і зводив будову все вище і вище, і люди вже зміркували, що це має бути церковця. І тоді почали приходити, щоб йому допомогти. Але Танас дякував і відмовляв, бо після щасливої пригоди в лісі він зробив такий обіт, що з вдячності Богові він власноручно вибудує церковцю.

Це забрало йому багато часу. Три роки пішло на саму будову, а ще один рік на прикрашування церковці зсередини. Вирізьбив Танас гарні вівтарики, поставив прекрасний іконостас, накупив дорогих образів і свічників і все це порозставляв і поприкріплював на належних місцях.

Коли ж усе вже було скінчене, пішов до панотця і передав йому свою церковцю під опіку з просьбою, щоб її посвятили і щоб там завжди правили хвалу Богу за весь мир хрещений і за всю Україну.

І все сталося по його волі. Збудована Танасом церковця стоїть по сьогодні і пригадує людям богомільного і вдячного гуцула, який знайшов Довбушевий скарб і віддав його увесь на діло Боже.

Не прокинулися тільки зі свого кам'яного сну захланні розбійники. Вони лежать мертвим камінням на горі Лисоні, лежать і будуть лежати до кінця світу всім людям на пам'ять й осторогу.

ПРИМІТКИ ДО ВЛАСНИХ ІМЕН

Білоголовий — історичних даних про нього не віднайдено. Фольклорна традиція приписує йому визволення містечка Кути на Івано-Франківщині від татар у 1624 р.

Довбуш (Добош, Добошук) Олекса (1700—24.08.1745) — видатний керівник опришківського руху у Карпатах. Родом із с. Рунгури біля Печеніжина на Покутті. Перші відомості про його діяльність містяться в документах за 1738 р. Загін О. Довбуша налічував від трьох-семи чоловік до п'ятдесяти, діяв в основному на Покутті, роблячи походи на Закарпаття, Буковину, Галицьке Прикарпаття. Опорним пунктом О. Довбуша була гора Стіг у Чорногорах. Загинув Довбуш у с. Космачі від руки Степана Дзвінчука, багатого гуцула.

Кармелюк (Кармалюк) Максим (1787—1835) — славний розбійник і народний месник, що організував на Поділлі на початку ХІХ ст. великий загін з кріпаків та військових дезертирів. Нападав на купців та поміщиків, а тому селяни вбачали у ньому месника за народні кривди. Кілька разів був ув'язнений, але тікав. Загинув під час облави.

Кобилиця Лук'ян (1812—1851) — керівник селянського руху на Буковині в 40-х рр. ХІХ ст. Фольклорна традиція робить його продовжувачем опришківської справи.

Пинтя — ватажок загону опришків, діяв па початку ХVІІІ ст. на Закарпатті і Покутті, брав участь у повстанні куруців проти влади Габсбургів у 1703 р. Перейшовши у 1704 р. на Покуття, Пинтя об'єднав свій загін з опришками на чолі з Іваном Пискливим. Об'єднаний загін (66 осіб) очолив Пинтя. Найзначнішою бойовою операцією загону було здобуття містечка Косова. Хустський замок, зруйнування якого народна традиція приписує Пинті, вражений ударом блискавки у Порохову башту 3 липня 1766 р.

Франц-Йосиф (1848—1916) — австрійський імператор з династії Габсбургів.

Чайківський Андрій — родом із с. Серафинець Городенківського району на Івано-Франківщині; виступав проти польсько-шляхетської влади наприкінці 20-х рр. ХХ ст.

Штефан — роки діяльності невідомі. Можливо, це Степан Качулка, спійманий шляхтою і страчений у Галичі в кінці 1762 р. Він був родом із Закарпаття, яке входило тоді до складу Угорщини.

Шугай Микола — останній опришок Карпат. У 1917 р. втік із австрійської армії, переховувався в лісах; обороняючись, убив кількох жандармів. Діяв у околицях рідного села Колочави Міжгірського району на Закарпатті. Позрадницьки убитий спільниками 16 серпня 1921 р.

Яношик (Йончі) — словацький опришок, діяв на початку XVIII ст. Загинув на шибениці у 1713 р.

З М І С Т

Сини лісів і гір. <i>Ю. Винничук</i>	3
--	---

КАЗКИ ПРО РОЗБІЙНИКІВ

Батько і син	5
Як пан наймитові відслужував	20
Іванко — цар звірят	23
Про гусара Юру	36
Про вояка Вандруга	44
Два отамани	50
Хитрий швець і дванадцять розбійників	64
Закляте місто	69
Як пропала панщина	76
Дідова дочка й бабина дочка	83
Цар і два розбійники	85
Про трьох братів і чарівну пишалку	90
Казка про Іллю Муромця і Солов'я-розбійника	93
На Чорну Полонину	101
Королевич Мирко	111
Про бідного, що за борг три рази вмирав	120
Позичка	122

РОЗБІЙНИЦЬКІ СКАРБИ

Як неграмотний ученим став	124
Про газду, його доньку і скарб	126
Хто мене переверне — не пожаліє	127
Пивниця на горі Ріг	131

Скарб у кам'яній козі	131
Бідний гуцул і старий опришок	132
Розбійницький скарб на Високому Замку	136
Ключ від скарбу під Чортовою Скелею	138
Голови семи братів	139

ПРИТЧІ ПРО РОЗБІЙНИКІВ

Великий грішник	141
Про старого розбійника	143
Як покався розбійник	146
Мадейове ложе	148
Петро Млинар	154

РОЗБІЙНИКИ І СМІЛИВІ ДІВЧАТА

Про дівчину та дванадцять розбійників	161
Графська дочка і двадцять п'ять розбійників	164
Про мельникову Ганну	173
Скляні чобітки	181
Про розбійників, сміливу дівчину і царя	189
Три яблука	193
Чорна Княгиня і її дочка	196

КАЗКИ ТА ЛЕГЕНДИ ПРО ОПРИШКІВ

Які були опришки	202
Геп-трах-бах, корчмар і дзвони	205
Про великого грішника	208
Опришок від опришка не украде	211
Увидів опришків — мовчи	213
Як опришок утік з-під шибениці	214
Як чоловік викупив опришка	215
Опришок-наймит	217
Головач з Гутинських гір	218
Ватаг Білоголовий і турки	220
Про Пинтю-капітана	223
Як Пинтя дістав силу і як її втратив	227
Про драгівського німця і опришка Штефана	231

Про Яношика	233
Про Миколу Шугая	236
Як Микола Шугай провідав родину у тюрмі	237
Шугай у ресторані	238
Як Шугай утік із в'язниці	239
Як Шугай, маючи ведмежу шкуру, насмівався над жандарами	240
Шугай карав за обман	241
Як Шугай відбирав гроші від багатих	242
Як Шугай бідну дівчину заміж видав	243
Андрій Чайківський	244
Як Чайківський над панами збиткувався	246
Як поміщик опришка виховав	248
Як опришок віддячився бідному чоловікові	250
Як розбійник помстився панові	255
Сіряк до сіряка!	258
Лук'ян Кобилиця	268

ЛЕГЕНДИ ПРО НАЙСЛАВНІШОГО ОПРИШКА ОЛЕКСУ ДОВБУША

Життя Олекси Довбуша	270
Як Довбуш став опришком	275
Довбуш і дідок	277
Довбуш обдаровував бідних	279
Як Довбуш набирав хлопців	285
Не допомогла панові варта	287
Так і не вдалося	288
Без відробку	290
Не підкупили	291
Як пани побачили Довбуша	292
Опришок-сміхованець	294
Як у пана забрали коні	296
Іван Довбня	297
Як Довбуш покарав попа	305
Довбуш на ярмарку	307
Довбуш у Станіславі	310

ЛЕГЕНДИ
ПРО МАКСИМА КАРМЕЛЮКА

Кармелюк і лютий пан	312
Як Кармалюк пана провчив	313
Як Кармелюк забрав гроші в пана	316
Кармелюк і бідна вдова	318
Захисник від панської кривди	320
Хлопці Кармелюка	322
Панова купіль	324
Кармалюкове життя	326

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

Іван Наумович

Івась, лицар славний	334
----------------------------	-----

Марко Вовчок

Дев'ять братів і десята сестриця Галя	344
---	-----

Микола Погідний

Ілля Муромець і Соловей-розбійник	395
Довбушів скарб	400
Примітки до власних імен	410